

**Süleyman Demirel Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sosyal Bilimler Dergisi**

**Suleyman Demirel University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences**

**Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi
International Refereed Academic Social Sciences Journal**

Ağustos - August 2017

Sayı / Number: 41

ISPARTA-2017

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
ISSN:1300-9435

Sahibi / Publisher

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına
Mehmet Gürdal
Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı / Dean of the Faculty of Arts and Sciences

Kurucusu / Founder

Bayram Kodaman

Editörler / Editors

Kadir Temurçin - Kansu Ekici

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Murat Fırat - Yolcu Aldırmaz

Yazı İşleri Müdürü / Desk Editor

Cevdet Yılmaz

Teknik Editör / Technical Editor

Veli Çapalı

Redaksiyon / Redaction

Yolcu Aldırmaz - Mahinur Kılıç
Adile Gül Eryılmaz

Yayın Kurulu / Editorial Board

A. Şevki Duymaz	Bilge Hürmüzlü Kortholt
Ebru Taysi	Hakan Karagöz
Mustafa Yakar	Ömer Şekerci
Selami Turan	Ümit Akca

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdolhossein Laleh (Ferahengistan-e Honer)	Ahmet Talimciler (Ege Üni.)
Alparslan Aliğaoğlu (Balıkesir Üni.)	Anja Slawisch (Alman Arkeoloji Ens.)
Bayram Kodaman (S. Demirel Üni. Emekli)	Bayram Ürekli (Selçuk Üni.)
Behset Karaca (Süleyman Demirel Üni.)	Burul Saginbayeva (Kır.-Tur. Manas Üni.)
Cihat Aydoğmuşoğlu (Ankara Üni.)	Fatih Ertugay (Nuh Naci Yazgan Üni.)

Ferhat Karabulut (Celal Bayar Üni.)	Gerhard Steingress (Uni. of Seville)
Hakkı Büyükbaş (Ardahan Üni.)	Hicabi Kırlangıç (Ankara Üni.)
Hüsamettin Arslan (Uludağ Üni.)	Hüseyin Bal (Süleyman Demirel Üni.)
Indra Karapetjana (Uni. of Latvia)	Ingrida Eglė Žindžiuvienė (Uni. of Vytautas Magnus)
İlhan Erdem (Ankara Üni.)	John Haldon (Uni. of Princeton)
Julian Rentsch (Uni. of Mainz)	Kamil Kaya (Süleyman Demirel Üni.)
Kadir Temurçin (Süleyman Demirel Üni.)	Lale Yalçın Heckman (Max Planck Inst.)
Lidewijde de Jong (Uni. of Groningen)	Meltem Doğan Alpaslan (İstanbul Üni.)
Mevlüt Albayrak (Süleyman Demirel Üni.)	Murat Arslan (Akdeniz Üni.)
Mustafa Hizmetli (Bartın Üni.)	N. Serpil Altuntek (Süleyman Demirel Üni.)
Nevzat Kaya (9 Eylül Üni.)	Orhan Üçler Bulduk (Ankara Üni.)
Osman Arıcan (Bülent Ecevit Üni.)	Osman Gazi Özgüdenli (MÜ Türkiyat Araş. Ens.)
Osman Gümüşcü (Çankırı Karatekin Üni.)	Osman Yıldız (Süleyman Demirel Üni.)
Öztürk Emiroğlu (Uni. of Warsaw)	Reza Pourjavady (Goethe Üni.)
Salih Ceylan (Mehmet Akif Üni.)	Songül Sallan Gül (Süleyman Demirel Üni.)
Suat Kolukırık (Süleyman Demirel Üni.)	Şinasi Öztürk (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)
Timuçin Kodaman (Süleyman Demirel Üni.)	Turgut Yiğit (Ankara Üni.)
Uğur Doğan (Ankara Üni.)	Varren Eastwood (Uni. of Birmingham)
Yaşar E. Ersoy (Hitit Üni.)	Yunus Ayata (Cumhuriyet Üni.)

- SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi **MLA International Bibliography**, **EBSCO** ve **TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin** tarafından taranmaktadır.
 - SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Nisan, Ağustos ve Aralık sayıları olmak üzere yılda üç kez çıkmaktadır
 - SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi **uluslararası hakemli bir dergidir.**
 - Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlara aittir.
 - Dergimize gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez.
 - Yazı sahiplerine telif ücreti ödenmez.
-
- SDU Journal of Social Sciences is indexed in **MLA International Bibliography**, **EBSCO** and **TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin**.
 - SDU Journal of Social Sciences is issued thrice a year, (April, August and December).
 - SDU Journal of Social Sciences is refereed publication.
 - The Editorial Board claims no responsibility for the opinions expressed in the published manuscripts.
 - Published or not, manuscripts are not returned to the author(s).
 - Authors are not paid.

Kapak Tasarım / Cover Design: Ece Reklam-Isparta / Türkiye

Yazışma Adresi/Address

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü Oda: 373 32260 Isparta
Tel: 0 (246) 2114190-2114108 Faks: 2371106
elektronik posta/e-mail: sduosbil@sdu.edu.tr
Web: <http://sdu.dergipark.gov.tr/sufesosbil>

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Son Dönem Osmanlı Kadın Yükseköğretiminde Girişimcilik Kodları: Dârümuallimât, İnas Dârülfünûnu ve Ticâret Mekteb-i Âlisi Amerika'nın Keşfinde Müslümanlar <i>Entrepreneurship Codes in Higher Education for Women in the Last Period of Ottoman Empire: Darulmuallimat, Inas Darulfunun and Ticaret Mektebi Alisi</i> Ahmet Sait ÖZKUL-Hatice BAYSAL.....1
Pisidia Antiokheia'sında Hristiyanlık <i>Christianity at Antioch in Pisidia</i> Gülcan KAŞKA.....21
Kaçar Hanedanlığı Döneminde İran Ordusu <i>Iranian Army during the Qajar Dynasty</i> İbrahim YETİŞ.....35
Harput İç Kale Kazısı Cam Fırınlara Ait İlk Gözlemler <i>Glass Furnace Belongs to First Observations in the Harput Interior Castle Excavation</i> Emre TAŞTEMÜR-İsmail AYTAÇ.....69
Aizanoi Helenistik Ev Seramik Buluntuları <i>Ceramic finds in the Hellenistic house in Aizanoi</i> Güler ATEŞ.....91
“Kadın” ve Kadın Leksikolojisinin Anlambilimsel Özellikleri <i>Semantic Properties of Womens's Lexicology</i> Ali DAŞMAN.....113

Postmodern Etik Kavrayışı ve “Müziğimiz” Filmi <i>Postmodern Ethical Conception and “Müziğimiz” Film</i> Erdoğan KİNEŞÇİ.....	123
Diğerleri için Duyulan Suç Korkusu <i>Fear of Crime for Others</i> Halime ÜNAL REŞİTOĞLU.....	145
Modern Toplumda Denetim Asemblajı <i>Control Assemblage in the Modern Society</i> İbrahim YÜCEDAĞ.....	161
Türkiye’de Eczanelerin Mekânsal Analizi ve Yeni Yasal Düzenleme <i>Spatial Analysis of Pharmacies in Turkey and New Legislation</i> Abdullah UĞUR.....	177
Kadın Suçluluğu Üzerine Bir Araştırma: Mardin ve Antalya Kapalı Cezaevleri Örneği <i>A Research on Women Criminality: Mardin and Antalya Closed Prison Example</i> Kadir TEMURÇİN-İlknur HAYDAROĞLU.....	197
Sağlık Fonksiyonu Açısından Edremit Şehri <i>Health Care Function in the City of Edremit</i> Semra YILMAZ ÇILDAM-Alpaslan ALİAĞAOĞLU.....	213
21. Yüzyıl Türkiye’sinde Muhafazakâr Milli Mimarlık Arayışları ve Yansımaları <i>Conservative and Nationalist Architecture Pursuit and their Reflections in 21th Century Turkey</i> Bülent ORAL.....	237
Pseudo Patriotism in Shaw’s Arms and the Man <i>Shaw’in Silahlar ve Adamlar Oyununda Düzmece Vatanseverlik</i> Ömer ŞEKERCİ.....	257

Ahmet Sait ÖZKUL* -Hatice BAYSAL**

Son Dönem Osmanlı Kadın Yükseköğretiminde Girişimcilik Kodları: Dârülmuallimât, İnas Dârülfünûnu ve Ticâret Mekteb-i Âlîsi***

Entrepreneurship Codes in Higher Education for Women in the Last Period of Ottoman Empire: Darulmuallimat, Inas Darulfunun and Ticaret Mektebi Alisi

ÖZET

Kadının toplumda ve ekonomik hayatta var olma çabası geçmişten bugüne devam etmektedir. Osmanlı'da kadınlar, özellikle 20. yüzyıl başlarındaki özgürleşme hareketleriyle birlikte eğitim ve çalışma hayatı gibi birçok alanda hak taleplerinde bulunmuşlardır. Osmanlı'da kadınlar yasal olarak bu hakları elde etmişler fakat bu haklarına uygulama alanında da sahip olmak için mücadele etmişlerdir. Osmanlı'da kadınlar II. Meşrutiyet döneminde ilk kez yükseköğretime adım atmış; eğitimlerini tamamlayan kadınlar çalışma hayatına dâhil olmuşlardır. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde, Osmanlı kadınlarına eğitim ve var olma haklarını kazanan birer sosyal girişimci olarak bakmak önemlidir. Bu araştırma sosyal girişimciliklerinin de katkısıyla eğitim haklarını kazanan son dönem Osmanlı kadınlarına yükseköğretimde verilen eğitimin içeriğine odaklanmaktadır. Araştırmada Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kadına yönelik yükseköğretim kurumlarının formel eğitimlerindeki "girişimcilik kodları" tespit edilmiştir. Kadınlar için önemli üç Osmanlı yükseköğretim kurumu olan; "Dârülmuallimât", "İnas Dârülfünûnu" ve "Ticaret Mekteb-i Âlîsi Ameli Ticaret İnas Şubesi" ders programları incelenmiştir. Bu kurumlarda uygulanan ders programlarına nitel çözümleme yapılarak son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın girişimciliğinin yükseköğretim boyutu ile ilgili ipuçları aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı'da Kadın, Yükseköğretimde Kadın, Girişimcilik Eğitimi, Kadın Girişimciliği.

ABSTRACT

The struggle for existence of woman in society and economic life continues from past to today. With liberation

* Yazışılan Yazar/Correspondence Author Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü. saitozkul@sdu.edu.tr

** Yazar/Author Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İletişim Fakültesi, haticebaysal@sdu.edu.tr

*** Bu çalışma 9-11 Ekim 2015 tarihlerinde Muğla'da gerçekleştirilen 2. Uluslararası Girişimcilik ve Kariyer Sempozyumu'nda "Osmanlı Kadın Yükseköğretiminde Girişimcilik Kodları: Ticâret Mekteb-i Âlîsi, İnas Dârülfünûnu ve Dârülmuallimât" başlığıyla sunulmuştur. Çalışma bu konuda uzman araştırmacıların önerileriyle tekrar gözden geçirilerek gerekli düzeltmeler ve geliştirmeler yapıldıktan sonra makaleye dönüştürülmüştür.

movements in early 20th century, women in Ottoman claimed for education and work life rights. Women in Ottoman legally had these rights, but struggled to have these rights in practical area too. At the 2nd Constitutionalism period, women in Ottoman started to receive higher education. And women who completed education were included in to the work life. Especially in 2nd Constitutionalism period, it is important to look at Ottoman women as social entrepreneurs who gained the education and existence rights. This research focuses on the content of education given to the Ottoman women acquiring educational rights with the contribution of their own social entrepreneurship in the last period. In this research, during the last period of the Ottoman Empire, "entrepreneurial codes" in the formal education of higher education institutions for women have been determined. Three important Ottoman higher education institutions for women; "Darulmuallimat", "İnas Darulfunun" and "Practical Trade Class for Women of Ticaret Mekteb-i Alisi" syllabuses were examined. The qualitative analysis applied for the syllabuses used in that institutions and looked for the clues related to higher education dimension of women entrepreneurship in the last period of Ottoman Empire.

Keywords: Women in Ottoman, Women in Higher Education, Entrepreneurship Education, Women Entrepreneurship.

Giriş

Bu araştırmada sosyal ve ekonomik hayatta var olma mücadelesi veren son dönem Osmanlı kadınının girişimci bir birey olmasını destekleyen ve kendisini geliştirmesine katkı sağlayan etkenler kadınlara yönelik yükseköğretim müfredatları bağlamında incelenmektedir.

Kadının toplumda ve ekonomik hayatta var olma çabası dün olduğu gibi bugün de devam etmektedir. Kadınlar yasal olarak elde ettikleri haklarını uygulama açısından da elde edebilmek için görünmez mekanizmalara karşı mücadelelerini sürdürmektedirler. Kadınlar gerek sosyal ve gerekse de çalışma hayatında var olma mücadelesi verirken önemli girişimcilik örnekleri göstermektedirler. Kadınların girişimciliği doğal olarak içinde buldukları sosyo-kültürel ve ekonomik yapıdan etkilenmekte; toplumsal bakış, inanç, aile, yakın çevre, eğitim ve genel ekonomik koşullar kadınların girişimcilik ruhunu pozitif ya da negatif yönde etkileyebilmektedir.

Türkiye’de kadınların çalışma hayatına girmelerinde II. Meşrutiyet Dönemi’nin önemi büyüktür (Oktar, 1998: s. 41-103). Çünkü bir ülkenin ekonomik kalkınmasında kadınların da rol alması gereği Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet döneminde kadınlar tarafından dile getirilmiş ve kadınlar eğitimden, iş yaşamına, siyasi yaşama dair çeşitli haklar talep etmiş; bazı kesimler tarafından bu eleştirilirken bazı kesimler tarafından da destek görmüştür. Ayrıca son dönem Osmanlı kadın hareketlerinde dolayısıyla kadınların eğitim ve çalışma yaşamında varoluş mücadelesinde Osmanlı kadın dergilerinin ve kadın derneklerinin katkısı büyüktür (Çakır, 2013: s. 59-132). Bu araştırmada incelenen üç kadın yükseköğretim kurumunda, kadınların eğitim haklarını arayışlarının ve varoluş mücadelelerinin kadın dergileri ve dernekleriyle birlikte yürütüldüğü ifade edilebilir.

Buradan hareketle kadına söz konusu dönemde sosyal girişimcilik örneği göstererek eğitim ve çalışma alanında kazanmış olduğu hakları bağlamında bakmak ve Osmanlı kadın yükseköğretim kurumlarının kadının girişimciliğini müfredatlarıyla ne derece desteklediğini tespit etmek önem arz etmektedir. Araştırmada kadınlara yönelik son dönem Osmanlı yükseköğretim kurumları incelenerek, kadınların nasıl bir eğitim gördükleri ve bu eğitim sürecinde girişimciliğe yönelik müfredat bilgilerinin ne düzeyde yer aldığı değerlendirilmektedir. Böylelikle kadınların geçmişten bugüne devam eden çalışma yaşamında var olma mücadelelerinin, Osmanlı Devleti’ndeki kadınlara yönelik

yükseköğretim kurumları tarafından nasıl desteklendiği ortaya konulmaktadır.

1- Osmanlı'da Yükseköğretim Düzeyinde Kadın Eğitimi

Osmanlı'da 1859 yılına kadar yalnızca Sıbyan Mektebi'ne (ilkokul) gidebilen kız çocukları için Tanzimat ile birlikte İnas Rüşdiyeleri (kızlara yönelik ortaokul) açılmış ve kadınlar için ilkokuldan yukarı düzeyde eğitim olanağı doğmuştur. Bu eğitimle birlikte kadınlara öğretmenlik mesleğinin kapıları açılırken aynı zamanda çıraklık eğitimi yoluyla gündelik hayata ve üretime dâhil olmaları imkânı sağlanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde, Tanzimat dönemine kıyasla toplumun kadına bakış açışı değişerek, kadının toplumsal statüsüne yönelik yaklaşımlarda fikirsel bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönemde Türk kadınının mevcut durumu, İslam'ın öngördüğü kadın, Avrupalı kadın, ideal kadın ve kadın hakları, kadın eğitimi, giyim-kuşam gibi konular hakkında tartışmalar yaşanmıştır. II. Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı'da kadın ve aile sorunları tekrar önem kazanmış, dönemin bazı aydınları, kadının sosyal hayata girmesini kolaylaştıracak sınırsız eğitimi savunurken; bazı aydınlar da, ev kadınlarına yönelik, iyi çocuk yetiştirebilecek anneler için idâdî (lise) seviyesine kadar eğitimi savunmuşlardır. Bu dönemde “kadın” meselesinin tartışılmasının diğer bir nedeni de toplumun yarısını teşkil eden kadın gücünün ihmal edilmesinin devletin çöküşüne neden olan etmenlerden biri olarak değerlendirilmesidir (Erdem-Yiğit, 2010: s. 107-108).

II. Meşrutiyet sonrasında daha net bir görünüm kazanan kadının sosyal hayata katılımı konusunda, Tanzimat dönemi aydınlarının çalışmalarının payı büyüktür. Örneğin Şemseddin Sami tarafından I. Meşrutiyet'in ilanından sonra yazılan *Kadınlar (1879)* adlı kitap kadınların toplumun oluşumundaki rollerini ele alan önemli bir eserdir. Şemseddin Sami'ye göre Osmanlı Devleti'nin çağdaşlaşması kadınların mevcut durumunun iyileştirilmesiyle mümkündür. Şemseddin Sami, *Kadınlar* adlı eserinde kadınların cahil, tembel ve eğitimsiz bırakıldıkça insanlığın da medenileşemeyeceğini belirterek kadınların eğitilmesinin gerekliliğinin altını çizmektedir. Kadınların çalışmasının, toplumun ekonomik ilerlemesi ve kadının başına bir felaket geldiğinde ayakta durabilmesi için gerekli olduğunu belirtmektedir. Kadınların sadece ev işlerinde değil; ticaret, zanaatkârlık ve memuriyet gibi vazifelerde istihdam edilebileceğini vurgulamaktadır. Ayrıca toplumun yarısını oluşturan kadınların çalışmamasının erkeklerin yükünü iki hatta üç katına çıkardığı, bu nedenle kadınlara sadece okuma-yazma değil çalışabilecekleri bir iş için de eğitim verilmesi gerektiğine de dikkat çekmektedir (Karaca, 2010: s. 139-143).

Osmanlı'da kadınların toplumun inşasındaki rollerinin gerek Tanzimat ve gerekse I. Meşrutiyet dönemi düşünürleri ve yazarları tarafından ele alınmasıyla oluşan altyapı neticesinde, II. Meşrutiyet döneminde kadın konusunun daha yoğun bir şekilde tartışılma imkânı bulduğu söylenebilir. Bu dönemde kadınların eğitimi konusunda önemli görüşler ileri süren yazarlar arasında Tüccarzâde İbrahim Hilmi, Ahmet Rıza, Ethem Nejat, Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp, Fatma Aliye Hanım, Nigar Hanım, Halide Edip Hanım, Mehmet Akif, Celal Nuri ve Tevfik Fikret gibi önemli isimler bulunmaktadır (Kurt, 2011: s. 53).

Bununla beraber Osmanlı'da kadınlar kendilerini; çalışma hayatına ve

yükseköğretime dâhil olmalarını sağlayan sosyo-ekonomik etkenlerle (Oktar, 1998: s. 51), II. Meşrutiyet'in Osmanlı kadınına sağladığı olanaklarla (Özkiraz ve Arslanel, 2011: s. 2) ve kadın dernekleri ve kadın dergileriyle (Çakır, 2013: s. 59), gerek kamu bürokrasisine gerekse de topluma ifade etme imkânı bulmuşlardır. Görüldüğü üzere II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki tartışmaların ve dönemsel koşulların neticesinde ortaya çıkan gelişmeler kadınlara; eğitim, hukuki, sosyal ve ekonomik haklarını elde etmeleri adına önemli kazanımlar sağlamıştır (Erdem-Yiğit, 2010: s. 109).

Osmanlı'da kadının yaşamda daha etkin olma çabasına, hak arayışına, eğitimine ve çalışma hayatına girmesinde dönem koşullarının etkisi bulunmaktadır. Bununla beraber Osmanlı basınının da bu konudaki katkısının önemli olduğu belirtilmelidir. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadınların yükseköğretime adım atmalarındaki en önemli rolü, Osmanlı kadın hareketinin temsilciliğini yapan dergilerin ve gazetelerin üstlendikleri ifade edilebilir. Çünkü Osmanlı'da kadınların kendilerini ifade etmek için gösterdikleri gayretler ise ilk kez basın kanalıyla olmuştur. Osmanlı basınında hem kadınları destekleyen erkek yazarların hem de bizzat kadın yazarların imza attığı yazılara; o dönem gazetelerinde, bazı gazetelerin çıkardığı kadınlara yönelik sayfa/eklerde ve kadın dergilerinde rastlanmaktadır. Örneğin kadınlardan gelen mektuplara köşelerinde yer veren ve kadınların eğitim taleplerini belirttikleri ve ilk kadın dergisi olarak nitelendirilebilecek olan *Terakki-i Muhadderât*¹ 1869 yılından itibaren haftalık olmak üzere toplamda 48 sayı yayımlanmıştır. *Vakit Yâhûd Mürebbi-i Muhadderât*, *Âyine*, *Aile*, *İnsâniyet*, *Hanımlar*, *Şükûfezâr*², *Mürüvvet*, *Hanımlara Mahsûs Gazete* ve *Kadınlar Dünyası* gibi dergi ve gazeteler de örnek olarak ifade edilebilecek diğer yayın organlarıdır. Bunlar arasında özellikle kadınların yükseköğretim ve çalışma haklarını elde etmeleri için aracılık rolü üstlenen ve *İnas Dârülfünûnu*'nun (Kadın Üniversitesi) açılmasında ciddi katkısı bulunan "Kadınlar Dünyası" dergisinin önemi büyüktür (Çakır, 2013: s. 59-133, 145).

Kadınların haklarını elde etmek için gösterdikleri bu gayretler, bir kimlik edinme mücadelesi olarak da kabul edilebilir. Nitekim Osmanlı'da kadınların kimlik edinmeleri, öğrenim görmeye başlamalarının ardından çalışma hayatına girmeleriyle olmuştur (Kurt, 2011: s. 11). Bu nedenle Osmanlı'da kadınları nitelikli bir çalışma hayatına hazırlama misyonu üstlenen kadın yükseköğretim kurumlarını incelemek gerekmektedir. Bu kurumlar ise *Dârülmualimât* (Kadın Öğretmen Okulu), *İnas Dârülfünûnu* ve *Ticaret Mekteb-i Âlîsi Amelî Ticaret İnas Şubesi* (Ticaret Mektebi'ne Bağlı Uygulamalı Kız Ticaret Bölümü) olarak ifade edilebilir.

1-1- Dârülmualimât

Kızların eğitimi için ortaöğretim seviyesinde sayılabilecek olan rüşdiyelerin 1859'da açılmaya başlaması önemli bir gelişme olup sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu yeni

¹ "Muhadderât" kelime anlamı itibarıyla sözlükte "iffetli/namuslu" olarak belirtilmektedir (Kubbealtı Lügati, et. 05.05.2017). Terakki gazetesi tarafından çıkartılan bu dergideki "Muhadderât" kelimesinin karşılığı; "Müslüman kadınlar" olarak da ifade edilmektedir (Çakır, 2013: s. 60-61).

² "Şükûfezâr" kelime anlamı itibarıyla sözlükte "çiçeklerle dolu olan yer, çiçek bahçesi" olarak belirtilmektedir (Kubbealtı Lügati, et. 05.05.2017).

okullara yeni bilgilerle donatılmış öğretmenlerin nereden sağlanacağı sorusu en önemli problemi teşkil etmiştir. Ayrıca, dönemin hâkim din anlayışı uyarınca Kız Rüşdiyelerine gidecek artık ergenlik çağına girmiş olan genç kızların tesettüre girmeleri ve yabancı erkeklerle aynı ortamda bulunmamaları gerekmektedir. Yani Kız Rüşdiyelerinde öğretmenlik yapacak yeni bilgilerle donatılmış yetkin kadın öğretmen sıkıntısı çekilmektedir. Bu nedenle de rüşdiyelerde derse giren öğretmenlerin kadın olması gerekmektedir. Sorunu çözmek ve daha fazla kız çocuğunun öğrenim görmesini sağlamak ve söz konusu okullara kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla Dârümuallimât açılmış, sınavla 32 öğrenci alınarak 1870'te eğitime başlamıştır (Çakır, 2013: s. 300; Erdem-Yiğit, 2010: s. 93).

Kızların eğitimi için çok önemli bir adım olan Dârümuallimât'ın açılışında Eğitim Bakanı Saffet Paşa'nın yaptığı konuşma kızların eğitiminin o dönemde nasıl algılandığı ve tarihsel süreci özetlediği için çok önemlidir. *"Kadınlar, yaratılışları gereği her türlü saygıya lâyık oldukları gibi, eğitim öğrenim görmelerine de özen göstermek gerekir. Çünkü bir çocuk beşikten okula başlayınca dek yalnızca annesinin eğitiminin altındadır ve bu süre içinde çocukların zihnini meşgul edecek bir şey olmadığından duydukları zihinlerine yerleşir. Bu nedenle annelerin çocuk eğitiminde büyük bir pay olduğu açıktır. Doğu ülkelerinin erkek ve kadınları, kişisel akıl ve yetenek bakımından her türlü sosyal ve müspet bilimi öğrenmeye ve her çeşit meslek ve sanatı ileri düzeye götürmeye yetkin oldukları halde, şimdiye kadar bu alanlarda geri kalmaları, özellikle kadınların eğitimden hiç nasiplerini alamamaları, yalnızca, öğrenim olanakları yokluğundan kaynaklanmıştır. ...Bundan böyle, gerek Kız Sıbyan, gerek Kız Rüşdiye mekteplerine kadın öğretmenler yetiştirmek amacıyla bir Dârümuallimât kurulması gerekli olmuş ve bu husus Maârif-i Umûmiye Nizamnamesinde yer almıştır. Bugün, uğurlu olması dileği ile açılışını yaptığımız bu okuldur."* (Akyüz, 2006: s. 51-52).

Dârümuallimât, Sıbyan ve Rüşdiye şubesi olarak ikiye ayrılmaktadır. Sıbyan şubesinin öğrenim süresi iki, Rüşdiye şubesinin ise üç yıldır. Mezun olan Sıbyan Mektebi hocaları, tekrar bir imtihana girerek eğer isterlerse Rüşdiye şubesine devam edebilme hakkına sahiptirler (Ergin, c. I-II, 1977: s. 668). Türk kadınının çalışma hayatına atılmasında Dârümuallimât'ın rolü önemlidir. Kadınlar memurluğa ilk kez öğretmen olarak girmişlerdir. Dârümuallimât'ın mezunları, 1873'de öğretmen olarak göreve başlamışlardır. 1881'den itibaren de Dârümuallimât'ta bizzat yönetici olarak görev almışlardır (Kurnaz, 2017).

Dârümuallimât'tan mezun olan kadın öğretmen sayısının çoğalması Kız Rüşdiyelerinin sayısının artmasına dolayısıyla da kızlar arasındaki okullaşma oranının yükselmesine yardımcı olmuştur. Diğer bir önemli sonucu da sosyo-ekonomik açıdandır. Söz konusu okullardan mezun olan kızların Kız Rüşdiyelerine öğretmen olarak atanmalarıyla kadınların çalışma hayatında istihdam edilmesi imkânının doğması, kadının kamusal alanda daha sık ve yoğun olarak yer almasını sağlamıştır (Dulum, 2006: s. 43).

Tablo 1: Dârümuallimât Dersleri

Sıbyan Şubesi	Rüşdiye Şubesi
Mebâdi-i Ulûm-ı Dîniyye	Mebâdi-i Ulûm-ı Dîniyye
Kavâid-i Lisân-ı Osmânî ve Kitâbet	Kavâid-i Lisân-ı Osmânî ve Kitâbet
Usûl-i Tâlîm	Arabî ve Fârisî
Her Cemaatin Kendi Lisânı	Her Cemaatin Kendi Lisânı
Risâle-i Ahlak	İlm-i Ahlâk
Hesâb ve Defter Tutmak	Usûl-i Tedbîr-i Menzîl
Târih-i Osmânî ve Coğrafya	Tarih ve Coğrafya
Mâlûmât-ı Nâfia	Mebâdi-i Ulûm-ı Riyâziye ve Tabîiyye
Mûsikî	Resim
Dikiş ve Nakış	Mûsikî
	Envâ-ı Ameliyât-ı Hıyâtiyye

Kaynak: (Somel, 2000: s. 234-235)

1879 yılı Dârümuallimât için önemlidir. Zira ilk defa olarak Usûl-i Tedrîs dersi programa eklenmiş; bu ders bir yıl sonra kaldırılmış 1891 yılında “Fenn-i Terbiye ve Usûl-i Tedrîs” olarak tekrar programda yer almıştır. Kuruluşundan 1895 yılına kadarki ilk 25 yıl içerisinde büyük bir karışıklık devresi geçirmiştir. Ders programları ve eğitim sistemi oturtulamamış, yöneticiler ve öğretmenlerde sürekli değişiklikler meydana gelmiştir (Ergin, c. I-II, 1977: s. 676-677).

1913 yılında, İmparatorlukta kadın öğretmen yetiştiren tek kurum olan Dârümuallimât’ın kontenjanı 9’u taşra olmak üzere 28 kişidir. Bu tarihte okul için başvuranların sayısı ise 300’ün üzerindedir. Kadınlar Dünyası’nda “Maârif Nezâreti” başlıklı yazısında Habibe Cemaleddin bu başvuru gününü şöyle anlatmaktadır: “*Kabul günü Dârümuallimât, bir mahşer halini aldı. Bütün o biçâre talebât: kimi ebeveynleri ile kimi yalnız olarak gelmişlerdi... Evet Dârümuallimât’ın kayıt ve kabul günü, bir mahşer gününü andırıyordu. Bu harekettten anladık ki millet uyanmıştır; tahsîlin kadir ve kıymetini takdir etmiştir. Artık müessesât-ı ilmiyeye akın ediyor, hücum ediyor, okumak istiyor...*” (Çakır, 2013: s. 329).

Dârümuallimât’taki öğrenci sayılarında zamanla bir artış meydana gelmiş; 1914’de 186’sı yatılı 253 öğrenci ve 33 öğretmen bulunmaktadır. Bu sayı 1916-1917’de 803’e, bir sonraki yıl ise 1005’e ulaşmıştır. 1919’da vilayetlerdeki öğrencilerle birlikte toplam 6000 civarında öğrenci mevcuttur. Dârümuallimât’la ilgili en önemli olaylardan biri, bu okula öğretmen yetiştirmek amacıyla 1913 yılında bir Dârümuallimât-ı Âliye açılmasıdır. Bu okulda aynı zamanda idâdî ve sultânîlere de kadın öğretmen yetiştirilmiştir (Kurnaz, 2011: s. 117).

1-2- İnas Dârülfünunu

II. Meşrutiyet ile başlayan kadınların eğitimi konusunda ortaya çıkan düşünceler ile birlikte kadınların yükseköğrenim görme ve Dârülfünun’a girme vakitlerinin geldiği yönündeki talepleri yoğunlaşmaya başlamıştır. Dönemin kadın dergileri bu konuda önemli bir görev üstlenmişlerdir (Oktar, 1998: s. 44). Örneğin *Kadınlar Dünyası* kadınlara yükseköğrenim hakkı tanınması için her kesimden kadının katıldığı bir kampanya başlatmış; dergideki tartışmalar ve etkili lobi çalışmaları sonucu 7 Şubat 1914’te kadınlar için Dârülfünun konferans salonunda, haftada dört gün olmak üzere

serbest dersler³ düzenlenmeye başlanmıştır (Çakır, 2013: s. 303-342). Kadınlar Dünyası dergisi bu katkısını “*Kadınlığın her ulûmda mevcûdiyet gösterebilmesi için Dârülfünûn sıraları arasında dahî kadınlığa bir mevki verilmesini Kadınlar Dünyası defâatle talep etti. Ve bu defa Dârülfünûn’da kadınlara mahsûs dersaneler küşâd edildi.*” cümleleriyle sayfalarına taşımıştır (Oktar, 1998: s. 44).

İnas Dârülfünûnu’nun hazırlık aşaması olarak da nitelendirilen “*Hanımlara mahsûs serbest dersler*” başlığıyla Dârülfünûn konferans salonundaki dersleri dinlemeye gelenlerin sayısı kısa zamanda 500-600 kişiyi bulmuştur (Dölen, 2009: s. 453-454; Ergin, 1977: c. III-IV, s. 1553). Bu dört gün zarfında ise kadınlara; ‘Elişleri’, ‘Tarih’, ‘Hıfzıssıhha-i Umûmiyye ve Nisâiyye ve İlk Tabâbet’, ‘İdâre-i Beytiyye ve İktisâdiyye’, ‘İlm-i Heyet’, ‘Mâlûmat-ı Fenniyye’, ‘Hukûk-ı Nisvân’, ‘Fenn-i Terbiye’ dersleri verilmiştir (Baskın, 2007: s. 125-126). Kadınlar için Dârülfünûn’da verilmeye başlanan bu serbest dersler ile kadınlara mahsus bir yükseköğretim kurumunun zemini hazırlanmıştır. Tüm bunların bir sonucu olarak da 1914 yılının Eylül ayında İstanbul’da “İnas Dârülfünûnu” açılmış ve Osmanlı kadını yükseköğretime adım atmıştır. Bu okulun açılmasında yüksek tahsil görmek isteyen kızların müracaatları ve çabaları ile kız öğretmen okullarındaki öğretmen ihtiyacındaki artış etkili olmuştur (Dölen, 2009: s. 453-454).

Başlangıçta üç yıl olan ve Dârülmualimât ile idâdî mezunlarını alan bu okul, Edebiyât, Riyâziyât ve Tabîiyât bölümlerine ayrılmıştır. 1920’de Dârülmualimât-ı Âliye’den ayrılarak, öğrenimi farklı saatlerde olmak üzere İstanbul Dârülfünûnu’na bağlanmıştır. Okul açıldığında 22 öğrenciyle öğretime başlamıştır. Bu öğrencilerden 4’ü Riyâziyât (Matematik), 10’u Tabîiyât (Tabîi Bilimler) ve 8’i Edebiyât şubesine kayıt olmuştur. İkinci yılında 21 öğrenci kayıt yaptırmış, bu yıl önceki yıldan farklı olarak hususi tahsille hiç öğrenci alınmamıştır. 1916 yılında neredeyse yarısını Dârülmualimât mezunlarının oluşturduğu 30 öğrenci kaydını yaptırmış, bu sayı 1917 yılında 47’ye yükselmiştir. Açıldığı yıldan, fiili olarak Dârülfünûn’la birleştiği yıla; yani 1914-15 öğretim yılından 1918-19 öğretim yılına değin, İnas Dârülfünûnu’na toplam 129 öğrenci kaydolmuştur (Baskın, 2008: s. 97).

Okulun müfredatına bakıldığında, Edebiyât, Riyâziyât ve Tabîiyat olarak üç bölüme ayrılmış olan İnas Dârülfünûnu’nda aşağıdaki dersler yer almaktadır.

³ İnas Dârülfünûnu’nda 7 Şubat 1914 tarihinden yılsonuna kadar verilen dersler bazı kaynaklarda; “serbest dersler” (Kurt, 2011: s. 149; Dölen, 2009: s. 453; Ergün, 1996: s. 374-376), bazı kaynaklarda “açık dersler” (Çakır, 2013: s. 303) olarak belirtilmiştir. Bu çalışmada “serbest dersler” ifadesi kullanılmaktadır.

Tablo 2: İnas Dârülfününü Dersleri

	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Edebiyât	Kitâbet Edebiyât-ı Türkî Coğrafya İlm-i İktisâd Târih-i Osmanî Târih-i Umûmî Felsefe İlm-i Terbiye	Kitâbet Edebiyât-ı Türkî Târih-i Edebiyât Coğrafya İlm-i İktisâd Târih-i Osmanî Târih-i Umûmî Târih-i Sanâyî Ulûm-ı İctimâiyye Felsefe İlm-i Terbiye	Kitâbet, Edebiyât-ı Türkî Târih-i Edebiyât Coğrafya İlm-i İktisâd Târih-i Osmanî Târih-i Asr-ı Hâzır Târih-i Sanâyî Ulûm-ı İctimâiyye Felsefe Kavânîn-i Cârîyye
Riyâziyât	Hesâb-ı Âlâ Hendese-i Tahlîliyye Müsellesât Heyet-i Riyâziyye Fizik Felsefe İlm-i Terbiye	Hesâb-ı Âlâ Cebr-i Âlâ Hendese-i Tahlîliyye Müsellesât Heyet-i Riyâziyye Fizik Felsefe İlm-i Terbiye	Hesâb-ı Âlâ Hendese-i Tahlîliyye Mihânîk Heyet-i Riyâziyye Fizik Felsefe Kavânîn-i Cârîyye
Tabîiyât	Fizik İlm-i Hayvânât İlm-i Nebâtât Tabakât'ül Arz Kimyâ-i Mâdenî Kimyâ-i Tahlîlî Hıfzıssıhha Felsefe İlm-i Terbiye Müsellesât	Fizik İlm-i Hayvânât İlm-i Nebâtât Tabakât'ül Arz Kimyâ-i Uzvî Kimyâ-i Tahlîlî İlm-i Teşrih Hıfzıssıhha Heyet-i Tabîiyye Felsefe İlm-i Terbiye Müsellesât	Fizik İlm-i Hayvânât İlm-i Nebâtât Tabakât'ül Arz Kimyâ-i Uzvî Kimyâ-i Tahlîlî İlm-i Teşrih Hıfzıssıhha Heyet-i Tabîiyye Felsefe Kavânîn-i Cârîyye

Kaynak: (Baskın, 2007: s. 157)

İnas Dârülfününü öğrencilerinin daha bilimsel bir eğitim almaları açısından çaba harcanmış, çeşitli fosil ve maden örneklerinden ufak bir motor ile dinamo gibi araçlar temin edilmeye çalışılmıştır. Dersler açısından en önemli gelişmelerden birisi de Ziya Gökalp'in İnas Dârülfününü'nda "Sosyoloji" derslerini vermeye başlamasıdır (Baskın, 2007: s. 132).

İlk mezunlarını 1917'de veren okulun mezun sayıları hakkında farklı bilgiler yer almaktadır. Bu tarihte mezun olanların sayısı bazı kaynaklarda 18, bazı kaynaklarda da 20 olarak verilmektedir (Oktar, 1998: s. 46; Baskın, 2007: s. 132). Okulu bitiren kadınlar mezuniyet derecelerine göre İstanbul İnas Sultânîleri öğretmenlikleri, taşra Dârülmualimâtı müdürlüklerine ve öğretmenliklerine atanmışlardır (Baskın, 2008: s. 99-100).

1-3- Ticaret Mekteb-i Âlîsi

Osmanlı kadınının çalışma hayatında yer alması, yükseköğretimdeki kadınlar için

ticaret eğitiminin başlamasında itici bir güç olmuştur. 19. yüzyılın sonunda özellikle ticarî eğitimde öncü bir eğitim kurumu olarak açılan, ilk girişimcilik okulu diye nitelendirilen *Ticaret Mekteb-i Âlisi*, tarihinde bir ilke imza atarak, Maârif Nezâreti'nin "İnasa Mahsus Amelî Ticaret Dersleri" verilmesi yönündeki kararını 1917'de uygulamaya geçirmiştir (Oktar, 1998: s. 48). 1917-1918 Eğitim-Öğretim yılında, eğitim süresi 9 aydan ibaret olan ve Ticaret Mekteb-i Âlisi'ne bağlı olmak üzere "Amelî İnas Ticaret Şubesi" açılmıştır (Erdem ve Yiğit, 2010: s. 151). Bu şube 1924 senesine kadar eğitime devam etmiş, bu tarihten sonra ise erkeklerle birlikte karma eğitime geçilmiştir (Ergin, 1977: c. III-IV, s. 1147).

Kadınlar için böyle bir şubenin açılacağıın ilan edildiği, kadınların 15 ila 30 yaşları arasında olmaları ve okuma yazma bilmeleri şartı getirildiği (Erdem-Yiğit, 2010: s. 151) ve ilanı izleyen ilk birkaç gün içerisinde başvuruların 100'ü geçtiği belirtilmektedir. Mesleki dersler ilk olarak İnas Dârülfünunu binasında başlatılmış (Oktar, 1998: s. 49) sabah saat 9'dan 12'ye kadar eğitimini sürdüreceği olan bu şubenin her bir dersi 50 dakika olmak üzere hazırlanmış; öğrenciler, Türkçe, Fransızca, Hesâb, Muhasebe, Mâlûmât-ı Ticâriyye ve İktisâdiyye, Daktilografi dersleri olmak üzere toplam haftada 18 saat eğitim almışlardır (Erdem-Yiğit, 2010: s. 152).

Ticaret yapma niyeti olan kadınlara yönelik açılan bu dersler, Ticaret Mektebi müfredat programı kitabında yer almakla beraber (Ticaret Mekteb-i Âlisi Tâlimatnâme ve Müfredatlı Ders Programı, 1916: s. 225-233), "Kadınlara Ticaret Dersleri" başlığıyla *Muallim Mecmuası* tarafından da duyurulmuştur (Muallim Mecmuası, 1917: s. 583). Ticaret Mektebi bünyesinde açılan Amelî Ticaret İnas Şubesi'nde gösterilecek dersler hakkında birbirinden çok farklı olmasa da üç ders programı tespit edilmiştir.

Tablo 3- Ticaret Mekteb-i Âlisi Amelî Ticaret İnas Şubesi Dersleri.

Muallim Mecmuası (1917) (Haftada 18 Saat)	İstanbul Ticaret Odası (2010) (Haftada 18 Saat)	Ticaret Mekteb-i Âlisi Müfredatlı Ders Programı (1916) (Haftada 16 Saat)
Umûmî Ticaret Mâlûmâtı	Mâlûmât-ı Ticâriyye ve İktisâdiyye	Mâlûmât-ı Hukûkiyye ve Ticâriyye (2 Saat)
Daktilografi	Daktilografi	Coğrafya (1 Saat)
Usûl-i Defteri	Muhasebe	Usûl-i Muhasebe (4 Saat)
Türkçe	Türkçe	Türkçe, (Lisân ve Muhâberât-ı Ticâriyye Usûlü) (3 Saat)
Fransızca "rakam ve hurûfâtı anlayabilecek kadar"	Fransızca	Fransızca (3 Saat)
Hesâb	Hesâb	Hesâb (3 Saat)

Kaynak: (Muallim Mecmuası, 1917: s. 583; Erdem-Yiğit, s. 151-152; Ticaret Mekteb-i Âlisi Tâlimatnâme ve Müfredatlı Ders Programı, 1916: s. 225-233)

Ticaret Mekteb-i Âlisi'nden 1335-1336 (1919-1920) eğitim döneminde imtihanlarını başarıyla vererek toplam 47 öğrenci mezun olmuştur. Bunlardan 10 tanesi Ticaret Mektebi'nin İnas Şubesi'nden mezun olan kadınlardır (Ticaret ve Sanâyî, 1920: s. 15-16). Bundan bir yıl sonra, 1336-1337 (1920-1921) Eğitim-Öğretim döneminde mezun olan erkek ve kız öğrencilerin toplam sayısı 1 Kânunuevvel 1337 (1 Aralık 1921) tarihli

“*Ticaret ve Sanâyi*” dergisi sayfalarında 55 olarak belirtilmektedir. Bu dönemde ise Ticaret Mekteb-i Âlisi’nin İnas Şubesi’nden 10 kadının mezun olduğu belirtilmektedir (Ticaret ve Sanâyi, 1921: s. 26-27). 1918 yılı Haziran ayında ilk mezunlarını veren Amelî İnas Şubesi’nde 1923 yılına kadar 186 öğrenci öğrenim görmüş ve bunlardan 111’i diploma alabilmiştir (Erdem-Yiğit, 2010: s. 152; Oktar, 1998: s. 49).

Kadınlara bir yıl gibi kısa bir sürede, ticaret yapmalarına yetecek kadar iktisâdî bilginin verilemediği düşüncesiyle bu şubenin eğitim süresi 1921 yılında 2 yıla çıkarılmıştır. Cumhuriyet’le birlikte Ticaret Mekteb-i Âlisi, İktisat Vekâleti’ne bağlanmış, “İstanbul Ulûm-ı Âliye-i Ticâriye Mektebi” (İstanbul Yüksek Ticârî Bilimler Mektebi) adını almıştır. 1924 yılında karma eğitime geçilmesiyle “Kız Şubeleri” kapanmış, kızlar erkeklerle birlikte aynı derslere devam etmiştir (Erdem-Yiğit, 2010: s. 152).

2- Son Dönem Osmanlı Kadın Yükseköğretimindeki Girişimcilik Kodları

Son dönem Osmanlı’da kadınların özellikle yükseköğretimde eğitim haklarını elde etmek için verdikleri mücadele hem girişimcilik hem de sosyal girişimcilik örneği olarak ifade edilebilir. Özlerinde bu girişimci ruhu taşıyan kadınların, son dönem Osmanlı kadın yükseköğretim kurumlarında ne tarz bir eğitim aldıkları ve kadınların yükseköğretimde gördükleri derslerin ticârî/sosyal girişimciliklerine katkı sağlayıp sağlayamayacağını tespitini önemlidir. Araştırmanın bu bölümünde söz konusu üç kadın yükseköğretim kurumunun ders programı içeriklerindeki girişimcilik kodlarına odaklanılmakta ve bu bağlamda değerlendirmeler yapılmaktadır.

Son dönem Osmanlı basınında rol alan yazar/editör kadınlar girişimciliği, “düşünceleri icraata dökmek” olarak da algılamakla beraber daha çok “ticaret yapma” anlamıyla tanımlamaktadırlar (Baysal-Özkul, 2016: s. 70-71). Müfredatları incelenen üç kadın yükseköğretim kurumunun elbette en önemli gayeleri ilgili mesleki bilgilerle donatarak kadınları çalışma yaşamına dâhil etmektir. Fakat bu çalışmadaki bakış açısı çerçevesinde, kadınlara sadece bir mesleki bilginin veriliş verilişmediğinin incelenmesinden ziyade, son dönem Osmanlı kadınlarının “teşebbüs” kavramını nasıl algıladıkları da dikkate alınarak; ticaret, iş yapma, satış ve/veya üretim yapma konularında kadınları yetiştirmeyi amaçladığına dair ipuçlarını barındıran ve müfredat programlarındaki içerikleri özellikle bu yöndeki girişimcilik konularını kapsayan dersler üzerinde durulmaktadır.

Osmanlı’da kadınların eğitim serüveni süreci içerisinde en güzel sosyal girişimcilik örneği sergileyerek elde ettikleri yükseköğretim hakkı, onların eğitim hayatının yanı sıra ticârî hayata da katılmalarını sağlamıştır. Bu çerçevede kadınların ticârî hayata katılmalarında girişimci olarak yer almalarına yönelik *yükseköğretim bağlamında formel eğitimde girişimciliği teşvik edici kodların* varlığı araştırılmıştır. Kodların eğitim içerikli teşvik mekanizması içerisindeki yerine ilişkin bulguların girişimcilik kültürünü değerlendirme açısından önem taşıdığı düşünülmektedir.

2-1- Yöntem

Osmanlı’da kadınlara yükseköğretim veren üç okul “Dârülmualimât”, “İnas Dârülfününu” ve “Ticaret Mekteb-i Âlisi Amelî Ticaret İnas Şubesi” araştırma için

seçilmiştir. Sıbyan ve Rüşdiye okullarına kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulan Dârümuallimât Nizamnamenin 3. Faslında öğretmen okullarını yüksekokullar arasında göstermektedir (Çakır, 2013: s. 300). Bu nedenle Dârümuallimât yükseköğretim kurumu olarak araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmadaki analizler birincil ve ikincil verilerden elde edilen dokümanlar çerçevesinde yapılmıştır. Araştırmaya dâhil edilen ders programları incelenerek, nitel çerçevede çözümleme yapılmıştır.

Araştırmada nitel çözümleme tercih edilmesinin nedeni, insan deneyimlerine ilişkin sözlü ya da yazılı kayıtların incelendiği ve araştırmacıya veri sağlamada en etkili yöntemlerden biri olmasıdır (Keith, 2005: s. 165). Nitel analiz yöntemlerinden biri olan “Betimsel Analiz” verilerin belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir analiz türüdür. Bu analiz türünde temel amaç elde edilmiş olan bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır (Yıldırım-Şimşek, 2016: s. 237-244).

Ulaşılan kaynakların değerlendirilmesinde betimsel yorumlayıcı analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu tür araştırmada betimlenen veriler araştırmacı tarafından yorumlanmaktadır. Ancak bu yorumlama, derinlemesine ve genişlemesine yapılmamaktadır. Bu yöntemde araştırmacı, karşılaştırmalar yapabilir; model tablo ve matrisler oluşturabilir; bulguları görsel olarak ortaya koyabilir. Veriler kodlanır (gruplandırılır), zaman ve yer açısından karşılaştırılabilir (Sönmez-Alacapınar, 2014: s. 243-244).

2-2- Değerlendirme

Yapılan araştırmada ulaşılan bulgular girişimciliği doğrudan ve dolaylı destekleyen dersler olmak üzere iki ana başlık çerçevesinde düzenlenmiştir. Girişimciliği doğrudan destekleyen dersler; işletme/iktisat bilgisi içerikli ticaret bilgisi dersleri, muhasebe/defter tutma ve hesap bilgisi dersleri olmak üzere üç başlıkla ayrıma tabi tutulmuştur. Girişimciliği dolaylı olarak destekleyen dersler; ticârî iletişim içerikli, iktisâdî coğrafya bilgisi sunan ve ev idaresine yönelik dersler olmak üzere üç başlıkla ayrıma tabi tutulmuştur. Bu başlıklar doğrultusunda içerikleri incelenen derslerdeki girişimcilik kodları sınıflandırılarak Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4- Son Dönem Osmanlı Kadın Yükseköğretimindeki Girişimcilik Kodları.

Ana Başlıklar	Alt Başlıklar	Dersler	Girişimcilik Kodları
Girişimciliği Doğrudan Destekleyen Dersler	Ticaret Bilgisi Dersleri	Mâlûmât-ı Ticâriyye ve İktisâdiyye	Temel Ticârî Kavramlar: Sanat, Ticaret, Tâcir, Ticaret Şirketleri, Mübâdelât, Banka Muâmelâtı, Borsa İşlemleri, Mübâdelâta Mûteallik Evraklar
		Mâlûmât-ı Hukûkiyye ve Ticâriyye	Temel Ticârî ve Hukûkî Kavramlar: Ticaret ve Muâmelât-ı Ticâriyye, Tâcir, Şirketler, Mübâdele, Bankalar, Borsalar, Nakliyât, Sigortalar, Gümrükler, Posta ve Telgraf ve Telefon, Düyûn-ı Umûmiye İdâreleri, Ticârî ve İktisâdî İşletmeler, Nesriyât
	Muhasebe Dersleri	Usûl-i Muhasebe (Benzer dersler: Usûl-i Defteri, Muhasebe, Hesâb ve Defter Tutmak, Defter Tutma)	Teorik Dersler: Hesap, Kayıt Usûlü, Ticârî Defterler, Envanter, Bilanço. Hesap/Muhasebe Uygulamaları: Örnek ticarethane uygulamaları. Uygulama Sonrası Bilgiler: Ticarî Defterler Hakkında Biraz Daha Mâlûmât, Komisyon ve Emanet Muâmelât ve Muhasebesi, Şirketler Muâmelât ve Muhasebesi, Basit Bir Şekilde Muhtasar Olarak Kolektif, Komandit ve Anonim Şirketleri Muhasebesi
Hesap Bilgisi Dersleri	Hesap (Benzer dersler: Hesâb-ı Âlâ)	Temel Hesaplamalar: Dört İşlem, Dört İşlemin Hızlı Yapılması İçin Yöntemler, Para Hesaplarının Zihinden Hesaplanması İçin Uygulamalar, Alan ve Hacim Hesaplamaları Ticârî Hesaplamalar: Faiz Hesabı, Faiz Hesabında Kısa Yöntemler, Iskonto, Nüvizmatik, Devletlerin Para Birimlerinin Birbirlerine Çevrilmesi, Vade Türleri, Bonolar, Şirket ve Miras Meseleleri, Senet, Hisse ve Tahviller Hakkında Bilgiler, Kambiyo Hakkında Bilgiler	
Girişimciliği Dolaylı Olarak Destekleyen Dersler	Ticârî İletişim İçerikli Dersler	Türkçe-Lisân ve Muhâberât-ı Ticâriyye Usûlü	Ticârî İletişimdeki Temel Araçlar ve Kullanım Şekilleri: Mektup, Ticaret Mektuplarında Üslup, Ticaret Mektupları, Ticaret Kâtipleri, Satış, Hizmet Arzı Mektupları, Emir ve Sipariş, Hizmet Talebi, İrsalat, Banka Muâmelâtı, Borsa Muâmelâtı, İşletmelerde Teşkilat ve Muhâberât, Muhâberâtta Kullanılan Aletler, Sûrat ve İntizamı Sağlayan Başlıca Vasıtalar (Kâğıt, Mürekkepler, Kalemler, İstenografi Makineleri, Diktofonlar), Mektupların Kayıt ve Tescili, Başlıca Aletler (Kopya Defterleri, Dosya Türleri, Kullanım, Korunması ve Nakilleri)
		Daktilografi	Temel Kavramlar: Yazı Makinelerinin Tarihçesi, Faydaları ve Önemi, Yazı Makinesi Türleri ve Makinenin Parçaları: Klavye, Türleri, Düğme Mekanizması, Bir yazı makinesinin Mekanizmaları hakkında Bilgiler, Yazı Makinesinin Kullanımı. Uygulama: Daktilo üzerinde on parmak yazı yazma
	İktisat İçerikli Dersler	Coğrafya (İktisâdi)	İktisat Bilgisini Coğrafya Bağlamında Sunma: Ticaret Mektebi müfredatında yer alan bu derste, ağırlıklı olarak İktisâdi Coğrafya konuları bulunmaktadır. (Dünyada geçmişte ve bugün ziraatla uğraşan devletler hakkında bilgi, Gıda Maddeleri, Tekstil Maddeleri, Madenler, Dünyanın İktisâdi Coğrafyası ve Nakliye Araçları)
	Ev İdaresi Dersleri	Usûl-i Tedbîr-i Menzil	Ev yönetimi ile ilgili bilgiler Kadınların yaşam koşullarında bir evi nasıl yönetmeleri gerektiği konusundaki ekonomi/sosyal içerikli bilgiler

Tablo 4'te yer alan derslerin hangi okulda gösterildiği ayrımı yapılmadığı için aşağıdaki maddelerde okullar bağlamında daha detaylı bir değerlendirme yapılmaktadır.

2-2-1- Dârümuallimât

Dârümuallimât'ın 1869 tarihli nizamnamesine göre Sıbyan şubesinde işletmecilik eğitimi ile ilgili olan ders *Hesâb ve Defter Tutma* olarak göze çarpmaktadır. Rüşdiye şubesinde ise; *Usûl-i Tedbîr-i Menzil* dersi görünmektedir. Usûl-i Tedbîr-i Menzilin açılımı ise “ev idaresi ilmi” şeklindedir (Öztürk, 1993: s. 549-550). “*Tedbîrü'l-Menzil: Felsefî metotla yazılmış ahlâk kitaplarında ev idaresini ve aile ahlâkını ifade eden terim. Sözlükte “bir kimsenin işini çekip çevirmesi, sonunu hesap etmesi” anlamındaki tedbîr ahlâk ve siyaset kitaplarında “yönetim, siyaset” manasında sıkça geçmekte, “ev” anlamındaki menzil ile birlikte kullanıldığında daha çok felsefî yöntemle yazılmış ahlâk kitaplarında pratik ahlâkın üç ana bölümünden ikincisi olan aile ahlâkını ifade etmektedir. Nasîrüddîn-i Tûsî Ahlâk-ı Nâsırî’de buradaki menzilin maddî anlamda evi değil karı ile koca, ebeveynle çocuk, hizmetçiyle efendi, mal sahibiyle mal arasındaki ilişkiyi anlattığını belirtir.*” (Çağrı, 2011: s. 260-261). Kınalızâde'nin ifadesiyle; “*İlm-i Tedbîrü'l Menzil bir ilimdir ki ânunla (onunla) ehl-i menzil (ev ahalisi) arasında nizâm-u intizâm ve vech-i lâyük üzerine ma'aş eylemeğın keyfiyeti bilinir.*” (Ev yönetimi, aile bireyleri arasında düzenli ve insana layık bir şekilde yaşama/geçim sağlama/geçinme bilgisini veren bir ilimdir.) (Kınalızâde, 2007: s. 325-476).

Dârümuallimât'ın daha sonra 1915 tarihli nizamnameye göre İbtidâî kısmında “Usûl-i Defter”, “Mâlumât-ı İktisâdiyye” ve “İdâre-i Beytiyye” (Ev Yönetimi), İhârî kısmında “Hesâb” ve “İdâre-i Beytiyye” dersleri gösterilmektedir (Öztürk, 1993: s. 549-550). Bu derslerde basit muhasebe defteri tutma ve ticarî hayatta kadınların işine yarayacak pratik ticarî hesapların öğretildiği çıkarımında bulunulabilir.

2-2-2- İnas Dârülfünûnu

İnas Dârülfünûnu'nda gösterilen serbest derslerde işletmecilik/girişimcilik eğitimine yakın olarak “İdâre-i Beytiyye ve İktisâdiyye” dersi gösterilmiştir. Bu dersin genel içeriğinin ise ev ekonomisi konuları ile ilgili olduğu ifade edilebilir. Ayrıca İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun; “*Serbest dersler kanalından İnas Dârülfünûnu'na girdikten sonra hayata atılanların çoğu muvaffak olmuştur.*” ifadesi İnas Dârülfünûnu'nun serbest dersleri gören kadınları sosyal/ticarî girişimciliğe hazırlayacak bir programa sahip olduğunun ipuçlarını barındırmaktadır (Ergin, 1977: c. III-IV, s. 1554).

Bununla beraber İnas Dârülfünûnu Edebiyât şubesinde işletmecilik eğitimi ile ilgili olarak “İlm-i İktisâd” görülmektedir (Baskın, 2007: s. 157-158). İlm-i İktisâd, Edebiyât Şubesinin birinci ikinci ve üçüncü sınıflarında gösterilen bir derstir. Bu dersin üç sene boyunca gösterilmesi kadınlara verilecek eğitim içerisinde iktisâdî bilginin önemsendiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Riyâziyât şubesinde ise içeriği hakkında tam bilgi sahibi olamadığımız ve yine üç sene boyunca bu şubede okuyanlara gösterilen “Hesâb-ı Âlâ” dersi göze çarpmaktadır. Bu dersin de diğer yükseköğretim kurumlarında gösterilen Hesâb dersinin daha gelişmiş olduğu varsayılırsa; derste ticarî matematikle alakalı birçok bilginin olabileceği ifade edilebilir. Bu bağlamda Hesâb dersinde temel işletmecilik bilgisine/kültürüne katkı sağlayacak kavramların öğretildiği yorumu yapılabilir.

İnas Dârülfünûnunda “Dârülfünûn” sözcüğü bulunmasına rağmen bu okulun

öğretmen yetiştirmek amacıyla açıldığı konusunda görüşler vardır. Amaç daha çok kızlara eğitim verecek öğretmenler yetiştirmek olduğundan Dârülmualimât'ın yüksek kısmı olduğu da ifade edilmektedir (Dölen, 2009: s. 460-463). Ayrıca 1915 yılına ait bir belgede okulda öğrenci olan bazı kadınların aynı zamanda farklı okullarda öğretmenlik yaptıkları da tespit edilmiştir (Baskın, 2007: s. 130-131).

Bu durum kadınların eğitimlerine dair sorumluluklarını ihmal etmeden çalışma hayatına tutunmaya çaba göstermelerini tespit açısından önemlidir. Kadınlar tabiri caizse hem evleriyle hem okullarıyla hem de iş hayatıyla ilgilenmektedirler. Diğer taraftan kadınların, içtimâî ve iktisâdî konulardan uzak tutulmayarak yetiştirilmeye çalışıldığı, hem açık hem de daha sonraki yıllarda yerleşik ders programlarından anlaşılmaktadır. Ayrıca diğer şubelere göre sosyal bilimlere daha yakın olan Edebiyât şubesinde, ekonomi bilgi birikimini artırmaya yönelik İlm-i İktisâd ve Riyâziyât şubesinde ticarî matematik içerikli olduğunu düşündüğümüz Hesâb-ı Âlâ gibi derslerin bulunması kadınların ileride gerçekleştirecekleri girişimlere katkı sağlaması açısından da önem arz etmektedir.

2-2-3- Ticaret Mektebi İnas Şubesi

Ticaret Mektebi bünyesinde açılan Amelî Ticaret İnas Şubesi'nde gösterilecek dersler hakkında birbirinden çok farklı olmasa da üç ders programı tespit edilmiştir.

1) Maârif Nezâreti'nin "İnasa Mahsus Amelî Ticaret Dersleri" verilmesi yönündeki kararı 1333/1917 yılında Ticaret Mekteb-i Âlisi tarafından hayata geçirilmişti (Oktar, 1998: s. 48). Bu karar kısaca şöyleydi: "...İnas Dârülfünûnu'nda açılan Kısım-ı mahsûs, ticarethânelerde lâzım olan Mâlûmât-ı Ticâriyyeyi kadınlara bir senede öğretmek üzere tâlibe kayıt ve kabulüne başlamıştır. Buraya devam edecek kadınlar bir sene zarfında Umûmî Ticaret Mâlûmatı ile beraber Daktilografî, Usûl-i Defteri, Türkçe, rakam ve hurûfatı anlayabilecek kadar Fransızca, Hesâb gibi dersleri de göreceklendir." (Muallim Mecmuası, 1917: s. 583).

2) Kadınlar haftalık ders programlarına göre Türkçe, Fransızca, Hesâb, Muhasebe, Mâlûmât-ı Ticâriyye ve İktisâdiyye, Daktilografî dersleri olmak üzere 18 saat eğitim alacaklardı (Erdem-Yiğit, s. 151-152).

3) 1332-1333/1916-1917 yılına ait "Ticaret Mekteb-i Âlisi Müfredatlı Ders Programı"na göre ise Amelî Ticaret İnas Şubesi'nin dersleri toplamda haftada 16 saat olmak üzere; Hesâb, Usûl-i Muhasebe, Türkçe-Lisân ve Muhâberât-ı Ticâriyye Usûlü, Mâlûmât-ı Hukûkiyye ve Ticâriyye, Fransızca ve Coğrafya şeklindeydi (Ticaret Mekteb-i Âlisi Tâlimatnâme ve Müfredatlı Ders Programı, 1916: s. 225-233).

Bu ifadelerle göre 1916-17 eğitim öğretim yılındaki derslerin sonraki yıllarda çok az da olsa değiştirildiği görülmektedir. Bu durum kadınlara mahsus ticaret derslerinin ve/veya programlarının içeriklerinin incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu ifadelerden ve ders programlarından yola çıkılarak Amelî Ticaret İnas Şubesinde gösterilen ders içerikleri ve girişimcilik kodlarıyla ilgili olarak aşağıdaki bulgulara yer verilebilir.

İşletmecilik ve İktisat Bilgisi Dersleri: Kadınların dönemin işletmelerinde gerekli işletmecilik bilgilerine sahip olmalarını sağlamak üzere göze çarpan derslerin başında

“Mâlûmât-ı Ticâriyye ve İktisâdiyye” dersi gelmektedir. Bu dersin işletmecilikle ve girişimcilikle doğrudan ilişkili olduğu ifade edilebilir. Dersin isminden yola çıkıldığında kadınlara, ticaret ve iktisat ile ilgili bilgilerin verileceği anlaşılmaktadır. Fakat ders aynen bu isimle programda yer almadığı için bazı ipuçlarından yola çıkmak yerinde olabilir. Bunun için önce erkeklere ait olan şubede var olan bazı dersler daha sonra ise kadınlara ait şubedeki dersler irdelenecektir.

Öncelikle Zükûr Amelî Ticaret Şubesinde (Erkeklere Mahsus Uygulamalı Ticaret Bölümü) gösterilen iki dersten bahsetmek yerinde olacaktır. 1.“Mâlûmât-ı Ticâriyye” 2. “Mâlûmât-ı Ticâriyye ve Hukûkiyye” derslerinin içeriğinden yola çıkarak İnas Şubesinin bu dersinin girişimcilik ve işletmecilik kodlarını ne derece barındırdığının ipuçları aranabilir. Erkeklere ait uygulamalı ticaret şubesinde “Mâlûmât-ı Ticâriyye” dersinin içeriğinde bulunan konu başlıkları; Nakliyât, Gümrük, Sigortalar, Muâmelât-ı İflâsiyye şeklinde ifade edilmektedir (Ticaret Mekteb-i Âlisi Tâlimatnâme ve Müfredâtlı Ders Programı, 1916: s. 219). Erkeklere ait uygulamalı ticaret şubesinde “Mâlûmât-ı Ticâriyye ve Hukûkiyye” dersinin içeriğinde bulunan konu başlıkları ise; 1. Sanat, 2. Ticaret, 3. Tâcir, 4. Ticaret Şirketleri, 5. Mübâdelât, 6. Banka Muâmelâtı, 7. Borsa Muâmelâtı, 8. Mübâdelâta Mûteallik Evrak, 9. Muâmelâtın Sûret-i Tesviyesi (Ticaret Mekteb-i Âlisi Tâlimatnâme ve Müfredâtlı Ders Programı, 1916: s. 216).

Bu konulara yakın başlıkların İnas şubesinde de gösterildiği varsayımına dayanarak bir ifade kullanmak gerekirse; kadınların çalışma hayatında işlerine yarayacak, o dönemde geçerli olan genel işletmecilik ve girişimcilik bilgilerinin “Mâlûmât-ı Ticâriyye ve İktisâdiyye” dersinde anlatıldığı söylenebilir.

Durum böyle iken; Ticaret Mektebi'nin müfredat programında “Mâlûmât-ı Hukûkiyye ve Ticâriyye” olarak ifade edilen ve kadınlara ticaret öğretmek için gerekli görülen bir ders görünmektedir. Programa göre bu dersin içeriği, diğer tüm derslere nazaran daha çok ticarî bilgi içermektedir. Bu dersin konu başlıkları şunlardır: 1. Ticaret ve Muâmelât-ı Ticâriyye, 2. Tâcir, 3. Şirketler, 4. Mübâdele, 5. Bankalar, 6. Borsalar, 7. Nakliyât, 8. Sigortalar, 9. Gümrükler, 10. Posta ve Telgraf ve Telefon, Düyûn-u Umûmiye İdâreleri, 11. Müessesât-ı Ticâriyye ve İktisâdiyye, 12. Neşriyât (Ticaret Mekteb-i Âlisi Tâlimatnâme ve Müfredâtlı Ders Programı, 1916: s. 228-231).

Kadınlar için hazırlanan programda detaylı içeriği verilen “Mâlûmât-ı Hukûkiyye ve Ticâriyye” dersinin o döneme ait çoğu işletmecilik bilgisine ev sahipliği yaptığını ifade edilebilir. Hatta bu dersin içeriğinin erkeklere mahsus şubede gösterilen “Mâlûmât-ı Ticâriyye” ve “Mâlûmât-ı Ticâriyye ve Hukûkiyye” dersinden daha fazla içeriğe sahip olduğunu söylemek de yanlış olmaz. Fakat daha sonraki yıllarda ortaya çıkan tabloda dersin adı “Mâlûmât-ı Ticâriyye ve İktisâdiyye” olduğu durumu gözümüze çarpılmaktadır. Bu bağlamda dört farklı ders ismi ve elimizde olan üç ders içeriği neticesinde; söz konusu dersin o günkü işletmecilik ve girişimcilik kültürüne doğrudan katkı sağlayan bir ders olduğu kesinlik kazanmaktadır. Çünkü içerikler birbirinden farklı olmamakla beraber birbiriyle alakalı başlıklardan bir derleme yapıldığında ortaya çok kapsamlı bir işletmecilik bilgi dağarcığı çıkmaktadır. Bu bilgiler ışığında kadınlara bu dersin işletmecilik kültürünü yerleştirmek ve girişimciliklerini geliştirmek adına büyük katkı yaptığı ifade edilebilir.

Usûl-i Muhasebe: Ticaret Mekteb-i Âlisi Müfredatlı Ders Programında “Usûl-i Muhasebe” olarak ifade edilen ve Kadınlara ticaret öğretmek için haftada dört saat verilmesi gerekli görülen derslerden bir diğeri de “Muhasebe” dersidir. Bu dersin diğer derslere göre çok daha fazla uygulama içerdiği söylenebilir. Çünkü bu dersin başlangıcında kadınlara; Hesâb, Kayıt Usûlü, Ticârî Defterler, Envanter, Bilanço konularının teorik bilgileri uygulama yaptırılarak verileceği ifade edilmektedir. Ayrıca bu bilgiler verildikten sonra “...muallimin münâsip göreceği bir müddet için bir ticârethâne muâmelâtının usûl-i tecrübîye ve münferit yevmiye ile tutulan bir monografisi vazîfe olarak tâlibâta yaptırılacaktır.” Bu uygulama çalışmasının devamında gelen konu başlıkları; Ticârî Defterler Hakkında Biraz Daha Mâlûmât, Komisyon ve Emanet Muâmelât ve Muhasebesi, Hissedarlık Vecihle Şirketler Muâmelât ve Muhasebesi, Basit Bir Şekilde Muhtasar Olarak Kolektif, Komandit ve Anonim Şirketleri Muhasebesi şeklinde belirtilmektedir. Eğer vakit yeterli gelir ve kadınların bilgi düzeyi öğretmenleri tarafından yeterli görülürse dersin devamında defter ve kayıt usullerine dair detaylı bilgilerin verileceği de ifade edilmektedir (Ticaret Mekteb-i Âlisi Tâlimatnâme ve Müfredatlı Ders Programı, 1916: s. 226).

Program ve içerikleri incelendiğinde; dönemin işletmelerinin defter tutma ihtiyaçlarını karşılayacak uygulamalı eğitim almış bir işgücü üretme çabası görülmekle beraber, kadınlara yönelik ticaret derslerinde de en çok ders saatini işgal etmesi muhasebe dersinin çokça önemsendiğinin bir kanıtıdır. Bu bağlamda zaten içeriği itibarıyla işletmeciliğin olmazsa olmazlarından olan muhasebe eğitiminin özellikle de uygulamalı olarak verilmesi çabası, İnas Şubesi’nde kadınların doğrudan ticarî bir girişimcilğe hazırlandıklarının bir kanıtıdır. Kadınlar ister kendileri işletme açsın isterse başka bir özel veya resmî işletme de çalışsınlar; muhasebe dersinin o dönem için girişimciliklerinin arka planında var olan en önemli derslerden biri olduğu söylenebilir.

Hesâb: Kadınlara mahsus şubede “Hesâb” dersinin içeriğinde Dört İşlem, Dört İşlemin Hızlı Yapılması İçin Yöntemler, Para Hesaplarının Zihinden Hesaplanması İçin Uygulamalar, Alan ve Hacim Hesaplamaları... gibi o dönemin temel Matematik bilgileri verilmiştir. Bununla beraber dersin içeriğinde; Faiz Hesabı, Faiz Hesabında Kısa Yöntemler, Harici Iskonto, Meskûkât (Nümizmatik), Çeşitli Devletlerin Para Birimlerinin Birbirlerine Çevrilmesi, Vade Türleri, Bonolar, Şirket ve Miras Meseleleri, Senet, Hisse ve Tahviller Hakkında Bilgiler, Kambiyo Hakkında Bilgiler; şeklinde işletmecilikle ilgili birçok bilgiye de yer verilmiştir (Ticaret Mekteb-i Âlisi Tâlimatnâme ve Müfredatlı Ders Programı, 1916: s. 225-226).

Bu dersin kadınlara ticaret hayatında pratiklik kazandırma amacı güttüğü ve bunun için ticarî matematik bilgilerinin çokça üzerinde durulduğu söylenebilir. Bununla beraber yine kadınların girişimcilik/işletmecilik kültürlerini destekleyecek birçok anahtar kavramı da öğretilmelerini sağladığı ifade edilebilir.

Türkçe: Kadınlara mahsus şubenin incelenmesi gereken bir diğer dersi de Türkçe’dir. Bu dersin Ticaret Mekteb-i Âlisi ders programındaki açılımı işletmecilik ve iletişim ile ilgili içeriğinin olduğunu göstermektedir. Bu ders programında; Türkçe, Lisân-ı Muhâberât-ı Ticâriyye Usûlü şeklinde geçmektedir. Bu durumda Türkçe başlıklı dersin aslında ticarî haberleşme yöntemlerinin gösterildiği bir ders olduğu ifade edilebilir.

Programda Türkçe dersinde konuşma alıştırmaları yapılacağı ifade edilmektedir. Haberleşmeye dair konular ise; Mektup, Ticaret Mektuplarında Üslup, Ticaret Mektuplarında Şekiller, Ticaret Kâtipleri, Tasnif (Satış, Hizmet Arzı Mektupları, Emir ve Sipariş, Hizmet Talebi, İrsalat, Banka Muâmelâtı, Borsa Muâmelâtı...), Ticaret Evlerinde (İşletmelerde) Teşkilat ve Muhâberât, Muhâberâtta Kullanılan Aletler, Sûrat ve İntizamı Sağlayan Başlıca Vasıtalar (Kâğıt, Mürekkepler, Kalemler, İstenografi Makineleri, Diktofonlar...), Mektupların Kayıt ve Tescili, Başlıca Aletler (Kopya Defterleri, Dosya Türleri, Kullanım, Korunma ve Nakilleri...). Bu başlıklar altında şu şekilde bir açıklama da mevcuttur. “*Bu bahislerin amelî (uygulamalı) kısımlarında tâlibâta müteaddid mevzular üzerine tahrîr vazîfeleri verilip tashîh ve iâde olunacaktır. Tâlibât, müsveddeleri hıfz ve musahhah sûretlerini muntazam defterlere kayd ve tebyîz edeceklerdir. Bazı vesâit ve âlât ile sûret-i istimalleri gösterilecektir.*” (Ticaret Mekteb-i Âlîsi Tâlimatnâme ve Müfredâtı Ders Programı, 1916: s. 226-227).

Bu derste kadınların daha çok ticarî işletmelerde lazım olacak sekreterlik işlerine hâkim olmaları amacı güdüldüğü görülmektedir. O dönemin işletmeleri için gerekli olan teknolojik aygıtların da nasıl kullanılacağına dair uygulamalı eğitimin verileceğinin ifade edilmesi eğitimin güncel kalma çabasını da göstermektedir. Bu derste de kadınların işletme içi ve işletmeler arası iletişime yönelik yetiştirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Daktilografi: Zükûr Amelî Ticaret Şubesinde (Erkeklerle Mahsus Uygulamalı Ticaret Bölümü) gösterilen “Daktilografi” dersinin içeriğinden yola çıkarak İnas Şubesinin bu dersinin girişimcilik ve işletmecilik kodlarını ne derece barındırdığının ipuçları aranabilir. Kadınlara mahsus şubede de haberleşme ve yazışmaları kolaylaştıracak aygıtları kullanmayı içeren derslerden biri de Daktilografi dersi. Amelî Erkek şubesinin ders içeriğinden alıntılarla ifade etmek gerekirse bu derste; Yazı Makinelerinin Tarihçesi, Faydaları ve Önemi, Yazı Makinesi Türleri ve Makinenin Parçaları: Klavye, Türleri, Düğme Mekanizması, Bir yazı makinesinin (söz gelimi Remington) Mekanizmaları hakkında Bilgiler, Yazı Makinesinin Kullanımı gibi konu başlıkları vardır. Daktilografi dersiyle ilgili programda geçen bazı notları da belirtmekte fayda vardır. Şöyle ki; “*Makineyi usûlü dairesinde kullanabileceğine ve on parmak istimaliyle yazabileceğine kanat getirilen talebeye makinede tatbikât yaptırılacaktır. Talebeye verilecek temrinât daima ticarî mektuplar, çek, poliçe, emre muharrir senet, fatura vesâire gibi evrak ve vesâik-i ticâriyye olacak; katıyyen diğer husûsâta müteallik yazı numûneleri verilmeyecektir. Makine ianesiyle müteaddid nüshalı kopyalar istihsâl etmek usûlü ve daha sâir husûsât talebeye tadrîs ve irâe olunacaktır.*” (Ticaret Mekteb-i Âlîsi Tâlimatnâme ve Müfredâtı Ders Programı, 1916: s. 224-225).

Coğrafya: Ticaret Mekteb-i Âlîsi Müfredatlı Ders Programında “Coğrafya” olarak ifade edilen bir ders mevcuttur. Bu dersin içeriğinde; Coğrafya-yı İktisâdî, Ziraat-i Müttesia, Ziraat-i Gayr-ı Müttesia, Yeni Ziraat Memleketleri, Eski Ziraat Memleketleri, 1. Mevâdd-ı Gıdaiyye: Hubûbât, Feküllü Nebâtât, Şekerli Nebâtât, Üzüm, Kahve, Çay, Ilımlı İklimlerin Meyve Ağaçları, Sıcak Memleketlerin Gıda Verici Bitkileri 2. Mevâdd-ı Nesciyye: Menşei Nebâtî Olan Mevâdd-ı Nesciyye, Menşei Hayvânî Olan Mevâdd-ı Nesciyye, 3. Maâdin: Mahrûkat-ı Madeniyye, Kıymetli Maâdin, Faydalı Maâdin, 4. Coğrafyay-ı İktisâdî Noktay-ı Nazarından Dünyanın Hâlihazır, Vesâit-i Nakliye,

Milletlerin Teâlîsinde Coğrafyay-ı İktisâdînin Tesiri (Ticaret Mekteb-i Âlîsi Tâlimatnâme ve Müfredâtı Ders Programı, 1916: s. 233).

Bu dersin içeriğinde kadınlara verilmek üzere o dönem için gerekli ekonomik kültüre ait bilgilerin mevcut olduğu görülmektedir. İktisâdî coğrafya konusunda bilgilenmenin işletmecilik eğitimi konusunda bilinçlenmeye katkı sağladığı ifade edilebilir. Bu bağlamda yaşadıkları dünyanın ekonomik anlamda keşfi açısından sadece müfredatlı ders programında var olan bu dersin büyük önem arz ettiği söylenebilir.

Sonuç

Osmanlı Devleti yükseköğretim kurumlarında kadınlara verilen “girişimcilik” eğitimlerinin 19. yüzyılın sonlarında başladığı ifade edilebilir. II. Meşrutiyet’ten sonra ise kadınlara yönelik yükseköğretim kurumlarının sayısında artış olmuş, dolayısıyla bu okulların bünyesinde de girişimcilik eğitimleri doğrudan veya dolaylı olarak verilmiştir.

Kadın yükseköğretim kurumları içinde “girişimcilik” konusunda doğrudan eğitim veren ve bu konuda göze çarpan kurum olarak Ticaret Mekteb-i Âlîsi’nin kadınlara mahsus olan kısmı öne çıkmaktadır. Kadınlara yönelik yükseköğretim kurumlarından olan Dârülmualimât ve İnas Dârülfünûnu’nda ise ticârî açıdan girişimcilik kültürünü daha çok dolaylı yönden destekleyecek dersler bulunmaktadır.

Ticaret Mekteb-i Âlîsi, Osmanlı Devleti’nde tüccar yetiştirmek amacıyla kurulmuş ilk yükseköğretim kurumudur. Bu sebeptendir ki okulun kadınlara mahsus kısmında da ticaretle ilgili bilgilerin uygulamalı ticarete dönük olarak verildiği görülmektedir. Bu yüzden söz konusu şubede kadınların ticaret yapmaları ve işletmelerde çalışabilmeleri için gerekli donanıma sahip olarak yetiştirilme amacı dikkat çekmektedir. Dârülmualimât ve İnas Dârülfünûnu’nun ticârî girişimci yetiştirme gibi bir misyonu bulunmamaktadır. Fakat bu iki okulda da verilen dersler arasında iktisat ve muhasebe derslerinin yer aldığı görülmektedir. Bununla beraber Dârülmualimât kadın öğretmenler ve kadın eğitim yöneticisi yetiştirmektedir. İnas Dârülfünûnu ise kendi binasında ticaret bilgisi edinmek isteyen kadınlara da imkân tanımaktadır. Bu bağlamda söz konusu iki okulda çalışma hayatına adım atacak kadınlara; muhasebe, ticaret ve ekonomi kültürünün öğretilmesi amacı güdüldüğü de belirtilebilir.

Ulaşılabilen ders müfredatlarına bakıldığında ise özellikle Ticaret Mekteb-i Âlîsi’ndeki kadınlara verilen eğitimin günümüz işletmecilik eğitimine çok yakın bilgiler içerdiği görülmektedir. İlgili dönemin müfredatlarının detaylı olarak incelenmesi sonucu derslerde önemli düzeyde girişimcilik ve işletmecilik bilgisinin var olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kadınların girişimcilik niyetlerini destekleyecek ve özellikle tüccar olmaya teşvik edecek nitelikte bir program sunan kurum olarak Ticaret Mekteb-i Âlîsi’nin kadınlara mahsus kısmı karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı’da kadın yükseköğretimine bakıldığında kadınlar aynı zamanda sosyal birer girişimci olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar eğitim haklarını elde etme yolunda oldukça zor süreçlerden geçmiş ve eğitim haklarını elde etmek için sosyal anlamda girişimciliğin en güzel örneklerini sergilemişlerdir. Gazete ve dergiler yayımlamışlar, devlette çalışmaya başlamışlar ve kendilerine mahsus işletmeler kurmuşlardır. Sonuç

olarak son dönem Osmanlı'da kadının girişimciliğinin kadın yükseköğretim kurumlarınca desteklendiğini ifade etmek mümkündür. Çünkü incelenen dönem itibarıyla Osmanlı kadın yükseköğretiminde kadınlara yönelik girişimcilik kültürünün oluşturulması yönünde bir çaba harcandığı ve kadınların çalışma hayatı ve ticarî hayatta aktif olarak yer almalarını destekleyecek teorik ve uygulamalı eğitimlerle teşvik edildiği belirtilebilir.

Kaynakça

- AKYÜZ, Y. (2006). Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmüallimîn'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, s. 17-58.
- BASKIN, B. (2007). *II. Meşrutiyet'te Eğitim, Kadın ve İnas Dârülfünûnu (İlk Kadın Üniversitesi)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ABD, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BASKIN, B. (2008). II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitime Yönelik Bir Girişim: İnas Dârülfünûnu. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 38, s. 89-123.
- BAYSAL, H.-ÖZKUL, A. S. (2016). Osmanlı Kadınının "Teşebbüs" Kavramına Yaklaşımı "Kadınlar Dünyası Dergisi Üzerine Bir İnceleme". *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, 2016, s. 62-72.
- ÇAĞRICI, M. (2011). *Tedbir-ül Menzil*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. c. XL, 260-261. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c40/c400151.pdf>. (Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2017).
- ÇAKIR, S. (2013). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis.
- DÖLEN, E. (2009). *Türkiye Üniversite Tarihi- Osmanlı Döneminde Dârülfünûn 1863-1922*, I. Cilt, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- DULUM, S. (2006). *Osmanlı Devletinde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*. Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Yakın Çağ Tarihi BD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- ERDEM, Y. T.-YİĞİT, H. (2010). *Bacıyân-ı Rûm'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadî Hayattaki Yeri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- ERGİN, O. (1977). *Türk Maârif Tarihi*, c. I-II. İstanbul: Eser Matbaası.
- ERGİN, O. (1977). *Türk Maârif Tarihi*, c. III-IV. İstanbul: Eser Matbaası.
- ERGÜN, M. (1996). *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara.
- KARACA, Ş. (2010). Şemsettin Sami ve Kadınlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(13), s. 136-146.
- KEITH, P. (2005). *Introduction to Social Research-Quantitative and Qualitative Approaches*. London: Sage.
- Kınalızâde Ali Çelebi. (2007). *Ahlâk-ı Alâî*, Haz. Mustafa Koç, İstanbul: Klasik.
- Kubbealtı Lügati, <http://lugatim.com/>, (Erişim Tarihi, 05.05.2017).
- KURNAZ, Ş. (2011). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923*. İstanbul: Ötügen.

- KURNAZ, Ş. (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi*. http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/143/14.htm, (Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2017).
- KURT, S. K. (2011). *Osmanlı Devletinde Kadın Eğitimi Haremden Mektebe*. İzmir: Yitik Hazine.
- Muallim Mecmuası. (1917). Maârif Şunu-Kadınlara Ticaret Dersleri, 16(2).
- OKTAR, T. (1998). *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı-Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi*. İstanbul: Bilim Teknik.
- ÖZKİRAZ, A.-ARSLANEL, M. N. (2011). İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(1), s. 1-10.
- ÖZTÜRK, C. (1993). *Darülmualimat*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. c. VIII, 549-550. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c08/c080398.pdf>. (Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2017).
- SOMEL, S. A. (2000). Osmanlı Modernleşme Dönemi'nde Kız Eğitimi. *Kebikeç*, 10, s. 223-237.
- SÖNMEZ, V.-ALACAPINAR, G. F. (2014). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Anı.
- Ticaret Mekteb-i Âlisi Tâlimatnâme ve Müfredâtlı Ders Programı. (1916-1917). İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Ticaret ve Sanâyî Dergisi, (1920). S. 1, Yıl:1, İstanbul: Mahmutbey Matbaası.
- Ticaret ve Sanâyî Dergisi, (1921). S. 10, Yıl:1, İstanbul: Mahmutbey Matbaası.
- YILDIRIM, A.-ŞİMŞEK H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

Yayın Geliş Tarihi/Submission Date 18.07.2017

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date 05.08.2017

Gülcan KAŞKA*

Pisidia Antiokheia'sında Hristiyanlık**

Christianity at Antioch in Pisidia

ÖZET

Seleukos Hanedanlığının kurduğu *apoikia*'lardan biri olan Antiokheia, Galatia, Phrygia ve Pisidia üçgeninde önemli bir konumda yer almaktadır. Bu stratejik konumundan dolayı ilkin İ.Ö. 3. yüzyılın başında Seleukoslar, ardından da İ.Ö. 25 yılında Roma kolonisi yapılmıştır. Özellikle Roma kolonisi olarak ilan edilmesinden sonra refaha kavuşan kent MS. 3 yüzyılın sonuna kadar önemini korumuştur. Kentin bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren zayıflamaya başlayan koloni hüviyeti, MS. 308-311 yılları arasında *metropolis*'i Antiokheia olan Pisidia Eyaleti'nin kurulmasıyla son bulmuştur. İdari yapıdaki bu değişikliğin önemli sonuçlarından biri de koloni tüzüğüne kaldırılarak kent kurumlarının kilise bünyesinde yeniden örgütlenmesi olmuştur. Makale Antiokheia'nın önce Aziz Paulus ve Barnabas tarafından, ardından da Azize Thekla'yla birlikte ziyaret edilmesiyle başlayan Hristiyanlık tarihini irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Antiokheia, Hristiyanlık, Koloni, Aziz Paulus, Azize Thekla.

ABSTRACT

Antioch, one of the *apoikiai* established by the Seleucid Dynasty, was lying on an important location at the junction point of the regions of Galatia, Phrygia and Pisidia. Due to its strategic position, the city was initially created as a Seleucid colony at the beginning of the third century BC and then as Roman colony in 25 BC. Especially after Rome had declared it as a Roman colony, it got a prosperity and maintained its importance by the end of AD 3th century. The colonial identity of the city declining from the second half of the century onwards ceased to exist finally with the creation of the province of Pisidia between 308 and 311 AD whose *metropolis* was Antioch. The most important results of the change in the administrative structure were the abolition of the colonial constitution and ecclesiastical reorganisation of the civic institutions. The essay investigates the history of Christianity in Antioch beginning with the visits of St. Paulus at first together with Barnabas, and then with Hagia Thekla.

Keywords: Antioch, Christianity, Colony, St. Paul, St. Thekla.

* Yazar/Author Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü. gul_saroglu@hotmail.com.

** Bu makale, TÜBİTAK "2214/A - Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı" kapsamında Westfälische Wilhelms Universität'te gerçekleştirmiş olduğum çalışmaların ürünüdür. Desteklerinden dolayı TÜBİTAK'a ve Westfälische Wilhelms Üniversitesi'ne teşekkürlerimi sunarım.

MÖ. 3. yüzyılda Seleukos kolonisi olarak kurulan Pisidia Antiokheia'sı MÖ. 25 yılında Augustus tarafından *Colonia Caesarea* adıyla yeniden organize edilmiştir.¹ Yeni kurulan koloniye ayrıca *ius italicum* hakkı bahşedilerek (Dig. 50,15, 8,10: In Pisidia eiusdem iuris est colonia Antiochensium) kent Pisidia'daki diğer Roma kolonilerinin merkezi olarak² ayrıcalıklı bir konuma yükseltilmiştir. İmparator Diocletianus'un düzenlemeleriyle Antiokheia İ.S. 308-311 yılları arasında bir dönemde yeni oluşturulan Pisidia Eyaleti'nin³ *metropolis*'i konumuna yükseltilmiştir⁴.

Antiokheia'nın Hristiyanlıkla tanışması Aziz Paulus'un kente yaptığı gezilerle olmuştur. Hristiyan olmadan önce Saul adına sahip aziz, Hristiyan olduktan sonra Paulus adını almıştır. İlk zamanlar yeni dinin azılı bir düşmanı olmuş, İsa'nın bir gün Damascus'ta kendisine seslenmesinden sonra dinini değiştirmiştir. Bundan sonra yeni dinin ateşli bir savunucusu olan Paulus, Aziz Barnabas'la beraber yeni dini yaymak için imparatorluğu karış karış gezmeye başlamıştır. Bu yolculuklar esnasında Anadolu topraklarını da ziyaret etmişlerdir. Önce Kıbrıs'a giden iki aziz burada Yaradan'ın buyruklarını dinlemek isteyen Antiokheiali Sergius Paulus tarafından Antiokheia'ya yönlendirilmişlerdir. Antik yerleşime gelen azizlerden Paulus *synagog*'ta şu vaazı vermiştir:⁵

[13,14] Onlar Perge'den ayrılarak Pisidia Antiokheia'sına vardılar. Şabat günü havraya girip oturdular. [13,15] Kutsal Yasa ve peygamberlerin yazıları okunduktan sonra, havranın yöneticileri onlara, “Kardeşler, halka verecek bir öğüdünüz varsa; buyurun, konuşun” diye haber yolladılar. [13,16] Paulos ayağa kalktı, eliyle bir işaret yaparak, “Ey İsraililer ve Tanrı'dan korkan yabancılar, dinleyin” dedi. [13,17] Bu halkın, yani İsrail'in Tanrısı, bizim atalarımızı seçti ve Mısır'da gurbette yaşadıkları süre içinde onları büyük bir ulus yaptı. Sonra güçlü eliyle onları oradan çıkardı, [13,18] yaklaşık kırk yıl gibi bir süre ıssız çölde onlara sabır gösterdi. [13,19] Kenan ülkesinde yenilgiye uğrattığı yedi ulusun topraklarını İsrail halkına miras olarak verdi. [13,20]

¹ Pisidialıların, özellikle de Homonadeis kavminin pasifize edilmesi amacıyla Augustus, Pisidia ve Lykoania'da askeri koloniler (*coloniae militum/ἀποικίαι στρατιωτῶν*) kurmuştur: bk. R. gest. Div. Aug. 28: *Colonias in Africa Sicilia Macedonia utraque Hispania, Achaia, Asia, Syria, Gallia Narbonensi, Pisidia militum deduxi (=Αποικίας ἐν Λιβύῃ Σικελία Μακεδονία ἐν ἑκατέρα (sic) τῆ Ἰσπανίᾳ Ἀχαΐᾳ Ἀσίᾳ Συρίᾳ (sic) Γαλατίᾳ τῆ περὶ Νάρβωνα Πισιδίᾳ στρατιωτῶν κατήγαγον).*

² Pisidia ve Lykaonia'da Antiokheia'nın dışında kurulmuş diğer Roma kolonileri Olbasa, Komama, Kremna, Parlais, Ikonion ve Lystra'yı hem birbirlerine hem de Pamphylia limanlarına bağlayan Via Sebaste güzergâhında bulunmuş olup üzerlerinde mesafe bildiriminin korunduğu 9 miltaşında *caput viae* olarak Antiokheia verilmiştir (Hild, 2008: 63).

³ Dioecesis Asiana içinde oluşturulan Pisidia Eyaleti hakkında ilk bilgiyi Apameia kentinde bulunmuş olan ve eyaletin ilk valisi Valerius Diogenes tarafından Valeria Galeria onuruna dikilen yazıt sunmaktadır: ILS 8932 = CIL III 13661. Yazıtta Galeria Valeria, Augusta unvanını taşıdığına göre (krş. Kienast, 1990: 286) yazıt İ.S. 308-311 yılları arasına tarihlendirilmelidir. Dolayısıyla bu tarih aynı zamanda eyaletin kuruluş tarihi için de *terminus post quem* (alt eşik) olmaktadır.

⁴ Kentte bulunan iki yazıt Antiokheia'nın Pisidia Eyaleti'nin *metropolis*'i olduğunu göstermektedir: Calder, 1912: 86-87 no. 5-6).

⁵ Acta apost. 13,14-52. Paulus'un Antiokheia'daki *synagog*'taki vaazı ile ilgili ayrıca diğer antik kaynaklardan da haberdar olmaktadır: Georg. Syn. *chron.* 404: Παῦλος καὶ Βαρναβᾶς ἐν τῇ συναγωγῇ τῆς κατὰ Πισιδίαν Ἀντιοχείας ἐπαρρησιάσαντο.

Bütün bunlar aşağı yukarı dört yüz elli yıl sürdü. Sonra Tanrı, Peygamber Samuel'in zamanına kadar onlar için hâkimler yetiştirdi. [13,21] Halk bir kral isteyince, Tanrı onlar için Benyamın phyle'sinden Kiş oğlu Saul'u yetiştirdi. Saul kırk yıl krallık yaptı. [13,22] Tanrı, onu tahttan indirdikten sonra, onlara kral olarak Davut'u başa geçirdi. Onunla ilgili şu tanıklıkta bulundu: "İşay oğlu Davut'u gönlüme uygun bir adam olarak gördüm, o her istediğimi yapar". [13,23] Tanrı, verdiği sözü tutarak bu adamın soyundan İsrail'e Kurtarıcı İsa'yı gönderdi; [13,24] İsa'nın gelişinden önce Yahya, bütün İsrail halkını, tövbe edip vaftiz olmaya çağırdı. [13,25] Yahya görevini tamamlarken şöyle diyordu: "Beni kim sanyorsunuz? Ben Mesih değilim. Ama O benden sonra geliyor. Ben O'nun ayağındaki çarığın bağını çözmeye bile layık değilim. [13,26] Kardeşler, İbrahim'in soyundan gelenler ve Tanrı'dan korkan yabancılar, bu kurtuluş bildirisi bize gönderildi. [13,27] Çünkü Yerusalemlerde yaşayanlar ve onların yöneticileri İsa'yı reddettiler. O'nu mahkûm etmekle her Şabat günü okunan peygamberlerin sözlerini yerine getirmiş oldular. [13,28] O'nda ölüm cezasını gerektiren herhangi bir suç bulamadıkları halde, Pilatus'tan O'nun idamını istediler. [13,29] Onun hakkında tüm yazılanları yerine getirdikten sonra onu çarmıhtan aşağı indirerek mezara koydular. [13,30] Ama Tanrı onu ölümden diriltti, [13,31] İsa, daha önce kendisiyle birlikte Celile'den Yerusalemlere gelenlere günlerce görüldü. Bu kişiler şimdi halka O'nun tanıklığını yapıyor. [13,32] Bizler de Tanrı'nın atalarımıza vermiş olduğu sözü yerine getirdiğini sizlere müjdeliyoruz; [13,33] çünkü Tanrı İsa'yı dirilterek onların çocukları olan bizler için bu sözü yerine getirmiştir. İkinci Mezmur'da yazıldığı gibi:

"Sen benim oğlumsun,
Bugün ben sana baba oldum".

[13,34] Tanrı, cesedi asla çürümek üzere onu ölümden dirilttiğini şu sözlerle belirtmiştir: "Size, Davut'a söz verdiğim Kutsal ve güvenilir nimetleri vereceğim". [13,35] Bu nedenle başka bir yerde de şöyle der: "Kutsalının çürüdüğünü görmeye izin vermeyeceksin". [13,36] Davud kendi kuşağında Tanrının isteğine göre hizmet ettikten sonra gözlerini yaşama kapadı, ataları gibi gömüldü ve bedeni çürüyüp gitti. [13,37] Ama tanrının dirilttiği kişinin bedeninin çürüdüğü görülmedi. [13,38] Dolayısıyla kardeşler, şunu bilin ki, günahların bu Kişi aracılığıyla bağışlanacağı size duyurulmuş bulunuyor. Şöyle ki, iman eden herkes, Musa'nın Yasasıyla aklanamadığınız her günahtan [13,39] ona inanarak aklanabilir. [13,40] Şu halde dikkat edin de peygamberlerin sözünü ettiği şu durum sizin başınıza gelmesin: [13,41] Bakın, siz alay edenler, şaşkına dönüp yok olun! Çünkü sizin gününüzde biri size anlatsa bile asla inanamayacağınız bir iş yapıyorum". [13,42] (Paulos'la Barnabas) ayrılırken (halk) onları, bir sonraki Şabat günü aynı konular üzerinde konuşmaya çağırdı. [13,43] Havradaki topluluk dağılınca Yahudiler ve Yahudiliğe dönüp Tanrı'ya tapan yabancıardan birçoğu onların ardından gitti. Paulos'la Barnabas onlarla konuşarak onları devamlı Tanrı'nın lütfunda yaşamaya özendirdiler. [13,44] Ertesi Şabat günü kent ahalisinin neredeyse tümü Tanrı'nın sözünü dinlemek için toplanmıştı. [13,45] Yahudiler kalabalığı gördüklerinde büyük bir kıskançlık içinde Paulos'un söylediklerine küfür ederek karşı çıktılar. [13,46] Paulus'la Barnabas ise cesaretle karşılık verdiler: "Size

ilk önce tanrının sözünü bildirmemiz gerekiyordu. Siz onu reddettiğinize ve kendinizi sonsuz yaşama layık görmediğinize göre, biz şimdi diğer uluslara yöneliyoruz. [13,47] Çünkü Tanrı bizlere şöyle buyurmuştur: “Yeryüzünün en ucra köşesine kadar kurtuluş olman için seni halklara ışık yaptım”. [13,48] Halklar ise (bu şeyleri) duyduklarında sevindiler ve Tanrı'nın sözünü yücelttiler, sonsuz bir yaşam için tayin edilmiş herkes iman ettiler. [13,49] Böylece Tanrı'nın sözü tüm bölgede yayıldı. [13,50] Ne var ki Yahudiler ise, (tanrıya) inanan soylu kadınlarla ve kentlin ileri gelen erkeklerini kışkırttılar, Paulos'la Barnabas'ı kovmak için (halkı) teşvik ettiler ve onları sınırlarından kovdular. [13,51] Bunun üzerine Paulos'la Barnabas, onlara bir uyarı olsun diye ayaklarının tozunu silkerek İkonion'a gittiler. [13,52] Öğrenciler ise sevinç ve kutsal ruhla dolmuşlardı.

Bu olaylardan sonra Yahudi cemaati, halkı galeyana getirerek onların kentten kovulmasını sağlamıştır. Yine yapmış oldukları Anadolu ziyaretleri sırasında Lystra antik kentine gelmişlerdir. Bu sırada kentte olağanüstü bir olay gerçekleşmiştir. Aziz Paulus'un doğuştan topal olan bir adamı mucize ile yürütmeyi başardığı söylentisi kulaktan kulağa yayılmaya başlamış, bu olay üzerine Lystra halkı onları faniler arasında gezinen insan suretinde iki tanrı olarak nitelemişlerdir (*Acta apost.* 14,11-13; οἱ τε ὄχλοι ἰδόντες ὁ ἐποίησεν Παῦλος ἐπήραν τὴν φωνὴν αὐτῶν Λυκαονιστὶ λέγοντες, Οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς· ἐκάλουν τε τὸν Βαρναβᾶν Δία, τὸν δὲ Παῦλον Ἑρμῆν, ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου. ὁ τε ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελεν θύειν; Boyacıoğlu 2013, 269). Bu olay karşısında hayrete kapılan Lystralılar pagan inancının iki tanrısından biri olan Hermes'in ismini Paulus'a, Zeus'un adını ise Barnabas'a vermişlerdir (Boyacıoğlu, 2013: 269).

Onesiphoros adında bir şahıs Aziz Paulus'un İkonion'a geleceğini duyduğunda çocukları Zimmia, Zenon ve eşi Lektra ile onu Lystra yolu üzerinde karşılamaya koyulmuştur (*Acta Paul. et Thec.*: Καὶ τις ἀνὴρ ὀνόματι Ὀνησιφόρος ἀκούσας τὸν Παῦλον παραγενόμενον εἰς Ἰκόνιον, ἐξῆλθεν σὺν τοῖς τέκνοις αὐτοῦ Σιμμία καὶ Ζήνωνι καὶ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ Λέκτρα εἰς συνάντησιν Παύλου, ἵνα αὐτὸν ὑποδέξηται.). Onesiphoros, Paulus'u evinde misafir etmiş ve akşam yemeğinden sonra da Paulus tanrının buyruklarını dinlemek isteyenlere bir vaaz vermiştir (*Acta Paul. et Thec.* 5-6). Bu esnada karşılaştığı Theokleia'nın 17 yaşındaki kızı Thekla, Hristiyanlığı kabul etmiştir (*Acta Paul. et Thec* 7-8). Thekla'nın hareketlerinin değiştiğini fark eden annesi durumu kızının nişanlısı Thamyris'e bildirmiştir (*Acta Paul. et Thec.* 9). Thamyris Paulus'u tutuklatarak *proconsul* Castellus'a götürmüştür (*Acta Paul. et Thec.* 14-15). Mahkemeye çıkarılan Aziz, savunmasında insanlığa doğru yolu göstermek üzere gönderildiğini söylemiş; bunun ardından da hapse atılmıştır (*Acta Paul. et Thec.* 16-17). Thekla bekçi ve gardiyana rüşvet vererek Aziz'in yanına girmiş ve dizlerinin dibine çökerek onu dinlemiştir (*Acta Paul. et Thec.* 18). Bunları duyan Castellus, Thekla'yı da sorgulamış sonunda onun idamına karar vermiştir (*Acta Paul. et Thec.* 19-21). Bir odun yığını üzerinde yakılmasına karar verilen Azize aniden şiddetli bir yağmurun bastırmasıyla ölümden kurtulmuştur (*Acta Paul. et Thec.* 19-21). Bu olaylardan sonra da

Aziz ve Azize Antiokheia'ya gitmiştir.⁶ *Acta Pauli et Theclae* adlı eserde ikilinin burada yaşadıklarıyla ilgili kısmının çevirisi şöyledir:

[26] *Ve Paulos, Onepsiphoros'u tüm hane halkıyla birlikte Ikonion'a gönderdi; kendisi de Thekla'yı yanına alarak Antiokheia'ya gitti. Bunların kente girmesiyle o sırada Syriarkhes makamında bulunan Aleksandros adında biri Thekla'yı görüp ona aşık oldu ve hediye ve parayla Paulos'u ayartmaya (kalktı. Bunun üzerine) Paulos "ne bahsettiğin kadını tanıyorum ne de (o) bana aittir", dedi. Pek muktedir olan Aleksandros ise cadde ortasında ona (Thekla'ya) sarıldı. Ne var ki Thekla buna katlanamadı, tersine Paulos'u aradı ve sert bir şekilde "Tanrı'nın kölesi olan bir yabancıyı zorlama! Ben Ikonion'un önde gelenlerindenim, ama Thamyris ile evlenmek istemediğim için vatanımdan sürgünüm" diyerek bağırdı. Sonra da Aleksandros'un pelerinini kavradı, başındaki çelengi fırlattı ve onu rezil rüsva etti.*

[27] *Bunun üzerine Aleksandros bir yandan ona gönlünü kaptırmış olmakla birlikte, öte yandan başına gelenden duyduğu utançla Thekla'yı valinin huzuruna getirdi. Thekla bunları yaptığını itiraf edince de vali onun aleyhinde hayvanların önüne atılması kararını verdi. Ama kadınlar dehşete düştüler ve mahkeme huzurunda "'kötü karar, dine aykırı karar" diye bağırdılar. Thekla ise validen vahşi hayvanlarla mücadelesi bitene kadar kirlenmemiş kalmayı rica etti. Kızını kaybetmiş, Tryphaena adında varsıl bir [ece], onu koruması altına aldı ve teselli (umuduyla) onu (yanında) tuttu.*

[28] *Vahşi hayvanlar geçide çıkınca, Thekla'yı azgın bir dişi aslana bağladılar, kraliçe Tryphaena da onu takip etti. Ne var ki üstüne oturunca dişi aslan Thekla'nın ayaklarını yaladı, bütün ahali de şaşkına döndü. Cezalandırılmasının yazılı gerekçesi kutsala saygısızlıktı. Kadınlar ise çocuklarıyla birlikte yukarıdan "Tanrım, kentimizde dinsiz bir karar gerçekleşiyor" diye haykırıyorlardı. Bunun üzerine Tryphaena onu yeniden gösteriden aldı. Zira kızı Falconilla ölmüştü, ama Tryphaena'ya rüyasında "Anne, Thekla benim adıma dua etsin de adillerin mertebesine çıkarılabileyim diye yabancı ve kimsesiz Thekla'yı benim yerime koyacaksın" demişti.*

[29] *Bu nedenle Tryphaena onu gösteriden alınca, bir yandan ertesi gün vahşi hayvanlarla mücadele edeceği için gözyaşı dökmüş, aynı zamanda da Thekla'yı kendi kızı Falconilla kadar sevdiği için ona "ikinci çocuğum Thekla, kızımın sonsuza dek yaşayabilmesi için onun adına dua etmek üzere buraya gel; zira bunu rüyamda gördüm" demişti. Bunun üzerine Thekla vakit kaybetmeksizin sesini yükselterek "Tanrım, Yüce Tanrı'nın gökyüzündeki Oğlu, kızı Falconilla'nın sonsuza kadar yaşaması dileğini onun gönlünce ver" dedi. Thekla bunları söyledikten sonra Tryphaena bu kadar güzel birinin Vahşi hayvanlara yem olarak atılacağını düşününce gözyaşlarına boğuldu.*

[30] *Şafak sökünce Aleksandros Thekla'yı almaya gelerek, zira vahşi hayvan dövüşünü o tertipliyordu, "Vali yerini aldı, kalabalık da bize sesleniyor. (Kızı) ver de dövüşü başlatayım" dedi. Ama Tryphaena Aleksandros'un kaçacağı kadar yüksek sesle*

⁶ *Acta Paul. et Thec.* 26-39. Bu olayların Pisidia Antiokheia'sında mı yoksa Syria Antiokheia'sında (Antakya) mı geçtiği sorunu uzun zamandır tartışılmaktadır. Son çalışmalar Pisidia Antiokheia'sının daha büyük olasılık taşıdığı sonucuna varmaktadır: Bremmer 1996: 49-56; Dunn 1996: 22-22; Eyice 2002: 113; Barrier 2009: 66-67 dn. 1-2, 73 dn. 1, 137 dn. 5, 187 dn. 9.

bağırarak “Ocağımı Falconilla'mın ikinci matemi saracak. Yardıma koşacak kimsem yok: ne bir çocuk, çünkü o zaten öldü; ne de bir akraba, zira dulum. Kızım Thekla'nın tanrısı, çocuğuma sen yardım et” dedi.

[31] Vali Thekla'nın getirilmesi için askerleri gönderdi. Ama Tryphaena geri çekilmedi, tersine elinden tutup ona yol açarak “Kızım Falconilla'yı mezara götürdüm, seni de, Thekla, vahşi hayvan dövüşüne götürüyorum” dedi. Bunun üzerine Thekla acı bir tonda seslenerek Tanrı'ya şu sözlerle yakardı: “İman ettiğim, kendisine sığındığım, beni ateşten koruyan Yüce Tanrım, saflığımı koruyarak hizmetkârına merhamet gösteren Tryphaena'ya mükâfatını bahşet”.

[32] Bunun üzerine hayvanların gürlemesinin, halkın ve bir arada oturan kadınların çığlıklarının neden olduğu büyük bir gürültü doğmuştu. Erkekler “kutsala saygısızlık edeni getirin” diye bağırırken, kadınlar da “bu hukuksuzluk nedeniyle kentimiz yok olsun, sen de hepimizi yok et, ey vali! Acı bir sahne, berbat bir hüküm” diye haykırıyorlardı.

[33] Tryphaena'nın elinden alındıktan sonra Thekla giysileri çıkartılıp üstünde (sadece) bir şalvarla stadyuma atılmış, üzerine de ayılar ve aslanlar salınmıştı. Bu esnada kadın güruhumun çığlıkları arasında azgın bir dişi aslan ona doğru koşarak ayaklarının dibine uzanmıştı. Ardından bir ayı ona doğru fırlamış, ama dişi aslan koşarak karşısına dikilmiş ve onu paralamıştı. Yine Aleksandros'un insanları parçalamak üzere yetiştirdiği erkek bir aslan Thekla'nın üstüne çullanmış, ama dişi aslan onunla kapışınca ikisi birlikte ölmüştü. Thekla'ya yardıma koşan dişi aslan ölünce kadınlar daha bir dövünmüştü.

[34] Bunun üzerine stadyuma daha fazla hayvan saldı, zira Thekla ayakta durup ellerini açarak dua etmekteydi. Duasını bitirince arkasını döndü ve suyla dolu bir çukur gördü ve “Şimdi yıkanma vaktim geldi” dedi. Ardından da “İesus Khristos adına son günümde kendimi vaftiz ediyorum” diyerek kendini suya bıraktı. Bunu gören kadınlar, hatta bütün kalabalık su da onu yutmak için bekleyen foklar bulunduğundan “Kendini suya atma” diye öyle bir yakardılar ki sonunda vali dahi gözyaşlarına hâkim olamadı. Yine de Thekla İesus Khristos adına kendini suya attı. Bu sırada foklar yıldırım ışıltısı ateşini görünce su yüzeyinde ceset olarak salındılar; Thekla'nın etrafını ise ne hayvanların ona ulaşabilecekleri ne de onun çıplaklığının görülebileceği şekilde bu ateşin dumani sarmıştı.

[35] Bunun ardından stadyuma daha korkunç hayvanlar bırakılınca kadınlar çığlık attılar, ayrıca yoğun bir koku olacak şekilde bazıları yaprak, bazıları Hint sümbülü, bazıları tarçın, bazıları da kına çiçeği fırlattılar. Sahneye salınan hayvanlarsa sanki uykuya tutulmuşlarcasına Thekla'ya dokunmadılar. Bunun sonucunda Aleksandros valiye “Son derece ürkütücü boğalarım var. Bunları dövüşçüye bağlayalım” dedi. Vali de kaşlarını çatıp “Ne istiyorsan yap” diyerek onay verdi. Bunun üzerine Thekla'yı boğaların ortasında ayağından bağladılar, ayrıca daha da öfkelenerek kadını öldürsünler diye hayallarının dibine kızgın demirler koydular. Böylece boğalar öne doğru fırladılar, ama Thekla'nın etrafında yanmakta olan alev ipleri tutuşturdu, Thekla da böylece bağlı olmaktan kurtuldu.

[36] Tryphaena tiyatronun sıralarının üzerindeki alanın yanında ayakta dururken bayıldı, bu nedenle kadın köleler “Ecemiz Tryphaena öldü” diye bağırdılar. Bunun üzerine vali (dövüşü) durdurdu, tüm şehri korku kapladı ve Aleksandros valilinin ayaklarına kapanarak “Bana ve kentime merhamet edin, şehrim yıkılmadan vahşi hayvan dövüşçüsünü serbest bırakın. Zira akrabası, Ece Tryphaena arenanın girişinde öldüğüne göre, İmparator bunları duyacak olursa, bizimle birlikte şehri de derhal yok edecektir” dedi.

[37] Bunun üzerine vali Thekla’yı vahşi hayvanların ortasından çağırdı ve ona “Sen kimsin, etrafında ne var da vahşi hayvanların hiçbiri sana dokunmadı” dedi. Thekla da “Ben yaşayan Tanrı’nın hizmetkârıyım. Etrafındakine gelince, bu da Tanrı’nın hoşnut kaldığı oğluna inanmış olmamdır. Onun sayesinde hiçbir hayvan bana dokunmadı. Çünkü kurtuluşun tek yolu ve sonsuz bir yaşamın tek dayanağı odur. Zira o dertliler için bir sığınak, mazlumlar için teselli, umutsuzlar için bir barınak olmuştur ve şurası kesindir ki ona inanmayan kişi yaşamayacak, tersine sonsuza kadar ölü kalacaktır.

[38] Vali bunları dinleyince giysilerinin getirilmesini emretti ve “Elbiselerini giy” dedi. Bunun üzerine Thekla şunları söyledi: “Hayvanların arasındayken çıplaklığımı örten kişi mahşer gününde de bana kurtuluş elbisesini giydirecek”. Sonra da elbiselerini alarak giydi. Ardından da vali derhal resmi bir belge göndererek “Tanrı’nın hizmetkârı ve ona dindarca bağlı (θεοσεβής) Thekla’yı aranıza katılması için serbest bırakıyorum” dedi. Bunun üzerine bütün kadınlar sanki tek bir ağızdan çıkıyormuşçasına “Thekla’yı kurtaran Tanrı tektir” diyerek öyle yüksek bir sesle bağırdılar ki bütün kent bu sesle sarsıldı.

[39] Bu sırada Tryphaena da muştulu haberi alınca, kalabalıkla birlikte Thekla’yı karşıladı ve ona sarılarak “Ölülerin dirildiğine şimdi inanıyorum, kızımın yaşadığına şimdi inanıyorum. İçeriye gel, seni bütün mallarımın varisi yapacağım” dedi. Bunun üzerine Thekla onunla birlikte içeri girdi ve hizmetlilerin birçoğunun da inanacağı ve evi büyük bir mutluluk saracak şekilde Tanrı sözlerini Tryphaena’ya öğreterek evde sekiz gün dinlendi.

İlkçağ misyonerlerinin bu faaliyetleri Hristiyanlığın bölgede filizlenmeye başlamasına neden olmuştur. Ancak bu süreç içerisinde İseviler bu uğurda çok cefa çekmiş, çok kurban vermiştir. İmparator Nero’yla başlayan Hristiyan avı sonraki imparatorlar döneminde de devam etmiştir. İmparator Traianus zamanında Apollonia’da bir asker olan Zosimos Antiokheia’da oturan vali Domitianus tarafından tutuklanmış ve Konana’ya götürülerek yapılan işkencelerin ardından orada öldürülmüştür (BHG, 1888, 1888c, 1888e s. v. Zosimos).

Hristiyanlara uygulanan zulüm her geçen gün daha da çoğalmıştır. İmparator Diocletianus 24 Şubat 303’te bir ferman yayınlanmış ve bu fermanla imparatorluk genelinde Hristiyanlara karşı soruşturmalar açılmış, kitapları, ibadethaneleri yok edilmiştir (Euseb. *hist. ecc.* 8, 2, 4). İbadet için bir araya gelmeleri bile yasaklanmıştır. Eyaletlere gönderilen bu genelgelere valiler riayet etmiştir. Bu valilerden biri ise Pisidia Eyaleti valisi Valerius Diogenes’tir. Görevde bulunduğu süre içinde denetimi altında bulunan bölgede Hristiyanlara karşı sert bir tutum sergilemiştir. Diogenes, orduda yirmi

yıl görev yapmış Katakekaumene Laodikeia'sı yurttaşı M. Iulius Eugenios adında Hristiyan bir subayı işkence ederek öldürmüştür⁷. Yine bu yüzyılda kentte yaşanan başka bir vaka daha bilinmektedir. Aidesios adlı pagan bir babanın kızı olan Marina Hristiyan inancını benimsemiştir. 15 yaşına geldiğinde Hristiyanları cezalandırmak için kente gelen Asia Eyaleti valisi Olybrios genç kıza gönlünü kaptırmış ve onunla evlenmek istemiştir. Ancak kızın Hristiyan olduğunu öğrenince, onu hapse attırmış ve 17 Temmuz'da idam ettirmiştir (Eyice, 2002: 119). Ancak Thekla'nın şanı onu gölgede bırakmıştır.

Apollon şenliklerinin kutlandığı bir günde kente gelen Trophimos ve Sabbatios adlı iki yabancı birkaç kelime söyleyerek festivali eleştirmişlerdir. Ardından tutuklanıp hapse atılmışlardır. Trophimos Synnada'da, Sabbatios Antiokheia'da idam edilmiştir. Alpheiros, Aleksandros ve Zosimos adlı nalbant kardeşler Hristiyan oldukları için Antiokheia'da 28 Eylül'de infaz edilmiştir (Eyice, 2002: 120).

Constantinus'un, İsevilere din özgürlüğü tanınmasından sonra kent içerisinde yeni din yaygınlaşmaya başlamış ve nihayetinde Antiokheia, Pisidia Eyaleti'nin başpiskoposluk merkezi olmuştur (Not. ep. 10,480; Not. ep. 13,330). MS. 4. yüzyılda Hristiyanların mutlak zaferi sonucunda din bütün imparatorlukta yayılmıştır. İmparator Diocletianus'un düzenlemelerinden sonra yeni kurulan Pisidia Eyaleti'nin *metropolis*'i olan Antiokheia, Constantinus'un Hristiyanlara din özgürlüğü tanınmasıyla büyük bir Hristiyan kenti konumuna da gelmiştir. Bu yüzyılda Aziz Paulus için kent içinde bir kilise inşa edilmiştir. Bu kilise Antiokheia'nın en büyük kilisesiydi. Antiokheia'nın Aziz Paulus'la olan bağlantısı muhtemelen kilisenin, dolayısıyla kentin refahına katkıda bulunmuş ve toplumun bu yeni kimliği benimsemesinde önemli bir rol oynamıştır (Herring-Harrington, 2011: 124). Ayrıca kentin Paulus tarafından ziyaret edilmesi kenti daha da ön plana çıkarmıştır. Kent daha sonraki yıllarda Hristiyan hacılar tarafından ziyaret edilmiştir. Yapılan kazılarda Piskopos Optimus dönemine tarihlenen yazıtlar ele geçmiştir (Taşlıalan, 2002: 12-14; ἐπι τοῦ αἰδεσιμωτάτου/ ἐπισκόπου Ὀπτιμοῦ/Εἰδομενεὺς ἀναγνώστη[ς]/εὐξάμενος τῷ Θεῷ/ τὴν εὐχὴν ἀπέδωκε; Herring-Harrington, 2011: 120). Bu şahıs 381 yılında toplanan Konstantinopolis konsilinde kenti temsil etmiş ve kent içinde etkin bir rol oynamıştır. Ayrıca 5. ve 6. yüzyıla tarihlenen, kilisenin kuzey yolu ile avlu arasındaki merkez kapısının mermer eşliğindeki mozaikler üzerinde bulunan Aberkios'a ait olan yazıt, Antiokheia'nın bazı üyelerinin zenginliklerini kanıtlamaktadır. Burada ele geçmiş yazıtlar çok büyük olasılıkla yapının gelişimi için yapılan para bağışlarını göstermektedir (Taşlıalan, 2002: 13; Mitchell-Waelkens, 1998: 213). Zengin elit üyeler tarafından yapılan bu tür bağışlar, Antiokheia'daki euergetism kalıplarında bir değişiklik olduğunu göstermektedir. Hristiyanlık Dönemi euergesia'sı, kilise inşası, etik ve öğretisel olarak tasdik edilmiş faaliyetler üzerine yoğunlaşmaktaydı (Herring-Harrington, 2011: 125). Para ve mülkler kiliseye bağışlanmış ve kilise sosyal hizmet aracı olarak bir rol üstlenmiştir. Kiliseler

⁷ Mitchell, 1988: 18; Mitchell, 1982: 110. Tabbernee, 2002: 124. Eugenios' ait mezar yazıtında Diogenes'in valiliği sırasında Hristiyanlara yapılan işkencelerden de bahsedilmiştir. ILS 1112; 9480; ἐπι Διογένους ἡγεμόνος, σπουδάσας [τ]ε ἀπαλλαγῆναι τῆς στρατείας τὴν τῶν Χριστιανῶν πίστιν φυλάσσωσιν, χρόνον τ[ε] βραχὺν διατρεῖψας.

önemli topluluk merkezleri haline geldiğinden elitlerin *patronus*'luğu Hristiyanlığın gelişmesini ve kilise cemaatinin sıkıca örgütlenmesini sağlamıştır (Fox, 1987: 669-670).

Kentte çok sayıda kilise bulunması ve kentin olduğu kadar sakinlerinin de refahı Antiokheia'nın önce Seleukoslar ardından da Roma kolonisi yapılmasını koşullayan tarihsel önemiyle açıklanabilir. Bu yapıların inşa edilmesi kararında kilise cemaatleri önemli rol oynamıştır.

Kent içinde Hristiyanlık dönemiyle ilgili az sayıda yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtların birinde Presbyteros Aelius Cassianus'un, kendi azatlısı Aelius Numius'a bir mezar inşa ettirdiğini öğrenmekteyiz (Calder, 1912: 97 no. 26). Diğer bir yazıtta ise Aleksandros adında bir Hristiyan zikredilmiştir (Calder, 1912: 97 no. 27). Bunun dışında kentte *baptisterion*'unun her iki yanına aşağıdaki ifadeler yazılmıştır (Calder, 1912: 97 no. 29).

a.1 ó ἄγιος

Πατῦλος.

b.1 Ἰησοῦς Χρ(ιστός).

Bu yazıtlarda yukarıdaki bilgiler dışında ayrıca Hristiyanlık dönemi kilise görevlilerinden de bahsedilmektedir. Bu görevlilerden biri *arkhiepiskopos*'tur. Bir diğeri ise *anagnostes*'tir. *Anagnostes* tabiri örneğin Cicero'da, bir eğlence boyunca istenen kitaptan bölümler okuyan kişi için kullanılmaktadır (Cic. *Att.* 1, 12, 43: *Quid praeterea ad te scribam non habeo, et mehercule eram in scribendo conturbator. nam puer festivus, anagnostes noster Sositheus, decesserat meque plus quam servi mors deberevidebatur commoverat*). Hristiyanlıkla birlikte kelimenin anlamı değişmiştir. Kilisede ibadet esnasında kutsal kitaptan ayinler okuyan görevli anlamını kazanmıştır. İmparator Iustinianus MS. 535 yılında Konstantinopolis'in büyük kilisesindeki *anagnostes*'lerin sayısını sınırlamıştır (Magdalino, 1991: 84). Antiokheia civarında ele geçmiş yazıtta Theodoros adlı şahsın hem bu görevi hem de *diakonos*'luğu yürüttüğü bilinmektedir (IAntiokheia 110). Rahiplik kurumunun ilk kademesini teşkil etmektedirler. *Anagnostes* olduğu bilinen diğer bir şahıs Optimus Dönemi'nde yaşamış Eidomeneus'tir (SEG 6 580; Robinson, 1926: no. 67; Taşlıalan, 2002: 13-14). Bir diğer Hristiyanlık dönemi kilise görevlisi ise *diakonos*'tur (IAntiokheia 110). Hizmetçi, ulak gibi anlamlara gelmektedir (Carrington, 1957: 182). Bunlar Hristiyanlık Dönemi'yle birlikte üç yüksek ruhban derecesinin en alt sınıfını teşkil etmekteydiler (Papadakis, 1991: 592). Kilisenin bütün mal varlığından sorumluydular. Fakir ve hasta insanları belirleyerek onların ihtiyaçlarını *piskopos*'a bildirirlerdi (*Apost. const.* 3,19: *Χρῆ οὖν ὑμᾶς τοὺς διακόνους ἐπισκέπτεσθαι πάντας τοὺς δεομένους ἐπισκέψεως, καὶ περὶ τῶν θλιβομένων ἀναγγέλλετε τῷ ἐπισκόπῳ ὑμῶν*) ve kilise tarafından dağıtılan yardımın denetlenmesi *diakonos*'un sorumluluğundaydı. Ekmek ve şarap ayininin dağıtımında ve kutlanmasında görev alıyorlardı (Darrouzès, 1970: 178). Ayin sırasında ayakta dikilerek bu sürede hiç kimsenin içeri girmesine ya da dışarı çıkmasına izin vermiyorlardı. Özel görevlerinden biri de İncil'i okumaktır. Bu görev *Arkhidiaconos* tarafından da gerçekleştirilebilirdi. *Episkopos*'un izin vermesi durumunda vaftiz görevini de yerine getirebiliyorlardı (Hieron. *Lucifer.* 28: *sine chrismate et episcopi iussione, neque presbyter neque diaconus ius habeant baptizandi*; krş. *Apost. const.* 8,46: *Οὔτε γὰρ διάκονον προσφέρειν θυσίαν*

θεμιτὸν ἢ βαπτίζειν ἢ εὐλογίαν μικρὰν ἢ μεγάλην ποιῆσθαι.). Bunlar rahiplik kurumunun alt düzeyini temsil ettikleri için rahipler arasında oturmaları yasaklanmıştır (Papadakis, 1991: 592). Kente bilinen diğer bir kilise görevlisi ise *episkopos*'luktur. Bunlar Hristiyanlıkta üç yüksek ruhban derecesinin en üst noktasında yer alırlardı. *Episkopos*'lar İsa'nın havarilerinin ardılları sayılmakla beraber kilise ayinlerinin baş yöneticileridir. Kilisenin finansman işleri onların sorumluluğundaydı. Constantinus'un Hristiyanlara din özgürlüğü tanınmasından sonra kilise dışı yönetim işlerinde de söz sahibi olmuşlardır.

Kentin en ünlü *episkopos*'u, yazıtlarda defalarca adı zikredilmiş olan Optimus'tur (SEG 6 580; Robinson, 1926: no. 67; Taşlıalan, 2002: 13-14)

Antiokheia MS. 3. yüzyılın ikinci yarısından itibaren koloni kenti olma özelliğini giderek kaybetmeye başlamıştır. Kent içinde Hristiyanlık kurumları ön plana çıkmış ve bunlar kentin sosyo-ekonomik yaşamı üzerinde oldukça etkili olmuşlardır. Bu dönemde ele geçen yazıtlarda Antiokheia'nın kültürel yapısı Hristiyanlıkla özdeşleşmiştir. Bu döneme ait yazıtlar genellikle piskopos isimleriyle dini memuriyetlerin varlığından ibarettir. Antiokheia, Paulus ve Azize Thekla tarafından ziyaret edilmesine, pek çok *martyroi* hikâyesine sahne olmasına rağmen Constantinopolis, Antiokheia (Hatay), Nikea (İzmit) gibi kentlerle kıyaslandığında Hristiyanlık tarihinin gelişimi açısından gölgede kalmıştır.

Kaynakça Kısaltmaları

BHG	F. Halkin, <i>Bibliotheca Hagiographica Graeca (Société des Bollandistes)</i> , Brüksel ³ 1957.
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin 1863-.
ILS	H. Dessau (ed.), <i>Inscriptiones Latinae Selectae I-III</i> , Berlin 1892-1916.
JRS	<i>The Journal of Roman Studies</i> , Londra 1911-.
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum, Leiden et al. 1923-.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

<i>Acta apost.</i>	<i>Acta apostolorum</i> K. Aland-M. Black-C. M. Martini-B. M. Metzger-A. Wikgren (ed.), <i>The Greek New Testament</i> , Stuttgart ² 1968, 416-528.
<i>Acta Paul. et Thec.</i>	<i>Acta Pauli et Thecla</i> R. A. Lipsius (ed.), <i>Acta Apostolorum apocrypha</i> , vol. 1, Hildesheim ² 1972, 235-271.
AG	<i>Anthologia Graeca</i> H. Beckby (ed.), <i>Anthologia Graeca I-IV</i> , Münih ² 1965-1968.
Apost. const.	Constitutiones Apostolorum/Διαταγαὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων

-
- M. Metzger (ed.), *Les constitutions apostoliques*, 3 vols. [Sources chretiennes 320, 329, 336], Paris 1985-1987.
- Cic. *M. Tullius Cicero*
- Att. *Epistulae ad Atticum*
- D. R. Shackleton Bailey (ed.), *Epistulae ad Atticum. Cicero's Letters to Atticus*, Oxford 1965-1968.
- Dig. *Digesta Iustiniani*
- T. Mommsen-P. Krüger (ed.), *Corpus Juris Civilis I/13*, Berlin 1920.
- Eus. *Eusebios*
- hist. ecc. *Historia ecclesiastica / ἐκκλησιαστική ιστορία*
- G. Bardy (ed.), Eusebe de Cesaree. *Histoire ecclesiastique* [Sources chretiennes 31, 41, 55], Paris 1952-1958.
- De martyribus Palaestinae / Περί τῶν ἐπὶ Παλαιστίνης μαρτύρων*
- mart. Pal. G. Bardy (ed.), Eusebe de Cesaree. *Histoire ecclesiastique*, vol. 3, [Sources chretiennes 55], Paris 1958, 121-174.
- Georg. Syn. *Georgios Syncellus*
- chron. *Ecloga Chronographica / ἐκλογή χρονογραφίας*
- A. A. Mosshammer (ed.), *Georgius Syncellus, Ecloga chronographica*, Leipzig 1984.
- Hieron. *Hieronymos*
- Lucifer. *Dialogus adversus Luciferianos*
- A. Canellis, (ed.), *Sancti Hieronymi Presbyteri Opera III: Opera polemica-(iv) Altercatio Luciferiani et Orthodoxi (Corpus Christianorum Lat. 79B)*, Turnhout 2000.
- Not. ep. *Notitiae episcopatum*
- J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantino-politanae [Géographie ecclésiastique de l'empire byzantin 1]*, Paris 1981.
- Not. ep. *Notitiae episcopatum*
- J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantino-politanae [Géographie ecclésiastique de l'empire byzantin 1]*, Paris 1981.
- R. gest. Div. Aug. *Res gestae Divi Augusti*
- E. Diehl (ed.), *Res Gestae Divi Augusti. Das Monumentum Ancyranum*, Bonn³ 1918.

Modern Kaynaklar

- Barrier J. Barrier, *The Acts of Paul and Thecla*, Tübingen 2009.
- Boyacıoğlu 2013 F. Boyacıoğlu, Ernest Renan'ın Hristiyanlığın Kökenleri 3: Aziz Paul/Paulus İsimli Kitabında Lystra/Hatunsaray, *JASSS* 6/6, 2013, 263-275.
- Bremmer 1996 J. N. Bremmer, Magic, Martyrdom and Women's Liberation in the Acts of Paul and Thecla, şurada: J. N. Bremmer (ed.), *The Apocryphal Acts of Paul and Thecla*, Kampen 1996, 36-59.
- Calder 1912 W. M. Calder, Colonia Caesarea Antiochea, *JRS* 2, 1912, 78-109.
- Carrington 1957 P. Carrington, *The early Christian Church*, vol. 1, Cambridge 1957.
- Darrouzès 1970 J. Darrouzès, *Recherches sur les ΟΦΦΙΚΙΑ de le Église Byzantine*, Paris 1970.
- Dunn 1996 J. D.G. Dunn, *The Acts of the Apostles*, London 1996.
- Eyice 2002 S. Eyice, Thekla at Antioch, şurada: T. Drew-Bear-M. Taşlıalan-C. M. Thomas (ed.), *Actes du Ier congrès international sur Antioche de Pisidie*, Lyon 2002, 111-122.
- Fox 1987 R. L. Fox, *Pagans and Christians*, 1987.
- Herring-Harrington 2011 L. Herring-Harrington, The "Church of St. Paul" and Religious Identities in 4th-Century Pisidian Antioch, şurada: E. K. Gazda-D. Y. Ng (ed.), *Building a New Rome: The Imperial Colony of Pisidian Antioch (25 BC-AD 700)*, Ann Arbor 2011, 109-130.
- Hild 2008 F. Hild, Die Via Sebaste in Kleinasien. Şurada: C. Stavrakos-A.-K. Wassiliou-M. K. Krikorian (ed.), *Hypermachos. Studien zu Byzantinistik, Armenologie und Georgistik. Festschrift für Werner Seibt zum 65. Geburtstag*, Wiesbaden 2008, 59-71.
- Kienast 1990 D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt 1990.
- Magdalino 1991 P. Magdalino, Anagnostes. Şurada: A. P. Kazhdan et al. (ed.), *The Oxford of Byzantium*, Oxford 1991, 84.
- Mitchell 1982 S. Mitchell, The Life of Saint Theodotus of Ancyra, *AS* 32 1982, 93-113.
- Mitchell 1988 S. Mitchell, Maximinus and the Christians in A.D 312: A New Latin Inscriptions, *JRS* 78, 1988, 105-124.
- Mitchell-Waelkens 1998 S. Mitchell-M. Waelkens, *Pisidian Antioch, The Site and its Monuments*, Londra 1998.
- Papadakis 1991 A. Papadakis, s. v. Deacon, şurada: A. P. Kazhdan et all (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford 1991, 592.
- Robinson 1926 D. M. Robinson, Greek and Latin Inscriptions from Asia Minor, *TAPhA* 57 1926, 195-237.

-
- Tabbernee 2002 W. Tabbernee, Keeping the Faith: Montanism and Military Service, şurada: T. Drew-Bear – M. Taşlıalan – C. M. Thomas (ed.), *Actes du Ier congres international sur Antioche de Pisidie*, Lyon 2002, 123–136.
- Taşlıalan 2002 M. Taşlıalan, Excavations at the Church of St. Paul, şurada: T. Drew-Bear-M. Taşlıalan-C. M. Thomas (ed.), *Actes du Ier congres international sur Antioche de Pisidie*, Lyon 2002, 9-32.

İbrahim YETİŞ*

Kaçar Hanedanlığı Döneminde İran Ordusu

Iranian Army during the Qajar Dynasty

ÖZET

Kaçar Hanedanlığının kuruluş yılları Dünya’da önemli gelişmelerin yaşandığı 19. yy. başlarına denk gelmektedir. Bu dönemde Asya ve Afrika kıtaları sömürgeci devletlerin hedefi ve mücadele alanı haline gelmişti. Kaçar şahları ve devlet adamları mevcut siyasi duruma paralel olarak askeri kurumların ve devlet organlarının modernleşmesi için çabaladılar. Bu gelişmeler çerçevesinde atılan en önemli adım Avrupa’daki farklı devletlerden danışmanlar getirilmesiydi. Askeriyede modernleşmenin yaygınlaşmasıyla devletin kuruluş yıllarında aşiret kuvvetlerine dayanan birliklerin yanında zamanla düzenli ordular teşekkül edildi. Fakat mevcut sosyal ve siyasal düzenden dolayı girilen bu çabalardan bir netice alınmadı. Ayrıca kuruluş yıllarında ordunun omurgasını oluşturan ve devletin kurulmasında çok önemli bir payı olan aşiretlerin zayıflamaları devletin iyice savunmasız kalmasına neden oldu. Bu çalışmanın amacı, Kaçar Hanedanlığı döneminde İran ordusunun düzeni, iktisadi yapısı, teşkilâtı, kullanılan silahlar, askeri kıyafetler ve modernleşme çabaları neticesinde orduda yaşanan değişikliklerle ilgili bilgi vererek konuyu aydınlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: İran, Kaçar Hanedanı, İran Ordusu, Pişkaran, Piştazan, Curzon, Şemhal.

ABSTRACT

Founding years of Qajar Dynasty coincides with early 19th century when crucial developments took place. In this period, Asia and Africa continents became target of colonialist powers and fields of struggle. Qajar Shahs and statesmen made an effort on modernizing military institutions and government bodies in parallel with current political landscape. In line with these developments the most important step taken was to introduce consultants from different European countries. Regular armies were formed eventually in the years of state establishment, beside units based on tribe powers, with expansion of modernization in military. Yet, there was no result from these efforts which were initiated, due to the current social and political order. Moreover, the weakening of the tribes, which constituted the backbone of the army during the foundation years and which was a very important part of the establishment of the state, caused the state to be very vulnerable. The purpose of this work is to illuminate the situation by informing about the order, economic structure, organization, used weapons, military clothes of Iranian army and also about the changes in the army as a result of the modernization efforts during the period of the Qajar Dynasty.

Keywords: Iran, Qajar Dynasty, Iranian Army, Preliminary Servicesers, Pistazan, Curzon, Arquebus.

* Yazar/Author Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü..
ibrahimyetis@mu.edu.tr.

Giriş

Safevi Devleti, İran'ın 1722 yılında Afganlar tarafından işgal edilmesiyle fiili, Nadir Han'ın 1736 yılında "Şah" kabul edilmesiyle resmi olarak sona erdi (Gündüz, 2008: s. 455). Bu tarihten itibaren başlayan Nadir Avşar'ın iktidarlığı kısa sürdü. Nadir Han'ın öldürülmesinden sonra İran'da başlayan taht mücadeleleri ve kargaşa yaklaşık olarak elli yıl devam etti. Kaçar Aşireti reisi Ağa Muhammed Han, (Sümer, 1988: s. 455-456) 1796 yılında taht mücadelelerini nihayete erdirerek devlet idaresini ele geçirmeyi başardı (Sümer, 2001: s. 51-52; Bala, 1977: s. 35-36). Ağa Muhammed Şah'ın (1796-1797) takriben bir yıl süren hükümdarlığından sonra devletin başına yeğeni Feth Ali Şah (1797-1834) geçti. Feth Ali Şah'ın saltanat yıllarının başlarından itibaren İran toprakları Rusya, İngiltere ve Fransa'nın işgallerine ve bu devletlerin birbiriyle olan mücadelelerine sahne oldu (Bala, 1977: s. 36). Feth Ali Şah, bu doğrultuda devletlerin birbirleriyle olan mücadelelerinden istifade etti. Her seferinde bunlardan biriyle ittifak kurarak ordusunu modernleştirmeye çalıştı¹. Şah, bu politika doğrultusunda 1801 yılında İngiltere, 1807 yılında Fransa² ve 1809 yılında tekrar İngiltere ile askeri ve ekonomik yardımlar vadeden anlaşmalar yaptı (Bkz. Kenan, 1928: s. 20-21; Perry, 2017: s. 488-489; Karadeniz, 2009: s. 55; İstivdaret, 1349: s. 123-125; Curzon, 1380: s. 732). Feth Ali Şah zamanında başlayan dış müdahaleler Kaçar Hanedanlığının yıkılışına kadar, hatta sonrasında da devam etti.

Ağa Muhammed Han'ın ölümünden kısa bir süre önce Rusya'nın Gürcistan'ı ilhak etmesi nedeniyle başlayan İran-Rus savaşları, neredeyse Feth Ali Şah'ın tüm saltanat süresi boyunca devam etti. Bu dönemde Rusya ve Osmanlı ile yapılan uzun savaşlar ve alınan ağır yenilgiler askeri teşkilatın modernizasyonunun mecburiyetini ortaya koydu (Husrevbige, 1384: s. 95; Zencani-Gülsefidi, s. 92). Feth Ali Şah zamanında orduda başlayan modernleşme hareketleri diğer şahların dönemlerinde yapılan yenilik hareketlerinin de ağırlık merkezini oluşturdu. Orduda yapılan yenilik girişimlerinin en önemlisi Avrupa'dan askeri danışmanların getirilmesi idi. Feth Ali Şah zamanında kurulan siyasi ittifaklar neticesinde İran'a gelen danışmanlar, Nasıreddin Şah'ın Avrupa seyahatlerinde kendisiyle danışmanlar getirmesi şeklinde devam etti. İngiltere, Fransa,

¹ Feth Ali Şah, Mısır'ı ele geçirerek İngiltere'nin sömürgeleri ile olan bağlantısını kesmek isteyen Fransa, Kuzey İran üzerinden Afganistan ve Hindistan'a ulaşmak isteyen Rusya ve Hindistan'a giden bu yolları güvende tutmak isteyen İngiltere'nin birbirleri ile olan çıkar çatışmalarından istifade etmeye çalıştı. Şah takip ettiği bu denge politikası çerçevesinde bu devletler ile farklı ittifak anlaşmaları yaptı (Bkz. Karadeniz, 2012: s. 253).

² 1807 yılında İran ile Fransa arasında Finkenstein Anlaşması imzalandı (Bkz. İstivdaret, 1349: s. 123-125; Garthwaite, 2011: s. 177; Yahyayi, 1388: s. 160). Bu anlaşma gereği aynı yıl Fransız subaylardan oluşan bir heyet İran'a geldi. Bu grubun içerisinde askeri komutanlar, topçular, mühendisler, öğretmenler, doktorlar ve top döküm ustaları bulunmaktaydı. Fransız komutanlardan Bontens ve Verdier Azerbaycan'daki piyade ve süvarilerin eğitimiyle ilgilendi. Lamy ise aynı bölgede bulunan hasar görmüş kalelerin onarımı ve Abbas Mirza'nın ordusundaki askerlerin eğitimiyle ilgilendi. Fabvier ve Reboul, İsfahan'da bir top döküm fabrikası kurdular. Diğer komutanlarda İran'da kaldıkları süre zarfında uzman oldukları alanlarda çalışmalar yapmakla birlikte Tahran, İsfahan ve Tebriz de üç askeri talim merkezi kurdular (Bkz. İstivdaret, 1349: s. 123-125; Yahyayi, 1388: s. 162-163).

Avusturya ve Almanya bu dönemde askeri ilişkilerin en fazla geliştiği ve danışmanların getirildiği ülkelerin başında gelmekteydiler.

İran'a gelen bu danışmanların çabaları askerlerin külliyetli bir kısmının okur-yazar olmaması nedeniyle sınırlı kalıyordu. Bu problemin çözümü için Feth Ali Şah zamanında, Abbas Mirza ve veziri Ebul Kasım Kaimakam'ın girişimleri ile 1811 yılında 2; 1815 yılında ise 5 öğrenci eğitim için İngiltere'ye gönderildi (Yahyayi, 1388: s. 160). Feth Ali Şah zamanında eğitim alanında yapılan yenilikleri Nasıreddin Şah döneminde İran'da açılan Darülfünun ve Nasriyye medreseleri takip etti.

Feth Ali Şah zamanında Abbas Mirza³ ve Nasıreddin Şah döneminde Sadrazam Mirza Taki Han (Emir Kebir) (Bkz. Levy, 1979: s. 362; Kurtuluş, 2005: s. 168-169) tarafından yapılan yeniliklerin kısmen başarıya ulaştığını söyleyebiliriz. Fakat bu devlet adamları tarafından başlatılan reform hareketleri sonraki dönemlerde devam ettirilemediğinden dolayı bu çabalardan bir sonuç alınamadı (Kerimi, s.14; Zencani-Gülsefidi, s. 92). 1906 yılında ilan edilen meşrutiyet sonrası kurulan meclis döneminde ise gerek meclis içinde gerekse şah ile meclis arasında yaşanan rekabet, meclisin ülke problemlerine yeteri kadar eğilmesine engel oldu.

Nasıreddin Şah'tan sonra başa geçen Muzzafereddin Şah (1896-1907), Muhammed Ali Şah (1907-1909) ve Ahmed Şah (1909-1925) dönemleri içte karışıklıklar, dışta İngiltere-Rusya müdahaleleri ve işgalleri sonucunda yaşanan keşmekeşliklerle geçti.

1- İran Ordusunun Genel Durumu

Kaçar Hanedanlığı döneminde İran ordusunu genel olarak düzenli ve düzensiz birlikler olmak üzere iki kısma ayırmamız mümkündür. Düzenli birlikler; piyade birliği, süvari birliği, topçu teşkilatı ve donanmadan oluşan daimî askerlerdi. Düzensiz birlikleri ise tımarlı sipahiler, çerik kuvvetleri⁴, savaş zamanında eyaletlerden temin edilen piyadeler ve aşiretlere bağlı süvarilerden oluşan paralı askerlerdi (İstivdaret, 1349: s. 128).

İran ordusunun ilk kısmını şahın kuvvet ve kudretinin nişanesi olan yarı düzenli piyade, süvari ve topçu birlikleri oluşturmaktaydı. Bu birliklerin teçhizatları, silahları, uniformaları ve eğitimleri Avrupalı tarzda düzenlenmişti. Bu birlik üstlendiği görev ve yapısı itibarı ile Osmanlı Devleti'ndeki Kapıkulu Birliklerine benzemekteydi. Ordunun ikinci ve en külliyetli kısmını ise çerik kuvvetleri oluşturmaktaydı. Bu birlik aşiretler ve diğer savaşçı kabilelere bağlı bireylerden oluşmaktaydı. Bunlar kendi başlarında bulunan reis veya hana bağlı idiler. Ayrıca askeri eğitimden yoksun olan bu grup merkezi kurum ve heyetlerden de bağımsızdı. Bu askerler savaş zamanında bağlı buldukları beylerin komutasında orduya katılırlardı. İran ordusunun üçüncü kısmı ise yarı düzenli, tüfenkçi,

³ Azerbaycan valiliği yapan Feth Ali Şah'ın oğlu aynı zamanda saltanat naibi Abbas Mirza, Rus-İran savaşları sırasında İngiltere'nin verdiği destekle sınırlı da olsa piyade ve topçu birliklerini Avrupalı tarzda yeniden düzenlemeyi başardı. Tebriz'de barut imalathanesi, top tezgâhları ve askeri teçhizat atölyesi kurdu (Bkz. *DİA*, 1988: s. 27; Zencani-Gülsefidi, s. 92).

⁴ Askerlik hizmetinde bulunmamış ve askeri eğitim görememiş gönüllü birlikler. Aşiretler, kabileler ve halk arasından savaşta orduya yardımcı olmaları için toplanan askerler (Bkz. 'Amid, 1393a: s. 741).

şemhacı ve cezayirciden oluşmaktaydı. Bunlar buldukları bölgelerdeki reayanın can ve mal güvenliğini sağlamakla mükelleftiler. Ordunun önemli bir kısmını oluşturan bu birlikler ihtiyaç anında toplanmakta ve seferberlik zamanında orduya intikal ederek savaşa katılmaktaydılar. Bu askerler istifade ettikleri köhnemiş silahlarıyla orduya önemli bir değer katmaktan uzak önemsiz, kudretsiz ve faydasız birliklerdi. İran ordusunun bu kısmı teşkilatı itibarıyla Osmanlı Devleti'ndeki Tımarlı sipahilere benzetilebilir (Curzon, 1380: s. 746-747).

İran'da 1906 yılında meşrutiyetin ilan edilmesiyle kurulan Meclis-i Vükela orduda birtakım reformlar yapma yoluna gitti. Meclis tarafından 1912 yılında çıkartılan bir kanunla Tahran, Tebriz ve Meşhed'de üç nizamiye fırkası kuruldu. Her nizamiye; 2 piyade alayı 3 tabur, 1 süvari alayı 2 bölük, 1 topçu alayı 2 sahra bataryası- 2 cebel (dağ) bataryasını bünyesinde barındırıyordu. Meşrutiyetle birlikte yapılan düzenlemeler neticesinde İran ordusunda 80.000 piyade ve 85.000 düzensiz süvari olmak üzere toplamda 165.000 asker bulunduğu tahmin edilmektedir (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 12-13). İran ordusuna kazandırılmaya çalışılan düzenli ve modern bir ordu olma hüviyeti dışarıdan yapılan müdahaleler neticesinde bir türlü başarıya ulaşamadı. Meşrutiyetin getirdiği yenilikler de I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve İran'ın, İngiltere-Rusya tarafından işgal edilmesiyle neticesiz kaldı.

İran ordusunun kesin sayısı bilinmemekle birlikte, bu konu hakkında kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. 1807 yılında İran'a gelen Fransız askeri danışman General Gardanne hatıratında İran ordusunun 60.000 piyade, 144.000 süvari ve 2.500 topçudan oluştuğunu belirtmektedir. İran ordusunda 8.000 ile 10.000 arasında sultan ve bir han bulunmaktaydı. Her sultanın emri altında yüz asker bulunuyordu. Ayrıca elli askerden sorumlu görevliye "ellibaşı" ve on askerden sorumlu komutana ise "başı" denilmekteydi (Gardanne, 1362: s. 71). "Tarihçe-yi Serbazgiri der İran" adlı makalede İran ordusunun 150.000 düzenli ve 50.000 düzensiz olmak üzere 200.000 askerden oluştuğu belirtilmektedir (Ka'immakami, Mecelle-i Berresiha-ye Tarih, 1246: s. 78). Lord Curzon ise "İran ve Kaziye-i İran" adlı eserinde salnameler ve neşriyatlarda verilen bilgilere göre şahın ordusunda 200.000 asker bulunduğu, bunun 150.000 düzeli askerden ve 50.000 çerik askerinden oluştuğunu belirtmektedir. Curzon bu sayının ve bu ordunun hayalden ibaret olduğunu belirtmektedir. Ona göre İran ordusu toplanması mümkün birlikler ve tamamıyla silahlı ve hazır birlikler olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Curzon toplanması mümkün askerlerin sayısını 90.392 olarak vermektedir. Bunun; 16.350'si yerel ve düzensiz süvariler, 80'i zenburek⁵, 2.493'ü yarı düzenli süvariler, 63.700'ü düzenli piyadeler, 4.000'i topçu, 169'u Avusturya birliği ve 3.600'ü yerel birliklerden oluşturmaktaydı. Curzon ayrıca savaşa hazır düzenli birliklerin sayısını ise 43.889 olarak vermektedir. Bu birlik 12.427 düzensiz süvari, 2.493 yarı düzenli süvari, 25.000 düzenli piyade, 1.800 topçu, 169 Avusturya birliği ve 2.000 yerel askerden oluşmaktaydı (Curzon, 1380: s. 748). Will Morrin, İran ordusunda bulunan toplam asker sayısını 90.392, General İhtisabiyan ise 97.229 olarak vermiştir (Ka'immakami, 1246: s. 78). Kolin İstivdaret, İran ordusundaki düzenli birliklerde; 39.000 piyade, 200 süvari

⁵ Küçük bir top çeşidi (Bkz. Mo'in, 1371b: s. 1751).

ve 1.550 topçu olmak üzere toplam 40.750 asker bulunduğunu, düzensiz birliklerin ise 20.000 tüfekçi ve 40.000 süvari olmak üzere toplam 60.000 askerden müteşekkil olduğunu belirtmektedir (İstivdaret, 1349: s. 128). İstanbul'da yayımlanan İran Hakkında Medğel adlı makalede, Muzafereddin Şah'ın (1896-1907) 1905 yılında İran'da çıkan bir gazetede yayınlanan bir iradesinden alınan bilgi ve rakamlara yer verilmiştir. Buna göre; *“İran ordusu, 92.000 piyade, 22.000 süvari, 6.000 topçu olmak üzere 120.000 askerden oluşan büyük bir ordudur. Yapılması planlanan düzenlemelerle bu ordu, komutanlarının merkezden atandığı, içerisinde nakliye, istihkâm ve sıhhiye müfrezelerinin bulunduğu 12 kıta şeklinde yeniden dizayn edilecektir.”* (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 37). İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale adlı eserde ise; İran ordusunun 124 tabur, 180 süvari bölüğü, 40 batarya, 8.000 komutan, 310.000 asker ve 145.000 hayvandan meydana geldiği belirtilmiştir (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 12-13). 1900'lü yılların başında İran'da bulunan Japon seyyah Oba Kageaki (Kako) sefernamesinde İran ordusunun sayısı ile ilgili olarak; *“İran ordusunda çoğunluğunu aşiretlere bağlı askerlerden oluşan birliklerin sayısı 72.000, orduda görev yapan komutanların sayısı ise 3.400 idi. Barış zamanında görev yapan askerlerin sayısı yaklaşık olarak 19.000, komutanların sayısı ise 2.200 idi. Bu sayılar göz önünde bulundurulduğunda İran ordusunda bulunan askerlerin toplam sayısı 100.000 civarındadır.”* diye yazmaktadır (Kageaki (Kako), 1393: s. 115).

Bu kaynaklardaki sayısal verilere baktığımızda ilk zikrettiğimiz yazarlar tarafından verilen sayıların birbirine yakın olduğunu, İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale adlı eserde verilen sayının ise diğerlerine göre çok fazla olduğunu görmekteyiz. Bunun sebebinin ne olduğunu tam bilmemekle birlikte istifade edilen kaynaklardaki mevcut yanlış bilgilerden kaynaklandığını tahmin etmekteyiz. Nitekim Kaçar Hanedanlığı döneminde İran'ı gezme fırsatı bulan ve İran ordusu hakkında detaylı malumata sahip olan Lord Curzon, eserinde resmi evraklarda verilen rakamların yanlışlığına değinmiş ve bu dönemde İran'da mübalağanın ne kadar yaygın olduğunu belirtmiştir. Nitekim dönemin siyasal ve sosyal durumu göz önünde tutulduğunda Curzon tarafından verilen sayının, ki genel temayül de bu yöndedir, gerçek olma ihtimali daha ağır basmaktadır.

Yukarıda hakkında sayısal bilgiler verdiğimiz İran ordusunda disiplin, düzen ve askerlik mesleğini icra edenlerin işlerindeki liyakatleri hakkında elimizdeki kaynaklarda şu bilgilere rastlamaktayız.

İran Hakkında Medğel adlı eserde, *“İran askerleri itaatkâr, öğrenmeye istekli ve sağlam iradeli iyi askerlerdir. Diğer devletlerin askerlerinden tek eksiklikleri iyi komutanlardan mahrum olmalarıdır. Liyakatsiz komutanlar idaresinde ki İran ordusunda düzen ve tertip yok denecek kadar azdır. Şehzadeler çocuk yaşta en üst askeri makama gelebilmektedirler. Diğer askeri rütbe ve makamlar para karşılığı liyakatsiz kişilere satılmaktadır. İran ordusunda düzen ve birliğin sağlanabilmesi için liyakatsiz komutan ve rütbelilerin görevlerinden uzaklaştırılması ve bunların yerlerine işin ehli kişiler getirilmesi gerekmektedir.”* şeklindedir (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 38).

1840 yılında İran'da bulunan Alman seyyah Van Heinrich Karl Brugsch'un seyahatnamesinde İran ordusu hakkında verdiği bilgi; *“Disiplin ve düzenden yoksun olan İran ordusunun tüm kademelerine kargaşa hâkimdi. Askerlerin geneli şehirli ve*

köylü fakir ailelerin çocuklarından oluşmaktaydı. Bu askerler maddi imkânlardan yoksun olduklarından dolayı rüşvet ve iltimas ile elde edilen rütbe ve makamlara sahip olmaları neredeyse imkânsızdı. Orduda rüşvet o kadar yaygındı ki merkezden gönderilen maaşlar elden ele dolaşır askerlere ulaşmaya kadar bitiyordu. Askerler maaşlarını doğru dürüst alamadıkları gibi mevcut konumlarını korumak için komutanlara rüşvet vermek zorunda kalıyorlardı. Bundan dolayı askerlerin büyük kısmı sokak ve pazarlarda marangozluk, demircilik ve aşçılık yaparak geçimlerini sağlamaya çalışıyorlardı. Bu askerlerin tüm ömrü savaş ile barış arasında geçmektedir.” şeklindedir (Van Heinrich Karl Brugsch’dan aktaran Kerimi, s. 14).

Kolin İstivdaret ise eserinde şu bilgilere yer vermiştir. Irak-ı Acemde bulunan askeri birlikler ihtiyaçları olan silahlara sahiptirler. Fakat elbise ve teçhizat konularında noksanlıkları bulunmaktadır. Semnan’da bulunan askeri birliklerin kıyafet ve teçhizat gibi ihtiyaçları hiçbir zaman temin edilmemiştir. Mazenderan’da bulunan birliklerin durumu Semnan’da bulunan birlikler ile aynıydı. Kirmanşah’ta askeri eğitim gören bir birlik bulunmaktaydı. Fakat bu birlikte diğer birlikler gibi silah, teçhizat ve elbiseden yoksundu. Ayrıca bu birlikte tertip ve düzen yok denecek kadar azdı. Ayrıca silah ve mühimmat ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmayan düzensiz piyadeler ve süvariler bunları kendileri temin etmek zorundaydılar (İstivdaret, 1349: s. 129-131).

Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi devlet, askerlerin en temel ihtiyaçları olan elbise ve silah gibi gereksinimleri karşılamaktan acizdir. Temel ihtiyaçları karşılanmayan askerlerden askerlik mesleğini hakkıyla yerine getirmeleri beklenemeyeceği gibi böyle bir ortamda orduda disiplin ve düzenin olması da mümkün görünmemektedir. Nitekim bu dönemde İran ordusunda bu sebeplerden kaynaklanan birçok problemle karşılaşmaktadır.

Aslında, Muhammed Şah döneminde merkezi hazineden, askeri harcamalar için kullanılmak üzere bir bütçenin ayrıldığını Kolin İstivdaret’in eserinden öğrenmekteyiz. Yazar merkezi hazineden orduya ayrılan bütçenin 636.131 lira ve 10 şeling olduğunu, bunun 355.671 lira 10 şeliginin düzenli birliklerin, 280.460 lirasının da düzensiz birliklerin harcamaları için kullanıldığını belirtmektedir (İstivdaret, 1349: s. 129). Karargah-ı Umumi İstihbarat Dairesi tarafından 1912/1913 yılında tutulan raporda ise; hazineden askeri harcamalara 2.500.000 tuman, Kazak Livası içinse 120.000 tuman bütçe ayrıldığı yazılmıştır (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 3). Bu raporlarda verilen sayılar hakkında değerlendirme yapacak olursak birinci kaynakta verilen rakamlar Muhammed Şah döneminde orduya yapılan harcamaları içermektedir. İkinci kaynaktaki mevcut veriler ise Meşrutiyetin ilanından sonra ve I. Dünya Savaşı’na yakın bir tarihte ordu için ayrılan bütçeyi vermektedir. Bu bilgiler göz önüne alındığında ve iki kaynakta verilen verilerin doğruluğu kabul edildiğinde İran hazinesinden askeri harcamalara ayrılan bütçenin zaman içerisinde arttığı görülmektedir. Bunun durumun sebepleri arasında; uzun yıllar yaşanan savaşlar neticesinde ordunun değerinin anlaşılması, 1906 Meşrutiyet’in ilanı ile kurulan meclisin orduda yaptığı düzenlemeler ve Avrupa’yı tarzda teşkilatlanmaya gidilmesi ve dünyada büyük bir savaşın eşliğinde olunmasını sayabiliriz. Kazak Livası’na ayrı bir bütçe tahsis edilmesinin nedeni ise,

şahların muhafızlığını yapan bu birliğin aynı zamanda saltanatın devamının garantisi olarak görülmesindedir.

Kaçar Hanedanlığı döneminde İran ordusunun genel durumunu özetleyecek olursak köhne bir teşkilat, askeri bilgidен yoksun komutanları ve askeri düzenden mahrum yapısıyla diğer devletlerle savaşacak nitelikten uzak, bir nevi muhafız birlikleri niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 2).

2- Orduyla İlgili Kanunnameler

Kaçar Hanedanlığı, İran'da yönetimi ele geçirdiği vakit mevcut kuvvetler, aşiret birliklerinden oluşmaktaydı (Curzon, 1380: s. 736). Feth Ali Şah kendi iktidarını korumak düşüncesiyle bu aşiretlerin gücünü kırarak yeni düzenlemeler yapma yoluna gitti. Ayrıca Rusya ile savaşlarda alınan yenilgiler ve modern dünya düzeni ile sıklaşan irtibat neticesinde eski askeri sistemlere göre teşkil edilmiş orduların kifayetsizliğinin ortaya çıkması bu yenilikleri tetikleyen bir diğer sebepti. Bu durum askeriyede modern anlamda yenilikler yapılmasını kaçınılmaz hale getirdi. Bu çerçevede asker teşkilatı, asker alımı ve askerlik süreleri gibi alanlarda reformlar yapıldı. Fakat İran ordusunda gerçek anlamda ilk teşkilatlanma ancak Nasıreddin Şah zamanında Sadrazam Emir Kebir tarafından yapılan reformlarla başladı.

Feth Ali Şah'tan Nasıreddin Şah zamanına kadar orduda gerçekleştirilmeye çalışılan düzenlemelere bakacak olursak; bu döneme kadar ordunun yazılı bir kanunnamesi bulunmamakla birlikte eyaletlerdeki askerlerin toplanması, kayda geçirilmesi, gerekli yerlere sevki gibi işleri eyalet yöneticileri ve Şu'abat-ı İdareyi Askeriye denilen kurum yerine getirmekteydi (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 4-6). Bu uygulamalar vilayetten vilayete farklılıklar göstermekteydi. Bazı vilayetler topçu ve piyade çıkarmak ile mükellefken, bazı vilayetler de verdikleri vergi miktarınca asker çıkarmak mecburiyetindeydiler⁶. Mesela Azerbaycan, Gilan, Tahran, Mazenderan, Irak, İsfahan gibi eyaletler daimî ordu için asker verirken, Kürdistan, Arabistan, Fars ve Horasan eyaletleri aşiretlerden oluşmakta ve bunlar savaş zamanında süvari birlikleri sağlamaktaydılar. Meşhed, Kadem ve Kaşhane eyaletleri ise askerlikten muaftılar (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 4; İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 3-4).

Asker göndermek zorunda olan aşiretlerin tâbi olduğu sorumluluklara bakıldığında ise; ihtiyaç anında bu aşiretlerin tamamı önceden belirlenen miktardaki askeri göndermekle mükelleflerdi. Askerlerin firar etmesini engellemek için bazı önlemler alınmıştı. Örneğin kabile reisleri firar eden askerlerin yerine ailelerinden birini göndermek zorundaydılar. Diğer taraftan maddi imkânları olan aşiretler asker göndermeyi red hakkına sahiptiler. Bunlar gönderecekleri askerlerin yerine merkez veya eyalet hazinesine pişkeş denilen bir ücret öderlerdi. Böylece bu parayla askerlik görevinden muaf olanların yerine farklı bölgelerden ücretli asker temin edilirdi (Ka'immakami, 1246: s. 68).

⁶ 1871 yılında yürürlüğe konulan kanun ile askere alma işlemleri daha düzenli hale getirildi. Bu kanun ile her kasaba, nahiye, köy verdikleri vergi miktarına göre asker vermek zorundaydı. Yani senelik 100 tuman vergisi olan yerden bir asker alınacaktı. Askerlere verilen maaş 20 tuman olarak belirlendi (Bkz. İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 4).

Asker toplama sırasında her alayın bulunduğu yerleşim birimindeki yönetici gerekli tedbirleri almak zorundaydı. Oluşturulan birliklerde bulunan askerlerin ekseriyetle aynı aşiret veya yerleşim yerine tabi olmalarına dikkat edilirdi. Böylece bu askerler arasında milli ve dini birliktelik temin edilerek görevlerini daha iyi ifa etmeleri sağlanmaya çalışılırdı (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 36).

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise askerlerin zorunluluk ve gönüllülük kaidelerine göre askere alınmalarıdır. Askerlerin zorunluluk esasına göre toplanması hakkında fazla bilgiye sahip olunmama ile birlikte; vergilerden muaf olmak, yıllık 15 tuman maaş almak ve askeri imkânlardan⁷ istifade etmek için bireylerin gönüllü olarak orduya katıldıkları görülmektedir. Bu şekilde asker alımları Muhammed Şah'ın saltanatının sonuna kadar devam etti (Ka'immakami, 1246: s. 68-69).

Feth Ali Şah'ın zamanında yapılan düzenlemelerle İran ordusu askeri düzen ve teçhizat gibi alanlarda modern bir hüviyete büründü. Fakat bu yeni birliklerin Avrupa ve Hint ordularıyla tek ortak yanları aldıkları eğitim ve talimatlardan ibaretti. Bunun haricinde bu birlikler komutanları, maaşları, yiyecekleri, teçhizatları ve mühimmatın savaş alanına nakliyesi gibi birçok alanda Avrupa askerlerine denk değillerdi. Ayrıca yeni eğitim sistemine göre yetişen komutanlar savaş meydanlarında varlık göstermekten ve öğrendiklerini tatbik etme kabiliyetinden yoksundular. Böylece Feth Ali Şah'ın iktidarından önce aşiret kuvvetlerinden müteşekkil dirayetli ve savaşçı bir yapıya sahip olan İran ordusu uygulanan yanlış politikalar neticesinde nisbeten bu varlığını da kaybetti. Sir John Malcolm İran ordusunda yaşanan bu yersiz gelişmelere değinerek; İran gibi ülke idaresi ve milli ahlakın geri kaldığı bir ülkede toprak savunmasının çerik askerlerine dayanmasının daha uygun olduğunu belirtmektedir. Nitekim devlet kurumlarının her türlü modern siyasal ve sosyal temelden yoksun olduğu İran'da askeri alanda yapılan yeniliklerin başarıya ulaşması beklenemezdi. Neticede askeri alanda yapılan düzenlemelerle istenilen sonuçlar elde edilemediği gibi Ağa Muhammed Han zamanında Rus ordusunu savaş meydanında alt edebilme kuvvet ve kudretine sahip aşiret birliklerin kuvveti de kırılarak ülke savunması iyice zayıflatıldı (Curzon, 1380: s. 735-741).

Nasıreddin Şah'ın saltanat yıllarının başında sadrazam Emir Kebir güçlü bir devletin ancak güçlü bir ordu ile mümkün olabileceğini, sulh zamanında askeri eğitimden muaf tutulan birliklerin savaşlarda varlık gösteremeyeceğini vurgulamasıyla askeri teşkilatta bazı reformlar yapma yoluna gitti. Emir Kebir bu fikirleri çerçevesinde Kanun-u Boniç adıyla zorunlu askerliği öngören bir kanunname yayınladı (Ka'immakami, 1246: s. 80-81).

Bu kanunnameye zorunlu askerlik esasları şu şekilde belirlenmişti. Her köy iki öküzün sürebildiği toprak miktarı başına 2 asker vermekle mükellefti. Bu kaide zamanla her köyde 10 kişiden birinin askere gönderilmesi şekline döndü. Askere alınacak kişiler

⁷ İran ordusunda askerlik görevini icra edenlerin ailelerinin ihtiyaçlarının karşılanması için devlet tarafından ekimlik bir toprak parçası verilirdi. Ayrıca askerlere günde 1 men arpa, 2 men ot, ve dörtte bir oranında buğday ve bahar aylarından atları için taze ot verilmekteydi (Bkz. Ka'immakami, 1246: s. 69).

genellikle toprak sahipleri arasından seçilmeye çalışıldı. Eğer askere alınacak kişinin iktisadi durumu iyi değilse ve sahip olduğu bir mülkiyeti yoksa diğer 9 köylüden (askere gitmeyen) toplanan paralarla bu kişiye “alake” denilen bir toprak parçası ve askeri teçhizat verilirdi. Bu toprağın mülkiyeti, askerlik süresince rehin olarak devlette kalırdı. Bu süre zarfında asker ve ailesi sadece toprağı kullanma hakkına sahip idiler. Ayrıca savaş zamanında geriye kalan 9 köylü her yıl askerin ailesine bir eşek yükü buğday yardımıda bulunmak zorundaydılar. Bununla birlikte askerler görev yerlerine ulaşmaya kadar, devlet tarafından yayalara her fersah⁸ için 1 riyal, süvarilere ise 1,5 riyal yolluk verilmekteydi. Uygulanmaya başlanan bu nizamname ile birlikte 30.000 hazır ve 60.000 yedek olmak üzere 90.000 askerden oluşan daimî bir ordu meydana getirildi (Ka’immakami, 1246: s. 80-81).

Emir Kebir’in uygulamaya koyduğu bu zorunlu askerlik yasası sonraki dönemlerde bu alanda yapılan düzenlemelerin temelini oluşturmakla birlikte üzerinde yapılan değişikliklerle Kaçar Hanedanlığı yıkılana kadar kullanılmaya devam etti.

Emir Kebir tarafından yayınlanan bu kanunnamede askerlerin toplanması hakkında detaylı bilgi verilirken askerlik süresiyle ilgili bilgiye rastlanmamaktadır. Elimizde bulunan diğer kaynaklarda ise konuyla ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. İran Ordusu Hakkında dönemin kaynaklarından olan Muhtasar Risale adlı eserde askerlik süresi ile ilgili şu ibareye yer verilmiştir. “*Şimdiye kadar mükelefat-ı askeriyye, muayyen bir müddet-i hidmet veya asker ahzı ve terhisi hakkında bir kanun yoktur.*” (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 4). Nitekim eserin sonraki sayfalarında askerlik süreleriyle ilgili verilen şu bilgiler; “*Eyaletlerde toplanan askerlerin görev süreleri görevli oldukları yere göre değişiklik göstermektedir. Tebriz ve civarında görevli askerlerin askerlik süreleri 6 aydır. Azerbaycan, Tahran, Gilan’da bulunan askerlerin görev süreleri 1 yıldır. Horasan’a giden askerlerin görev süreleri ise 1,5 yıl olarak belirlenmiştir.*” (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 6, İran Hakkında Medğel, 1334: s. 37-38). Bu veri bir önceki bilgilerle çelişki meydana getirmekte ve askerlik süresini belirleyen bir kanunun varlığını göstermektedir. Konu ile ilgili diğer bir önemli kaynak olan Tarihçe-yi Serbazgiri der İran adlı makalede; İran ordusuna ait ilk yazılı kanunnamenin 1860/1861 yılında yani Emir Kebir’in öldürülmesinden 9 yıl sonra Tahran’da basıldığı ve bu tarihe kadar askerlik süresi ile ilgili kesin bir kural bulunmadığı ve askerlerin kaç yıl görev yapacaklarını bilmediğine yer verilmiştir. Ayrıca bu kanunname ile askerlik süresi 10 yıl olarak belirlendiği; askerlik süresini tamamlayan birinin gönüllü olarak tekrar orduya katılabileceği; devletin ihtiyaç duyması halinde 10 yıllık askerlik süresini tamamlamış olanları 6 yıl süreliğine tekrar askere alma hakkına sahip olduğu... (Ka’immakami, 1246: s. 83-86) şeklindeki bilgilere yer verilmiştir.

1878/1879 yılında İran ordusunda Kazak Süvarileri birliğinin kurulması gönüllülük esasını tekrar gündeme getirdi. Bu birlikte bulunan askerlerin eğitim süreleri Avrupa eğitim tarzına göre belirlendi. Buna göre bu askerlerin 1,5 yıl zorunlu görevden sonra, 1,5 yıl izne ayrılmaları öngörüldü. Fakat bu kural hiçbir zaman uygulanmadı ve

⁸ Dört saatlik yani beş bin metrelik mesafe (Bkz. Sami, 2012: s. 989).

askerlerin görev süreleri bu öngörülenden çok daha uzun tutuldu. Birlikteki mevcut düzenin devamı ve askerlerin savaş kabiliyetlerinin korunması buna sebep olarak gösterildi. Nasıreddin Şah'ın saltanatının son yıllarında çıkartılan bir kanunla, İran ordusunda uygulanan kanunnamenin uygulanmasında bazı değişikliklere gidildi. Buna göre her 180 Müslüman erkekten birinin zorunlu askerliğe alınması ve gayr-i Müslimlerden askerlik hizmeti karşılığında 150 tuman vergi alınması öngörüldü (Ka'immakami, 1246: s. 83-86).

İran'da 1906 yılında ilan edilen Meşrutiyetten sonra birçok alanda olduğu gibi askerlik alanında da reformların yapıldığını görmekteyiz. Meclis 1917 yılında 18 maddeden oluşan Kanun-u Serbazgiri (asker toplama yasası) yasasını yayınladı. Bu kanunun ilk maddesiyle Emir Kebir'in öngördüğü zorunlu askerlik yasası kabul edildi. Altıncı maddesinde, askerlerin görev süreleri 15 ile 25 yıl arasında değişecek şekilde belirlendi. Beşinci madde de ise yirmi yaşın altında ve otuz yaşın üstünde olanların askere alınmaması kararlaştırıldı. Sonraki yıllarda bu askeri nizamname esas alınarak yeni bir kanunname daha yayınladı. Bu kanunnamenin on yedinci maddesine göre, piyade birlikleri iki yıl, süvariler ise 3 yıl zorunlu askerlik yapmakla mükelleftiler. Toplam askerlik süresi ise 12 yıl olarak belirlenmişti. Askerler bu kanun ile zorunlu görevlerini tamamladıktan sonra geriye kalan süreyi meskûn oldukları yerlerde yedek birlikler şeklinde geçiriyorlardı. Tüm askerlik süresi olarak kabul edilen 12 yılın sona ermesi ile görevlerini tamamlamış sayılıyorlardı (Ka'immakami, 1246: s. 81-83).

1886/1887 yılında çıkartılan kanunnameye askerlik yaşı 21 olarak belirlendi ve askerlik tüm erkeklere zorunlu hale getirildi. Böylece bu döneme kadar askerlikten muaf tutulan bazı eyaletler –Kaşan-Reşt-Gilan gibi– burada bulunan aşiretler ve eşrafın ayrıcalıkları sona erdirildi. Bu yeni kanunla askerlik süresinde de düzenlemeler yapıldı. Buna göre askerlerin 2 yıl ön birliklerde, 4 yılda geri hizmetlerde olmak üzere 6 yıl zorunlu görev yapmaları gerekiyordu. Muvazzaflığı bitenler, sürenin bitiminden sonra yedek asker olarak memleketlerine dönüyorlardı. Bu kanunname ile getirilen bir diğer uygulama ise “Daire-i Serbazgiri ve Nizam-ı İcbar-i” kurumunun kurulmasıydı. Bu kurum zorunlu askerlik kurallarının uygulanması ve askerlerin toplanması gibi görevlerden sorumluydu. Fakat bu kurumun asker toplamayla ilgili karşılaştığı öncelikli problem daha önce yapılmış bir nüfus sayımının olmamasıydı. Ülkedeki asker çağına erişmiş erkek nüfusunun belirlenmesi için “İdare-i Sebt Ehval” adlı kurum kuruldu. 1887/1888 yılında “Daire-i Serbazgiri ve Nizam-ı İcbari”nin adı “Daire-i Nizam-ı Vazife” olarak değiştirildi. Ayrıca Tebriz, İsfahan, Meşhed ve Reşt gibi birçok büyük şehirde şubeleri açıldı. 1889/1890 yılında İdare-i Nizami Vazife'nin ismi “İdare-i Nizam ve Vazife-i Umumi” olarak tekrar değiştirildi (Ka'immakami, 1246: s. 89-92).

İran'da meşrutiyetin ilanı ile yaşanan siyasal ve sosyal değişim süreci askerlik teşkilatındaki değişimleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle 19. yy.'da dünyada yaşanan gelişmeleri dikkate aldığımızda ordunun ne kadar önem arz ettiği ortadadır. Şahlar da müşahede ettikleri bu gerçekler üzerine askeri alanda yenilikler yapmaktan geri durmamışlardır. Fakat mevcut siyasal ve sosyal konjonktür değişimler önünde engeller oluşturarak bu çabaların sonuçsuz kalmasına ya da islahatların uzun zamana

yayılmamasına neden olmuştur. Nihayetinde Kaçar Hanedanlığı, atalarına büyük zaferler bahşeden güçlü ordulara sahip olamadan tarih sahnesinden çekildiler.

3- Kaçar Ordusunda Rütbe ve Askeri Hiyerarşi

Kaçar Hanedanlığı zamanında merkez ve eyaletlerde bulunan askeri teşkilatların emir komuta zincirinin en tepesinde hanedana mensup kişiler bulunmaktaydı (Hanizade-Abadi, 1394: s. 32). Bu görevlilerin maaş ve harcamaları merkezi hazineden karşılanmaktaydı. Örneğin; Azerbaycan eyaletine merkezden 277.189 tuman 3879 dinar, 12.829 ğervar⁹ 64 men¹⁰ ve 20 seyr¹¹ ot, 55 ğervar 50 men işlenmemiş pirinç, 1542 ğervar 65 men 34 seyr saman gönderilmekteydi. Ayrıca Meşkin ve Karacadağ nahiyelerinden sorumlu Muhammed Han için 84 tuman 4400 dinar ve Urmiye hâkimi Muhammed Han için ise 59 tuman 8600 dinar maaş gönderilmiştir (Hanizade-Abadi, 1394: s. 32).

Orduda görev alan diğer komutanlar Tahran, Tebriz ve İsfahan'da bulunan askeri okullarda eğitim gören ve askerlik mesleğini icra edenler arasından seçilirdi. Bu okullarda eğitim gören öğrencilerin rütbe ve nişanları yüzbaşı olana kadar buldukları birliğin komutanları tarafından verilmekteydi. Yüzbaşı rütbesini elde eden bir kişinin bir sonraki rütbesi Tebriz ve İsfahan'da bulunan amirler ve paşalar tarafından verilmekteydi. İran ordusunda askerlerin rütbe elde etmeleri için nüfuzlu bir aileye tabi olması veya komutanların teveccühünü kazanması gerekiyordu (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 36; İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 5).

Oba (Kako) Kageaki sefernamesinde, “*Bütün makam ve rütbeleşer genellikle para ile satın alınmaktadır.*” demektedir (Kageaki (Kako), 1393: s. 114). Bununla birlikte rütbe tayinlerinin komutanların inisiyatifine bırakılması ve bunu düzenleyen bir kanunun bulunmaması orduda gereğinden fazla komutanın bulunmasına sebep olmuştur. İran ordusunda sahip olunan rütbenin yanı sıra komutanların buldukları bölükler de askeri statü için önem arz etmekteydi. Örneğin Kazak Livasında görevli komutanlar diğer bölükler de görevli komutanlardan daha fazla itibar sahibiydiler (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 5).

4- Askeri Teşkilat

Kaçar Hanedanlığı devrinde İran ordusunu, merkez ve eyaletlerdeki tüm askeri bürokratik işleri yapanlar “Pişkarar” ve askerlik işini icra edenler “Piştazan” şeklinde iki kısma ayırmamız mümkündür. Bu iki kısım da kendi içinde farklı meslek ve görev alanlarına ayrılmaktaydı. Örneğin askerlikle ilgili bürokratik işleri: Erbab-ı Kalem, Tabib ve Cerrahan, Sertıbban ve Serhengar, Naiban, Yaveran, Selatin ve Müzikacıyan gibi görevliler yerine getirmekteydi. Askerlik işini icra eden silahlı kuvvetler ise; piyade, süvari, topçu, donanma ve geri hizmette çalışanlardan oluşmaktaydı.

⁹ Bir çeşğin sırtına yüklenen yük miktarı veya 300 kg. denk gelen ağırlık miktarı (Bkz. 'Amid, 1393a: s. 852).

¹⁰ 3 kg. denk gelen ağırlık birimi (Bkz. 'Amid, 1393b: s. 1750).

¹¹ 75 gr. denk gelen ağırlık birimi (Bkz. 'Amid, 1393b: s. 1261).

4- 1- Pişkaran (Askeri Bürokrasi)

Askeri teşkilat içerisinde merkez ve eyaletlerdeki askeriye ile ilgili tüm bürokratik işleri yerine getiren bu grup, kendi içerisinde üstlendikleri sorumluluklara göre farklı bölümlere ayrılmıştı. Bu gurubun içerisinde Osmanlı'da Kazaskere denk gelen Erbab-ı Kalem, tabib ve cerrah, rütbeli askerler ve ordu orkestrası olarak adlandırabileceğimiz müzikacıyan gibi birimler yer almaktaydı (Hanizade-Abadi, 1394: s. 33).

4- 1- 1- Erbâb-ı Kalem: Askeriye ile ilgili tüm yazışmalar ile iktisadi ve mali işlerin yerine getirilmesi, ferman ve hükümlerin uygulanmasından sorumlu olan kısımdır. Erbâb-ı Kaleme bu işleri icra ederken şu görevliler yardımcı olmaktadır.

Mustafiyân-ı Nizami; Mali işlerden, mali işlerle ilgili defterlerin düzenlenmesinden ve eyaletlerin iç ve dış harcamalarının kaydedilmesinden sorumluydu. Leşkernivisan; Askerlerin toplanma ve terhis işlemleri, askeriye ile ilgili hükümlerin kayda geçirilmesi ve askeri harcamalarla ilgili işlerle muvazaftılar. Münşiyân, ferman ve beratları mustafilerin tuttukları defterlere kaydetmek ve arşivlerdeki eksik belgelerin tamamlanması gibi görevleri yerine getirmekteydiler. Serriştedar, mustafinin emrinde bulunan askeri yetkiliydi. Her mustafinin emrinde birkaç serriştedar ve kâtip görev yapmaktaydı.

4- 1- 2- Tabip ve Cerrahlar: Orduda bulunan tabiplerin sayısı merkez ve eyaletlerde bulunan askerlerin sayısına bağlı olarak değişmekteydi. Bununla birlikte genellikle eyaletlerde 2 tabip ve 1 cerrah bulunmaktaydı. Tabip ve cerrahlar maaşlarına ilave olarak sattıkları ilaçların ücretlerini de almaktaydılar.

4- 1- 3- Orkestra: Ordu orkestrasının içerisinde borazancılar, neyzenler ve davulcular görev yapmaktaydı. Orkestrada bulunan askerlerin komuta kademesi genelde üsteğmen, teğmen ve asteğmen gibi rütbelerden oluşmaktaydı (Hanizade-Abadi, 1394: s. 32-36).

4- 2- Muhariban Kuvvetler (Piştazan)

Kaçar Şahları, devletin teşekkülünden sonra meydana getirdikleri askeri düzende kendilerinden önceki devletlerin, özellikle de Safevi Devleti'nin askeri teşkilatını örnek aldılar. 'Heşm' veya 'Heşr-e Rusta-yi' olarak adlandırılan bu askeri sistem Kaçar Hanedanlığı'nın saltanat süresinin ortalarına kadar uygulanmıştır. Nasireddin Şah'ın saltanat yıllarının ortalarına kadar Şah'a ve veliaht şehzadeye bağlı düzenli birlikler Koşun-u Parikabi¹² olarak adlandırılmaktaydı. Bunlar Osmanlı'da kapıkulları olarak bilinen ve merkezi otoriteyi simgeleyen birliklerdi. Eyaletlerde şehzadelere ve valilere bağlı bulunan ve savaş zamanında şahın ordusuna intikal eden ordular ise 'Vilayeti'¹³ olarak adlandırılmaktaydı. Nasireddin Şah döneminde bu ordulara sabit ve hareketli

¹² Bu birlik Osmanlı Devleti'nde merkezi orduyu meydana getiren Kapıkullarına benzer bir orduyu oluşturmaktaydı.

¹³ Bu sitemin Osmanlı Devleti'ndeki Tımarlı sipahilere benzer bir şekilde dizayn edilmişti. Barış zamanında eyaletlerdeki düzen ve güvenliği sağlarken savaş zamanında şahın ordusuna intikal edelerdi.

olmak üzere iki birlik daha eklendi. Hareketli birlikler sınırları korumakla görevli daimî askerlerdi. Sabit birlikler ise savaş zamanında orduya katılan barış zamanında ise meskûn oldukları bölgelere dönen yedek askerlerden oluşmaktaydı. Bu birlikler her an savaşa hazır olmak ve askeri yeteneklerini geliştirmek için buldukları bölgelerde yılda üç ay askeri eğitime tabi tutuluyorlardı (Ka'immakami, 1246: s. 89-92); İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 5).

Bu şekilde “merkez ve eyalet” veya “düzenli ve düzensiz” olmak üzere iki ana kısma ayrabildiğimiz İran ordusu piyade, süvari, topçu, donanma ve geri hizmetler gibi bölümlerden oluşmaktaydı.

Kaçar Hanedanlığı zamanında İran ordusu fevçlerden yani, taburlardan oluşmaktaydı. İran ordusunun en küçük askeri topluluğuna “cufa” denilmekteydi. On askerden oluşan bu topluluğun başında “onbaşı” veya “sercufa” denilen bir askeri görevli bulunmaktaydı. İki cufanın bir araya getirilmesiyle “karağolğane” denilen birlik meydana gelmekteydi. Karağolğanelere “çavuş” denilen görevli komutanlık yapıyordu. Beş karağolğanenin birleşmesiyle bir deste “bölük” meydana gelmekteydi. Bölüklerin başında “sultan” adıyla anılan yüzbaşı bulunuyordu. Sekiz veya on karağolğanenin bir araya gelmesi ile “fevc” denilen en büyük askeri birlik meydana gelmekteydi. Fevçlerin komutanlığını “emir komutan” ya da “general” diye anılan görevli yapmaktaydı. Bir fevcde: 1 sertap (tuğgeneral), 1 serheng (albay), 2 yaver (binbaşı), 1 hekimbaşı (doktor), 8 muavin tabib (doktor yardımcısı), 8 vekilbaşı (başçavuş), 32 vekil (çavuş), 32 sercufa (onbaşı), 1 serriştedar (kâtip), 1 acudan (mu'avin), 1 bayraktar, 4 bayraktar muhafızı görev yapmaktaydı (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 7-8).

İran ordusunda bulunan komutanların rütbe ve maaşlarını gösterir tablo (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 5-6).

Rütbe	Senelik maaş (tuman)	Aylık ta'yinat (erzak) bedeli
Müşir (Maraşal):	3000	...
1. Ferik (Korgeneral):	1200	600
2. Ferik	900	330
Emir-i Tugay (Tuğgeneral)	750	250
Miralay	400	150
Kaymakam	120	95
Binbaşı	100	95
Yüzbaşı	85	45
1. Mülazım	28	13
2. Mülazım	19	10,5

4- 2- 1- Piyadeler

İran ordusunun en kalabalık kısmını oluşturan piyadeler düzenli ve düzensiz olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı.

Düzenli birlikler de kendi içinde iki kısma ayrılmaktaydı. Bunların ilki şah ve ailesini korumakla görevli muhafız birliğiyle merkez ve eyaletlerdeki valilerin emrinde bulunan askerlerdi (Hanizade-Abadi, 1394: s. 41). Diğeri ise eyalet, kasaba veya köylerden Boniçe Kanunu'nun öngördüğü şekilde toplanan askerlerdi. Bu birliklerin, aşiret kuvvetlerinden oluşanlarının komutanlığını aşiret reisleri yapmaktaydı. Bunların

haricinde kalanların komutanlığını ise bağlı olunan eyaletin valisi tarafından atanan kişiler üstlenmekteydi. Bu birliklerin askeri eğitim görme imkânları kısıtlıydı. Bu askerler üç yıllık askerlik süresinin iki yılını silahaltında bir yılını ise ailesinin yanında geçirmekteydi (Curzon, 1380: s. 758-759). Bu birliğe alınacak askerlerin yaşını belirleyen ve sınırlayan bir kanun bulunmamaktaydı. Bundan dolayı askerler arasında 16 yaşındaki gençlerden 80 yaşındaki yaşlılara kadar kişiler görev yapmaktaydı (Kageaki (Kako), 1393: s. 114).

Bu dönemde İran'da bulunan piyade birliğinin 80 fevcden¹⁴ oluştuğu tahmin edilmektedir. Bunların 7'si şahın korumalığını yapan Hassa Alayı'ydı. Bu 7 alaydan 3'ü Tahran'da bulunmaktaydı. Bundan başka her biri 300 askerden oluşan 18 alay, her biri 100 askerden oluşan 13 bölük (deste), 100 mevcutlu sahra topçusu birliği ve her biri 1000 askere havi 3 süvari alayı vardı. Fakat ilerleyen dönem içerisinde bunların çoğu parasızlıktan komutanları ile birlikte terhis edilmişlerdi (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 36).

Curzon'un piyade taburları hakkında verdiği bilgiye göre de; Piyade taburları, her biri 100 askerden oluşan 10 bölüğün bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştu. Fakat izinli askerler bu sayıdan çıkarılınca her bölükte ancak 70 askerin, her taburda da 700 askerin olduğu görülmektedir (Curzon, 1380: s. 759). Kaçar Hanedanlığı döneminde piyade birliğini meydana getiren her taburda; 1 serheng (albay), 1 serriştedar (yarbay), 2 yaver (binbaşı), 1 müşerref, 1 acudan, 1 bayraktar, 1 macur (yaver), 1 vekilbaşı, 4 vekil-i bayrak, 5 beyzade, 1 naibe evvel, 1 naibe devvom bulunmaktaydı. Sonraki yıllarda bu görevlilere tabip, cerrah, çakmaksaz ve kundaksaz gibi görevlilerde katıldı (Hanizade-Abadi, 1394: s. 41).

Müzikanyan, bahadırın ve muhaberan birlikleri piyade birliğinin altında bulunmaktaydı. Müzikanyan birliği içerisinde şipurci (borazancı), tebal (davulcu), neyzen ve senczen (zil) gibi görevliler vardı. Bu birlikte görevli borazancıların sayısı 8 ile 10, davulcuların sayısı 15 ile 18, neyzenlerin sayısı ise 18 ile 20 arasında değişmekteydi. Piyade birliğinde ordu orkestrasından sonra ki grubu bahadırlar oluşturmaktaydı. Bu birlik her bölükten seçilmiş yetenekli ve başarılı askerlerden teşkil edilmişti. Bahadırlar birliğinden rütbesi yüzbaşı olan bir komutan sorumluydu. Ayrıca bu birlikte üsteğmen, teğmen ve çavuş rütbesine sahip görevliler de yer almaktaydı. Bahadırlar bölüğü her birinin başında çavuşun bulunduğu 4 cukkadan teşkil edilmişti. Her cukkada 15 ile 24 arasında asker bulunmaktaydı. Bunların toplam sayısının yaklaşık olarak 100 olduğu tahmin edilmektedir. Piyade birliğinin son halkasını muhaberan bölüğü oluşturmaktaydı. Bunların görevleri orduyu düşmanın ani baskınlarına karşı korumaktı (Hanizade-Abadi, 1394: s. 41).

1911 yılında askeriyede yapılan yeni düzenlemelerle jandarma bölüğü kuruldu. Bu bölüğe seçilen askerler gönüllülük esasına göre belirlenmekteydi. Jandarma birliğinin biri Tahran diğeri Fars'ta olmak üzere iki şubesi bulunuyordu. Tahran'da bulunan birlikte 5 bölük, 29 komutan, 99 küçük rütbeli komutan, 322 süvari, 737 piyade olmak

¹⁴ 80 fevc, 8 deste (yarım bölük) eşittir. 8 deste 4 bölüğe eşittir. Bu oluşumda yaklaşık olarak 600-700 asker bulunmaktadır (Bkz. İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 7).

üzere toplam da 1192 asker bulunuyordu. Fars'ta bulunan Jandarma birliğinde ise; 6 bölük, 15 komutan, 79 küçük rütbeli komutan, 301 süvari, 1053 piyade olmak üzere toplam 1454 asker bulunuyordu (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 6-7).

İran ordusunda görevli piyadeler 1877 Avusturya yapımı Werndl-Gewehr tüfek kullanıyorlardı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 7-9; İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 11-12; İran Hakkında Medğel, 1334: s. 37). Bu dönemde İran ordusunda bu tüfekten 60.000 adet olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Henry, Martini, Snider ve İngiliz üretimi tüfekler de kullanılmaktaydı (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 11-12). Taşrada bulunan askerler iğneli, kapaklı ve çakmaklı tüfekler de kullanılmaktaydılar (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 7-9).

Düzensiz piyade birliği ise genellikle aşiretlere bağlı kuvvetlerden oluşmaktaydı. Bunlar savaş fermanı ilan edildikten sonra kendi reisleri komutasında şahın ordusuna katılırlardı. Savaş sona erdiğinde ise yaşadıkları topraklara dönerek önceden meşgul oldukları işlerle meşgul olmaya devam ederlerdi. Bu birlikler modern ateşli silahlar kullanmanın yanında geleneksel silahlar olan kılıç, ok, mızrak ve gürzden de istifade ederlerdi.

Nasıreddin Şah'ın saltanatının son yılında İran ordusunda bulunan düzenli piyadelerin sayısını gösterir tablo (Ka'immakami, 1246: s. 77)

Horasan Düzenli Piyade Birliği	21 Heng ¹⁵
Esterabad Düzenli Piyade Birliği	12 Heng
Gilan Düzenli Piyade Birliği	5 Heng
Mazenderan Düzenli Piyade Birliği	2 Heng
Kirman Düzenli Piyade Birliği	5 Heng
'Erak Düzenli Piyade Birliği	1 Heng

Düzenli Piyade birliğinde görevli asker ve komutanların maaş ve harcamalarını gösterir tablo (Curzon, 1380: s. 760)

Rütbe	Maaş (kıran)	Harcamalar (kıran)	Ev giderleri (kıran)
Askerler	70	90	80
Sercukka	80	90	80
Gruhban	90	90	80
Vekilbaşı	190	138	80
Bayraktar	190	126	80
Naib-e devvom	190	126	80
Naib-e evvel	280	126	80
Sultan	580	540	80
Acudan	580	540	80
Efser-e bayraktar	580	540	80
Yaver-e devvom	1.000	1.140	80
Yaver	1.200	1.140	80
Serheng	4.000	1.860	---
Sertib derece 3	7.500	3.000	---
Sertib derece 2	9.000	3.960	---
Sertib derece 1	12.000	6.000	---

¹⁵ Genellikle üç bölükten oluşan askeri birime verilen isim (Bkz. Mo'in, 1371e: s. 5210).

4- 2- 2- Süvari Birliği

İran süvari birliği de piyade birliği gibi düzenli ve düzensiz olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı.

Düzenli süvari birliği, merkezde ve taşrada bulunan “ğulam-e pişhitmetan-e rikap” (kapıkulları), yarı düzenli süvariler ve 19. yüzyılın son çeyreğinde kurulan “Kazak Birliği”nden oluşmaktaydı.

Düzensiz süvari birliği de kendi içinde iki kısma ayrılmaktaydı. Bunların ilki eyaletler ve taşrada bulunan “hariç nizam” yani askeri düzene tabi olmayanlar olarak adlandırılan birliklerdi (Hanizade-Abadi, 1394: s. 43). Bunlar düzenli birlikler gibi devletten maaş alan ve savaş zamanında orduya katılan askerlerden oluşmaktaydı. Bu birlik kuruluş şekli ve üstlendiği görev icabıyla Osmanlı Devleti’ndeki tımarlı sipahilere benzemektedir. Düzensiz süvari birliğinin ikinci kısmını ise aşiretlere bağlı kuvvetler oluşturmaktaydı. Bunlar sadece savaş zamanında orduya katılan paralı askerlerdi (Ka’immakami, 1246: s. 66-67).

4- 2- 2- a- Düzenli Süvari Birliği

Kapıkulları düzenli süvari birliğinin içerisinde yer almakta ve daimî askerler olarak hanedanın, valilerin ve mahalli yöneticilerin emrinde bulunmaktaydılar.

Merkez ve eyaletlerde bulunan kapıkullarını iki kısma ayırmamız mümkündür. Bunların ilki özel muhafız birliğiydi. Muhafız birlikleri 10’ar ve 100’er askerden oluşan bölükler halinde teşekkül edilmişti. Her 10 askerin başında bir onbaşı ve her 100 askerin başında yüzbaşı denilen görevli bulunmaktaydı. İkinci kısım ise genel süvari birliğinden oluşmaktaydı. Bu birlik 1000 askerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan taburlardan meydana gelmekteydi. Bu taburlardaki en üst yetkili, binbaşı rütbesindeki görevliydi. Ayrıca 1 üsteğmen, 2 çavuş ve 2 onbaşı askeri işlerin yerine getirilmesinde binbaşıya yardımcı olmaktaydılar. Genel süvari bölüğünde 10 süvariden oluşan bir bölüğü onbaşı, 100 süvariden oluşan yüzbaşı ve 1000 süvariden oluşan ise binbaşı idare ediyordu (Hanizade-Abadi, 1394: s. 43; Ka’immakami, 1246: s. 66). Kapıkulları birliğinin içerisinde “Gulaman-ı Şah” olarak adlandırılan farklı bir askeri birlik daha bulunmaktaydı. Sayısı 3.000 ile 4.000 arasında değişen bu birliği meydana getiren askerler Gürcü köleler ve Türklerden seçilmekteydi. Bu askerlerin çoğunluğunun Gürcü kölelerden seçilmesinin sebebi askerlerin İran’daki herhangi bir hanedana mensup olmamaları ve sadece şaha sadık olmalarından ileri geliyordu. Tüm ihtiyaçları devlet tarafından karşılanan bu askerlere yıllık 30 ile 40 tuman arasında bir maaş ödenmekteydi (Karadeniz, 2013: s. 66).

Yarı düzenli süvarilere baktığımızda ise bunlar Avrupa tarzında eğitim gören, kıyafetleri ve teçhizatları Avrupa tarzında düzenlenmiş askerlerdi. Bu birlikten İran’da üç tabur bulunmaktaydı. Bu taburlardan biri İsfahan’da diğer ikisi de Tahran’da idi. Bu birliklerin görev süreleri altı aydı. Bu süre zarfında maaş alan askerlerin barınma ve yiyecek gibi diğer ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmaktaydı. Bu askerlere görev süreleri olan altı ay için bir defaya mahsus üniforma verilirdi. Fakat olağanüstü bir durum meydana gelir ve altı aydan fazla görev yapmaları gerekirse bir takım üniforma daha verilmekte ve ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmaktaydı (Curzon, 1380: s. 752).

İsfahan yarı düzenli süvari birliğinde görevli komutanlar ve bunlara yapılan harcamalarını gösterir tablo (Curzon, 1380: s. 753)

Sayı ve rütbe	Yıllık maaş (Kran)	Günlük un (kiravanke)	Günlük at yemi (kiravanke)	At yemi (kah)
1 sertab	6.000	78	157	312
1 serheng	4.000	39	78	156
1 nazır	3.200	19 $\frac{1}{2}$	39	78
2 yaver	1.800	19 $\frac{1}{2}$	39	78
4 sultan	1.200	9 $\frac{3}{4}$	19 $\frac{1}{2}$	39
1 acudan	1.800	19 $\frac{1}{2}$	39	78
1 bayraktar	1.200	9 $\frac{2}{4}$	19 $\frac{1}{2}$	39
8 naib-e evvel	1.200	4 $\frac{7}{8}$	9 $\frac{3}{4}$	19 $\frac{1}{2}$
8 naib-e devvom	840	4 $\frac{7}{8}$	9 $\frac{3}{4}$	19 $\frac{1}{2}$
1 mayor (komiser) polis	1.800	9 $\frac{3}{4}$	19 $\frac{1}{2}$	39
1 tabib	3.000	19 $\frac{1}{2}$	39	78
1 müşerref	3.000	19 $\frac{1}{2}$	39	78
1 mu'in naib	4.200	3 $\frac{1}{4}$	6 $\frac{1}{2}$	13
4 vekilbaşı	380	3 $\frac{1}{4}$	6 $\frac{1}{2}$	13
16 vekil-e evvel	370	3 $\frac{1}{4}$	6 $\frac{1}{2}$	13
16 vekil-e devvom	346	3 $\frac{1}{4}$	6 $\frac{1}{2}$	13
8 sercufa	334	3 $\frac{1}{4}$	6 $\frac{1}{2}$	13
625 naib	320	3 $\frac{1}{4}$	6 $\frac{1}{2}$	13

Yukarıdaki tabloda askerlerin yıllık harcamaları ile ilgili bilgi verilmiştir. Fakat bu askerlerin altı ay süreyle görev yaptıkları göz önünde bulundurulduğunda askerlerin maaşı: 116.394 kran¹⁶, yiyecekler: 18.720 kiran, atlara verilen otlar: 31.200 kiran, bazı diğer harcamalar: 1.200 kiran, üniformalar: 18.000 kiran ve kalacak yer: 5.000 kiran olmak üzere toplamda 190.514 kiran (5.443 lira)dır (Curzon, 1380: s. 754).

İran ordusunun modern anlamdaki tek düzenli süvari birliği olan Kazak Livası 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Ruslar tarafından Tahran'da kuruldu (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 2). Kazak livasında 3 süvari alayı¹⁷, 1 piyade Kazak taburu¹⁸, 8 süvari topu ve 2 batarya bulunmaktaydı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 9;

¹⁶ Kaçar şahlarından Feth Ali Şah zamanında yaygınlaşan ve şahın lakabı olan Sultan Sahip Kran'dan ismini alan bu para birimi zamanla tedavülden kalkmıştır. 1 kran günümüzdeki bir İran riyaline denk gelmektedir (Bkz. 'Amid, 1393b: s. 1573).

¹⁷ 3 süvari alayı 4 bölüğe eşittir. Bu dört bölükte 100 asker yer almaktadır (Bkz. İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 9).

¹⁸ Bir piyade Kazak taburu 2 bölükten oluşmaktadır. Bu iki bölükte 125 asker bulunmaktadır (Bkz. İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 9).

İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 14-16). Kazak Livasında Rusya'dan gönderilen 1 Rus miralay, 3 komutan, 2 düşük rütbeli komutanın haricinde kalan askerler İranlı'ydı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 9). Şahı korumakla görevli hassa kıtası da Kazak Livasına tabiydi (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 38).

Oba Kageaki (Kako) sefernamesinde Kazak Livası ile ilgili olarak şunları yazmaktadır. Tahran'da bulunan Kazak Livası şahın muhafız birliği ve Rus ordusunun İran'da ki askeri numunelerinden biridir. Bu birlik her zaman bir Rus komutanın emrinde bulunurdu. Bu birlikte 3 Rus komutan, birkaç askeri doktor ve düşük rütbeli komutan ile birlikte 1.000 atlı, 500 piyade ve 80 kişiden oluşan bir orkestra bulunurdu. Şahın muhafızlığını yapan bu birlik Rus askerleri ile aynı askeri eğitime tabi tutulurlardı (Kageaki (Kako), 1393: s. 116).

Curzon ise Kazak Livası ile ilgili şu bilgileri vermektedir. Ruslar 1879 yılından sonra İran'daki etkinliklerini artırmaları neticesinde Tahran'da 3 alaydan oluşan bir Kazak Birliği kurmaya muvaffak oldular. Bu alayların her birinde 600, toplamda ise 1800 asker bulunmaktaydı. Aslında bu birlik her biri 600 askerden oluşan iki kısımdan oluşmaktaydı. 400 askerden oluşan yedek askerler ise üçüncü kısım olarak sayılmaktaydı. Bu birliği oluşturan iki ana taburdan birini muhacirler diğerini ise yerel halklardan toplanan askerler oluşturmaktaydı. Bilinmeyen bir sebepten dolayı muhacirler bölüğü diğer bölükten üstün tutuluyordu ve bunlara fazla maaş veriliyordu. Kazak Livası eğitim, teçhizat ve askeri üniforma bakımından İran'ın en iyi birliğiydi. Bu birliğin tamamı Rus komutanların emrinde bulunmaktaydı. Bu birlikte bulunan Rus komutanlar 1 serheng, 3 servan, 1 setvan ve 2 bölük dışı komutandan oluşmaktaydı (Curzon, 1380: s. 745-754).

Rusların İran'daki hâkimiyetinin simgesi olan bu birliğin komuta kademesi Rusya'dan atanmaktaydı (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 5). Bu birliğin öncelikli gaye ve görevi Rusya'nın İran'daki çıkarlarını korumaktı. Kazak Livası, ekseriyetle Maverai-i Kafkas ve Azerbaycan eyaletlerindeki Türk ve Tatar gönüllülerinden seçilen askerlerden oluşmaktaydı. Ağırlıklı olarak Tahran'da bulunan bu birlik ayrıca diğer eyalet merkezlerinde vali, sefaret heyeti ve merkezden gönderilen paraları koruma veya isyanları bastırma gibi görevlerde de yer alıyorlardı (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 38).

Kazak Livasını oluşturan muhacirler bölüğünde görevli komutanların sayısı ve maaşlarını gösterir tablo (Curzon, 1380: s. 755)

Sayı ve rütbe	Maaş (yıllık)	Günlük yiyecek (kişi)	Arpa (kirvanke)	Ot	Yonca
1 sertab	14.000	Naib-e evvel ve naib-e devvomlar, alt kademede ki komutanlar ve tabi' inler toplamda 589 kişiden oluşmaktaydı. Bunların hepsine günlük $3\frac{1}{2}$ kirvanke, $2\frac{4}{2}$ sir (75 gr.) peynir, 6 sir ve 0,5 kilo et, baharda 5 sir ve 0,5 kilo üzüm, haftada 1 defa pilav ve yemek verilirdi. Askerlere günlük verilen yemegin ücreti 8 şahi (1.20 riyad) idi.	39	78	$19\frac{1}{2}$
2 serheng	3.000		$19\frac{1}{2}$	39	$9\frac{2}{4}$
2 yaver	2.400		$16\frac{1}{2}$	$32\frac{1}{2}$	$8\frac{1}{8}$
4 sultan	1.800		13	26	$6\frac{1}{2}$
1 acudan	1.800		13	26	$6\frac{1}{2}$
8 naib-e evvel	1.200		$9\frac{3}{4}$	$19\frac{1}{2}$	$4\frac{2}{8}$
8 naib-e devvom	840		$9\frac{3}{4}$	$19\frac{1}{2}$	$4\frac{7}{8}$
1 müşerref (muhasibeci)	1.500		13	26	$6\frac{1}{2}$
1 tabib	3.000		$16\frac{1}{4}$	$32\frac{1}{2}$	$8\frac{1}{8}$
1 vekil	400		$6\frac{1}{2}$	13	$3\frac{1}{4}$
4 vekil	350		$6\frac{1}{2}$	13	$3\frac{1}{4}$
8 sercufa	315		$6\frac{1}{2}$	13	$3\frac{1}{4}$
560 tabi'in	300		$6\frac{1}{2}$	13	$3\frac{1}{4}$

Yerel kuvvetlerde bulunan komutanlardan sertab yıllık 12.000 kıran, tabi' inler 180 kıran ve geriye kalan komutanlar yukarıdaki tabloda belirtilen muhacirler bölüğüyle aynı maaşı almaktaydılar. Kazak Livasının için ayrılan yıllık bütçe şu şekildedir. Muhacirler bölüğü; eğitimciler 80.000 kıran, mütercim 8.660 kıran, askerlerin yıllık maaşları 223.940 kıran, askerlerin yıllık yiyecekleri 85.994 kıran, atların otları yıllık 68.495 kıran, ilaç 1.200 kıran, atlara yapılan harcamalar 58.900 kıran, üniformalar 58.900 kıran, askerlerin kaldıkları yerlere ve nakliye 10.000 kıran harcanmaktaydı. Yerel kuvvetlere ise yıllık; maaş 154.740 kıran, yiyecek 85.994 kıran, atların otları 68.495 kıran, ilaç 1.200 kıran, atların yapılan harcamalar 58.900 kıran ve üniforma 58.900 kıran para harcanmaktaydı. Kazak Livasında yıllık toplam 1.024.318 kıran (29.266 lira) harcama yapılmaktaydı (Curzon, 1380: s. 756- 757).

Nasireddin Şah'ın saltanatının son yılında İran ordusunda bulunan düzenli süvarilerin sayısını gösterir tablo (Ka'immakami, Mecelle-i Berresiha-ye Tarih, 1246: s. 77).

Azerbaycan Süvari Birliği	21 Heng
Horasan Süvari Birliği	24 Heng
Esterabad (Gürgen) Süvari Birliği	10 Heng
Kirman Süvari Birliği	6 Heng
Mazenderan Süvari Birliği	2 Heng
'Erak Süvari Birliği	30 Heng

4- 2- 2- b- Düzensiz Süvariler Birliği

Hariç Nizamlar (Tımarlı Sipahiler): Meskûn oldukları bölgelerde görev yapan ve savaş zamanında orduya intikal edilen hariç nizamlar genellikle buldukları bölgenin veya bağlı oldukları kabilenin adıyla anılmaktaydılar. Farklı büyüklüklerde oluşturulan bu ordularda bulunan asker sayısı 10 ile 450 arasında değişmekteydi. Asker sayısının az olduğu birlikler kendi beyleri tarafından idare ediliyordu. Fakat asker sayısı çok olan birlikler, düzenli birlikler ile aynı kanunlara tabiydi. Bunlara, 1 sergerde, 2 yaver, 1 müşerref, 5 beyzade, 1 vekilbaşı, 1 bayraktar, 1 tahvildar, 1 serdeste, 1 naibi evvel ve 1 naibi devvom komutanlık etmekteydi (Hanizade-Abadi, 1394: s. 43).

Devlet tarafından yıllık 7 tuman maaş verilen bu askerler savaş zamanında teçhizatlı ve donanımlı bir şekilde orduya intikal etmek zorundaydılar (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 9).

Aşiret Güçleri: İran'ın diğer süvari birliğini aşiretlere bağlı kuvvetler oluşturmaktaydı. Aşiret kuvvetlerine bağlı süvariler savaş zamanında devletten ücret alan paralı askerlerdi. Bunlar başlarında "reis" veya "han" tabir edilen bir beyin öncülüğünde sayıları 50 ile 100 arasında değişen gruplar halinde savaşa katılırlardı. Bu birlikler belli bir askeri kıyafet giymekle yükümlü değildi. Bu askerlerin tüfek ve tabanca gibi tüm araç ve gereçleri devlet tarafından temin edilirdi. Karadeniz, 2013: s. 68-70) Arap¹⁹, Kürt²⁰, Türk²¹, Beluç, Bahtiyari ve Lorlar²² gibi farklı milletlerden oluşan

¹⁹ İran'da bulunan en meşhur Arap kabileler ve sahip oldukları asker sayıları şöyledir. Muhayizin, 6.000 askeri bulunmaktaydı. Ben-i Salih, havza mıntıkasında ikamet etmektedir. Bu aşirete bağlı 1.000 süvari, 3.000 piyade asker bulunmaktadır. Ben-i Namiş, Karun, Şat'ul-Arap ve Dicle nehirleri arasında ikamet ederler. Bu aşiret 1.000 süvari ve 2.000 piyadeye sahiptirler. El-Katar, Şaş yakınlarında yaşayan bu aşiretin 470'i süvari olmak üzere 23.000 askeri bulunmaktaydı. Beyt-i Said, Diz nehri yakınlarında yaşarlar. 2.500 süvari olmak üzere 4.000 askeri bulunmaktadır. Ben-i Lam, Dicle'nin sol sahilinde sakınırlar. Bu aşiretin sahip olduğu 1.500 savaşçınının yarısı süvari yarısı piyadedir (Bkz. İran Hakkında Medğel, 1334: s. 18-20).

²⁰ Kürtler ekseriyetle Azerbaycan, Batı İran ve Osmanlı sınırında ikamet etmekteydiler. İran'da bulunan en itibarlı kürt aşiretleri: Mikeriler, Azerbaycan'da ikamet eden bu aşiret 1552 süvari çıkarabilirdi. Goraniler, Kirmanşah'ta mükimdirler. Bu aşirete ait 450 süvari ve 1600 piyade asker bulunmaktaydı. Kürt aşiretlerine bağlı olan düzensiz askerlerin sayısı 10.000 civarındaydı (Bkz. İran Hakkında Medğel, 1334: s. 16-18).

²¹ İran ordusunda seferberlik zamanında görev yapan aşiret kuvvetleri arasında en etkili birlikleri Türk aşiretlerine ait askerler oluşturmaktaydı. Kızılbaşlar ve Şahsevenler bu aşiretlerin oluşturdukları birliklerin en önemlilerini oluşturmaktaydılar (Bkz. İran Hakkında Medğel, 1334: s. 15).

²² Bunların en ünlüleri Bahtiyariler'dir. Bahtiyari aşiretine 235.000 kişi mensuptu. Bu aşiret seferberlik zamanlarında 50.000 asker çıkarabilmekteydi (Bkz. İran Hakkında Medğel, 1334: s. 16-17).

düzensiz süvari birlikleri, İran'ın en etkili askeri kuvvetini oluşturmaktaydı (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 15). Küçük yaştan itibaren binicilik ve atıcılık eğitimi alan bu cesur askerler, Rusya ve Osmanlı ile yapılan savaşlarda en ön saflarda yer almaktaydılar (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 10). Bu kuvvetlerinin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte 50.000 ile 60.000 arasında bir rakama haiz oldukları tahmin edilmektedir (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 16). Bu kadar külliyetli bir sayıya sahip olan aşiret kuvvetleri, aralarında bir ittifak kuramadıklarından dolayı düşman karşısında ciddi başarılar elde edememişlerdir (İran Hakkında Medğel, 1334: s. 15).

Bu birlikler içerisindeki en iyi süvarileri Batı Azerbaycan'daki Bahtiyariler ile Lazistan ve Kürdistan bölgelerindeki atlılar oluşturmaktaydı. Bu süvariler Osmanlı sınırlarını ve sınırlarda bulunan geçit ve yolları çok iyi bilmekteydiler. Osmanlı Devleti ile vuku bulan savaşlarda askerlerin geçiş güzergâhlarını tutarak ordunun İran içlerine doğru ilerlemesini zorlaştırmakta hatta engellemekteydiler. Ayrıca mağlup olacaklarını anladıklarında atlarına binip savaşacak uygun bir yer bulana kadar geri çekiliyorlardı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 10; İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 16).

Düzensiz süvari birliklerinin eyaletlere göre toplanması hakkında kaynaklarda şu bilgilere rastlanmaktadır.

İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale adlı eserde; İran genelinde bu birliklerden 125 bölük bulunmaktaydı. Bunların 18 bölüğü Azerbaycan'da, 5 bölüğü Kirmanşah'ta, 6 bölüğü İsfahan'da, 30 bölüğü Irak-ı Acem'de, 5 bölüğü Mazenderan ve Gilan taraflarında, 33 bölüğü Horasan'da, 6 bölüğü Kirman ve Sistan'da ve 6 bölüğü Karasuran taraflarında bulunmaktaydı. Bunun haricinde başkent Tahran'da ise üç süvari alayı bulunuyordu (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 9). 1928 yılında basılan İran Ordusu Tarihçesi adlı eserde ise bu sayı 99 bölük şeklinde verilmektedir. Yukarıda 30 olarak verilen Irak-ı Acem bölük sayısı bu eserde 20 olarak zikredilmektedir. Ayrıca başkentte bulunan 3 alayın isim ve sayıları da verilmemiştir²³.

Curzon ise İran ve Kaziye-i İran adlı eserinde düzensiz süvarilerin, sayıları 50 ile 700 arasında değişen birlikler şeklinde şu eyaletlerden toplandığını belirtmektedir. Eyaletlerin Penice Kanunuyla vermek zorunda oldukları süvari birliklerinin sayısı şöyledir: Azerbaycan süvarileri 23, Horasan 24, Esterabad 1 (Yemud Türkmenleri), Şahrud 1, Kirman 1, Gilan ve Mazenderan 5, Erak 4 (Bahtiyariler), Brucher 4, Gemse 4, Tehran 6, Huzistan 3 (Lorlar ve Bahtiyariler), Kazvin 4, Kirmanşah 5, Gülpayegan 1, Kemre 1, Loristan 2, Şiraz 1 ve Hemedan 1 birlik göndermek zorundadır (Curzon, 1380: s. 751).

18).

²³ Azerbaycan'da 18, Kirmanşah'ta 5, İsfahan'da 6, Irak-ı Acem'de 20, Mazenderan ve Gilan'da 5, Horasan'da 33, Kirman ve Sistan'da 6 ve Karasu taraflarında 6 bölük olmak üzere 99 bölük bulunmaktadır (Bkz. İran Ordusu Tarihçesi, 1928, s. 16).

İran ordusunun en etkili kısmını meydana getiren aşiretlere bağlı süvariler Kaçar Devleti'nin kuruluşunda ve sonraki dönemlerde önemini korumaya devam etmiştir. Her ne kadar yapılan ıslahatlar ile eski ihtişamlarında aşınma meydana gelse de bunlar Kaçar Hanedanlığı dönemi süresince yeri doldurulamayan birlikler olarak varlıklarını devam ettirdiler. Genellikle ülkenin batı ve kuzey bölgelerinde meskûn olan bu aşiretler Rusya ve Osmanlı devletlerine karşı savaşlarda gösterdikleri yararlılığın yanı sıra ülke topraklarının korunmasında da önemli etkenler. Aşiret süvarileri kalabalık olmanın yanı sıra geleneklere bağlılıkları ve eski silahlardan kopmamaları savaşlarda istenilen yararlılığı göstermelerine engel olmaktaydı.

İran süvarileri 88 model Werndl-Gewehr tüfek ve kılıç kullanıyorlardı. Hassa süvarileri ise 11 milimetre delikli Mannlicher-Gewehr tüfek ile kılıç kullanıyorlardı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 10; İran Hakkında Medğel, 1334: s. 37). Gardanne, İran süvarilerinin çoğunun ok-yay ve kılıç kullandıklarını ve kullanılan zırhların kurşunlara mukavemet edecek kadar dayanıklı olmadığını belirtmektedir (Gardanne, 1362: s. 72).

4- 2- 3- Topçu Birliği

Kaçar Hanedanlığı varisi olduğu Safevi, Afşar ve Zend gibi devletlerden düzenli ve donanımlı bir topçu teşkilatı devralamadı. Bununla birlikte Kaçar Hanedanlığı döneminde kısmide olsa iki bölümden oluşan bir topçu teşkilatından bahsedebiliriz. Bu birliğin ilk kısmını biri Tahran'da diğeri Azerbaycan'da bulunan topçu karargâhlarındaki bölükler oluşturmaktaydı. Diğeri ise resmi geçitlerde görev yapan ve savaşlarda topçu birliğine yardımcı olan Deve Topçusu birliğiydi (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 11).

Topçu bölüğü askeri teşkilat içerisinde piştazan birliğine (öncü birliklerin) bağlıydı ve diğer bölüklerle birlikte tümenin bünyesinde yer almaktaydı. Her tümenin bünyesinde birden fazla topçu bölüğü bulunmaktaydı (Hanizade-Abadi, 1394: s. 43-44). Örneğin Tahran'da bulunan 1. tümende 530 topçu, 5. tümende ise 275 topçu görev yapmaktaydı. Azerbaycan'da bulunan 13. tümende ise 275 topçu bulunmaktaydı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 11). Curzon, İran topçu teşkilatının resmiyette Horasan, Esterabad, Şahrud, Bestam, Kirman, İsfahan, Brucerd, Hemse, Herkan, Huzistan, Kazvin, Kirmanşah, Kürdistan, Kurus, Kezazs, Loristan, Malayir, Nihavend, Hemedan, Tehran, Save ve Şiraz'da olmak üzere on beş birlikten oluştuğunu fakat gerçekte bu birliklerden çoğunun hiç zaman teşekkül etmediğini belirtmektedir (Curzon, 1380: s. 762).

İran topçu teşkilatı tarafından kullanılan toplara baktığımızda ise Rusya, Avusturya, İngiltere ve farklı devletlerden ithal edilen topların kullanıldığını görmekteyiz.

Gardanne, İran topçularının elindeki mevcut toplar hakkında; Tebriz'de Ruslardan alınan 20 araba top bulunmaktadır. Fakat bunların çoğu bozuk ve kullanılamaz haldedir. Ayrıca İrevan, Reşt ve Hazar Denizi kıyılarında, Meşhed ve Fars Körfezi'nde Ruslardan kalan toplara rastlamak mümkündür. Tahran'da bu toplardan otuz araba bulunmaktadır. Fakat bu topların çoğu âtil ve kullanılamaz haldedir. Ayrıca İranlıların kendileri de Mazenderan'da top imal etmektedirler. Fakat bu toplar için imal edilen mermilerin kötü

olması ateş etme sırasında topların ağız kısmının çatlamasına neden olmaktadır. İran'da toplar için lazım olan malzeme İsfahan, Şiraz, Tebriz ve Meşhed'den temin edilmektedir. şekilde bilgi vermektedir (Gardanne, 1362: s. 72-73).

İran ordusunun sahip olduğu toplar her bölüğe iki adet gelecek şekilde topçu birlikleri arasında taksim edilmişti. Yalnızca başkent Tahran'da bulunan daimî topçu bölümünde 8 top bulunmaktaydı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 11).

Kaçar Hanedanlığı döneminde bir topçu bölümünde; 1 serheng, 1 yaver-i evvel, 1 yaver-i devvom, 1 ile 4 arasında sultan, 1 acudan, 1 ile 5 arasında naib-i evvel, 1 ile 5 arasında naib-i devvom, 1 ile 5 arasında beyzade, 2 veya 3 vekil başı, 2 veya 3 mübaşir, 6 ile 15 arasında vekil ve 8 ile 10 arasında sercukka görev yapmaktaydı. Bunların yanında bazı bölüklerde mirpenç ve sertablar da görev yapmaktaydı. Bu birlikte bulunan askerler ise genellikle yerel halktan seçilmekle beraber bağlı buldukları kabillerin veya meskûn oldukları coğrafi bölgelerin isimleriyle de adlandırılıyorlardı (Hanizade-Abadi, 1394: s. 43-44).

Topçu teşkilatında görevli asker ve komutanların maaş ve giderlerini gösterir tablo (Curzon, 1380: s. 763)

Rütbe	Maaş (kıran)	Harcamalar (kıran)	Ev giderleri (kıran)
Askerler	140	90	80
Sercukka	160	90	80
Gruhban	180	90	80
Vekilbaşı	380	138	80
Perçemdar	380	126	80
Naib-e devvom	380	126	80
Naib-e evvel	560	126	80
Sultan	1.160	540	80
Acudan	1.160	540	80
Bayraktar	1.160	540	80
Yaver-e devvom	2.000	1.140	80
Yaver	2.400	1.140	80
Serheng	5.000	1.860	---
Sertab derece 3	7.500	3.000	---
Sertab derece 2	9.000	3.960	---
Sertab derece 1	12.000	6.000	---

Deve topçuları (Zenburekciler): 300 askerden oluşan bu birlik genellikle resmi geçitlerde görev almanın yanında savaş zamanında topçu birliğine yardım etmekteydi. Bu birlik develerin eyerlerine bağlı halde bulunan 3 santimetrelik (funduk) ağızdan dolma toplar kullanmaktaydı. Askerler topları ateşlenmeden önce develere diz çöktürmekte ve sonra topları ateşlemekteydiler (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 11). Savaş sırasında devesinin sırtında bulunan asker düşmana doğru süratle koşup belirli bir mesafeye ulaşıncaya deveyi diz çöktürttikten sonra topu ateşlerdi. Daha sonra duruma göre ya düşman saflarına doğru ilerlemeye devam eder veya geri dönerdi. Zenburekcilerin kullandıkları topların etkili olabilmesi için tüfenk kurşunu mesafesinden ateşlenmesi gerekmekteydi. Bu durum devlerin yaralanmalarına ve binicisinin hâkimiyetinden çıkmasına neden oluyordu (Gardanne, 1362: s. 73). Eski askeri düzenin

bir parçası olan bu birlik orduda modernleşmenin de etkisiyle zamanla sadece törenlerde kullanılmaya başlandı.

İran ordusunda kullanılan topların türlerini gösterir tablo (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 11-12).

Âdeti	Kaç santimetre olduğu	Menşei
18	9	Avusturya çelik tunç sahra topu
18	8	Avusturya çelik tunç sahra (çöl) topu
105	7	Avusturya çelik tunç cebel (dağ) topu
8	7,5	Rus süvari topu
2	9	Sahra
100	-	Yivli ağızdan dolar top
1000	-	Kaval (yivsiz) ağızdan dolar top
2	21	Yivli 83 model Avusturya havanı
2	-	Maxim Nordenfelt topu

Curzon 1888/1889 yıllarında bulunduğu İran'da, ordu tarafından kullanılan toplar hakkında şu bilgileri verilmektedir. İran ağır silahları o kadar önemsiz ki adını anmaya değmez. 164 top az ve istifade edilemez haldedir. Sahip olunan en iyi toplar Rus yapımı 7 ve 8 kalibrelik toplardır. Avusturya yapımı Avkatyus²⁴ toplara Tahran ve diğer eyaletlerde rastlamak mümkündür. Bunlardan 30 araba 7 cm dağ topları Tahran ve Tebriz'de bulunur. Ayrıca Tehran'da 8 adet 9 cm Avkatyus topu, 10 araba 1 kalibrelik toplar ve 72 araba birinci toplar mevcuttur. Tahran'da taşınması mümkün olmayan birkaç top, tophanede sergilenmektedir. Tebriz'de dağ toplarına ilave olarak 7 tane 9 cm Auhatyus²⁵ topu bulunmaktadır. İsfahan'da ise 8 araba 8 cm top ve 17 eski top mevcuttur. Sınır bölgelerde bulunan toplar âtıl ve kullanılmaz haldedir (Curzon, 1380: s. 763- 764).

1928 tarihli İran Ordusu Tarihçesi adlı eserde İran'ın sahip olduğu topların sayısı ve menşei hakkında şu bilgilere yer verilmiştir. İran genelinde 32 adet Fransızlardan alınma son sistem seri atışlı Koruzuari Sahra topu, 16 adet Fransızlardan alınma son sistem seri atışlı Koruzukari Cibal topu, 16 adet Avusturya'dan alınma 9 milimetrelik kuyruktan dolma top, 24 adet Avusturya'dan alınma 8 milimetrelik kuyruktan dolma top, 48 adet Avusturya'dan alınma 7 milimetrelik kuyruktan dolma top (bunlar Cibal topları olup katırlar ile taşınırlar), 8 adet Rus süvari topu olmak üzere toplamda 144 adet top bulunmaktadır. Bu hesaba âtıl durumda bulunan 1000 yivsiz ve 100 yivli top eklenmemiştir. Avusturya'dan alınan toplar için top başına 250 tane mermi bulunmaktadır (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 18-19).

Bir orduda bulunan silahların çokluğu ve etkinliğinden daha önemlisi bu silahların savaş alanlarında etkili bir şekilde kullanılmasıdır. İran ordusunun sahip olduğu top ve mühimmatı seferberlik zamanında ihtiyaç duyulan yere nakledilmesini sağlayacak düzenli bir birlik bulunmamaktaydı. Bu durum topların ihtiyaç duyulduğu anda istenilen yerlere nakledilmesini zorlaştırmakta hatta imkânsız kılmaktaydı.

²⁴ اوکاتیوس

²⁵ اوخاتیوس

Pençebendi Kanunu ile oluşturulan birliklerin eyaletlere dağılımını gösterir tablo (Ka'immakami, 1246: s. 79)

Sayı	Eyalet veya Vilayet	Piyade	Suvari	Tophane	Toplam
1	Merkez Vilayetler	11989	2924	2288	17201
2	Mazenderan Vilayeti	5749	1161	50	6970
3	Esterabad Vilayeti	100	1061	----	1161
4	Hamse Bölgesi	1577	1333	3139	6049
5	Gilan Vilayeti	122	563	500	1185
6	Azerbaycan Eyaleti	21618	5272	2765	29755
7	Horasan Eyaleti	9382	2567	100	12049
8	Kürdistan-Hemedan-Kirmanşah	7574	567	137	7578
9	Huzistan	500	140	---	740
10	Kirman	2573	632	101	3306
11	Fars	---	399	642	1041
12	İsfahan Bölgesi	2559	639	147	3345
13	Loristan-Burucerd-Malayir	---	---	---	---
14	Nihavend-Kemre-Gülpayigan	---	---	---	---
15	Gurus	---	---	---	---
16	Toplam	66878	17625	10726	97229

4- 2- 4- Donanma

Safevi Hükümdarı Şah Abbas (1571-1639), Yeni ve Yakınçağ İran tarihinde Basra Körfezi'nde donanma kurmaya muvaffak olabilen tek İran hükümdarı idi. Nadir Şah bu alanda bazı girişimlerde bulunduysa da saltanatının kısa sürmesi bu girişimlerin neticesiz kalmasına sebep oldu. Aşarlardan sonra İran'da hâkimiyet kuran Zend Kerim Han'ın bu konuda bazı çabaları oldu. Fakat mevcut siyasal ve sosyal durum gerekli adımların atılmasını engelledi. Ülkede bitmek bilmeyen kargaşa ve iç savaşlar, birlik ve düzen kurulmasını engellediği gibi donanma kurulması yolunda atılan tüm adımları da sonuçsuz bıraktı (Şa'bani, s. 61-70).

Kaçar Hanedanlığı döneminde bazı devlet adamlarının Fars Körfezi'nde ve Hazar Denizi'nde donanma kurma yolunda bazı girişimleri oldu. Fakat bu çabalar farklı nedenlerden dolayı kesintiye uğradı ve proje olmaktan öteye gidemedi. Örneğin; Sadrazam Mirza Bozork Kaimakam'ın, Hazar Denizi'nde kurmaya çalıştığı donanma 1913 Gülistan Antlaşması ile İran'ın, Hazar Denizi'ndeki üstünlüğü Rusya'ya kaptırmasıyla sonuçsuz kaldı. Nasireddin Şah'ın başarılı sadrazamı Emir Kebir'in İngiltere'den alınması kararlaştırılan gemilerle kurmayı planladığı donanma sadrazamın görevden alınmasıyla bir hayal olarak kaldı (Karadeniz, 2013: s. 73).

İran ordusunun sahip olduğu gemi sayısına baktığımızda, donanmanın noksan ve yetersizliği daha net ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde İran ordusunda 1 adet 1.200 ton ağırlığında Uskuru (Pervaneli) gemi, 1 adet 379 kilogramlık gemi, 1 adet yat, 1 adet polis yatı ve 5 adette ufak nakliye sefinesi bulunmaktaydı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 13). İran donanması ile ilgili elimizdeki verilerden donanmanın yok denecek kadar az olduğunu görmekteyiz.

4-3- Geri Hizmette Çalışanlar

Bir askeri birimin ihtiyacı olan silah, top ve mühimmatın imalatı, askeri kıyafetlerin temini, tersane hizmeti, askerlerin geçeceği yolların temizlenmesi, gerekli yerlere köprülerin yapılması, kalelerin tamiri, silahların ve zahirenin ihtiyaç duyulan yere nakli gibi bil-küllü savaş haricinde kalan işlerin yerine getirilmesini sağlayan birim geri hizmetler olarak adlandırılmaktadır. Bu askeri birim yüklendiği mesuliyet bakımından muharip sınıf kadar önem arz etmekte ve savaşın gidişatına tesir etmekteydi. Kaçar Hanedanlığı döneminde İran ordusunda geri hizmette bulunan görevlileri “gorhane” ve “ıstable tophane” olmak üzere iki kısma ayırmamız mümkündür. Bunların üstlendikleri yükümlükler hakkında şunları söylememiz mümkündür.

Gorhane: Bu kurum, askerlerin ihtiyacı olan tüm ağır ve hafif silahların yapım, bakım ve onarımı ile birlikte askeri elbiselerin temini, düzenli birliklere ait çadırların yapımı, askeri malzemelerin taşınması ve nakliyatı ve savaş zamanında ordunun ihtiyacı olan erzakların cepheye taşınması gibi birçok görevleri yerine getirmekle mesuldü (Hanizade-Abadi, 1394: s. 44).

Gorhanede görev yapanlar menasib (rütbeliler) ve sanayi’ (işçiler) olmak üzere iki kısma taksim edilmişti. Erbab-ı menasib bünyesinde; sertab, serheng, yaver, sultan, naib-i evvel, naib-i devvom, vekil, serriştedar ve müşerref gibi görevliler bulunmaktaydı. Erbab-ı sanayi ise teknik işleri yapan sanatçılardan oluşmaktaydı. Erbab-ı sanayi içerisinde, mühimmatın taşınması ve naklinden mesul olanlar, topları dolduranlar ve top çuvalarını bağlayanlar, karışımları hazırlayanlar, barut dövenler, kurşun yapanlar, fişek yapanlar, tüfek yapanlar, çakmak veya silahların mekanizmasını yapanlar, at eyerlerini yapanlar, tüfek ambarlarının niğahtarlığını yapanlar, demirciler, kalıpcılar, marangozlar, boyacılar ve ressam, kılıç ve pala yapanlar, davul ve tambur yapanlar, borazan ve hokka yapanlar gibi görevliler yer almaktaydı (Hanizade-Abadi, 1394: s. 44-45).

Istable Tophane: Topçu birliğinin ihtiyacı olan topların gerekli zamanlarda ihtiyaç duyulan yerlere nakledilmesini sağlayan kurumdur.

5- İran Askerlerinin Kılık ve Kıyafetleri

Kaçar Hanedanlığının kuruluş yıllarını göz önüne aldığımızda İran ordusunun aşiret kuvvetlerinden oluştuğuna daha önce değinmiştik. Bu dönemde askeri düzene sahip olmayan İran ordusunda tek tip kıyafetten bahsetmek te olanaksızdır. Kaçar Devleti’nin kuruluşundan yaklaşık olarak on yıl sonra İran’a gelen Fransız General Gardanne, İran ordusunda kullanılan tek tip bir kıyafetten bahsetmenin mümkün olmadığını belirtmektedir (Gardanne, 1362: s. 74). Nitekim İran askerlerinin kıyafetleri ile ilgili ilk düzenleme Feth Ali Şah döneminde İran’a gelen Gardanne ve beraberindeki Fransız danışmanlar tarafından gerçekleştirildi. Fransız subaylar İran piyade, topçu ve süvari birliklerinin kıyafetlerini Fransız usulüne göre yeniden düzenlediler. Bu alanda yapılan yeniliklere Nasireddin Şah döneminde Fransa ve Avusturya’dan İran’a gelen danışmanların eliyle devam edildi (İstivdaret, 1349: s. 126).

Askerlerin kılık ve kıyafetleriyle ilgili yapılan düzenlemelere rağmen her birlik başındaki danışman grubunun tabi olduğu devletin askeri kıyafetlerini giymek zorundaydı. Bu sebepten dolayı İran ordusunda kullanılan tektip bir kıyafetten

bahsetmek imkânsızdır. Örneğin Nasireddin Şah döneminde açılan Nasiriye mekteplerinde okuyan öğrencilerin kıyafetleri burada eğitim veren Alman hocaların inisiyatifi ile Alman askerlerinin kıyafetlerine göre düzenlenmişti. Ruslar tarafından Tahran'da kurulan Kazak Livası'nın komutan ve askerleri ise Rus Kazak askerleri ile aynı üniformaları giymektedirler. Valiler ve diğer emirler tarafından teşkil edilen orduların üniformaları ise bu kişilerin şahsi iradelerine göre düzenlenmekteydi. Hatta bazı bölük komutanları kendi iradelerine göre üniformalar kullanmaktaydılar (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 3-8). İran ordusunda farklı askeri üniformalar kullanılmakla birlikte ekseriyetle Avusturya askeri üniformaları tercih edilmekteydi. Bu askeri üniforma mavi pantolon, mavi setre (yakasız resmi ceket) ve kasketten oluşmaktaydı. Rütbe bildiren işaretler ceketlerin yakasında ve şapkada yer almaktaydı (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 15).

1928 yılında Matbaa-yı Askeriye tarafından basılan İran Ordusu Tarihçesi adlı eserde geçen şu ibareler İran askerlerinin kılık ve kıyafetleri ile ilgili durumu özetler mayettedir. *“İran askerlerinin pek acınacak bir hal ve kıyafetinde olup üstü başı yırtık ve ayağı çıplak askerlere Tahran'daki eğitim meydanlarında bile görmek mümkündür. Askerler üniformaları ile hamallık, odunculuk, aşçılık yapmaktan çekinmezlerdi.”* (İran Ordusu Tarihçesi, 1928: s. 8). Alman seyyah Van Heinrich Karl Brugsch ise İran askerlerinin kılık ve kıyafeti ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *“İran askerleri yeni ve tektip elbiseden yoksun yırtık ve eskimiş kıyafetler giyerlerdi. Devlet askerlerin giyim konusundaki en basit ihtiyaçlarını yerine getirmekten acizdi.”* (Van Heinrich Karl Brugsch'dan aktaran Kerimi, s. 14).

Curzon ise bu konuda *“Ben dünyanın birçok yerinde o kadar asker gördüm hiçbir yerde bu kadar değerli insanı bu kadar az teçhizat ve hakir elbiselerle görmedim.”* demektedir (Curzon, 1380: s. 763).

Kaçar Hanedanlığı döneminde başkentte bulunan askerler hariç diğer bölgelerde üniformalı askerlere nadir olarak rastlanmaktaydı. Askerler bu yerlerde üniformanın yerine normal kıyafetlerden istifade etmekteydiler. Askerlerin kullandıkları üniformalar tek parçadan yapılmış gömlek, kahverengi deri kemer, aynı kumaştan pantolon, kuzu derisinden külah şeklindekiydi (Curzon, 1380: s. 763).

Sonuç

Kaçar Hanedanı döneminde İran'da düzeni sağlayacak ve şahın otoritesini tesis edecek düzenli bir ordudan bahsetmek imkânsızdır. Devlete bağlı askerinin büyük kısmı maddi imkânsızlıklardan dolayı komutanları ile birlikte terhis edilmişlerdi. Seferberlik sırasında orduyu oluşturan askerlerin ekseriyeti aşiretlere bağlı kuvvetlerden oluşmaktaydı. Bu köhne askeri düzenin yetersizliği Rusya ile yapılan savaşlarda defalarca malum olmuştu. Şahların, İran ordusuna modern bir hüviyet kazandırmak için kurdukları ittifaklar ve Avrupa'dan getirdikleri askeri danışmanlar kendi ülkelerinin menfaatleri doğrultusunda hareket ettikleri için bu çabalardan bir netice alınamadı. Aslında belirli dönemlerde devlet idaresinde görev alan Abbas Mirza, Emir Kebir gibi bazı devlet adamlarının dönemlerinde askeri ve idari alanlarda önemli gelişmeler yaşandı. Fakat bu gelişmelerin ömrü bu devlet adamlarının iktidarlarıyla sınırlı kaldı.

Kaçar Hanedanlığı zamanında her alanda olduğu gibi askeri alanda da meydana gelen gelişmeleri engelleyen bazı iç ve dış etkenler bulunmaktaydı. Bu engellerin başında istibdat rejimine dayanan devlet yönetimi gösterilebilir. Çünkü mevcut devlet yönetiminde şah tek söz sahibi idi. Şah hiç kimseye danışmadan kararlar alabildiği gibi başarılı devlet adamlarını da keyfi olarak görevden uzaklaştırabilirdi. Buna Nasıreddin Şah döneminde, önce görevinden alınan daha sonra katl ettirilen başarılı devlet adamı Emir Kebir'i örnek olarak gösterebiliriz. Nitekim Gardanne'da bu konuda tarihe şu notları düşmüştür. *“Bu ülkede daimî bir ordunun kurulmasının imkânı yoktur. Bu iş için gerekli tüm çaba devlet tarafından ve devletin sorumluluğunda yerine getirilmelidir. Fakat devletin yönetim şekli istibdattır ve en ufak emirle başlanılan tüm işler sona ermekte ve tüm emekler za'î olmaktadır.”* (Gardanne, 1362: s. 168). Devletin gelişmesinin önündeki dış engellere baktığımızda ise Rusya ve İngiltere'nin müdahalelerini görmekteyiz. Kaçar Hanedanlığının hâkimiyeti ele geçirmesinden kısa bir süre sonra başlayarak kuruluş yıllarının büyük kısmını kapsayan İran ve Rusya savaşları devletin gelişmesinin önündeki en önemli dış engellerden biriydi. Nitekim İran bu savaşlarda toprak kaybetmenin yanında diğer Avrupalı devletlerin ilgi odağı haline geldi. Özellikle İngiltere en büyük sömürgesi Hindistan'a ulaşılmasında çok önemli bir koridor olan İran topraklarının hâkimiyet altında tutulmasının önemini anladı. Bu doğrultuda Rusya savaşlarında İran'a askeri danışmanlar göndererek düzenli bir ordu kurulması yolunda çabalayan İngiltere'nin asıl amacı Rusya'nın Hindistan'a ulaşmasını engellemektir. İran'da ki mevcut çıkarlarını korumak isteyen İngiltere aynı zamanda İran ordusunun gerçek anlamda güçlenmesini engellemeye çalışmış ve bu konuda da başarılı olmuştur. İngiltere'nin asıl amacını anlamak için Herat kuşatması sırasında İran'a savaş ilan etmesi ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rusya ile anlaşarak İran'ı işgal etmesine bakmamız yeterlidir.

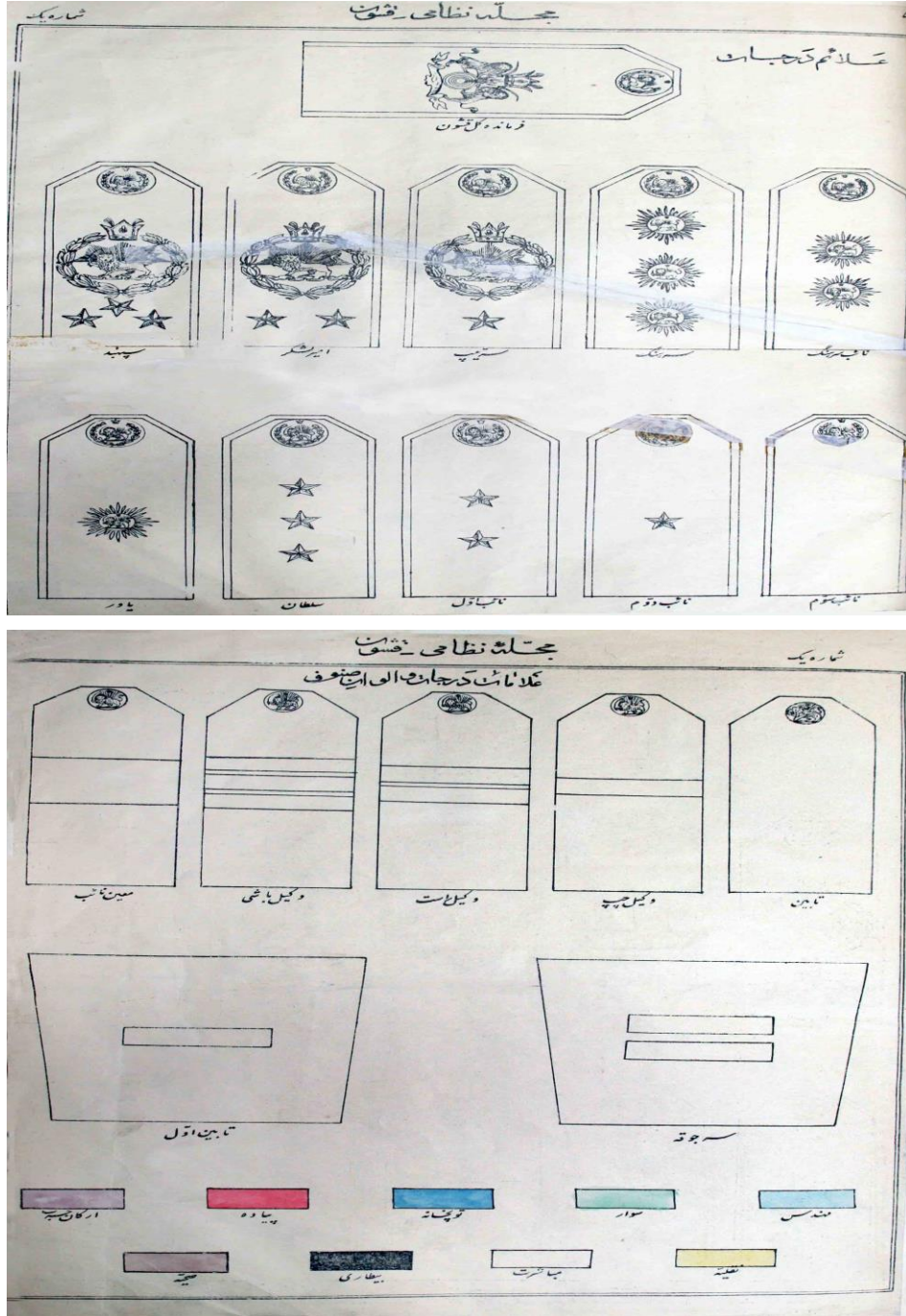
Kaçar Hanedanlığının İran'da hüküm sürdüğü yaklaşık olarak 130 yıllık süreyi genel anlamda başarısız bir dönem olarak belirtmemiz yerindedir. Fakat bu hanedanlığın yönetimi sürecinde yapılan bazı reformlar, yaşanan bazı sosyal gelişmeler ve meşrutiyetin ilanı modern anlamda değişen İran'ın tarihteki ilk miheng taşlarıdır.

Ekler

İran'da Silâhâtında veya farklı bölgelerde bulunan 80 bölüğün isimleri ve buldukları yerleri gösterir tablo (İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 1331: s. 16-17)

Fevclerin Esamiyesi	Fevclerin buldukları yerler	Fevclerin Esamiyesi	Fevclerin buldukları yerler
Fevc-1 evvel Tahran	Tahran ve civarında	Fevc-1 dovvom nusret	Tebriz
Fevc-i mahsus	Tahran ve civarında	Fevc-1 çaharom tebiyi	Tebriz ve civarı
Fevc-1 bahadaran-i haşmet	Tahran ve civarında	Fevc-1 kahramaniye	Tebriz ve civarı
Fevc-1 bahadara-1 demavendi	Tahran ve civarında	Fevc-1 amiriye	Tebriz ve civarı
Fevc-1 heftom sevd-1 guhi	Tahran ve civarında	Fevc-1 muğbiran	Azerbaycan
Fevc-1 sim Laricani	Tahran ve civarında	Fevc-1 Afşar bakaşlu	Azerbaycan
Fevc-1 sim tengabi	Tahran ve civarında	Fevc-1 necim eyalet	Azerbaycan
Fevc-1 sim bendebi	Tahran ve civarında	Fevc-1 tahta kapu	Azerbaycan
Fevc-1 evvel hezar çerib	Tahran ve civarında	Fevc-1 Erdebil ve Müştekin	Erdebil
Fevc-1 dovvom hezar çercib	Tahran ve civarında	Fevc-1 evvel Hassa	Urumiye
Fevc-1 sim hezar çercib	Tahran ve civarında	Fevc-1 devvom hassa	Urumiye
Fevc-1 mühbiran-1 firuz kuhi	Mazenderan	Fevc-1 nehom hav'i	Havi
Fevc-1 evvel bahadaran	Tebriz	Fevc-1 bahadırın hav'i	Havi
Fevc-1 şeşom ikbal	Tebriz	Fevc-1 muzaffer mura'a	Merağa
Fevc-1 sim Merağa	Merağa	Fevc-1 çaharom feridi	İsfahan
Fevc-1 çaharrom cedit	Merağa	Fevc-1 şeşom çarmahlı	İsfahan
Fevc-1 heft Afşar	Urmiye ve civarı	Fevc-1 celali	İsfahan
Fevc-1 heştom Afşar	Urmiye ve civarı	Fevc-1 baharan kadevi	Hemedan
Fevc-1 cedit Afşar	Urmiye ve civarı	Fevc-1 müğbiran karagüzeli	Hemedan
Fevc-1 mühbiran-1 Maku'i	Maku	Fevc-1 Mansur karagüzeli	Hemedan
Fevc-1 mühbiranı zerrendi	Rezned	Fevc-1 mensur karagüzeli	Hemedan
Fevc-1 devvom Save	Save'i	Fevc-1 şeşom karagüzeli	Hemedan
Fevc-1 mühbira der Cezini	Rezned havalisinde	Fevc-1 devvom malayiri	Hemedan
Fevc-1 dovvom hemse	Sancak ve civarı	Fevc-1 devvom Nihavendi	Hemedan
Fevc-1 şeşom kadim hemse	Sancak ve civarı	Fevc-1 silahori	Hemedan

		Fevc-1 çaharom zengne	Kirmanşah
Fevc-1 pencom Şikaki	Tebriz'in cunub-u şarkiyesinde	Fevc-1 Okerned	Kirmanşah
Fevc-1 şeşom Şikaki	Meyane civarında	Bahadırın kala zimetri	Kirmanşah
Fevc-1 heftom Ğaliğal	Meyane civarında	Fevc-1 sim kalher	Kirmanşah
Fevc-1 evelin Kazvin	Meyane civarında	Evvel ümeranı	Horosan
Fevc-1 devom Kazvin	Kazvin	Bahadırın akra'ı	Horosan
Fevc-1 şeşom Harkani	Kazvin	Fevc-1 müğbiran terşiji	Horosan
Fevc-1 evveli hayih Kumsave	Kazvin	Fevc-1 evvelin ka'ibni	Horosan
Fevc-1 kurusu	Kum ve save	Fevc-1 devom cedid kaibi	Horosan
Müğbiran	Bicar		
Kürdistani	Senye		
Fevc-1 çaharom pişteguh			
Fevc-1 Loristan	Loristan		
Fevc-1 heftom Arab ve Acem	Esterabat		
Fevc-1 heftom şifaki	Meyane civarında		
Fevc-1 bahadırın Ferahan	Erak		
Fevc-1 bahadırın bazcelu	Erak		
Müğbiran Gözari	Erak		
Fevc-1 şeşom serbendi	Erak		
Fevc-1 heftom cedid Kirmani	Kirman		
Fevc-1 heştom şevket			
Kirmani	Kirman		
Fevc-1 nehom keriser Kirmani	Kirman		
Fevc-1 çaharom gomrah	İsfahan		
Fevc-1 pencom Kalpakiyan	İsfahan		
Fevc-1 şeşom sadehi	İsfahan		

İran ordusunda görevli komutanların rütbelerini gösterir alametler (Mecle-i Nizami-yi Koşun, 1340: s. 5)

Kaynakça

- 'AMİD, Hasan (1393). *Ferheng-e Farsi-ye 'Amid*, C. I-II., 32. Baskı, Muessesat-ı İntişarat-ı Emir Kabir, Tehran.
- BALA, Mirza (1977). "Kaçar", *İA.*, C. 6, İstanbul, s. 33-38.
- CURZON, George Nathaniel (1380). *İran ve Kazıye-i İran*, (Mütercim: Ğulam Ali Vahid Mazenderani), C. I, Şirkete İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tehran.
- DİA, (1988). "Abbas Mirza", *TDV.*, C. I., Ankara, s. 27-28.
- GARDANNE, Kont Alfred de (1362). *Mamuriyet-i General Gardanne der İran der Dovre İmparatoriye Evvel-e Fransa*, (Terc. Abbas İkbâl), İntişarat-ı Nigah, Tehran.
- GARTHWAİTE, Gene R. (2011). *İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze...*, İnkılap Yay., İstanbul.
- GÜNDÜZ, Tufan (2008). "Safeviler", *TDV.*, C. 35, Ankara, s. 451-459.
- HANİZADE, Mehdi- Ebu-el Fazl Hüseyin Abadi (1394). "Sazman ve Teşkilat-e Dahili-yi Koşun Dovre-i Kaçar ba Tekiye Mecmu'a-i Hüseyinzade Mevcud der Merkez-e Astan-e Kuds Rezevi," *Tahkikat-e Tarih*, Sal: 25, Defter: 3, Payız 1394, s. 25-51.
- HUSREVBİĞİ, Huşeng (1384). "Vezaret-e Leşker der Dovre-i Kacar-ıye", *Peyknur*, Zemine-i Zemistan 1384, s. 95-100.
- İran Hakkında Medğel* (1334). Dersa'adet Matba'ay-i Askeriye, İstanbul.
- İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale* (1331). Karargâh-ı Umumi İstihbarat Dairesi, Teşrin-i Sani 1331.
- İran Ordusu Tarihçesi* (1928). C. I, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul.
- İSTİVDARET, Kolil (1349). "Gozareş-i Derbare-i Ertişi İran der Zaman-ı Muhammed Şah Kaçar, (Trc. İhsanüllah Eşrati)", *Berresiha-i Tarih*, Ş. (Şomare) 2, Sal.5, s.123-134.
- KAGEAKİ, Oba (Kako) (1393). *Sefername-i İran ve Verarud* (1910), (Çev. Kinji Eura-Haşim Recebzade), İntişarat-ı Tahuri, Tehran.
- KARADENİZ, Yılmaz (2009). "İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856-1869)", *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2009, S. 20, s. 53-68.
- KARADENİZ, Yılmaz (2012). *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yay., İstanbul.
- KARADENİZ, Yılmaz (2013). *İran (1795-1925) İdari, Askeri, Sosyal Yap ve Toplumsal Hareketler*, Selenge Yay., İstanbul, 2013.
- KA'İMMAKAMİ, Serhang Cihangir (1246). "Tarihçe-yi Serbazgiri der İran", *Mecelle-i Berresiha-ye Tarih*, Şomare-i 2, Sal-e 2, ss. 64-93.
- KENAN, Mehmed (1928). *Büyük Harbde İran Cephesi*, C. I, Büyük Erkânı Harbiye Reisliği Ankara, Ankara.
- KERİMİ, Seyid Ali, "Berğurdhay-ı Nizami Devlet-i Kacar ve Hanat-ı Asya-i Merkezi", *Gencine-i İsnad*, s. 1-25.
- KURTULUŞ, Rıza (2005). "Mirza Taki Han", *TDV.*, C. 30, Ankara, s. 168-169.
- LEVY, R. (1979). "Mirza Taki Han", *İA.*, C. 8, MEB. Yay., İstanbul, s. 362.

-
- Mecle-i Nizami-yi Koşun* (1340). Şomare-i Evvel, Duşenbe 22 Cemadi-el Sani, 1340.
- MO'İN, Doktor Muhammed (1371). *Ferheng-e Farsi*, C. 2, Müessesey-i İtişarat-ı Emir Kebir, Tahran.
- PERRY, John, "Horford Jones", *Encyclopedia Iranica*, Vol. IV, <http://www.iranicaonline.org/articles/brydges-sir-harford-jones>, 27 Ocak 2017.
- SAMİ, Şemseddin (2012). *Kâmus-ı Türki*, Altınpost Yay., Balıkesir.
- SÜMER, Faruk (1988). "Ağa Muhammed Şah", *TDV.*, C. I, Ankara, s. 455-456.
- SÜMER, Faruk (2001). "Kaçarlar", *TDV.*, C. 24, Ankara, s. 51-54.
- ŞA'BANİ, Doktor Rıza, "Ertişe İran der Devran-e Zendiye", *Pejuheşname-i Tarih*, s. 61-85.
- YAHYAYİ, Doktor Davud (1388). "Cengha-ye İran ve Rus Zeminesazi Teğyir-e Ruyegerd-e Nizam-e Amuşeş-e İran," *Tarih ve Temeddine İslam*, Sale: 5, Şomsre: 9 Bahar ve Tabistan 1388, s. 157-174.
- ZENCANİ, Muhammed Kerim- GÜLSEFİDİ, Seyyide Amine, "Nasazgi der Kudret-i Siyasi Nagah-i Gazera be Sağtar Kudret-i Siyasi der İran Asr-ı Kacar (ez İbtida ta Zuhuru Meşrutiyet)", *Siyasi İktisadi*, Şomare (Sayı): 113-114, s. 84-99.

Emre TAŞTEMÜR* -İsmail AYTAÇ**

Harput İç Kale Kazısı Cam Fırınlara Ait İlk Gözlemler

Glass Furnace Belongs to First Observations in the Harput Interior Castle Excavation

ÖZET

Paleolitik Dönem'den günümüze kadar önemini koruyan Elazığ kenti günümüzdeki Uluova'nın bereketli düzlüklerine yerleşmeden önce 1834'lere kadar "Yukarı Şehir" olarak adlandırdıkları Harput Kalesi ve çevresinde yaşamlarını sürdürmekteydiler. Harput erken tarihlerden itibaren Doğu Anadolu'da önemli kültür ve ticaret merkezlerinden biriydi. Hatta Osmanlı Dönemi'nde 20.000'i bulan nüfusu ile doğu eyaletleri arasında söz sahibi kentler arasında yer almaktaydı. Makelenin konusunu oluşturan cam fırınları da bu dönemdeki kalkınma ve zenginliğin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. İki alanda bulunan cam fırınları farklı formlarda olmakla birlikte özellikle Osmanlı mahallesindeki tandır şeklindeki cam fırını şu ana kadar Anadolu'da ortaya çıkarılan tek örnektir.

Anahtar Kelimeler: Harput, Cam, Bilezik, Cam Fırınları, Tandır.

ABSTRACT

Elazığ city residents who have maintained their importance from Paleolithic period to present day, had continued their life around Harput Castle which they called "uptown" and its surroundings till 1834s before they settled in fertile plains of today's Uluova. Harput was one of important centres of culture and trade in Eastern Anatolia from early periods. Even in the Ottoman period with its almost 20.000 population it was among influential cities in Eastern provinces. Subject of this paper, glass furnaces, are samples of development and in this period. Glass ovens found in two areas are in different forms and the one in the Ottoman area is the first example to have been discovered upto now in Anatolia.

Keywords: Harput, Glass, Bracelet, Glass Furnaces, Tandoor.

Giriş

Harput, bulunduğu topografik coğrafyadan dolayı önemli bir geçiş noktasında bulunmaktadır (**Şek.1**). Geç Bronz Çağı'ndan itibaren önce Hititler'in yaklaşık MÖ 1100'lerde Asurlular'ın egemenliğine giren Harput, daha sonra ise Urartu ve Pers yönetimi altında kalmıştır (Sevin-Arslan-Sevin-Kalsen 2011: s. 5-6; Danık, 2001: s. 5-

* Yazışılan Yazar/Correspondence Author Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü. emre.tastemur@usak.edu.tr

** Yazar/Author Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü. iaytac@firat.edu.tr

25). Ayrıca Pers Kral Yolu'nun geçtiği güzergâhlar arasında bulunan Harput, dönemin önemli merkezleri arasında yer almaktaydı. Roma İmparatorluk Dönemi'nde kale içindeki yaşantının bir göstergesi ele geçen Doğu Sigillata A seramikleridir. Bizans Dönemi'nde ise İran ile mücadeleler sırasında askeri üs haline gelmiş ve çevre bölgelere göre önemli bir rol oynamıştır (Fench, 1998: s. 18-30). Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Osmanlı yönetimine giren Harput'ta bir darphane kurulmuş ve arka yüzüne “*durub-u Herbert*”, “Harput'ta basılmıştır” ifadesi kullanılmıştır. Harput, Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte parlak bir dönem yaşamaya başlamış ve kale içinde çeşitli onarımlar yapılmıştır. Bu dönemde ticari ve ekonomik faaliyetler Orta Mahalle olarak adlandırılan alanda yoğunlaşmış ve bu alanda yürütülen işlerin bir göstergesi olarak çok sayıda demir cürufu ele geçmiştir (Sevin-Arslan-Sevin-Kalsen 2011: s. 380-381).

Harput iç kale kazıları 2005-2009 yılları arasında Prof. Veli Sevin'in bilimsel danışmanlığında yapılmıştır. Bu kazılar neticesinde ilk iskânın MÖ 8. yüzyılın ortalarından itibaren Urartu Krallığı tarafından gerçekleştirildiği ve daha sonra ise Geç Osmanlı Dönemi'ne kadar kesintisiz olarak çeşitli uygarlıklar tarafından yerleşim yeri olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Kale içi kazılarıyla birlikte alanın adeta üst üste gelen kültür tabakalarının oluşturduğu bir höyük görünümünde olduğu anlaşılmıştır. Makalenin konusunu içeren ve yaklaşık 400 yıllık bir süreci içeren Osmanlı tabakasının üç evreli bir yapısı olduğu anlaşılmıştır¹.

Bu kazılar sonucunda önemli sonuçlara varılmış ve Kaleiçi yaşamının nasıl olduğu ile ilgili soruların bir kısmı cevaplanmıştır. Çalışmalar neticesinde Kaleiçi sakinlerinin cam eşya kullanımını sevdiği ve ele geçen cam eşyaların takı ve günlük kullanım kapları olarak kullanıldıkları anlaşılmıştır. Bu dönemki kazılarda cam eserlerin 900'e yakınına cam bilezik parçaları oluşturmaktadır (Sevin-Arslan-Sevin-Kalsen, 2012: s. 249; Sevin-Arslan-Sevin-Kalsen 2011: s. 193). Bunların üçte birinden fazlası konut, atölye ve ticarethanelerde ele geçmiştir. Cam bilezik çalışmalarını yürüten Prof. Dr. Necla Arslan-Sevin Harput iç kale kazılarında ele geçen bilezik parçalarını form ve süsleme açısından on tipe ayırmıştır. Suriye-Filistin ve Mısır kaynaklı camların yanı sıra Bohemya-Moravya'dan ithal edilmiş camların da olduğunu belirtmiş, ayrıca Harput için olası cam üretimini gezici cam ustaları tarafından yapılmış olabileceğini de vurgulamıştır (Sevin-Arslan-Sevin-Kalsen 2011: s. 199-204). 2014 yılına kadar ara verilen Harput kazılarına Doç. Dr. İsmail Aytaç başkanlığında tekrar başlanmıştır (Aytaç, 2017: s. 191-210). Kazı alanında 1. Artuklu Sarayı Önü, 2. 3. Bölge olarak adlandırılan alan ve 3. A-5 mekânında çalışmalar yapılmış ve 2016 yılı kazı sezonunda iki farklı alanda cam fırınları ile karşılaşmıştır (Şek.2,3).

Camın ortaya çıkışı ile ilgili olarak kesin bilgiler olmamasına rağmen en erken arkeolojik verilerin Mezopotamya'dan² gelmesinden dolayı üretimin burada başladığı

¹ En geç evreye ait olan 1.tabaka, çamur harçlı, moloz taşlı; 2. yapı katının duvarları üstteki tabaka ile aynı yönde olup, yapım tekniği 1. tabak ile aynıdır. 3. yapı katı moloz taş temellerle, ahşap bir hatlı ızgarası üzerine inşa edilmiştir. Sevin-Arslan-Sevin-Kalsen, 2011: s. 81-84.

² En erken cam buluntular arasında, Güney Mezopotamya - Tell Asmar kazılarında yaklaşık olarak MÖ 2200'lere tarihlendirilen açık mavi renkli, silindirik biçimli cam çubuk yer almaktadır. Bunun dışında Eridu (günümüzdeki adıyla Tell Abu Shahrain) kazılarında ortaya çıkarılan işlenmiş cam

varsayılmaktaysa da (Taştemür, 2017: s. 68) son araştırmalar ışığında en erken üretim yerinin sanılanın aksine Mısır'da olabileceği düşünülmektedir (Shortland, 2016: s. 9). Bugüne kadar bilinen en erken iç kalıplı kap Alalakh'da bulunmuş ancak bazı yayınlarda MS 16. yüzyılın sonu 15. yüzyılın başlarına verilse de (Wooley, 1955-Barag, 1985) günümüzde bölgenin kronolojik sıkıntılarından ötürü tarihlendirme şüpheli olarak görülmektedir (Dardeniz, 2013: s. 165). Bununla birlikte Alalakh Höyüğü'nde yapılan arkeolojik kazılarda 2004 yılında bulunan, MÖ 15.-14. yüzyıla tarihlenen, yaklaşık 1,5 m genişliğindeki kare planlı yapının camın ön ergitme işleminde kullanıldığı anlaşılmış ve Mısır-Tell Amarna'daki fırından birkaç on yıl daha erkene tarihlendirilmiştir (Dardeniz, 2016: s. 150-153). Bunun yanı sıra Hititler yerleşimlerinden biri olan Niğde-Büklükale kazılarında açığa çıkarılan bir iç kalıp teknikli kap, kazıyı yapanlar tarafından Alalakh'da ele geçen ve şu ana kadar bulunmuş en erken kap olarak bilinen kaptan daha erkene tarihlendirmektedir (Matsumara, 2017). Panaztepe kazılarında ise I. ve II. Mezarlık olarak adlandırılan alanda Geç Tunç Çağı'na tarihlenen farklı materyaller kullanılarak yapılmış boncuklar arasında camlar da yer almaktadır (Çınardalı-Karaaslan, 2012: s. 67-87).

MÖ 2. binin sonlarına doğru yaşanan deniz kavimleri göçleri ile birlikte tüm sanat dallarında olduğu gibi cam üretiminde de bir duraklama olmuştur (Grose, 1989: s. 73-74). Bu duraklamadan hemen sonra MÖ 8. ve 7. yüzyıla tarihlenen Nimrut kazılarında yüzlerce şeffaf cam kap parçası ortaya çıkarılmıştır³. Olasılıkla Assur bu dönemde cam üretimi yapan merkezlerin başında gelmektedir. Assur kralı Asurbanibal'ın saray kütüphanesinde bulunan tabletlerde yeşilimsi cam yapmak için verilen tariflerde fırınların soğukluk kısımlarının özelliklerinden de bahsetmektedir (Oppenheim, 1970: s. 32-35). Yine bu tabletlerde çok detaylı olmasa da üç tip fırın formu olduğu belirtilmektedir. İlki, dört açıklığı olan "Kuru Fırını" olasılıkla ön eritme için kullanılan fırındır. Kuru fırınları biraz da olsa Roma fırınlarını andırır biçimde "alt kısım" ya da "ateş kısım" olarak adlandırılan ana bölümden oluşmaktaydı. Bu bölümden ateş yakıldığında üst bölümlere kadar ısı ulaşmaktaydı. Diğer bir fırın ise ilkinden farkı cam yapımı için kullanılan bölümün üstünün kapak ile kapatılmasıdır. Ancak tabletlerde ısının bu bölümden yükseldiğini gösteren herhangi bir kanıt yoktur. Üçüncü tip fırın ise Atunu Fırını'dır. Bu fırında bir haftanın üzerinde ergitme yapılabilen fırınlardır (Charleston, 1978: s. 9-10).

eser ise yaklaşık olarak MÖ 3. binin sonlarına tarihlendirilmektedir. Barag 1985: s. 35. Dönemin önde gelen devletlerinden olan Mısır, Mezopotamya ile karşılaştırıldığında daha az miktarda cam eserle temsil edilmektedir. Bu dönem Mısır'daki camın nadir olarak kullanıldığını göstermesi açısından ele geçen skarabeler ile boncuklar gösterilebilir. Cam eserler büyük olasılıkla Mezopotamya kaynaklı olup buradan Mısır'a ithal edilmiş olmalıdırlar. Çünkü Mısır'da arkeolojik veriler doğrultusunda cam üretimi bulunmazken Mezopotamya'da üretim vardır ayrıca bu dönem için Mısır'da bulunan camlar sadece mezarlardan ele geçmektedir. Lilyquist-Brill, 1993: s. 23.

³ Olasılıkla Assur bu zaman dilimi için cam üretimi yapan önemli merkezlerdendir. Ayrıca MÖ Geç 8 yüzyıla tarihlenen üzerinde II. Sargon'a ait yazıt bulunan ve literatürde de "Sargon Vazosu" olarak adlandırılan kap da olasılıkla Assur üretimidir. Sargon vazosunun yüksekliği; 8,5 cm'dir. Sargon vazosunun omzunda iki aslan betimi ve Sargon II'ye adandığına dair yazıt bulunmaktadır. Layard, 1853: s. 196-197.

MÖ 6. yüzyılın ortalarından sonra ise Pers İmparatorluğu'nun Anadolu topraklarını egemenliği altına alması ile birlikte öncüllerini dönemin metal kaselerinden alan bir cam endüstrisi ortaya çıkmıştır (Ignatidou, 2008: s. 327-337). Batı Anadolu'da Pers hâkimiyetinden hemen önce cam üretim olduğuna dair en büyük kanıt Sardeis'in sur duvarlarının yakınlarındaki ev yapılarına bitişik olarak yapılan cam atölyesinin varlığıdır. Bu atölye Batı Anadolu'da şu ana kadar Arkaik ve Klasik dönemler için bilinen tek üretim atölyesidir (Greenewalt, 1987: s. 44). Hellenistik Dönem'e kadar cam; yöneticilerin, aristokratların ve üst seviyedeki insanların beğenilerini yansıtmıştır. Bunun en önemli nedeni, kaliteli bir cam elde etmek için gerekli olan %15 sodyum karbonat oranının Geç Tunç Çağı'ndan Hellenistik Dönem'e kadar düşük oranlarda tutulması ve daha yüksek ısıda ve daha zor füzyonun oluşmasıdır. Ancak Hellenistik Dönem'den itibaren cam ustaları sodyum karbonat oranını yükselterek düşük ısılarda maddelerin daha kolay füzyona girmesini ve fırınlarda kullandıkları yakıttan tasarruf etmeyi başarmışlar ve böylece daha fazla üretimi daha kısa zamanda ve daha ucuza mal edebilmişlerdir (Taştemür, 2016: s. 1).

Cam günümüze kadar ilgi duyulan bir madde olarak gelmesinde hiç şüphesiz serbest üfleme tekniğinin bulunması ve Roma İmparatorluk Dönemi boyunca yaygın bir şekilde kullanım alanı görmesinin büyük payı vardır (Fleming, 1997: s. 3). Arkeolojik kalıntılar ışığında Roma İmparatorluk Dönemi'nde yapılan cam fırınları genellikle yuvarlak ya da oval planlı, küçük ölçekli, alt kısımda ateşlik, üst kısmında ise soğutma bölümü olan genellikle iki katlı, potalı fırınlardır. Geç Roma Dönemi'nde dairesel formlu fırınların yanı sıra dörtgen formlu fırınlarda görülmektedir (Allen, 1988: s. 14). Roma cam fırınları ile en önemli görsel kanıtlar kandil üzerindeki kabartmalardan gelmektedir (Lazar, 2005: s. 229). Slovenya'da bulunmuş olan bir kandil üzerinde ortada cam fırını, hemen yanında cam üfleyen usta ve fırının diğer yanında cam ustasına yardımcı olan bir asistan bulunmaktadır. MS 1. yüzyıla tarihlenen bu kandil olasılıkla kendinden biraz önce yapılmış olan bir cam fırını tasvir etmesi açısından oldukça önemlidir (Lazar, 2005: s. 229-230, pl.2, pl.3a). Roma İmparatorluğu ikiye ayrılması ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun başlangıcından yıkılışına kadar olan dönem literatüre Bizans camları olarak geçmiştir. Erken Roma İmparatorluk Dönemi formlarında ve dekorlarında değişimler görülmektedir (Saldern, 1980: s. 118, pls. 28, pl. 5, tables 5). Bizans Dönemi Batı Anadolu'daki üretim merkezleri arasında Sardeis bulunmaktadır. Sardeis'te MS 5-7. yüzyıllar arasındaki dönemde üretim yaptığı cam fırını kalıntıları ve üretilen formların satıldığı cam dükkânları ortaya çıkarılmıştır (Saldern, 1980: s. 94-97). MS 7.-10. yüzyıllarda ise MÖ 1. bin yıllardan itibaren cam üretiminde söz sahibi olan Suriye ve Filistin'de cam üretiminin devam ettiği görülmektedir. Bu dönemlerde Suriye-Filistin bölgesinde çokgen gövdeli kaplar da üretilen repertuara girmiştir. Mısır ise Suriye'nin yoğun cam üretimi ilişkilerinden dolayı bu endüstriden uzak kalmamıştır (Weinberg, 1975: s. 127-141).

Osmanlı Dönemi'nde ise cam sanatı, oldukça büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Bu ilerlemenin en büyük nedeni camın tüketiciye gelene kadar geçirdiği aşamaların tek tek belirlenmesi ve denetim altına alınmasıdır. Kurallara uymayan cam ustaları ise cezalandırılıp, mallarının ise imha edildiği kaynaklardan bilinmektedir (Küçükerman, 1985: s. 136). Osmanlı Dönemi'nde cam sanatı devlet tarafından desteklenen bir iş

olmasının yanı sıra cam ustaları üretim için teşvik edilmiştir. Cam atölyeleri için yakıt olarak kullanılan odun ihtiyacının karşılanmasında kolaylıklar sağlanmış ayrıca cam üretiminde kullanılan, “maya” denilen cam kırıklarının sadece ülke içindeki cam atölyelerine satılması, yabancı ülkelere ihraç edilmemesi için gerekli önlemler alınmıştır (Özgümüş, 2000: s. 108-109). Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde kuşkusuz birçok bölgede cam üretiminin olduğu söylenebilir. Özellikle Şam ve Kahire kentleri cam üretiminde söz sahibi yerler arasında yer almaktadır (Yenişehirli, 2013: 165). Bu dönemde, lamba, kandil, lâledan, çeşitli kaplar, şekerlik, humbara, bilezik gibi hem lüks hem de günlük yaşamda ve orduda kullanılan cam eserler üretilmiştir (Bayramoğlu, 1996: s. 12). Aynı zamanda İslami camların içerikleri de değişmiştir; Roma tarifinde yer alan soda ve kireç katkılı camlar yerine bitki küllerinden yapılan alkalik; farklı bir malzeme kullanılmaya başlanmıştır (Höpken ve Çakmaklı, 2015: s. 11).

Evliya Çelebi İstanbul’daki camcı esnafının sayısını ve bunların rengârenk camlar ürettiğinden bahsederken üretim yerlerinden söz etmemiştir (Dankoff-Kahraman-Dağlı, 2006: s. 253, 309, 339). Ancak İstanbul’da üretim yapıldığının en büyük kanıtı ise Sirkeci’den Ayasofya’ya çıkarken yol üzerinde bulunan camcı atölyesinde çıkan ve etrafa yayılan bu yangının anlatıldığı metindir (Henderson-Mundell, 1995: 346). Ayrıca İstanbul’a MS 15. yüzyılda Venedik’ten cam ithal edildiği de bilinmektedir (Rogers, 1983: s. 240). İstanbul’daki MS 16. yüzyıl cam üretimi ile ilgili Süleymaniye Camii ve İmaret-i İnşaat Defterleri’nde camcılarının sayısı, isimleri, fiyatları, formları ve renkleri hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır (Özkul-Fındık, 2007: 164-165).

III. Murat (1578-1598) döneminde yapılmış olan “Surname-i Humayun” adlı kitapta yer alan bir minyatür üzerinde Şehzade Mehmet’in sünnet düğünü için düzenlenen şenliklerde alt kısmı tekerlekli düzgün bir platform üzerinde üretim gerçekleştiren cam ustaları betimlenmiştir (Özgümüş, 2000: 72). Özellikle bu fırının formu MS 16. yüzyıl Avrupa’daki Venedik tipi cam fırınlara oldukça benzeridir. Fırının alt bölümünde ateş altı adet yakma ağız ve bu ağızların demir kapaklar betimlenmiştir. Fırının üst bölümü, yarım küre biçiminde olup cam üretiminin en son aşaması olan, üretilmiş camın dizilip yavaş şekilde soğutulduğu “soğutma-tavlama” bölümü yer almaktadır (Bayramoğlu, 1994: s. 10-13). III. Mustafa (1757-1774) zamanında İstanbul’da üretim yapan cam atölyelerinin Tekfur sarayının arasına taşınıp kira gelirlerinin vakfa geçmesi sağlanmıştır (Bakırer, 2001: s. 41-56). 1993-2003 yılları arasında Tekfur Sarayı’nda yapılan kazılarda cam üretiminin olduğu yazılı belgelerin dışında arkeolojik verilerle de desteklenmiştir (Yenişehirli, 2013: s. 168).

Anadolu topraklarında ele geçen cam üretimiyle ilişkili fırın kalıntıları, epigrafik belgeler, üretim artıkları ve tipolojik analogilere baktığımızda kırk dört yerleşim merkezinde Geç Tunç Çağları’ndan, Osmanlı Dönemi’ne kadar cam üretim izlerini görmekteyiz (Taştemür, 2016). Aslında, Roma Dönemi ile birlikte Anadolu’da çoğu yerel atölyenin kendi yerleşimlerinin ihtiyaçlarını karşılamakta olduğunu ve ancak lüks kapların ya da içindeki maddeye ihtiyaç olduğunda o maddeyi taşıyan cam kabın ithal edildiğini söylemek de mümkündür (Höpken-Çakmaklı, 2015: s. 9).

Harpur fırınlarında olasılıkla bilezik üretimi yapılmış ve bu anlamda cam bileziklerin kısa bir tarihine bakacak olursak; en erken cam bilezikler MÖ II. binin ortalarından

itibaren Mısır'da (II. Amenophis'in mezarında) görmekteyiz. Ancak bu dönemlerde cam çok nadir ve az kişinin kullandığı lüks tüketim ürünüdür (Spear, 1988: s. 51. dip.2). MÖ I. binde ise Merkezi Avrupa'da La Tene ve Keltik kültürlerinde cam bileziklerin kullanıldığı görülmektedir. MÖ 7. yüzyılda ise Etrüskler'de sarımsı-yeşil renkli opak ve sarımsı renkte cam bilezikler ele geçmiştir (Grose, 1989: s. 81). Ayrıca MÖ 6. yüzyıla tarihlenen Lydia tümülüslerinde lacivert renkli cam bileziklerin kullanıldığı bilinmektedir (Türe, 2009: s. 89-90, R.89). Oldukça iyi işçiliğe sahip, yönetici sınıfına ait olan bu eserler olasılıkla Lydia'nın başkenti olan Sardeis'deki bir atölyede üretilmişlerdir (Greenewalt, 1987: s. 44). Roma Dönemi'nde ise camın yaygınlaşması sonucu ucuzlaşmış ve İmparatorluğun her yerinde cam bilezik parçaları görülmeye başlanmıştır (Spear, 1988: s. 51). MS. 337'de ise Constantinus'un uyguladığı vergilerinden, cam yapımcılarını (vitriarii) ve cam işleyenleri (diatretarii) hariç tutmuştur. Ayrıca II. Theodosius (MS 408-450) zamanında da cam ustaları vergilerden muaf tutulmuşlardır (Olçay, 1998: s. 152).

Harput Cam Fırınları

Çalışmanın konusunu oluşturan cam fırınlarının ilki 2009 yılındaki Urartu su sarnıcının havalandırma deliğini bulmak üzere yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır. Yaklaşık olarak 30x40 cm çapında, 11 cm korunmuş yüksekliği bulunan fırının 10 cm kalınlığında kilden yapılmış duvarları bulunmaktadır (**Şek.4**). Fırının kalıntılarından güneybatı kısmında olduğu anlaşılan açıklık bölümü ise korunmamıştır. Fırının iç bölümünün temelinden yoğun miktarda kül gelmiştir. Fırın tam olarak korunmamasına rağmen temel kalıntılarından anlaşıldığı kadarıyla oval yapıda bir forma sahip olduğu belirlenmiştir. Tahrip olan fırının çevresinde ise pota parçaları (**Şek.5**) ile açık mavi renkte cam külçesi parçaları ele geçmiştir (**Şek.6**). Ayrıca aynı alanda yoğun miktarda farklı formlarda ve süslemelerde cam bilezik parçaları da ortaya çıkarılmıştır. Bu bilezik parçalarının arasında cam külçe ile aynı renkte olan cam bilezik parçası da mevcuttur (Cam külçesi, bilezik ve kapların kimyasal analizleri ileride yapılacak çalışma programı içerisinde yer almaktadır).

Ele geçen cam bilezik parçalarının tiplerine baktığımızda burgulu, yassı kesitli, omurgalı, kabartmalı eklentili, çiçek bezemeli ve yuvarlak kesitli olarak formlardan oluştuğunu görmekteyiz (**Şek.7**, **Şek.8**).

Burgulu bilezikler (**Şek.7. No.1-2**): Fırın yakınlarında iki parça bulunmasına rağmen Harput kazılarında en çok karşılaşılan formlardan biridir. Mavi ve yeşil renkte olan bu iki bilezik parçasının dışında koyu kahverengi ve yarı şeffaf renkte olanları da ele geçmiştir (Sevin-Arslan-Sevin-Kalsen, 2012: s. 194-195). Çapları ise 5 ile 7.5 cm arasında değişmektedir. Burgulu bileziklerde eklenti yerleri daima belirgindir (Spear, 2001: s. 193). Ayrıca burgulu bileziklerin Orta Bizans Dönemi benzerlerine Yumuktepe (Koroğlu, 2002: s. 289, Fig.7), Mısır - Al-Qadim (Whitcomb, 1983: s. 106, Fig. 5c) da yapılan kazılarda karşılaşılmıştır.

Yassı kesitli bilezikler (**Şek.7. No.3-6**): Dekorsuz formları olabildiği gibi (**Şek.7. No.3,4,6**) yiv dekorlu formları da bulunmaktadır (**Şek.7. No.5**). Yiv dekorlu formların iç

kısımları düzdür. Ortalama çapları 7-8 cm. civarlarındadır. Açık mavi, yeşil ve koyu renkler tercih edilmiştir.

Kabartma eklentili bilezikler: En önemli farklılıkları zemin rengi ile kontrast oluşturacak farklı renkte dairesel ya da oval formulu kabartma olarak cam dekoru yapılmasıdır. Fırın yakınında bulunan tek örnek dairesel kesitli, 7.5 cm çapında, koyu yeşil renkli zemin üzerine turuncu kabartma dekorludur.

Çiçek bezemeli bilezikler: Fırın yakından tek bir örnek olmasına rağmen Harput kazılarında bilinen bir formdur. Çapı 5.5 cm olup daha önce ortaya çıkarılan benzerleri 5.5-6 cm. çaplarındadır (Sevin-Arslan-Sevin-Kalsen, 2012: s. 197).

Omurgalı bilezikler: Yuvarlak ve üçgen kesitlidirler. Çapları 5-6.5 cm arasında değişmektedir. Tek renkli zemin üzerine iki ya da üç renkten oluşan verev dekorlu omurga eklentisi görülmektedir. Mavi, yeşil, kahverengi zemin üzerine açık mavi, beyaz, yeşil, kırmızı tonlarında omurga yapılmaktadır. Monokrom olan örnekleri bulunmakla birlikte genellikle çok renkli bir dekora sahiptirler.

Yuvarlak kesitli bilezikler: Harput kazılarında en çok görülen bilezik formları arasındadır. En belirgin özellikleri dekorsuz ve monokrom yapılamalarıdır. Çapları 5-8 cm arasında değişmektedir. Mavi ve yeşil tonlarında şeffaf renklerinin dışında mavi, yeşil ve kahverengi tonlarında siyah kullanılmıştır (Sevin-Arslan-Sevin-Kalsen, 2012: s. 197).

Fırın yakınlarında bilezik formunun dışında boncuk, pencere camı ve cam kaplara ait parçaların da gün ışığına çıkarılması bu fırında bilezik üretiminin yanı sıra farklı formlarda camların da yapılmış olabileceğini akıllara getirmektedir (**Şek.9**). Ancak tarihlendirme açısından bilezik parçaları çok küçük parçalar halinde ve formları netlik göstermeyen diğer camlara oranla bize daha yardımcı olmaktadır. Alanda ele geçen bilezikler 2005-2009 yılları arasında ortaya çıkarılan bilezik parçaları ile form ve dekor açısından benzerlikler göstermektedir. Osmanlı tabakalarında ele geçen eserler Kale'nin Osmanlı hâkimiyetine girdiği 1515'den sonra üretilip 1834 yılında kalenin terkedilişine kadar ki zaman aralığında üretilmiş olmalıdırlar.

İkinci cam fırını olarak tanımlanan yapı kalıntısı ise 1. bölge olarak adlandırılan ve Artuklu Sarayı'nın işlevini yitirmesinden sonra üzerine kurulan birçok işliğin yer aldığı kuzey ortak mekânında ortaya çıkarılmıştır. Tandır formunda olan bu cam fırını oldukça ender bir buluntu olmasının yanı sıra Anadolu'da şu ana kadar bulunmuş tek örnektir (**Şek.10**). Tandır geleneğinin Mezopotamya, Suriye, İran, Irak ve Doğu Anadolu bölgesinde ekmek yapımı, yemek ısıtma ve ısınma amacıyla kullanıldığı bilinmektedir (Erdem, 2013: 111-132). Bu alanda farklı evrelere ait onlarca tandır bulunmuş ancak bunların işlevi ilk başlarda anlaşılamamıştır. Daha sonra bu tandırın bazılarının çevresinde metal cüruflarının bulunması işlevleri hakkında bize bilgiler sunmaya başlamıştır. Özellikle 2015 kazı sezonunda açığa çıkarılan Tandır 1 ve Tandır 2 olarak adlandırılan iki tandırın (**Şek.11, Şek.12**) ortasında küllü bir tabakayla birlikte üretim artığı olarak 73 adet cam bilezik parçasının bulunması (Ele geçen cam bilezik parçalarından dört tanesi haricinde hepsi "Yuvarlak Kesitli" bilezik formundadır. Diğerleri ise üç tanesi "Yassı Kesitli Yivli" bir tanesi ise "Kabartmalı Eklentili" bileziktir

(Şek.13, Şek.14) ve hemen yakınlarında bilezik ve boncuk yapımlarında kullanılan 10 cm, 11 cm. ve 20 cm. uzunluğundaki demir aletlerin ele geçmesi (Şek.15) buranın bir cam atölyesi olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Duvara bitişik olan Tandır 1 oval formu, 57x71 cm çapında ve 3-4 cm arasında değişen cidar kalınlığına sahiptir. Tandır 1'in doğu tarafından çıkarılmış, uzunluğu 28 cm, çapı 15 cm, cidarı 3.2 cm. olan havalandırma künkü bulunmaktadır. Tandır 2 ise 62 cm çapında dairesel formu ve 3-4 cm arasında değişen cidar kalınlığındadır. Ancak bu tandırda havalandırma borusu bulunmamaktadır. Bu tandır daha erken dönemde yapılan geniş bir tandırın olduğu alana yapılmıştır. Burada iki tandırın arasında bilezik parçalarının bulunması iki tandırda da üretim yapıldığını düşündürmektedir. Ancak özellikle erken dönemlerden itibaren tandırlarda havalandırma borularının olduğu bilinmektedir. Bunun nedeni ise ısının oluşması için gerekli oksijenin havalandırma borusu ile sağlanmasıdır. Tandır 2'de havalandırma çıkışı bulunmamaktadır. Bu durumda daha geniş ağızlı olan Tandır 2'nin fırın değil camın bekletildiği⁴ bir bölüm olması akla uygun gelmektedir. İlerleyen kazı sezonlarında 1. Bölge olarak tanımlanan alanlarda yapılacak kazılar nispeten havalandırmasız tandırın işlevini öğrenmemiz hakkında bilgi sunacaktır.

Tandırın cam yapımında fırın olarak kullanılmasıyla ilgili günümüzde özellikle Avrupa'da deneysel çalışmalar yapılmış ve bunların bazılarında tandırın ağızı açık olarak yapılmış bazılarında ise tandırın ısıyı muhafaza etmesi için ortası delikli bir kapak yerleştirilmiştir (Şek.16)⁵. Olasılıkla bu deliklerin yapılmasındaki neden tandırın ısısının muhafaza edilmesi ve ısının tek bir noktadan şiddetli olarak gelerek daha çabuk bir şekilde camın eriyik duruma ulaşılması sağlamaktır. Tandır fırınlarının içerisinde pota olması düşünülemezdi çünkü derin olan bu formun çubukla potadan alınması durumunda eli yanabilirdi. Formun günümüzde yapılan deneysel çalışmalarından anlaşıldığı kadarıyla ağzına kadar odun ateşi ile dolu olan tandıra cam ustası bir eline istenilen renkteki cam çubuğu diğer eline ise demir çubuğu alarak cam çubuk erimeye başladığında demir çubukla istenilen formda bilezik ve boncuk şekli vermekteydi (Şek.17)⁶.

Değerlendirme

Cam konusundaki çalışmalar son zamanlar da artmasına rağmen hala bu alanda büyük bir boşluk bulunmaktadır. Cam konusundaki çalışmaların yetersiz olması aynı zamanda üretimleri, üretildikleri alanları, kullanılan aletleri de kazı alanlarında tespit edemememize neden olmaktadır. Bu nedenlerle çıkan her buluntu Anadolu topraklarına özgü formlar bile olsa ne yazık ki benzerlerini yurtdışında yapılan yayınlarda aramak zorunda kalmaktayız. Harput kazısında ortaya çıkarılan tandır biçimli fırın için de bu bilgiler geçerlidir. Tandırın bir fırın olarak kullanıldığının tek kanıtı Bavyera ve

⁴ Roma Dönemi cam fırınlarında iki katlı fırın yapılarının üst kısmında bulunan ve camın birden soğuyup çatlamasını önlemek için yapılmış ılık bölümleridir. (Allen, 1988: s. 14). Olasılıkla buradaki tandırın bu işlevi yerine getirdiği söylenebilir.

⁵ Bavyera ve Vikingleri etnoarkeolojik olarak araştıran bir projede cam boncuk üretim aşamasında iki farklı yaklaşım yer almıştır. Bunlar kapaklı tandır tipi ve kapaksız olanlardır. <http://www.norsfarandi.de/glasperlenherstellung.html>

⁶ <http://users.stlcc.edu/mfuller/ravensborg2012.html>

Vikingleri etnoarkeolojik olarak araştıran bir projede yer alan çalışmalardır. Bu çalışmalar ise şimdilik yayınlanmamış sadece internet üzerinden bilgi paylaşımında bulunulmuştur. Ancak bu çeşit olumsuzluklara rağmen Harput iç kale kazılarında ele geçen malzemenin steril bir tabakadan gelmesi tarihlendirme açısından oldukça önemlidir. Harput, Osmanlı egemenliği altına girdiği 1515 yılından, Reşid Mehmed Paşa'nın vali olarak atandığı 1834 yılında yukarı şehirden aşağıya "Mezre" denilen yere taşınması ile Harput Kale'sindeki üretim tamamen olmasa bile büyük oranda kesintiye uğramıştır (Danık, 2001: s. 15). Daha dar bir kronoloji yapmak gerekirse 17. yüzyıldaki Osmanlı'nın içinde bulunduğu ekonomik kriz ve Celali İsyanları Harput'ta 1566'da yaklaşık olarak 13.437 olan nüfusu 1646'da 5.000 civarlarına düşürmüştür (Ünal, 1987: s. 126). Dolaylı olarak nüfustaki bu azalma arz ve talebi doğru orantılı olarak etkileyerek kale alanındaki ticarethaneleri de olumsuz etkilemiş olmalıdır. Kale içinde karşılaşılan fırın yapıları Osmanlı Dönemi'ndeki ticari hareketliliğin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. 2005-2009 kazı sezonlarında bulunan ve belli başlı on tipe ayrılan 900 bilezik parçası, 2016 yılında gün ışığına çıkarılan cam fırınlarının çevresinden ele geçen ve beş tipe ayrılan bilezik formlarıyla benzerlik göstermektedir. Daha önce sınıflandırılan on tip içerisinde beş tipte yer almaktadır. Büyük olasılıkla bu formlar aynı atölyelerin üretimi olmalıdırlar. Ayrıca Filistin el Halil (Hebron) üretimi (Spaer, 1988: s. 52) ve Bohemya-Moravia atölyelerinde üretilmiş (Sevin-Arslan-Sevin-Kalsen, 2012: s. 203) cam bileziklerle olan paralellikten dolayı Harput'a ithal edilmiş eserlerinde olduğu görülmektedir. Harput'ta cam üretiminin kesinlik kazanması için sarnıç havalandırmasında ortaya çıkarılan külçe parçaları ile bileziklerin kimyasal analizlerinin yapılması gerekmektedir. Ayrıca 1. Bölge olarak adlandırılan alandaki tandır fırınının hemen yanında bulunan 73 adet bilezik parçasından alınan örneklerin daha önceki yıllarda bulunan bilezik parçaları ile karşılaştırmalı analizlerinin yapılması da üretime dair kesin bilgiler elde etmemizi sağlayacaktır. Harput iç kale kazılarındaki fırınlar hakkındaki ilk gözlemlerimizi aktardığımız bu çalışma, alandaki kazıların devam etmesi ve kimyasal analizlerin sonuçlanması ile yeni boyutlar kazanacağı kesindir.

Kaynakça

- ALLEN, D. (1988). *Roman Glass In Britain*, Great Britain.
- AYTAÇ, İ. (2017). "Harput İç Kalesi Kazısı 2014 Yılı Arkeolojik Buluntuları", *Turkish Studies*, 191-210.
- BAKIRER, Ö. (2001). "Tekfur Sarayı Cam Buluntuları", *V. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu, Bildiriler*, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Yayını, Ankara, 41-56.
- BARAG, D. (1985). *Catalogue Of Western Asiatic Glass in The British Museum*, Vol. I, London.
- BAYRAMOĞLU, F. (1996). *Türk Cam Sanatı ve Beykoz İşleri*, İstanbul.
- BAYRAMOĞLU, F. (1994). "Beykoz Cam İşleri", *Kültür ve Sanat Dergisi*, S. 23 Ankara, 10-13.
- ÇAKMAKLI, Ö. D. (2017). "Zeus Labraundos Kutsal Alanı Su Kompleksi Kazıları Cam Buluntuları", *Seleucia* 7, 77-94.
- CHARLESTON, R. J. (1978). "Glass Furnaces Through the Ages", *Journal of Glass Studies* 20, 9-33.

- ÇINARDAL-KARAASLAN, N. (2012). "Panaztepe: Geç Tunç Çağı Boncuk Üretimi ile İlgili Bir Çalışma", *Anadolu* 38, , 67-87.
- DANIK, E. (2001). *Ortaçağ'da Harput*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- DANKOFF, R.-KAHRAMAN, S.-DAĞLI, Y. (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi - 1.Kitap*, YKY, İstanbul.
- DARDENİZ, G. (2013). "Alalakh (Tell Atchana Höyük): Geç Tunç Çağı'nda Cam Üretimine ait Yeni Bulgular", *29. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 165-172.
- DARDENİZ, G. (2016). "Cam Üretmek ve/veya Cam İşlemek: Anadolu'da Geç Tunç Çağı verilerinin Bilimsel ve Arkeolojik Olarak Gözden Geçirilmesi", *31. Arkeometri Toplantısı*, Ankara, 147-158.
- ERDEM, A. (2013). "Arkeolojik ve Etnografik Veriler Işığında Doğu Anadolu Tandıruları", *TÜBAAR* 16, 111-132.
- FENCH, D. (1998). "Pre and Early Roman Roads of Asia Minor, The Persian Royal Road", *Iran*, XXXVI, 18-30.
- FLEMİNG, S. J. (1997). *Roman Glass: Reflections of Everyday Life*, Philadelphia,
- GREENEWALT Jr, C. H. (1987). "Sardis; Archaeological Research in 1986", *KST*, C. 2, IX, 41-58.
- GROSE, D. (1989). *Early Ancient Glass: Core-Formed, Rod-Formed, and Cast Vessels and Objects from the Late Bronze Age to the Early Roman Empire, 1600 B.C. to A.D. 50*. New York.
- HENDERSON, J.-MUNDELL M. M. (1995). "Glass at Medieval Constantinople, Preliminary Scientific Evidence", *Constantinople and its Hinterland*, (Eds). C. Mango-G. Dagron with the assistance of Geoffrey Greatrex, Variorum, Cambridge.
- HÖPKEN, C.-ÇAKMAKLI, Ö.D. (2015). *Fragile Splendour-Narin Pırlıltı: Glass in the Medusa Collection in Gaziantep / Gaziantep Medusa Cam Koleksiyonu*, Bonn.
- IGNATIADOU, D. (2008). "Psychotropic Plants on Achaemenid-Style Vases", (Darbandi, S.M.R. and Zournatzi, A. eds.) *Ancient Greece and Ancient Iran: Cross-Cultural Encounters*, Athens, 2006, 327-337.
- KÖROĞLU, G. (2002). "Yumuktepe Höyüğü'nden Bizans Dönemi Cam Bilezikleri", *Ortaçağ'da Anadolu*, (ed., N. Şaman, Doğan), Ankara, 355-372
- KÜÇÜKERMEN, Ö. (1985). *Cam Sanatı ve Geleneksel Türk Camcılığı*, İstanbul.
- LAZAR, I. (2005). "An Oil Lamp Depicting a Roman Glass Furnace - A New Find from Slovenia", *In Instrumentum* 22, Slovenia, 17-19.
- LAYARD, A. H. (1853). *Discoveries in the ruins of Nineveh and Babylon*, New York.
- LILYQUIST, C.-BRILL, R. H. (1993). *Studies in Early Egyptian Glass*, The Metropolitan Museum of Art.
- MATSUMARA, K. (2017). "Analysis of glass artifacts found in 16th century BC layer from Büklükale, Turkey – The oldest glass vessel in the Near East", *20e Congres de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, Fribourg-Swiss. in Press.

- OLCAY, Y. (1998). "Cam Sanatı Tarihi İçinde Bizans Döneminin Yeri", *Anadolu Sanat*, 8, 145-166.
- OPPENHEIM, A. L.-BRILL, R. H.-BARAG, D.-VON SALDERN, A. (1970). *Glass and Glassmaking in Ancient Mesopotamia*, Corning Museum of Glass Monograph, New York,
- ÖZGÜMÜŞ, Ü. (2000). *Anadolu Camcılığı*, İstanbul.
- ÖZKUL-FINDIK, N. (2007). *Son Dönem Osmanlı Cam İmalatı Sektörünün Oluşumu ve Avrupa Etkisi, Dini Araştırmalar*, c. X, S. 28, 163-189.
- ROGERS, M. (1983). "Glass in Ottoman Turkey", *İstanbul Mitteilungen*, 33, 239-267.
- SEVİN, V.-ARSLAN SEVİN, N.-KALSEN, H. (2011). "Harput İç Kale Osmanlı Mahalle Kazısı 2008 yılı Çalışmaları", *KST*, 373-392.
- SEVİN, V.-ARSLAN SEVİN, V.-KALSEN, H. (2012). "Harput İç Kale Osmanlı Mahalle Kazısı 2009 yılı Çalışmaları", *KST*, 242-257.
- SEVİN, V.-ARSLAN SEVİN, V.-KALSEN, H. (2012). *Harput Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı*, İstanbul.
- SHORTLAND, A. (2016). "The Origins of Glass: the Near East or Egypt?", *Annual meeting of the American Schools of Oriental Research*, San Antonio, November 19, 9.
- SPEAR, M. (1988). "The Pre Islamic Glass Bracelets of Palastine", *JGS*, Vol. XXX, 51-61.
- SPAER, M. (2001). *Ancient Glass In The Israel Museum: Beads And Other Small Objects*.
- TAŞTEMÜR, E. (2016). "North-west Anatolian Glass Furnaces", *Roman Glass Furnaces-Contexts, Finds and Reconstructions in Synthesis*, Conference 11th-12th June 2016-Archaeological Park Roman Villa Borg. Baskıda.
- TAŞTEMÜR, E. (2017). "Arkeolojik Veriler Işığında Camın Tarihsel Süreci", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 7, S. 13, 67-91.
- TÜRE, A. (2009). *Karun Hazinesi ve Buldukları Tümülüsler*, İzmir.
- WEINBERG, D. G. (1975). "A Medieval Mystery: Byzantine Glass Production" *JGS*, Vol. 17, 127-141.
- ÜNAL, M. A. (1987). "1056-1046 Tarihli Avarız Defterine Göre 17. yüzyıl Ortalarında Harput", *Bellekten*, 199, 119-129.
- VON SALDERN, A. (1980). *Ancient and Byzantine Glass from Sardis*, Harvard University Cambridge, Massachusetts, London.
- WEINBERG, D. G. (1975). "A Medieval Mystery: Byzantine Glass Production" *JGS*, Vol. 17, 127-141.
- WHITCOMB, D. S. (1983). "Quseir Islamic Glass From Al-Qadim, Egypt", *JGS*, Vol. XXV, 101-108.
- WOOLLEY, L. (1955). *An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937-1949*, London: The Society of Antiquaries of London.

YENİŞEHİRLİOĞLU, F. (2013). “Tarihsel Belgeler Işığında Osmanlı Camı (16-18.Yüzyıl)”, *Kaunos/Kbid Toplantıları 2 Anadolu Antik Cam Araştırmaları Sempozyumu*, (Edit.)Çiğdem Gençler Güray, Ankara.

İnternet Kaynakları

<http://www.norsfarandi.de/glasperlenherstellung.html>

<http://users.stlcc.edu/mfuller/ravensborg2012.html>

Figür Listesi

Şek.1: Harput ve çevresini gösteren harita, Sevin-Arslan Sevin-Kalsen, s. 8.

Şek.2: Urartu su sarnıcı havalandırma deliğinin güneydoğusunda bulunan fırın kalıntısı çizimi, Harput iç kale kazısı arşivinden.

Şek.3: 1 Nolu bölge olarak adlandırılan, işliklerin olduğu alanda ele geçen tandır fırını/fırınları, Harput iç kale kazısı arşivinden.

Şek.4: Urartu su sarnıcı havalandırma deliğinin güneydoğusunda bulunan fırın kalıntısı, Harput iç kale kazısı arşivinden.

Şek.5: Fırın çevresinde ele geçen pota parçaları, Harput iç kale kazısı arşivinden.

Şek.6: Fırın çevresinde bulunan açık mavi renkte cam külçe parçaları, Harput iç kale kazısı arşivinden.

Şek.7: Fırında üretildiği düşünülen cam bilezik tiplerinin fotoğrafları, Harput iç kale kazısı arşivinden.

Şek.8: Fırında üretildiği düşünülen cam bileziklerin çizimleri, Harput iç kale kazısı arşivinden.

Şek.9: Fırın çevresinde ele geçen boncuk ve kap parçaları, Harput iç kale kazısı arşivinden.

Şek.10: Tandır 1-2 den cam fırın/fırınlardan görünüm, Harput iç kale kazısı arşivinden.

Şek.11: Tandır 1-2 den cam fırın/fırınlarnın ortaya çıkarıldığı alanın çizimi, Harput iç kale kazısı arşivinden.

Şek.12: Tandır 1-2 den cam fırın/fırınlarnın kesit çizimi, Harput iç kale kazısı arşivinden.

Şek.13: Tandır 1-2 ve ortasında açığa çıkarılan üretim artığı bileziklerin fotoğrafları, Harput iç kale kazısı arşivinden.

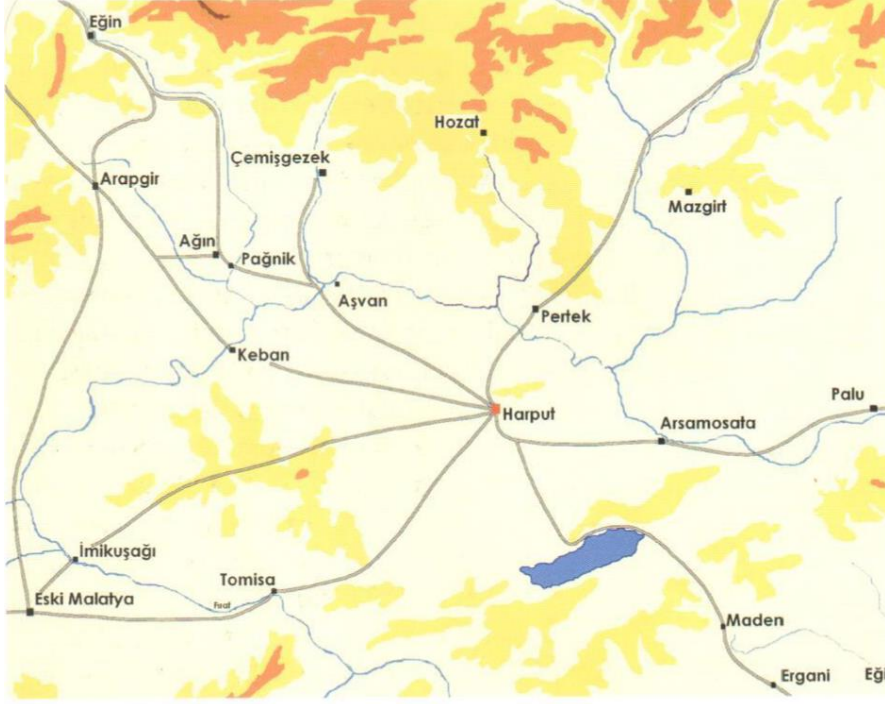
Şek.14: Tandır 1-2 ve ortasında açığa çıkarılan üretim artığı bileziklerin bir kısmının çizimleri, Harput iç kale kazısı arşivinden.

Şek.15: Cam bilezik ve boncuk yapımında kullanılan metal aletler, Harput iç kale kazısı arşivinden.

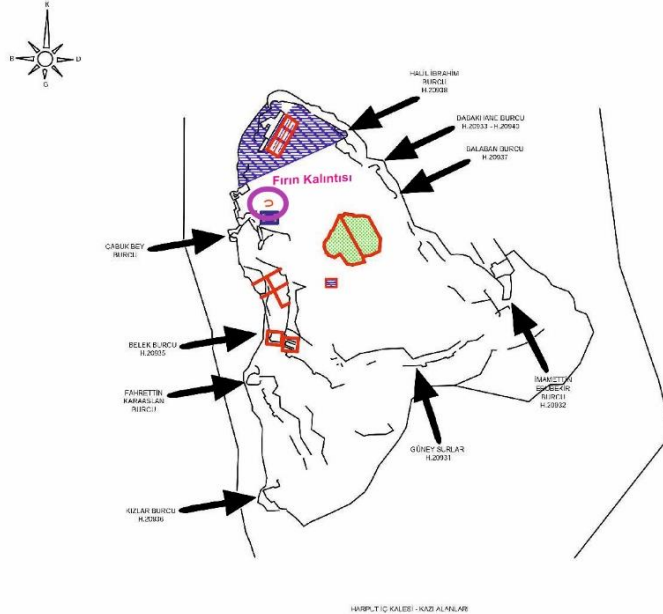
Şek.16: Orta kısmında delikli kapağı bulunan tandır fırınlarındaki cam üretimi, <http://www.norsfarandi.de/glasperlenherstellung.html>

Şek.17:Kapaksız tandırla cam üretimi, <http://users.stlcc.edu/mfuller/ravensborg2012.html>

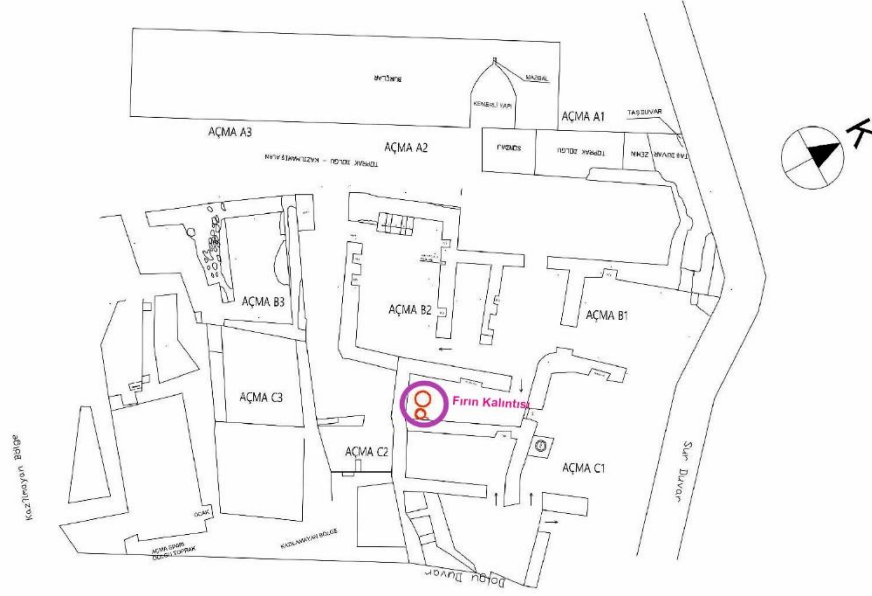
Şekiller

Şek. 1: Harput ve çevresini gösteren harita.

Şek. 2:- Urartu su sarnıcı havalandırma deliğinin güneydoğusunda bulunan fırın kalıntısı çizimi.

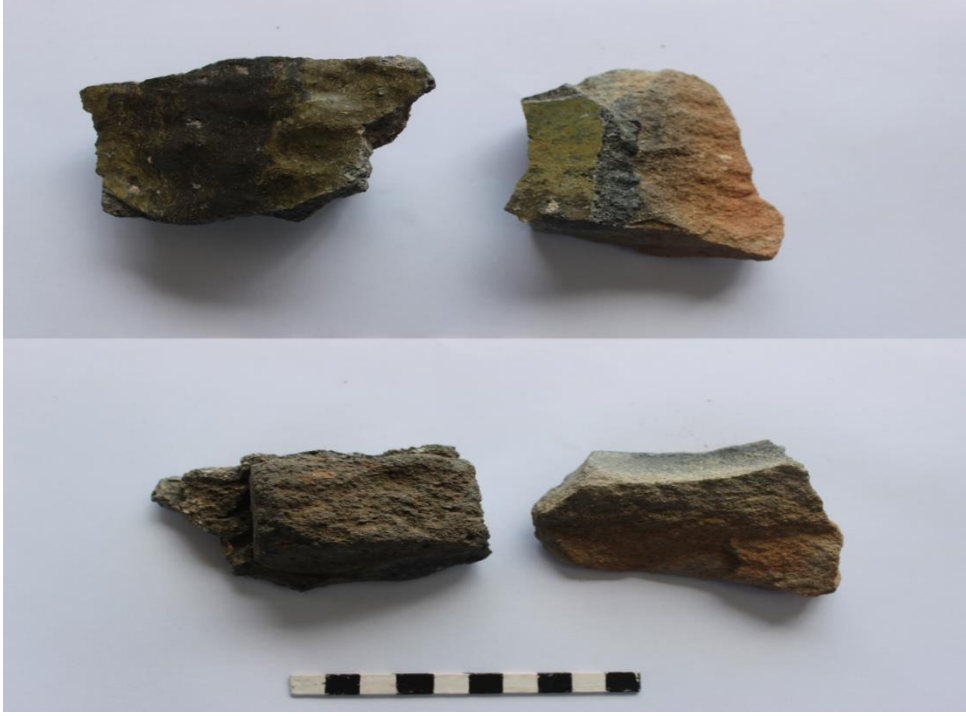
B VE C AÇMALARINI PLAN

0 1 2 3 4 5 m

Şek.3: 1 Nolu bölge olarak adlandırılan, işliklerin olduğu alanda ele geçen tandır fırını/fırınları.

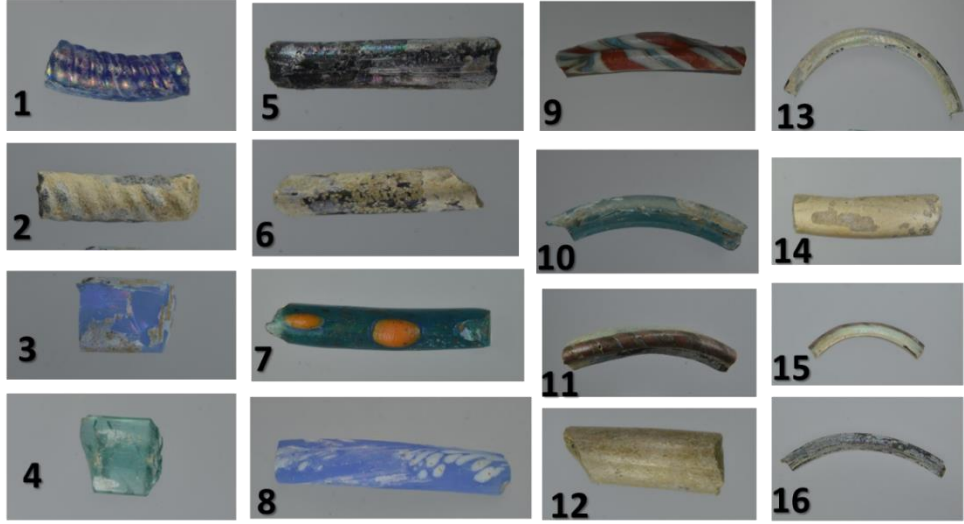
Şek.4: Urartu su sarnıcı havalandırma deliğinin güneydoğusunda bulunan fırın kalıntısı.

Şek.5: Fırın çevresinde ele geçen pota parçaları.

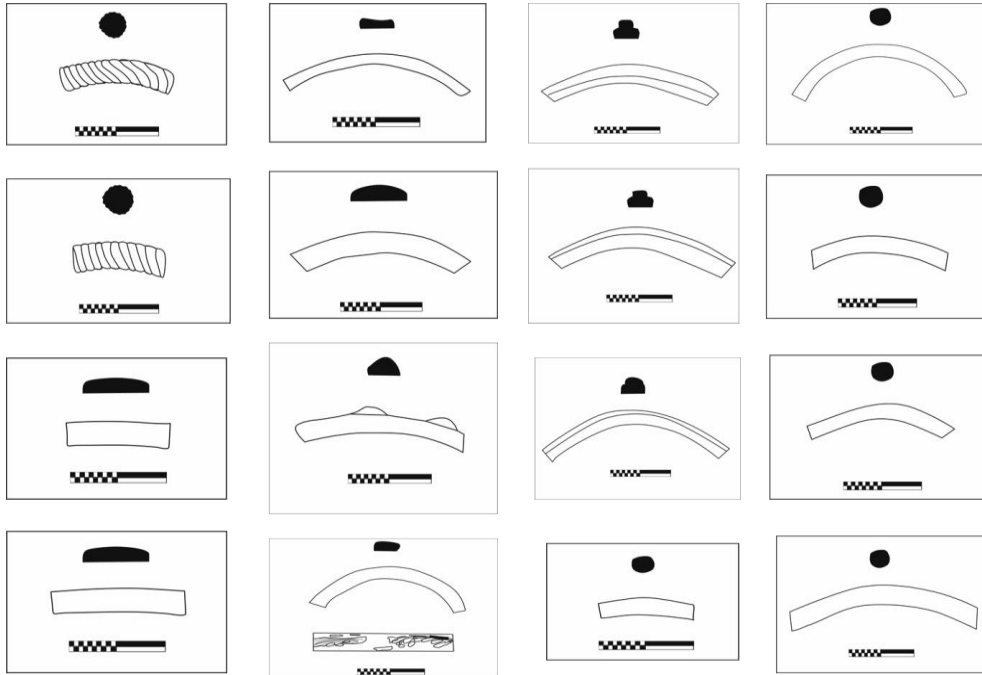

Şek.6: Fırın çevresinde bulunan açık mavi renkte cam külçe parçaları.

Burgulu bilezik (1,2); Yassı kesitli bilezik (3-6); Kabartmalı eklentili bilezik (7); Çiçek bezemeli bilezikler (8); Omurgalı bilezik (9-11); Yuvarlak kesitli bilezik (12-16).

Şek.7: Fırında üretildiği düşünülen cam bilezik tiplerinin fotoğrafları.

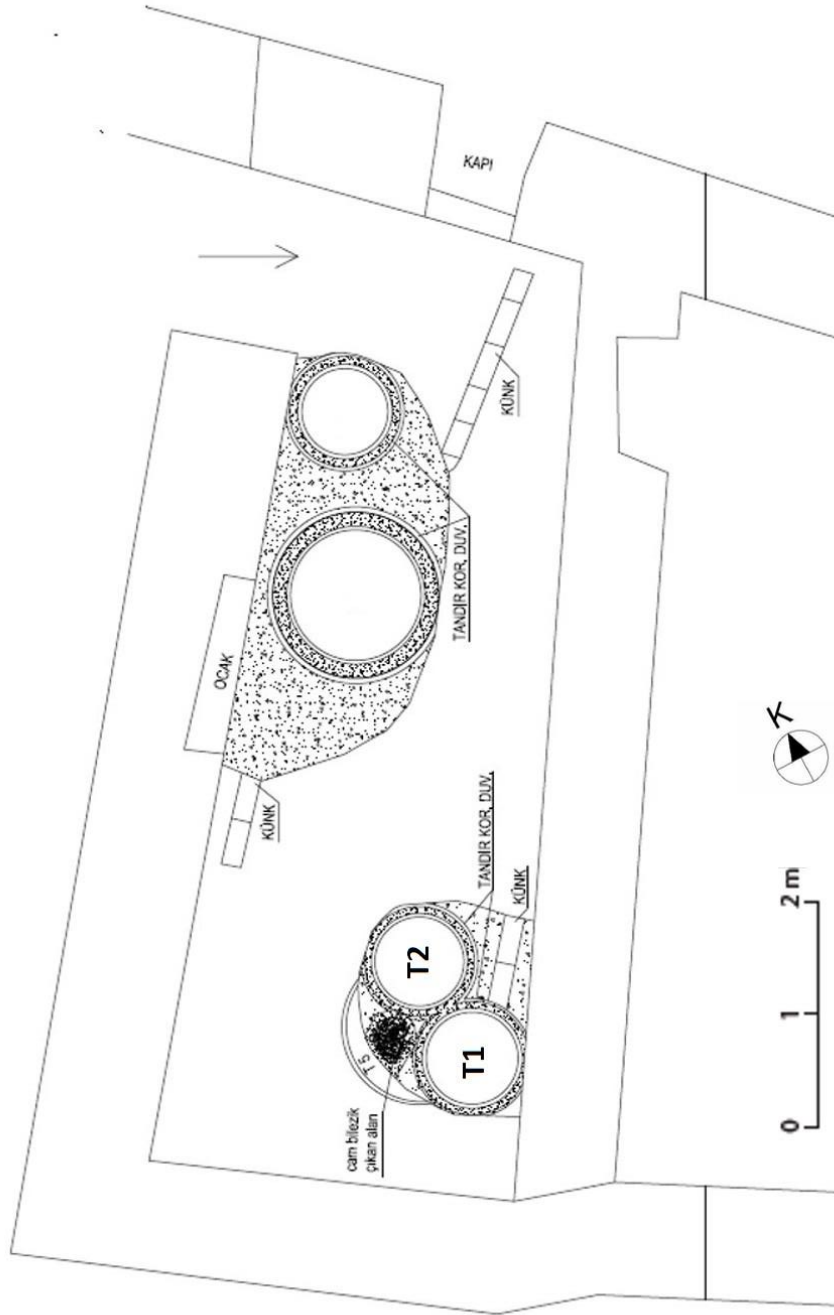
Şek.8: Fırında üretildiği düşünülen cam bileziklerin çizimleri.

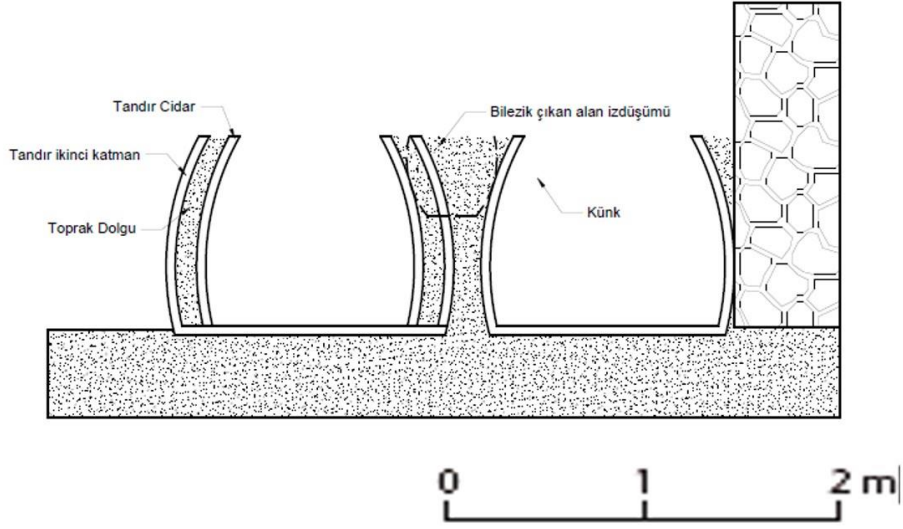
Şek.9: Fırın çevresinde ele geçen boncuk ve kap parçaları.

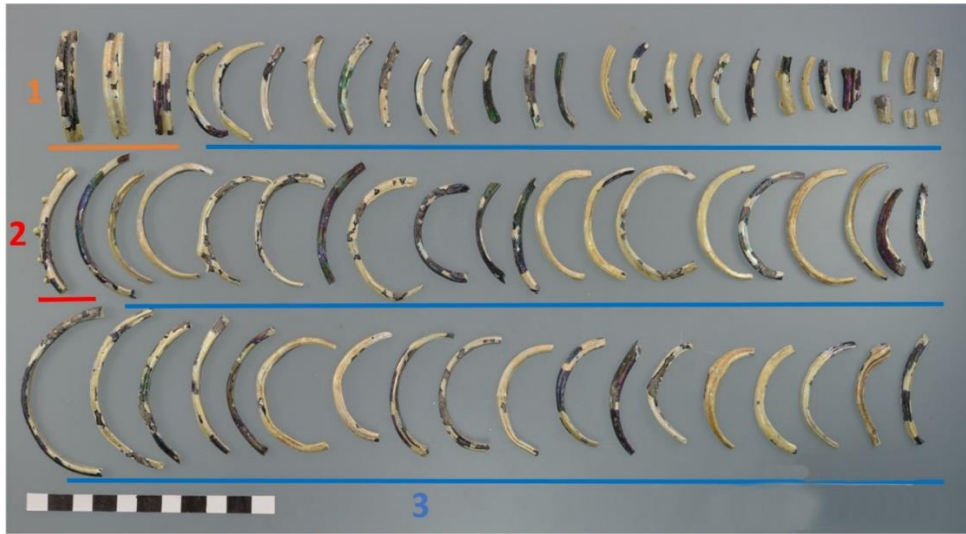
Şek.10: Tandır 1-2 den cam fırın/fırınlarından görünüm.

Şek.11: Tandır 1-2 den cam fırın/fırınlarının ortaya çıkarıldığı alanın çizimi.

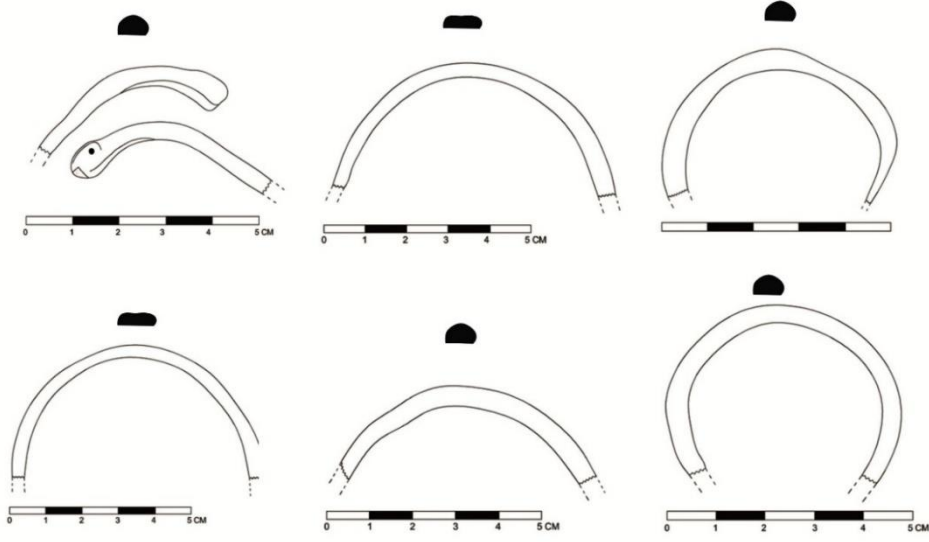

Şek.12: Tandır 1-2 den cam fırın/fırınlarının kesit çizimi.

1. Yassı kesitli, yivli bilezikler 2. Kabartma eklentili bilezik 3. Yuvarlak kesitli bilezikler

Şek.13: Tandır 1-2 ve ortasında açığa çıkarılan üretim artığı bileziklerin fotoğrafları.

Şek.14: Tandır 1-2 ve ortasında açığa çıkarılan üretim artığı bileziklerin bir kısmının çizimleri.

Şek.15: Cam bilezik ve boncuk yapımında kullanılan metal aletler.

Şek.16: Orta kısmı delikli kapağı bulunan tandır fırınlarındaki cam üretimi.

Şek.17: Kapaksız tandır formundaki fırınla cam üretimi.

Güler ATEŞ*

Aizanoi Helenistik Ev Seramik Buluntuları

Ceramic finds in the Hellenistic house in Aizanoi

ÖZET

Aizanoi antik kentinde, üzerinde Zeus Tapınağı'nın yer aldığı yükseltinin güneydoğu köşesinde 1997 ile 2000 yılları arasındaki kazı çalışmalarında MÖ 2. yüzyıldan bir ev kalıntısı açığa çıkarılmıştır. Benzerlerine önemli Helenistik merkezlerde rastlanan, plastik bir şekilde boyalı 1. Stil duvar dekorasyonu bu ev, Helenistik dönemde bölge için alışılmadık nitelikte zengin bir şekilde donatılmıştır. Bir yangınla tahrip olmuş evin toprak tabanında, bir sikke ve 46 kadar toprak mührün yanı sıra 19 kaba ait seramik parçası da ele geçirilmiştir. Özellikle evin güneydoğudaki odasında bulunan seramik kapların buluntu durumu kapalı bir kontekt oluşturması bakımından önemlidir. Tüm kaplar odanın bir köşesinde, kömür ve külden oluşan kalınca bir tabakada ele geçirilmiştir. Tabakada görülen kömürleşmiş ahşap kalıntıları, kapların olasılıkla bir dolap ya da raf gibi bir mobilyada durduğunu göstermektedir. Helenistik evin gerek mimarisi, gerek donanımı, gerekse küçük buluntuları, o döneme kadar taşra karakterine sahip Aizanoi kentinin, en geç MÖ 2. yüzyılda, benzerlerini Pergamon'dan bildiğimiz evlerdeki gibi bir yaşam tarzıyla tanışmış olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Phrygia, Aizanoi, Zeus Tapınağı, Helenistik Seramik, Helenistik Ev Mimarisi.

ABSTRACT

During excavations between 1997 and 2000 the remains of a building have been unearthed in the southeast corner of the Zeus temple plateau in Aizanoi (Central Anatolia). Dating to the 2nd century BC this household has been particularly wealthy. The walls were accurately decorated with white and red carved wall plaster: frescoes in the so-called Pompeian-style of the 1st period that were widespread during this time in urban centers. On the beaten earth floor fragments of 19 ceramic vessels came to light. They have survived the fire that destroyed the house and are significant as they constitute a closed context. All vessels were found in the southeast room, in front of the southeast wall in the southern corner. They were covered by a thick layer of burned wood and ashes with iron nails and an iron lock plate. The context suggests that the vessels fell out of a piece of furniture such as a cupboard or a shelf. The décor and inventory of the house are evidence for an urban life style in rural Aizanoi in the Hellenistic period that has been documented for instance in upper class living quarters in Pergamon.

Keywords: Phrygia, Aizanoi, Zeus Tempel, Hellenistic Ceramic, Hellenistic House Architecture.

1- Giriş

Makalenin konusunu oluşturan seramik kaplar, Aizanoi antik kentinin merkezi

* Yazar/Author Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü.
guler.ates@cbu.edu.tr

niteliğinde olan ve üzerinde Zeus Tapınağı'nın bulunduğu tapınak platosunun güneydoğu köşesinde 1997 ile 2000 yılları arasındaki kazı çalışmalarında ele geçirilmiştir¹. Aslında bir höyük olan tapınak platosunun², geç Kalkolitik'ten Bizans Dönemi'ne kadar farklı yerleşim evrelerinin iç içe geçtiği bu köşesindeki kazıların amacı, antik Aizanoi yerleşmesinin kentsel gelişimini ve kronolojisini aydınlatmaktır (Rheidt, 1998; Rheidt, 1999; Rheidt, 2000; Rheidt, 2001a; Rheidt, 2001b).

Bu alandaki kazı çalışmaları sonucunda elde edilen en önemli verilerden biri, Helenistik Dönem'de Orta Anadolu için alışılmadık nitelikte zengin donanımına sahip bir eve ait, biri güneydoğuda diğeri güneybatıda uzanan iki odanın kalıntısına rastlanması olmuştur (Rheidt, 2001b, s. 206-266; Lochner, 2010: s. 33-36). Yangın geçirdiği için gerek mimarisi gerekse içindeki seramik ve mühür örneklerinin iyi durumda bulunduğu bu evde ve buluntularında yapılan incelemeler, Aizanoi kentinin Helenistik kültürle ilişkilerini aydınlatacak önemli sonuçlar vermiştir. Ayrıca bu ev kalıntısıyla, Helenistik Dönem'de iki bölgesel güç olan Pergamon ve Bithynia Krallıklarının etki alanları arasında gidip gelen Aizanoi kentinin, MÖ 2. yüzyıldaki siyasi ilişkilerine ışık tutan veriler de elde edilebilmiştir (Berges, 2010: s. 42-43). Phrygia'nın dağlık bölgesinde yer alan ve daha çok bir taşra kenti olan Aizanoi'un maddi kültüründe varlığını her zaman daha baskın bir şekilde hissettiren Pergamon'un etkisi, bu evle birlikte daha somut bir hale gelmiştir (Rheidt, 2008: s. 113-117).

Kentteki Helenistik Dönem bulguları, sikke buluntularının yanı sıra daha çok seramik malzemesinde kendisini gösterir (Atik, 1996). Helenistik dönem seramiğinde en fazla göze çarpan etken, yerel üretimde Pergamon mallarının etkisi ve buradan ithal edilmiş çeşitli gruplara ait malzemenin çokluğudur³.

Helenistik kültürün kentte yerleşmiş olduğuna işaret eden küçük buluntulara karşın, tapınak platosunun güney köşesindeki kazılarda gün ışığına çıkarılan konut mimarisinde hala yerel etkilerin görüldüğü, dolayısıyla bu dönem evlerinin aslında köy evi niteliğinde, basit planlı kerpiç yapılar olduğu tespit edilmiştir (Lochner, 2010: s. 33). Bu nedenle de tapınak platosunun güney köşesinde açığa çıkarılan söz konusu evin özel bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.

2- Helenistik Evdeki Kazılar ve Buluntular

Tapınak platosunun güney köşesindeki kazılar sonucunda, bu özel evin inşa

¹ Tapınak platosundaki kazılar, 1991 ile 2004 yılları arasında Aizanoi kazı başkanlığı görevini yürüten Klaus Rheidt tarafından gerçekleştirilmiştir; kendisine yayın izni ve her türlü desteği için teşekkürü bir borç bilirim. Makalede kullanılan tüm görseller, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Aizanoi Arşivi'ne aittir.

² Üzerinde Zeus Tapınağı'nın yükseldiği tepenin bir höyük olduğu 1996 yılında tapınak önünde açılan sondajlarda Geç Tunç Devri seramiklerinin görülmesiyle anlaşılmıştır, bkz. Rheidt, 1998: s.328-329.

³ Aizanoi'da üretilmiş olan yerel kırmızı astarlı seramiğin, ithal mallar arasında en fazla Pergamon Sigillatları'nın etkisinde olduğu anlaşılmıştır, bkz. Ateş, 2015: s. 164-166; Aizanoi'da ele geçirilen ve Helenistik Dönem için karakteristik olan Batı Yamacı Seramiği, Aplike Seramik ve Erken Sigillata örnekleri çoğunlukla Pergamon'dan ithal mallardır. Aizanoi maddi kültüründe Pergamon etkisi için bkz. Atik, Rheidt, 2004: s. 378-379.

edilebilmesi için MÖ 2. yüzyılda geniş kapsamlı bir teraslama çalışmasıyla daha erken tabakalara ait basit planlı kerpiç yapıların tesviye edildiği görülmüştür (Rheidt, 2001b, s. 260). Evin sıkıştırılmış topraktan oluşan tabanının altındaki temele ait dolgu tabakasında ele geçirilmiş olan Helenistik Dönem kalıp yapımı kabartmalı seramik parçaları (Megara kaseleri), evin yapılışının MÖ 2. yüzyılın başlarına tarihlenmesi gerektiğine işaret etmekte, dolayısıyla da bir *terminus post quem* vermektedir (Rheidt, 2001b, s. 262). Üzerine Roma döneminde inşa edilen yapıların tahrip ettiği bu evin, 3,5 metre uzunluğundaki güneydoğudaki odası üç duvarıyla birlikte kısmen korunagelmıştır (Lochner, 2010: s. 29-35) (**Şek. 1a**). Odanın duvarları plastik bir şekilde beyaz ve kırmızı boyalı sıvayla bezenmiştir. Kazılar esnasında parçalar halinde ele geçirilen sıva kalıntıları, duvarların ayrıca yeşil dallarla ve mermer taklidi dekorasyonla bezendiğini ortaya koymuştur. Duvar dekorasyonu, MÖ 2. yüzyılda Helenistik merkezlerde görülen 1. Stil duvar dekorasyonu örneğine girmektedir (Bingöl, 1997: s. 89).

Evin büyük bir yangınla tahrip olması arkeolojik açıdan kalıntının iyi korunmasına ve çatı kiremitlerinin evin tabanına göçmesiyle, buluntuların arada sıkışarak iyi bir durumda kalmasına yardımcı olmuştur (**Şek. 1c-b**). Odanın güney duvarının önünde, yangından dolayı kömürleşmiş ahşap bir mobilyanın varlığı tespit edilmiştir. Üzerindeki bronzdan kapı menteşeleri ve bir anahtar aksamının da korunageldiği bu dolap veya raf benzeri mobilya ve içindeki malzeme, Helenistik evin en önemli buluntularını oluşturmaktadır. Bu mobilyanın içinde veya raflarında duran en az 18 tane seramik kap, içinde demir çiviler ile kapı menteşelerinin de bulunduğu kömür ve külden oluşan bir tabaka içinde ele geçirilmişlerdir (**Şek. 1d**) (Rheidt, 2001b, s. 260-265). Kapların buluntu durumu, yangının aniden çıktığını ve ev sahiplerinin eşyalarını kurtarmaya fırsat bulamadıklarını göstermektedir (Rheidt, 2001b, s. 260). Bu odadaki tüm seramiklerin günlük kullanım kap-kacakları olduğu görülmektedir. Aynı odada yine yangın tabakasında bulunan bir Pergamon sikkesi de ele geçirilmiştir⁴.

Evin ikinci odası yaklaşık yedi metre güneybatıda, Roma Dönemi'nde inşa edilmiş olan Odeion benzeri oturma basamaklı bir yapının temelleri arasında tekrar görülmektedir (Rheidt, 2001b, s. 262). İkinci odada da, aynı şekilde sıkıştırılmış toprak taban üzerinde, kiremit yıkıntısı ve yangın izlerine rastlanmıştır. Güneybatıdaki odada yalnızca bir seramik tabak bulunmasına karşın, toprak taban üzerinde yangınla sertleşmiş, üzeri damgalı toplam 46 adet toprak mühür ele geçirilmiştir (Berges, 2010: s. 38). Olasılıkla evin beyine ait bir mektup arşivine ait bu mühürler, aslında pişirilmeden muhafaza edilmiştir. Ancak yangın nedeniyle alevler sayesinde sertleşmiş ve böylece iyi durumda korunagelmışlerdir. Ön yüzlerinde figürlü bezemeler bulunan mühürlerin arka yüzlerinde, bağlandıkları papirüs rulolarının liflerinin izleri seçilebilmektedir (Berges, 2010: s. 38-39)⁵.

Üstteki moloz tabakalarda ele geçirilmiş olan mermer bir kadın başı heykelinin de, olasılıkla sikke, mühürler ve seramikler gibi bu evin envanterine ait olduğu düşünülmektedir (Lochner, 2010: s. 35). Heykel başının, stil kritiği incelemeleri

⁴ Bkz. aşağıda dipnot 11.

⁵ Odada bulunan toprak mühürlere ait papirüs ruloları doğal olarak tamamen yanmıştır.

sonucunda olasılıkla Pergamon'dan getirilmiş olduğu ve MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendiği anlaşılmıştır (Jes, 2001: s. 295-3001). Eve ait tüm buluntuların birlikte değerlendirilmesi sonucunda, tapınak platosunun güney yamacındaki bu evin MÖ 2. yüzyılın ortasının hemen sonrasında bir yangınla tahrip olduğunu ortaya koymaktadır (Lochner, 2010: s. 35). Dikkat çekici olan, evin bir daha yeniden inşa edilmemiş olduğu ve yangından sonraki tahribatla öylece moloz halinde bırakıldığıdır. Daha sonra Roma Dönemi'nde tüm tapınak platosunda olduğu gibi, evin bulunduğu alana da yapılar inşa edilmiştir (Şek. 1a).

3- Evde Bulunan Seramik Kaplar

Helenistik evin güneydoğudaki odasında 18 farklı kaba, güneybatısındaki odada ise 1 tabağa ait olmak üzere, toplam 19 kaba ait seramik parçası bir arada bulunmuştur⁶. Kaplardan yalnızca 15 tanesi profil verecek düzeyde korunmuş, diğer dört tanesi ise gövde parçası halinde ele geçirilmiştir⁷. 15 kabın parçaları birleştirilerek restorasyonları yapılabilmektedir (Şek. 2). Bunlar, 1 kase, üçü yayvan biri düz olmak üzere 4 tabak, 9 testi/Amphora, 1 tava, 2 kapak ve 1 saklama kabıdır. Güneybatısındaki odada ele geçirilen 1 adet büyük tabak da, buluntu yeri itibarıyla evin kap-kacak repertuarına aittir⁸. Evde ele geçirilen kapların tümü günlük kullanım sofraya kabı ya da saklama kabı grubuna girmektedir. Burada dikkati çeken, Aizanoi'da bu dönem tabakalarında sıkça görülen, farklı mal gruplarından içki kapları, Batı Yamacı Seramiği, kabartma ya da Aplike Seramik gibi ince seramik gruplarına veya kaliteli astara sahip sofraya kaplarına ait örneklerin bulunmadığıdır⁹. Bu durum, ince seramiklerin evin başka bir yerinde saklandığını düşündürmektedir. Kapların tümünün gerek yüzeyi gerekse formları evdeki yangından dolayı zarar gördüğünden, hamur ve yüzey renkleri orijinal hallerinden farklı bir görünümündedir. Buna rağmen, gerek ince ve temiz bir hamura sahip oluşları, gerekse yüzey ve astar işçilikleri, bu kapların Aizanoi yerel üretimine ait olmadığını, tümünün ithal mallar olduklarını göstermektedir. Aizanoi'da başka Helenistik tabakalarda bu kapların benzerlerine rastlanmaması da bu görüşü desteklemektedir.

4- Katalog¹⁰

4-1- Yarı Küresel Formda Kase (No. 1)

Helenistik evde tek bir örneğine rastlanan bu kase formu, (Şek. 3) hafif profilli ve dışarıya doğru eğimli bir ağıza, yuvarlak bir gövdeye ve sade olmakla beraber yüksekçe bir kaideye sahiptir. Biri kabın ağzının hemen altında, ikisi karın kısmında, diğer ikisi de kabın alt kısmında olmak üzere birbirine paralel beş adet çentik şeklinde bezeme kabı çepçevre dolanmaktadır. Yangın esnasında zarar gördüğünden çok sayıda kırık parçanın birleştirilmesiyle tümlenerek restore edilmiştir. Alevler nedeniyle kabın yüzey rengi

⁶ Helenistik kaplara ait seramik parçaları, I, II, IV, VI, VIII ve IX numaralı açmalarda ele geçirilmiştir.

⁷ Tümlenemeyen diğer 4 kaba ait parçaların devamı, daha sonraki devirlerde alana yapılan müdahalelerde etrafa dağılmış olmalıdır.

⁸ Yukarıda sözü edilen yaklaşık 46 toprak mühür de bu yayvan tabağın bulunduğu güneydeki odada ele geçirilmiştir, bkz. Berges, 2010: s. 38.

⁹ Aizanoi Helenistik dönem genel seramik repertuarı için bkz. Atik, 1995.

¹⁰ Bu kısımda, seramik kapların kil ve astar renklerinin belirtilmesi için, Munsell Soil Color Charts 2000 yılı baskısı kullanılmıştır.

kısmen kahverengiye dönmesine rağmen, aslında kırmızı astarlı olduğu anlaşılmaktadır. İnce ve mat olan kırmızı astar, yalnızca kabın dış yüzeyine uygulanmış, iç yüzeyi ve ayak kısmı kaba bırakılmıştır.

Bu kase formu Helenistik dönemden erken Roma dönemine kadar olan bir zaman diliminde ve farklı üretim gruplarında olmak üzere bir çok kazı yerinde karşımıza çıkmaktadır. Aizanoi örneğine en yakın paralelleri Atina'da bulunmuştur ve MÖ 2. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmektedir (Rotroff, 1997: s. 168, Nr. 1109; Callaghan, 1992: s. 91, Deposit H2, Nr. 4). Kıbrıs'taki Paphos kentinde, ayak profili biraz farklılık gösteren başka bir paraleli ise MÖ 2. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmektedir (Hayes, 1991: s. 99, Nr. 11). Sigillata grupları içinde yarı küresel formda kaseler özellikle Doğu Sigillatası A grubunun geç Helenistik Dönem'e tarihlenen erken örnekleri arasında görülür (Hayes, 1985: s. 23, Form 22A, 22B, Nr. 11. 12).

No. 1. Yarı küresel formda kase

Ağız yarıçapı: 7,2 cm; Taban yarıçapı: 3,5 cm; Yüksekliği: 9,8 cm; Kil rengi: 2.5 YR 5/8 red; İçerik: iyi elenmiş, ince mika; Astar rengi: 2.5 YR 4/8 red – 2.5 YR 3/3 dark reddish brown; Bulunduğu tabaka: 99/TS-SO/IX/44

4-2- Dışa Dönük Ağızlı Yayvan Tabaklar (No. 2-4)

Helenistik evin güneydoğu odasında ele geçirilen üç yayvan tabak, ağız ve ayak kısımlarındaki küçük detaylar dışında aynı formu tekrarlamaktadır (**Şek. 4-6**). Tabaklar dışa doğru yayvan bir şekilde genişleyen gövdeye, aşağıya doğru sarkan dudak kısmına ve profilli bir ayağa sahiptir. Her üç tabağın da astarı ince, mat ve dalgalıdır. Tabakların formu ve yüzeyleri evdeki yangın nedeniyle deforme olmuştur. Buna rağmen, tabakların hamurlarının devetüyü renginde, astarlarının da açık kahverengi ve koyu gri arasında olduğu anlaşılmaktadır. Diğer kazı yerlerinde bulunmuş paralellere göre bu tabakların genelde fazla özenli olmayan ve seri üretim işaret eden günlük kullanım kapları olduğu bilinmektedir. Klasik Dönem balık tabaklarının Helenistik Dönem'deki devamı niteliğinde olan bu tabak formu, bölgelerarası yayılım gösteren ve çok sayıda versiyonu olan bir formdur. İtalya'dan Suriye'ye kadar tüm Akdeniz bölgesinde önemli Helenistik Dönem merkezlerinde görülmekle beraber, özellikle Pergamon, Campana ve Atina'da büyük miktarda bulunan paralelleri Aizanoi örnekleriyle örtüşmekte ve genel olarak MÖ 3. ile 1. yüzyıllar arasında tarihlendirilmektedir (Anadolu'daki paralelleri için bkz. (Didyma) Wintermeyer, 2004: s. 125, Te 4; (Milet) Pfrommer, 1985: s. 39-76, Nr. 39; (Knidos) Mandel, 1996: s. 61; (Pergamon) Ziegenaus-De Luca, 1968: s. 128, Nr. 171; Ziegenaus-De Luca (1975: s. 70 Nr. 58; Meyer-Schlichtmann, 1999: s. 219 Nr. 16. 17; Radt-De Luca (1999: S. 12, Nr. 9. 16. 44; Yunanistan'daki paralelleri için bkz. (Atina) Rotroff, 1997: Nr. 748. 756; (Korinth) Edwards, 1975: s. 41 Nr. 134-137; İtalya'daki paralelleri için bkz. Morel, 1981: Typ 131-1313. 1312b 1312e. 1314. 1315b).

Pergamon'daki Büyük Sunağın temelinde açılan sondajlarda ele geçirilmiş kendi üretimine ait tabaklar, hem Aizanoi 2 numaralı (Radt-De Luca 1999: s. 16, Nr. 44), hem de 3 ve 4 numaralı tabaklara (Radt-De Luca, 1999: s. 12 Nr. 9) ait en yakın paralelleri oluştururlar. Campana'da bulunmuş bu tip tabaklar hakkındaki bir incelemeye göre, Aizanoi 2 numaralı tabak MÖ 2. yüzyılın ortasına (Morel, 1981: Typ 131-1313), 3 ve 4

numaralı tabaklar MÖ 3. yüzyılın ortası ile MÖ 2. yüzyılın ortasına kadar olan bir zaman dilimine tarihlendirilmektedir (Morel, 1981: Typ 1315-1315b). Atina'da bulunmuş diğer öneklere göre ise Aizanoi 2 numaralı tabağın paralelleri MÖ 175-150 yıllarına (Rotroff, 1997: s. 319, Nr. 756), Aizanoi 3 ve 4 numaralı tabakların paralelleri ise MÖ 200 ile 175 yılları arasında tarihlendirilmektedir (Rotroff, 1997: s. 319, Nr. 748; Callaghan, 1992: s. 117-120 deposit H28 No. 30-33).

Aizanoi tabaklarında dikkate çeken bir husus da, her üç tabağın taban kısmında yaklaşık 5 mm çapında bir deliğin açılmış olduğudur. Deliklerin düzgün konturlara sahip oluşu, tabaklar fırınlanmadan önce açılmış olduklarını göstermektedir. Seramik kapların diplerinde delik açılması uygulamasına başka yerlerde de rastlanmaktadır. Özellikle tabaklarla paralel formda olan ve MÖ 2. yüzyılın ortasına tarihlenen bu şekilde delikli örnekler Pergamon ve Korinth'te de görülmektedir (Pergamon: Ziegenaus-De Luca, 1975: s. 70 Nr. 58; Korinth: Edwards, 1975: s. 41 Nr. 136). Buluntu konteksti herhangi bir dini işleve sahip olmadığı için, tabaklardaki bu deliğin yalnızca pratik kullanım amaçlı açıldığı düşünülmektedir.

No. 2. Yayvan Tabak

Ağız yarıçapı: 12 cm; Taban yarıçapı: 4,5 cm; Yüksekliği: 5,3 cm; Kil rengi: 2.5 YR 6/4 light reddish brown; İçerik: temiz, mika; Astar rengi: 2.5 YR 5/4 reddish brown; Bulunduğu tabaka: 99/TS-SO/IX/29

No. 3. Yayvan Tabak

Ağız yarıçapı: 10 cm; Taban yarıçapı: 3,3 cm; Yüksekliği: 3,5 cm; Kil rengi: 7.5 YR 6/4 light brown; İçerik: mika, küçük siyah taşlar; Astar rengi: 5 Y 5/1 gray – 2.5 Y 6/4 light yellowish brown; Bulunduğu tabaka: 99/TS-SO/IX/29

No. 4. Yayvan Tabak

Ağız yarıçapı: 9 cm; Taban yarıçapı: 3,5 cm; Yüksekliği: 4,5 cm; Kil rengi: 7.5 YR 6/6 reddish yellow; İçerik: ince elenmiş, mika; Astar rengi: 7.5 YR 6/6 reddish yellow; Bulunduğu tabaka: 97/TS-SO/I/40

4-3- İçe Kıvrık Dudaklı Düz Tabak (No. 5)

Aizanoi Helenistik evin güneydoğu odasında farklı tipte, dördüncü bir tabak daha ele geçirilmiştir (**Şek. 7**). Gövdesi oldukça sığ olan bu tabak, yatay bir şekilde hafifçe yukarıya doğru yükselerek devam etmektedir. Tabağın ağız kısmı hemen hemen dik bir açıyla yukarıya doğru kıvrılmakta ve üçgen bir dudak kısmıyla son bulmaktadır. Tabak sade ve yüksekçe bir ayağa sahiptir. Kap yüzeyini iyi bir şekilde kaplayan kalın astar, diğer tabaklara göre daha kalitelidir. Büyük bir olasılıkla orijinalinde kırmızı olan astar, yangından dolayı kahverengine dönüşmüş, kabın kendisi de hafif deforme olmuştur. Aizanoi 5 numaralı tabak formu da diğer önemli Helenistik merkezlerde sıkça karşılaşılan bir formdur (Rotroff, 1997: s. 154-155 Nr. 848; Morel, 1981: Typ. 2257A; Hayes, 1991: s. 123-124, Nr. 15) ve erken Sigillata formları arasında da görülmektedir (Hayes, 1985: s. 14, Nr. 4. 8. Form 2A. 3). Aizanoi'daki bu tabağın paralelleri arasında, özellikle Atina'daki bir örnek, kıvrılmış ağzın hemen altındaki hafif girinti de dahil tüm detaylarıyla birebir benzer bir örnektir ve MÖ 2. yüzyılın 2. çeyreğine

tarihlendirilmektedir (Rotroff, 1997: s. 407, Nr. 1642). Aizanoi 5 numaralı tabağın ortasında da, önceki üç tabakta olduğu gibi, fırınlanmadan önce açılmış bir delik mevcuttur.

No. 5. İçe Kıvrık Dudaklı Düz Tabak

Ağız yarıçapı: 13,2 cm; Taban yarıçapı: 4,5 cm; Yükseklik: 4,5 cm; Kil rengi: 10 R 4/1 dark reddish gray; İçerik: ince elenmiş, küçük kireç partikülleri; Astar rengi: 10 R 5/4 weak red – 10 R 3/1 dark reddish gray; Bulunduğu tabaka: 99/TS-SO/IX/42

4-4- Testi ve Amphoralar (No. 6-10)

Helenistik evin güneydoğu odasında, içlerinde 4 tanesinin tüm profili, birinin de kısmi profili tespit edilebilen, toplam 9 adet testi ve amphora ele geçirilmiştir (**Şek. 8-12**). Burada profili tespit edilebilen beş tanesi yakından incelenecektir. Tüm kapların temiz bir hamura ve ince bir astara sahip oldukları, ancak yangından dolayı hem hamurun hem de astarın renk değiştirdiği görülmektedir. Kapların formu, ağız ve ayak profilleri özenle şekillendirilmiştir. Çoğunun omuzlarında ve gövdelerinde çizgi ya da boya bezemeler görülür.

Aynı formu tekrarlayan 6 ve 7 numaralı testilerin, omuz kısımlarında eksik parçalar olması nedeniyle, kesin olmamakla beraber olasılıkla tek kulplu oldukları düşünülmektedir. Yukarıda omuz kısmında geniş ve yuvarlak olan gövdeleri, aşağıya doğru daralmakta ve profilli, küçük çaplı zarif ayaklarla son bulmaktadır. 6 numaralı testinin uzun ve ince boynu, dışa doğru kalınlaşan dudak kısmıyla yukarıda son bulmaktadır. 7 numaralı testinin ise boyundan itibaren üst kısmı eksiktir. Her ikisinin kulpları boyunla omuz arasında yer alır. 6 ve 7 numaralı testilerin formu Helenistik Dönem merkezlerinde, olgun Helenistik Dönem unguentarium ve küçük amphoralarda sıkça tekrarlanan formlardır (Callaghan, 1992: s. 118, Taf. 98 Nr. 29; Callaghan, 1992: s. 91, Deposit H12 No. 44, Pl. 83; Rotroff, 2006: s. 258, Nr. 136 (P1082)).

Aizanoi Helenistik evde ele geçirilmiş olan 8 numaralı testi formu ise kalın boynu ve düz tabanı ile öncekilerden ayrılmaktadır. Ağız kısmı yukarıda kalınlaşmakta ve dudağı hafif bir şekilde aşağıya kıvrılmaktadır. Kıvrık yüzeyinden anlaşıldığı kadarıyla tek kulbu boyun ve omuz arasında yer almaktadır. Kabın boyun ve gövde kısmı boyayla paralel çizgiler halinde bezelidir. 8 numaralı testinin en yakın paralelleri Pergamon ve Korinth'te görülmekte ve MÖ 2. yüzyılın ortasına tarihlendirilmektedir (Boehrer-Kraus, 1937: Taf. 49, Nr. 1-6; Edwards, 1975: Pl. 23 Nr. 628). Knossos'ta ele geçirilmiş erken Helenistik dönemden yerel bir hydria formu kulbu hariç Aizanoi'da bulunmuş testi ile büyük benzerlik göstermektedir (Callaghan, 1992: s. 100-101 Deposit H12 Nr. 30 Pl. 81).

Kaplardan 9 ve 10 numaralı olanların ise her iki kulpları da koruna geldiğinden kesin olarak amphora formuna sahip oldukları anlaşılmaktadır. 9 numaralı amphora gerek boyutu, gerekse üzerindeki boya bezemesiyle daha çok sofraya kategorisine girmektedir. Kabın omuz kısmında yuvarlak olan gövdesi aşağıya doğru zarif bir şekilde incelmektedir. Ayak kısmı korunagelmemiştir. Uzunca bir boyuna sahiptir ve ağız kısmı yuvarlak bir şekilde hafifçe kalınlaşmaktadır. Yuvarlatılmış kulplar ağzın hemen altından başlamakta ve boyunla omuz arasında son bulmaktadır. 9 numaralı amphoranın yüzeyi

boyayla çepeçevre çizgiler halinde bezenmiştir. Diğer buluntu yerlerinde ele geçirilen bu tip amphoralar içinde Aizanoi örneğine en yakın paraleli Paphos'ta bulunmuştur ve genel olarak geç Helenistik Dönem'e tarihlendirilmektedirler (Hayes, 1991: s. 204, Fig. LX, Nr. 11).

10 numaralı amphora ise, sofraya kabı olan diğer testi/amphoralardan büyük boyutu nedeniyle ayrılmakta ve olasılıkla bir ticari amphora olduğunu düşündürmektedir. Kap, parçalar halinde ele geçirilmiştir; hamur ve yüzey rengi ve katkı maddelerinin benzerliği dolayısıyla aşağı ve yukarı kısmı çizimle bir araya getirilerek rekonstrüksiyonu yapılmıştır. Yangın nedeniyle bu kabın da rengi değişmiş olmasına rağmen yüzeydeki ince astar seçilebilmektedir. Boyun ile omuz arasında yer alan kulpları köşelidir. Kulplarda herhangi bir mühür yer almadığı için üretim yerini kesin olarak tespit etmek güçtür, ancak gerek formu gerekse hamur yapısı nedeniyle MÖ 2. yüzyılın sonu 1. yüzyılın başına tarihlenen Rhodos amphoraları ile benzerliği dikkati çekmektedir (bkz. Şenol, 2003: s. 22, No. 3).

No. 6. Masa testisi

Ağız yarıçapı: 2,5 cm; Taban yarıçapı:3,5 cm; Yüksekliği 34,3 cm; Kil rengi: 2.5 Y 7/2 light gray; İçerik: temiz, ince mika; Astar rengi: 2.5 Y 7/2 light gray; Bulunduğu tabaka: 2000/TS-SO/IX/101

No. 7. Boyundan yukarısı korunmamış masa testisi

Ağız yarıçapı: - Taban yarıçapı: 4,5 cm; Korunagelen yüksekliği:31 cm; Kil rengi: 7.5 YR 7/6 reddish yellow; İçerik: temiz; Astar rengi: 7.5 YR 7/3 pink; Bulunduğu tabaka: 97/TS-SO/I/42

No. 8. Düz tabanlı çizgi bezeli, tek kulplu masa testisi

Ağız yarıçapı: 5 cm; Taban yarıçapı: 6 cm; Yüksekliği:34,2 cm; Kil rengi: 5 YR 6/6 reddish yellow; İçerik: temiz; Astar rengi: 5 YR 4/6 yellowish red – 5 YR 3/3 dark reddish brown; Bulunduğu tabaka: 99/TS-SO/IX/29

No. 9. Üzeri boyalı, tabanı korunmamış masa Amphorası

Ağız yarıçapı: 4,2 cm; Taban yarıçapı: -; Yüksekliği: 38 cm; Kil rengi: 5 YR 6/4 light reddish brown; İçerik: temiz; Astar rengi: 5 YR 4/3 reddish brown – 5 YR 4/1 dark gray; Tabakası: 97/TS-SO/I/40

No. 10. Ticari Amphora

Ağız yarıçapı:4,5 cm; Taban yarıçapı: 4,3 cm; Korunagelmiş yüksekliği:45 cm; Kil rengi: 10 R 6/6 light red; İçerik: ince mika, siyah ve beyaz katkılar; Astar rengi: 2.5 YR 6/6 light red; Tabakası: 97/TS-SO/I/40

4-5- Tava (No. 11)

Helenistik evin güneydoğu odasında ele geçirilen kaplardan biri de bir tava formudur (Şek. 13). Tava yukarıya dik çıkan bir gövdeye, dışarıda yuvarlatılmış, içeride kapak yerleştirmeye yarayan kavisli bir ağıza ve düz bir tabana sahiptir. Kabın yüzeyindeki ince astar, hem içeride hem de kabın dışında yukarıda görülmektedir. Ancak hem astar hem kabın kendisi evdeki yangının etkisiyle oldukça kötü durumda korunagelmiştir.

Diğer kazı yerlerinde de genel olarak geç Helenistik Dönem tabakalarda ele geçirilen bu tava formu, Atina'da MÖ 140 ile 1. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir (Edwards, 1975: s. 133 Pl. 32, 62 Nr. 703; Wintermeyer, 2004: s. 95 Abb. 175, P2.2; Rotroff, 2006: s. 192, Pan Form 6).

No. 11. Tava

Ağız yarıçapı: 9,7 cm; Taban yarıçapı: 9,5 cm; Yüksekliği: 3,5 cm; Kil rengi: 10 R 6/6 light red; İçerik: mika ve kireç; Astar rengi: 2,5 YR 4/8 red; Tabakası: 97/TS-SO/I/40

4-6- Kapaklar (No. 12-13)

Helenistik evin güneydoğu odasında aynı formda ve boyutları birbirine yakın iki kapak ele geçirilmiştir (**Şek. 14-15**). Kapaklar yuvarlak disk şeklinde bir gövdeden ve üzerlerinde yer alan yarım halka şeklinde bir tutamaçtan oluşmaktadır. Açık renk hamurlu iki kapağın da yüzeylerinde astar yoktur. Bu kapak formu, seyrek de olsa, diğer buluntu yerlerinde de Helenistik tabakalarda ele geçirilmektedir (Korinth'ten bir örnek için bkz. Koehler, 1986: s. 50-67, Fig. 2).

No. 12. Yarım halka tutamaçlı kapak

Yarıçap: 10 cm; Tutamaçla beraber tüm yüksekliği: 6,6 cm; Kil rengi: 5 YR 6/4 light reddish brown; İçerik: az mika, siyah ve beyaz katkılar; Tabakası: 97/TS-SO/I/40

No. 13. Yarım halka tutamaçlı Kapak

Yarıçap: 7,7 cm; Tutamaçla beraber tüm yüksekliği: 5,5 cm; Kil rengi: 5 YR 6/4 light reddish brown; İçerik: ince mika, siyah ve beyaz katkılar; Tabakası: 99/TS-SO/IX/44

4-7- Saklama Kabı (No. 14)

Helenistik evin güneydoğu odasında mutfak kabı olduğu anlaşılan bir saklama kabı ele geçirilmiştir (**Şek. 16**). Tek kulpa sahip kap, kaba hamurlu ve astarsızdır. Kap, boyundan itibaren dışarıya doğru açılan bir ağız kısmına, yukarıda hafif kalınlaşan bir dudağa, karınlı bir gövdeye ve düz bir tabana sahiptir. Bu formdaki pişirme ya da saklama kapları diğer buluntu yerlerinde sıkça görülmekte ve Helenistik Dönem'den erken Roma Dönemi'ne kadar olan oldukça geniş bir zaman dilimine tarihlendirilmektedir (Wintermeyer, 2004: s. 94 Ta I3, Ta I4, Abb. 689-691). Helenistik Dönem'e tarihli en yakın paraleli Atina'da ele geçirilmiştir (Rotroff, 2006: s. 25, P445). Yukarıda incelenen kapaklardan küçük olanının (No. 13) bu saklama kabının ağzına birebir oturduğu gözlenmiştir (**Şek. 2**).

No. 14. Tek kulplu saklama kabı

Ağız yarıçapı: 9 cm; Tüm yüksekliği: 28 cm; Taban yarıçapı: 6 cm; Kil rengi: 5 YR 5/4 reddish brown; İçerik: kireç, küçük siyah katkılar; Tabakası: 2000/TS-SO/I/94

4-8- Güneybatı Odada Bulunan Düz Tabak (No. 15)

Helenistik evin güneybatı odasında, toprak taban üzerinde yalnızca bir seramik kap ele geçirilmiştir. Yangından dolayı hasar görmüş ve yalnızca kısmen korunagelmüş bu kap kırmızı astarlı, yatay gövdeli genişçe bir tabaktır (**Şek. 17**). Yaklaşık 46 cm çapındaki bu büyük tabak, yatay bir gövdeye, dik bir açıyla yukarıya kıvrılan üçgen bir ağza ve

sivri bir şekilde biten bir dudağa sahiptir. Tabağın ayak kısmının yalnızca başlangıcı korunagelmıştır; ancak diğer buluntu yerlerindeki paralellere göre profilli ve zarif bir ayağa sahip olduğu bilinmektedir. Kırmızı astarlı, özenli işçiliği ve temiz hamuru nedeniyle sofraya kabı olduğu anlaşılan bu tabak, Helenistik evde bulunan diğer kaplardan bu özelliği ile ayrılmaktadır. Kırmızı astar kabın içinde tüm yüzeyde, dışında ise yalnızca ağız kenarında görülmektedir. Aizanoi’da üretilmiş kırmızı astarlı seramiklerin incelendiği doktora tezi kapsamında bu tabakta da arkeometrik incelemeler gerçekleştirilmiş ve yapılan toprak analizleri sonucunda bu kabın Aizanoi yerel üretimine ait olduğu anlaşılmıştır (Ateş, 2015: s. 110 Kat. Nr. 220 Taf. 76,3). Aizanoi için yerel kırmızı astarlı seramiklerin öncülerinden biri olduğu düşünülen bu tabağın, kentteki Sigillata üretimine geçiş evresine ait olduğu düşünülmektedir (Ateş, 2015: s. 34). Bu tabak formu genel olarak Doğu Sigillatası A grubunun önemli prototiplerinden biri olarak kabul edilmekte ve MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı ile 1. yüzyılın sonuna kadar olan zaman dilimine tarihlendirilmektedir (Hayes, 1985: s. 14-15, No. 7-8).

No. 15. Geniş düz tabak

Ağız yarıçapı: 23 cm; Taban yarıçapı: 8cm; Yüksekliği: 7,2 cm; Kil rengi: 5 YR 6/6 light reddish brown; İçerik: az mika, küçük kireç partikülleri; Astar rengi: 2.5 YR 5/8 light red; Tabakası: 2000/TS-SO/XI/158

Sonuç ve Değerlendirme

Aizanoi Helenistik evin gerek mimarisinde, gerekse evde bulunan heykel başı, mühürler ve seramiklerinde yapılan incelemeler, tümünün aynı kültürel çerçeveye oturduğunu göstermektedir. Mühür ve seramik buluntularının yardımıyla evin MÖ 2. yüzyılın başlarında inşa edildiği ve MÖ 2. yüzyılın ortasından hemen sonra ya da 2. yüzyılın üçüncü çeyreğinde geçirdiği yangınla tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Evin güneydoğu odasındaki yangın tabakasında bulunan Pergamon sikkeleri de, mühürlerin ve seramiklerin tarihlenmesini desteklemektedir¹¹.

Hem diğer buluntuların, hem de biri dışında tümünün ithal olduğu seramik kapların da işaret ettiği gibi, Helenistik ev, mimarisi ve buluntuları göz önünde bulundurulduğunda Aizanoi için “yabancı” bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Seramiklerin nereden ithal edildikleri ya da getirildikleri sorusu toprak analizi olmadan kesin olarak cevaplanamamakla birlikte, tarihi ve siyasi ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda, özellikle 2, 3 ve 4 numaralı tabaklar için Pergamon kenti olası bir ithal yeri olarak karşımıza çıkmaktadır (bkz. Ziegenaus-De Luca, 1968: s. 128 Nr. 171 Taf. 46, 65; Ziegenaus-De Luca, 1975: s. 760 Nr. 58 Taf. 42. 1; Meyer-Schlichtmann 1999: s. 219 Nr. 171 Taf. 45. 65; Radt-De Luca, 1999: s. 12 Nr. 9, 44)¹².

Tüm incelemeler, ev sahibinin Aizanoi’da görevli üst düzey bir memur olabileceğini aklı getirmektedir. Ev sahibinin kimliği konusunda özellikle evin güneybatı odasında ele geçirilmiş olan 46 adet toprak mühür daha kişisel bilgiler vermesi bakımından önemlidir

¹¹ Sikkelerin kazı envanter numarası M00/2’dir ve 1008,93 m kotunda ele geçirilmiştir, bkz. Rheidt, 2001b, s. 262 Dipnot 72.

¹² Ayrıca Pergamon’da benzer tabaklarda yapılan yerinde incelemeler de bu gözlemi desteklemektedir.

(Berges, 2010: s. 38-43). Yukarıda da belirtildiği gibi, bu toprak mühürler evin beyinin sahip olduğu bir mektup arşivine aittirler. Boyutları 10 mm'yi geçmediği ve normalde fırınlanmadıkları için kolayca dağılan bu mühürler, Aizanoi'da evin geçirdiği yangın nedeniyle pişerek oldukça iyi durumda korunmuşlardır. 46 mühürden 20 tanesinin üzerindeki betimler tanımlanabilmektedir¹³. Yangında papirüs mektup rulolarının tamamen yok olması nedeniyle mektupların içeriğine ve neden arşivlendiğine dair bir şey söylenememektedir. Ancak gerek evin duvar resimleriyle lüks donanımı, gerekse evde ele geçirilmiş heykel başı, seramik buluntular ve mühürler evin beyinin başka bir yerden geldiğini, gelirken de eşyalarını beraberinde getirdiğini, belki de Pergamon'daki yönetimle yakın ilişki içinde olan zengin ve yetkili biri olduğunu düşündürmektedir (Berges, 2010: s. 42-43)¹⁴.

Kaynakça

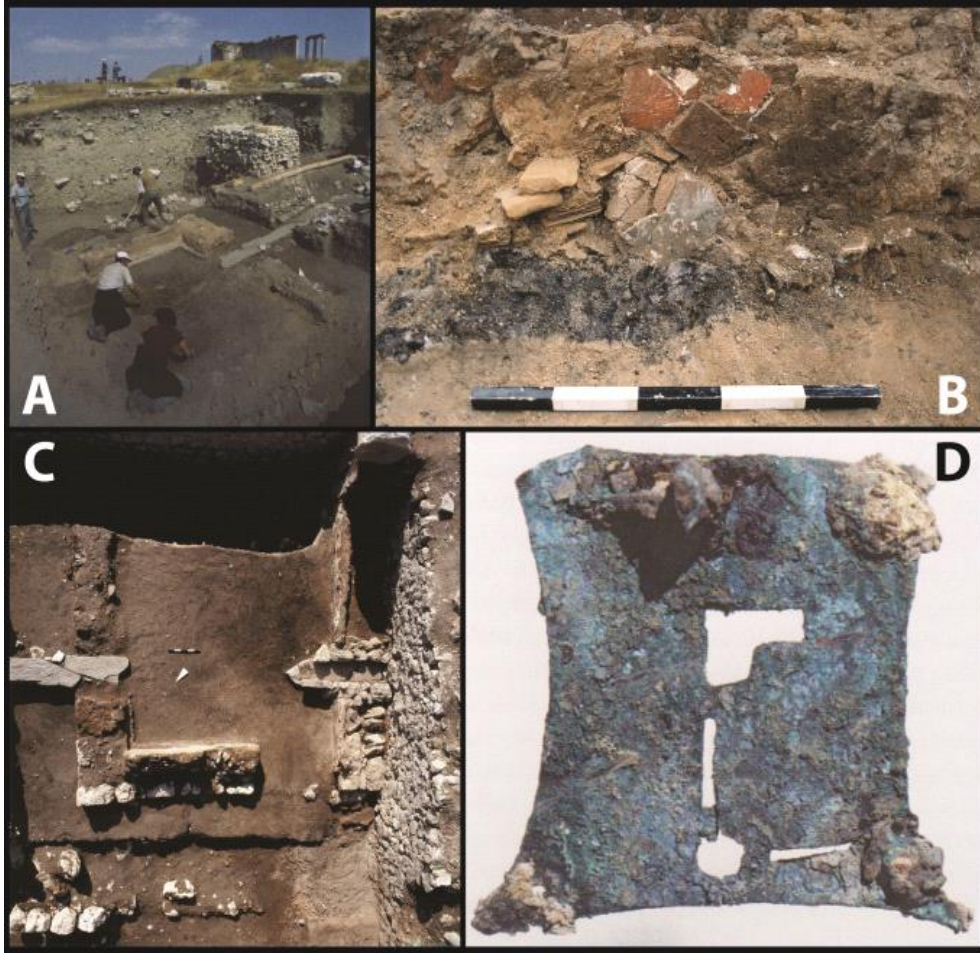
- ATEŞ, G. (2015). "Rote Feinkeramik von Aizanoi als lokaler Kulturträger. Untersuchungen zum Verhältnis zwischen lokaler roten Glanztonware und östlicher Sigillata", *Archäologische Forschungen XXX*, Aizanoi II.
- ATİK, N. (1995). "Die Keramik von Aizanoi. Vorbericht", *AA*, 729-739.
- ATİK, N. (1996). "Aizanoi. Orta Anadolu'da Bir Çanak Çömlek Merkezi", *Arkeoloji ve Sanat* 18, H.72, 4-13.
- ATİK, N.-RHEIDT, K. (2004). "Pergamenisches in Anatolien. Aizanoi und seine Beziehungen zur Hauptstadt der Attaliden", *IstMitt* 54, 375-391
- BERGES, D. (2010). "Ein königlich-pergamenischer Beamter in Aizanoi?", (s. 38-43). K. Rheidt (Ed.), *Aizanoi und Anatolien. Neue Entdeckungen zur Geschichte und Archäologie im Hochland des westlichen Kleinasien*. Sonderband der Antike Welt.
- BİNGÖL, O. (1997). *Malerei und Mosaik der Antike in der Türkei*.
- BOEHRINGER, E.-KRAUS, F. (1937). "Das Temenos für den Herscherkulte", *Altertümer von Pergamon* IX.
- CALLAGHAN, P. J. (1992). "Archaic to Hellenistic Pottery", (s. 89-136). L.H. Sackett (Ed.), *Knossos. From Greek City to Roman Colony* II.
- EDWARDS, G. R. (1975). "Corinthian Hellenistic Pottery", *Corinth* VII, III.
- HAYES, J. W. (1985). *Delle Forme Ceramiche II. Ceramica Fine Romana. Nel Bacino Mediterraneo*.

¹³ Motifler arasında Tanrılar ve kahramanlar ilk sırada gelmektedir. Bunlar, elinde palmye dalı tutan Nike, Apollon Kitharoidos, Tyche, şimşek demeti, İsis tacı, bukranon, kartal, maske gibi motiflerdir.

¹⁴ Berges tarafından evdeki yangının nedeninin kesin olmamakla birlikte olasılıkla MÖ 133-129 yılları arasında Anadolu'da yaşanmış en önemli politik olay olan Aristonikos ayaklanmasıyla ilgili olabileceği düşünülmüştür (bkz. Berges, 2010: s. 42). Yine Berges'e göre, böylesi bir eve ve mektup arşivine sahip kişi, özellikle de mühürler üzerindeki betimlerden yola çıkarak olasılıkla Makedonia kökenli, ancak Pergamon tarafından görevlendirilmiş biri olmalıdır; Aizanoi'da bugüne kadar ele geçirilmiş en erken sikke MÖ yaklaşık 323 yıllarına tarihlenen bir Makedonia sikkesidir, bkz. Köker, 2013: s. 133, 138 Kat. 1.

-
- HAYES, J. W. (1991). *The Hellenistic and Roman Pottery. Paphos III*.
- JES, K. (2001). "Ein hochhellenistischer Statuettenkopf aus Aizanoi", *AA*, 295-301
- KOEHLER, C. G. (1986). "Handling of Greek Transport Amphoras", (s. 50-67), J.-Y. Empereur et Y. Garlan (Ed.), *Recherches sur les Amphores grecques*, *BCH Suppl.* 13.
- KÖKER, H. (2013). "Aizanoi Kazısı 2011-2012 Yılları Sikke Buluntuları", (s. 133-151) Elif Özer (Ed.), *Aizanoi I. 2012 Yılı Kazı ve Araştırma Raporu*.
- LOCHNER, I. (2010). "Der Siedlungshügel von Aizanoi in vorrömischer Zeit", (s. 24-37) K. Rheidt (Ed.), *Aizanoi und Anatolien. Neue Entdeckungen zur Geschichte und Archäologie im Hochland des westlichen Kleinasien. Sonderband der Antike Welt*.
- MANDEL, U. (1996). "Keramik aus Knidos – ein Vorbericht" (s. 61-63), Marlene Herfort-Koch, Ursula Mandel, Ulrich Schädler (Eds.), *Hellenistische und kaiserzeitliche Keramik des östlichen Mittelmeergebietes*.
- MEYER-SCHLICHTMANN, C. (1999). "Keramik aus datierenden Befunden im Stadtviertel zwischen Hauptstraße, Mittelgasse und Ostgasse" (s. 215-229), U. Wulf, *Die Stadtgrabung. Die hellenistischen und römischen Wohnhäuser*, *AvP XV*, 3.
- MOREL, J. P. (1981). *Céramique Campanienne: Les Formes*.
- PFROMMER, M. (1985). "Klassische und hellenistische Keramik aus dem Heroon III", *IstMitt* 35, 39-76.
- RADT, W.-DE LUCA, G. (1999). *Die Sondagen im Fundament des grossen Altars*. PF 12.
- RHEIDT, K. (1998). "Die Ausgrabungen in Aizanoi 1997", *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı II*. Cilt, 321-333.
- RHEIDT, K. (1999). "Die Ausgrabungen in Aizanoi 1998", *XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı I*. Cilt, 171-180.
- RHEIDT, K. (2000). "Die Ausgrabungen in Aizanoi 1999", *XXII. Kazı Sonuçları Toplantısı II*. Cilt, 147-158.
- RHEIDT, K. (2001a). "Die Ausgrabungen in Aizanoi 2000", *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı II*. Cilt, 197-206.
- RHEIDT, K. (2001b). "Aizanoi. Die Ausgrabungen und Forschungen 1997 bis 2000", *AA*, 241-267.
- RHEIDT, K. (2008). "Aizanoi in hellenistischer Zeit" (s. 107-122), E. Schwertheim – E. Winter (Eds.), *Neue Funde und Forschungen in Phrygien, Asia Minor Studien* 61.
- RHEIDT, K. (2010). (Ed.) *Aizanoi und Anatolien. Neue Entdeckungen zur Geschichte und Archäologie im Hochland des westlichen Kleinasien. Sonderband der Antike Welt*.
- RHEIDT, K. (2010a). "Vom Siedlungshügel zum anatolischen Dorf. Über 5000 Jahre Entwicklungsgeschichte von Aizanoi" (s. 168-187), K. Rheidt (Ed.), *Aizanoi und Anatolien. Neue Entdeckungen zur Geschichte und Archäologie im Hochland des westlichen Kleinasien. Sonderband der Antike Welt*.
- ROTROFF, S. I. (1997). *Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material. Athenian Agora XXIX*

-
- ROTROFF, S. I. (2006). *Hellenistic Pottery: The Plain Wares, The Athenian Agora XXXIII*
- ŞENOL, A. K. (2003). *Marmaris Müzesi Ticari Amphoraları*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 2761
- WINTERMEYER, U. (2004). *Die hellenistische und frühkaiserzeitliche Gebrauchskeramik. Didyma III, 2.*
- ZIEGENAUS, O.-DE LUCA, G. (1968). *Das Asklepieion*. AvP XI 1.
- ZIEGENAUS, O.-DE LUCA, G. (1975). *Das Asklepieion*. AvP XI 2

Şekil 1-

a- Aizanoi Helenistik evin Tapınak platosundaki konumu. Arkada Zeus Tapınağı.

b- Helenistik evde yangının yol açtığı tahribat: Çatı kiremitlerinin yıkık hali, boyalı duvarlar ve en altta içinde buluntuların ele geçirildiği yangın tabakası.

c- Helenistik evin güneydoğudaki odasının kazıdan sonraki hali.

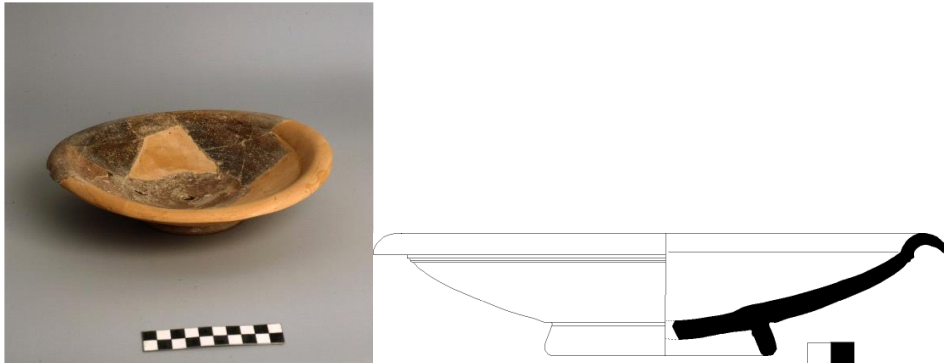
d- İçinde seramik kapların saklandığı mobilyaya ait kilit aksam.

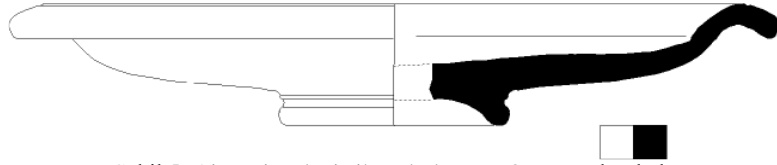
Şekil 2- Aizanoi Helenistik evde bulunmuş kapların restorasyon aşamasında toplu fotoğrafı.

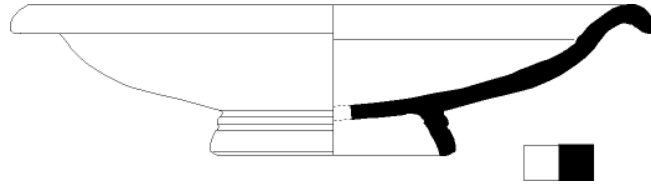
Şekil 3- Aizanoi Helenistik ev buluntusu 1 numaralı kase.

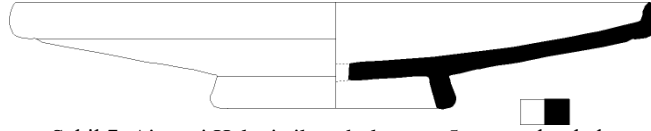
Şekil 4- Aizanoi Helenistik ev buluntusu 2 numaralı tabak.

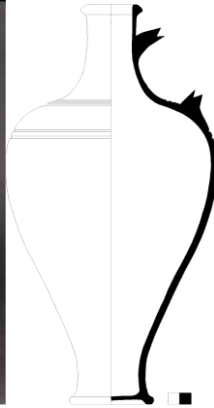
Şekil 5- Aizanoi Helenistik ev buluntusu 3 numaralı tabak.

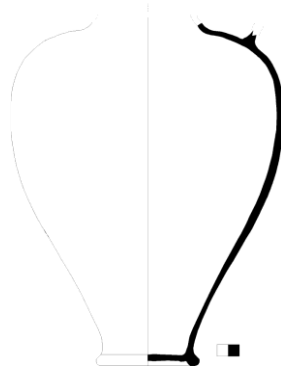
Şekil 6- Aizanoi Helenistik ev buluntusu 4 numaralı tabak.

Şekil 7- Aizanoi Helenistik ev buluntusu 5 numaralı tabak.

Şekil 8- Aizanoi Helenistik ev buluntusu 6 numaralı tek kulplu testi.

Şekil 9- Aizanoi Helenistik ev buluntusu 7 numaralı tek kulplu testi.

Şekil 10-_ Aizanoi Helenistik ev buluntusu 8 numaralı tek kulplu testi.

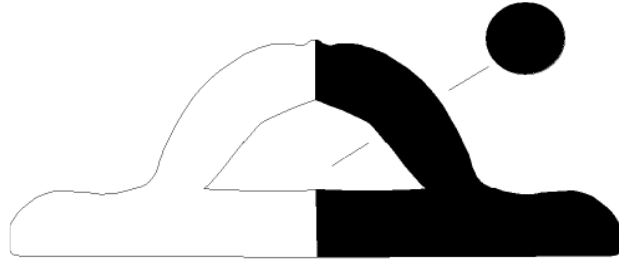
Şekil 11-_ Aizanoi Helenistik ev buluntusu 9 numaralı boyalı amphora.

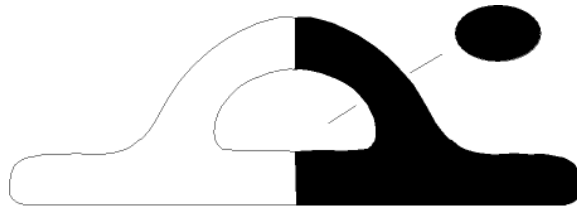
Şekil 12- Aizanoi Helenistik ev buluntusu 10 numaralı ticari amphora.

Şekil 13- Aizanoi Helenistik ev buluntusu 11 numaralı tava.

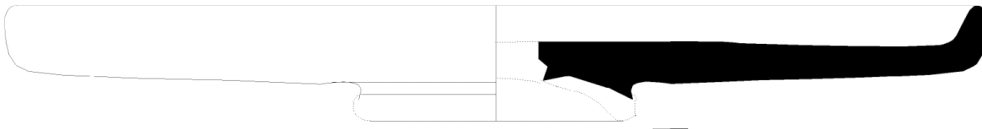
Şekil 14- Aizanoi Helenistik ev buluntusu 12 numaralı kapak.

Şekil 15- Aizanoi Helenistik ev buluntusu 13 numaralı kapak.

Şekil 16- Aizanoi Helenistik ev buluntusu 14 numaralı saklama kabı.

Şekil 17-Aizanoi Helenistik ev güneybatı odada bulunmuş 15 numaralı tabak.

Ali DAŞMAN*

“Kadın” ve Kadın Leksikolojisinin Anlambilimsel Özellikleri

Semantic Properties of Womens’s Lexicology

ÖZET

Kadın üzerinde yapılan araştırmalar genelde mitolojik, antropolojik, sosyolojik, psikolojik vb. birçok açıdan incelemeye konu olmuştur. Toplumda şu veya bu nedenle tabu sayılan kavram ve varlık adlarına yönelik sakınma ve uygulamalarla en çok kadınlar karşı karşıya kalmaktadır. Kültür ve dil bağlamında bu baskı ve zorlama bir bakıma kadın dilini meydana getirmiştir. Bunun en açık örnekleri de Altay topluluklarındaki kadınların kullandıkları (avcılık, av alet ve araçları, akraba, hayvan adlarına yönelik adlandırmalar) sözcüklerde görülmektedir. Türk topluluklarında kadımla ilgili sözler zengin bir söz varlığını oluşturmaktadır. Kişi adları ve genel anlamda kadınların özel durumları, belirli evrelere yönelik kullanılan örtmece sözler, toplum tarafından öngörülen birtakım ayıp, sakıncalı ve yasak kavramlar sonucunda bu durum dil göstergelerine de yansımaktadır. Bundan dolayı kadınlarla ilgili türetilen sözcükler söz varlığının zenginleşmesine veya dilin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Örtmece, Türk Lehçeleri, Kadın Adları, Tabu.

ABSTRACT

Research on women has usually studied women from several aspects including mythological, anthropological, sociological, psychological and so on. Women are the part of society which confronts avoidance and implementations towards concepts and names of entities that are somehow considered taboo the most. In the context of culture and language, this pressure and coercion have composed the woman language. The most apparent examples are observed in the words (naming of hunting, hunting instruments, animal names, relatives) employed by the women of Altai communities. Phrases about women in Turkic communities constitute a rich vocabulary. This reflects on the linguistic indicators as a result of person names and specific situations of women, euphemism words used for certain phases, and certain shameful, unfavourable and forbidden concepts envisioned by the society. Therefore, the derived words about women contribute to enrichment of the vocabulary and development of the language.

Keywords: Euphemism, Turkish Dialects, Female Names, Taboo.

Giriş

Eril ve dişillik kavramı, insanın beden ve ruhsal yapısı gereği farklı iki cinsi belirlerken toplumda uylaşım (sytheke) ve anlaşma (homologia) neticesinde yeryüzü, doğa ve çevresindeki birtakım soyut ve somut kavramlar, toplumlar tarafından iki ayrı

* Yazar/Author Yrd. Doç. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.alidasman@hotmail.com

cins olarak algılanmaktadır.

Güneş’in dişi, Ay’ın erkek olduğu düşüncesi dünya halklarından birçoğunun dil göstergelerine de yansımıştır. İngilizcede Güneş: ‘he’ (eril), Ay: ‘she’ (dişil); Arapçada Güneş: müennes (dişil), Ay: müzekker (eril) olarak nitelendirilmektedir. Konuyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için Yund’un aşağıdaki çalışmasına bakılabilir¹.

Toprak, gökyüzü, orman, dağ, deniz, Türk halklarında kimi zaman ‘ata’, kimi zaman da ‘ana’dır. Bizi besleyip büyüttüğü için toprak, *ana*; gökyüzü de *ata*’dır. Denizler *kadın*, yüksek dağlar ve tepeler Tanrıya yakınlığı inancıyla *baba* vasfını taşır.

Eski Türklerin ağaç kültürüne göre (Uygur menkıbesinde) kayın (huş) ve çam ağacının ayrı bir yeri vardır. Çam ağacının doğurganlık vasfı nedeniyle dişilik, kayın ağacının ise babalık niteliği vardır. Farsça’dan dilimize giren ‘selvi’ (selvi) ağacının uzun ve budaksız olması nedeniyle sözcüğün sonuna Arapça dişilik eki olan *-a*, *-ya* eki getirilerek ‘selviye’ (selviye) kız adı olarak dilimizde yer almaktadır. (Yund, 1980: s. 47).

Yunanlılar ise yazılı olmayan, anlaşma ve gelenek hükümlerine dayalı *nomos* diye adlandırdıkları yasalara göre ismi varlığın tabiatı, özü (*physis*) kabul etmişlerdir. Onlara göre her nesne kendi doğru ismine sahiptir, iş onu bilebilmektir. Yunanlı bir köylü astronomiyle ilgili bir konferansı dinledikten sonra şunu der: “Gezegenlerin yörüngelerinin hesaplanabileceğini anlıyorum. Tanrı aşkına, onların isimlerini nasıl öğrendiler acaba?” (Porzig, 1995: s. 11).

Kişi adları; filoloji, dilbilim, kültür tarihi ve halkbilim çalışmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Buna rağmen Türkoloji’de özel adlar, etnonim ve toponimlere göre bilimsel çalışmalarda daha az yer bulmuştur. Türk Cumhuriyetlerinde özellikle Türkiye’de kişi adlarıyla ilgili araştırmalar daha çok folklorik açıdan ele alınmış, ad koyma ve buna bağlı olarak gelenek-göreneklere daha çok yer verilmiştir.

Alkaya ad vermeyle ilgili olarak Türklerde ad verme geleneği toplum hayatını belirleyen, yönlendiren ve kuran bir işleve sahiptir ve Türk dünyasında ad verme geleneği büyük oranda ortak nitelikler gösterir (Alkaya, 2001: s. 121) der.

Türk kişi adlarıyla ilgili olarak Gül, Türklerin Şamanizme, Budizme, Maniheizme ve

¹ Anadolu Türklüğünde Ay Ata, Ay Dede dendiği gibi Ay Ana, Ay Kadın, Ay Hanım da denir. Ay erkek olunca Güneş de kadın olarak algılanmaktadır. Konuyla ilgili şu menkıbe halkın dilinde yer alır: Ay ile güneş iki kardeştir. Güneş kız, ay oğlanmış. Güneş: ‘Ben kızım, korkarım. Gündüzleri gökyüzünde ben görüneyim. Sen erkeksin korkmazsın. Geceleri de sen gökyüzünde dolaş...’ demiş. Ay da bu öneriyi kabul etmiş. Yine günümüz Türkiye Türkçesinde tutum, gelenek ve nesnelerin özellik, biçim ve benzerliği bakımından bıçak, eril; makas ise dişildir. Bıçağın erkekler, makasın da kadınlar tarafından çok kullanılması bu tür algılamaya itmiş olsa gerektir. Anadolu Türklüğünde gebe bir kadının kız mı erkek mi doğuracağına dair tahmin yürütmede bıçak ve makas rol oynamaktadır. Gebe kadının bilgisi olmadan oturacağı yere iki minder serilir. Birinin altına makas, ötekinin altına bıçak konur. Yüklü kadın, altında makas bulunan mindere oturursa kız, bıçak bulunan mindere oturursa oğlan olacağına inanılır. Bu tür uygulamada bıçağın erkeği, makasın da dişiye simgelediği açıkça görülmektedir. (Kerim Yund, “Dilimizdeki Cansız, Soyut ve Somut Kavramlarda Erkeklik ve Dişilik”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, A.Ü. Basımevi, 1980).

özellikle de İslamiyet'e girdikleri ve bu dinî-sosyal çevrelerin etkisiyle birbirinden oldukça farklı adları kullandıkları görülür (Gül, 2001: s. 55) der. Bu kişi adlarındaki ortak veya farklılıklar Kıpçak ve Sibiry Türk Lehçelerinde görülmektedir.

Aksan'ın aktarımıyla, Dilbilimci Adolf Bach "Bir ulusun ad hazinesi, onun geçmişteki ve bugünkü zihinsel-ruhsal durumunun anlatımıdır" (Aksan, 1998: s. 115) der. Onun içindir ki bir kişiye adını sorulduğunda onun nereli, hangi dine mensup, nasıl bir dünya görüşüne sahip olduğunu az çok tahmin edilebilir. Ancak bu tahmin bizi her zaman doğru sonuca götürmeyebilir.

Yunus Memmedli, Türk yazıtlarında 700'den fazla, Orhun-Yenisey Yazıtlarında ise 200 kadar antroponimin yer aldığını belirtmektedir. Bu antroponimlerin çoğunun unvan ve lakaplardan oluştuğunu ve neredeyse tamamının Türk kökenli olduğunu ifade etmektedir. (Memmedli, 1996: s. 96-97).

Bu çalışmanın konusu, tabu sayılan adın (kadın adlarının) yerine kullanılan örtmece sözler² olmakla birlikte kadınlar için söylenen adların tarihî sürecine kısa da olsa değinilerek Kıpçak (Kazak, Kırgız, Başkurt), Sibiry (Altay) Türk Lehçeleri ve Türkiye Türkçesinden de örnekler verilmektedir.

Ahmet Güngör: "Tabu ve örtmece sözler, çıkış nedenleri, sebep-sonuçları ve türleri itibarıyla sosyal bilim dallarının (etnografya, etnolengüistik, psikolengüistik, sosyolengüistik vb.) araştırma alanına giren çok yönlü konulardan biridir" (Güngör, 2006: s. 70) demektedir. Örtmece sözlere budunbilimsel açıdan bakıldığında Orta Asya Türk Halklarının yanında Müslüman olmayan Türk Halklarında da hemen hemen aynı yaklaşımların olduğu söylenebilir.

Tabu sözcüklerin değiştirilerek söylenmesi bütün Sibiry halklarının geleneksel yaşantısının önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Bu örtmeceler özellikle avcılık ve hayvan adları, ölüm ve ölümlle ilgili durum ve nesnelere, hastalık adları, cinsellik ve çeşitli fizyolojik süreçleri içeren ayıp sayılan kavramlar ve insan ilişkilerinde kişilerin birbirlerini nitelermeleri ve hitaplarında yoğunlaşmaktadır (Killi, 2006: s. 50).

İnsan, hayvan, kutsal varlık adlarına yönelik sakıncalar ve yerine kullanılan örtmece

² Örtmece söz: (euphemism, güzel adlandırma, iyi adlandırma):*Kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayıdır.* Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, C. III, Ankara, 1990, s. 100, (Es. Hüsnü tabir). Örtmece sözün (güzel adlandırma) yanı sıra kötü adlandırma (dysphemism) da vardır. Konumuz olmamakla birlikte kısa da olsa değinmek gerekir. Dünyanın birçok ülkesinde çocuklara ad konurken beğenilen, sevilen ad koyma eğilimi varken kimi ülkelerde güzel adların kötü ruhların ilgisini çektiğine inanılmaktadır. Siyam'da, Tonking'de bu nedenle çocuklara güzel ad vermek yerine şeytanların, kötülük ruhlarının onlar için bir tehlike olmayacakları döneme kadar *Domuz*, *Yaramaz* gibi isimler verilir. Yine bu tür uygulamaların Türk soylu Kazak ve Altay halklarında da yaygın olduğu görülmektedir. Kadın adlarına yönelik kötü adlandırmalar da söz konusudur. Oyrotça'da *çıçkan*: 'fare', *Dyitu*: 'Pis kokulu', Altın Ordu Han'ı Özbek'in kızının adı *İt-küçücük*, Şorca'da *Poktuğ-kiriş*: 'bok', Hakasça'da *Çolbanah*: 'Töre dışı çocuk' adları kız adı olarak verilmiş olup kötü adlandırmalara örnektir. Bkz. Rasonyi Laszlo, "Türklükte Kadın Adları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988: Ankara, s. 75-79.

sözler bütün dünya halklarının dillerinde vardır. Tabu baskısıyla ortaya çıkan adlara yönelik dildeki bu eğilim ve sakıncalar, Türk lehçelerinde de yaygındır. Çocuklara ad koyma, ad değiştirme ve buna bağlı inanç ve uygulamalara yönelik folklor araştırmaları bir hayli çoktur.

Eski Türk ailelerinde, *büyüklerin adlarını söyleme yasak* ve tabu idi. Bundan dolayı, Kurdu adında, küçük hayvanların adı ile örtülü olarak tanımlanmış olması düşünülebilir... (Ögel, 1995: s. 117-118).

Kadın adlarına yönelik ayrıntılı bilgi için Çağatay³ ve Laszlo Rasonyi'nin⁴ çalışmalarına bakılabilir. Eski Türk Yazıtlarından başlayarak günümüze kadarki tarihî süreçte özel kadın adları, adlara yönelik sınıflandırmalar ve kadın adlarının sözcük anlambilimsel özellikleri üzerinde ayrıntılı olarak durmuşlardır.

Eski Türk Yazıtlarında geçen kadın adlarına şu örnekleri vermek mümkündür:

Apa: büyük abla: 1. apam ölgän (?) erkäntä bitig bëtimiz., 2. Anne (DTS, 1969: s. 47).

Ĥatun, Ķatun kadın, kraliçe' demektir (Gabain, 2007: s. 273). *Ög(ü)m katun ulayu öglärim äkälärim käliñün (ü)m Ķunçuyıların* (IN₉) “annem sultan (kraliçe) ve dahi (üvey) annelerim, halalarım ve ablalarım, (üvey) kız kardeşlerim, prenseslerim” (Gabain, 2007: s. 95), (30) Qatun joq bolmus² ärti, any joylatajyn², tidi, sü baryñ,—tidi, Alton jysda oluruñ — tidi. Sü basy İnäl qayan, Tardus² sad barzun²,— tidi. Bilgä Toñuquq baña aıdy: (Malov, 1951: s. 63).

Katun unvanıyla türetilmiş kişi adları: İlbilgä Katun (KTD 11, Malov, 1951: s. 29), Divanu Lugâti't-Türk'te bolluk içinde büyüyen asaletli kadınlara “أغلغو قاطون” Oglagu katun” denir (DLT, I, 138), Terken Katun “تَرَكَنْ قَاتُ”, (DLT, I. 376), Quma II: quma qatun (DTS, 465).

Erdoğan, Kaşgarlı Mahmut'un Divanu Lugâti't-Türk adlı eserinde kadın adları, kadının küçüklükten itibaren çocukluk, gençlik, evlilik, yaşlılık ve karakterine göre verilen olumlu ve olumsuz sıfatlarla karşılaşılmaktadır (Erdoğan, 2016: s. 197) der. Bunlar: (As: cariyelere verilen ad (DLT I, s. 85), Kaçaç: قَجَّجْ İpekli Çin kumaşı. Doğrusu قَجَّجْ tır. Bu kelime cariyelere ad olarak verilir. DLTII, s. 285). Kümüş: gümüş, akça, kadın adı olarak geçmektedir. (DLT IV. S. 397).

Dede Korkut kitabında kadınlar dört türlü kabul edilerek tasvir edilir. İlki “evin dayağı yani direği” sop olumlu kadın tipi, ikincisi “solduran sop” olumsuz kadın tipi, üçüncüsü “dolduran sop”tur, olumsuz bir kadın modelidir. Kız Zeliha, Zübeyde, Ürüveyde, Çan Kız, Çan Paşa, Ayna Melek, Kutlu Melek (Zahidoğlu, 2001: s. 6-7), Dördüncüsü de “ne kadar dersen bayağı sop” kadın modeli ise kadınların en olumsuz olarak gösterilir (Genç, Kılıç, Aksoyak, 2016: s. 226). Burla Hatun (s. 375), bunların dışında Banı Çiçek (s. 377), Boğazca Fatma (s. 389) adlar da aynı eserde geçmektedir.

³ Çağatay, Saadet (1962). *Tükçe'de Kadın İçin Kullanılan Sözler*, Ankara: TDK Yayınları.

⁴ Laszlo, Rasonyi (1988). “Türklükte Kadın Adları”, *Bellekten*, Ankara: TDK Yayınları.

Kaşgarlı Mahmut, kağan soyundan olan kadınlara verilen unvanın da Altun adıyla yapıldığını (Altun Tarım) dile getirmiştir. L. Rasonyi'ye göre "Altun" sözcüğü kadın adı olarak kullanılmıştır. Kitabelerde bu sözcükle birlikte Altun Kağan, Altun Kara, Altun Tay Sağan, Altun Tamğan Temür adları yer almaktadır.

A. N. Samoyloviç ise konuyla ilgili Türk yazılı tarihi kaynaklardan şu örnekleri vermektedir: Kemçik-Çirgak mezar taşındaki "(...) teyzemden, annemden, karımdan (...) ayrıldım. İyi eşimden ayrıldım, karımdan ayrıldım, Prensesime doyamadım". "Emin bir yerde bulunan karımı (karılarımı) ve vadideki oğlumu (oğullarımı) terk ettim" (Roux, 1999: s. 63).

Teyzem, annem, karım, prensesim, ifadelerinden hareketle Türk Yazıtlarında ve Köktürk tarihinde ataerkil bir yapılanmanın yanında anaerkil bir yapılanmanın da bulunduğu Türeyiş Efsanesinden de anlaşılacağı üzere dışı kurttan türeme, dış evlilikler (egzogami) sonucu anaerkil yapı ve evlatlık kurumlarında korunan gelenekler, kadını erkeğin gerisinde değil yanında, gerektiğinde yönetici, erkeğiyle omuz omuza savaşan ve hayatın zorluklarını paylaşan bir kimlikle ortaya çıkarmaktadır. Oysa L. Rasonyi, Türk kadın adlarıyla ilgili olarak yaptığı bir araştırmada Eski Türk Yazıtları ve tarihî kaynaklardaki verilere göre erkek adlarına oranla çok az sayıda kadın adı bulunmasının ataerkil toplum yapısından kaynaklandığını ileri sürmektedir (Rasonyi, 1988: s. 66). Ancak tarihî sürece dayalı olarak Türk kadınının toplumdaki sosyal statüsü, görev ve sorumlulukları vb. bireysel anlamdaki konumunu İslam öncesi ve sonrası olarak değerlendirmek daha akılcı bir yaklaşım olacaktır.

1-1- Kadın Dilinde Yasaklamalarla İlgili Sözlere Budundilbilimsel Yaklaşım

Özel kişi adları konusunda, en çok yasakla karşılaşan kadınlardır. İlkel toplumlarda pek çok husus kadınlar için tabudur. Kadınların katılması kesinlikle yasak olan birçok toplumsal etkinlik vardır. Ancak belirli bir denemeden geçmiş, olgunlaşmış sayılan erkeklerin katılabileceği 'Maenner-Bunde' (Erkek Birlikleri) denilen kurumun doğuş nedeni de kadınlara bu tür yasaklamalardan kaynaklanmaktadır. Bu yasaklardan biri de bazı kişilerin adlarını ağza alma yasağıdır. Mesela Zulu kadınları için kralın, kabile reisinin, kaynata ve onun kardeşlerinin adları tabudur.

Güney Hindistan'da kadınlar, kocalarının adının rüyada bile söylenmesinin onun erken ölümüne sebep olacağına inanırlar. Habeşistan'daki Amharjar'da çocuğa verilen adlardan biri erkeklerin, diğeri kadınların kullanacağı ad olmak üzere ayrı ayrı olması çok dikkat çekicidir. Demek oluyor ki ana, çocuğuna babanın çağıracağı adla seslenemez. Frazer de Caffreler'de kadının birçok sözcüğü, özellikle kocasının ve kaynatasının adını, hatta genel olarak kocasının erkek akrabalarının hiçbirisinin adını söyleyemediğinden, onlar yerine başka sözcükler seçmek zorunda kaldığını, bu ve benzeri sözcüklerin yasaklarının çokluğu yüzünden Caffreler'de "kadın dili" denilen ayrı bir lisanın doğduğunu belirtir (Frazer, 1978: s. 16).

Littmann, gittiği Habeşistan'da yerli halkın kendilerini muayene eden misyoner doktorlara gerçek isimlerini söylemek yerine başka bir isim söylediklerini fark eder. Bu insanların misyoner doktorların 'Tanrı' tarafından mı yoksa 'Şeytan' tarafından mı gönderildiklerini bilemedikleri için her ihtimale karşı korunmak amacıyla bu yola

başvurduklarını tespit etmiştir (Akpınar, 1985: s. 5).

Sumatra yerlileri konuşma esnasında kendi adlarını söylemedikleri gibi akraba ve yakınlarının adlarını da söylememeye dikkat ederler.

A. B. Ellis’e göre Afrika’nın batı sahillerindeki kabileler insanla ismi arasında fizikî bir bağ, bir ilgi olduğuna, bir kimseyi ismine dayanarak mahvetmenin mümkün olduğuna inanırlar. Bunun da ancak doğum sırasında aldığı isimle yapılabileceğine inanırlar. Günlük hayatta kullanılan ismin buna uygun olmadığı dolayısıyla bu ikinci adın başkalarına söylenmesinde hiçbir sakınca bulunmadığı inancı vardır (Çağatay, 1974, s. 366).

Torres-Straits’in batısındaki adalarda bir erkek, baldızından söz edecekse, filanın karısı der. Erkek, kayınbiraderlerinin adını ağzından kaçırırsa utanır ve başını eğer. Utancından ancak adını yanlışlıkla andığı kişiye bir hediye verirse kurtulabilir. Aynı bedel yanlışlıkla baldızın, kaynata veya kaynananın adları sarf edildiğinde de verilir. Yeni Britanya’nın Gazelle yarımadası kıyılarında yaşayan yerlilerde de, kayınbiradere adıyla seslenmek ona yapılabilecek en büyük hakarettir; ölümle cezalandırılacak bir suçtur (Frazer, 1978: s. 16).

1-2- Türk Halklarındaki Kadın Dilinde Yer Alan Örtmece Sözcükler

Kişi adlarıyla ilgili kaçınmalara akrabalar arasında uyulmaması, en azından bu tabuların hafiflemesi beklenirken söz konusu kaçınma akraba ilişkilerinde daha büyük önem kazanmaktadır. Karı kocanın birbirinin adlarını söylemeleri, adlarla benzeşen heceleri veya adı çağrıştıran sözcükleri bile ağza almaları yasaklanmıştır. Örneğin; Kırgızlarda kadın bir başkasının yanında her ikisinin yaşı da ilerlemiş olmasına rağmen kocasının adını söylemez. ‘Ata’, ‘atabız’ der. Bunun sebebi kadının kocasına duyduğu saygı, geçmişten gelen geleneğin sürdürülmesidir. Ayrıca kadının kocasının adını söylemesi de toplumda saygısızlık olarak algılanır. Günümüzde Kırgızlarda çocuklar - kız ya da erkek- anne ve babalarına ‘Sen’ değil, ‘Siz’ diye hitap ederler. ‘Sen’ diye hitap edilirse anne ya da baba küçük görülmüş olur. Bu da çok büyük bir saygısızlık anlamına gelir. Bu durum Ruslarda da söz konusudur. Büyük bir ihtimalle bu hitap şekli Kırgızlara Ruslardan geçmiştir.

Kırgız ve Kazaklar’da hâlâ yaşayan bir adet gereğince gelinin, kocasının ailesine hatta kabilesine mensup akrabalarının adlarını ve bu adlara benzeyen sözcükleri dahi söylemesi yasaktır. Ancak erkek adlarını başka bir adla (örtmece sözle) kullanma eğilimi Kazak kadınlarında da vardır. Kazak dilbilimci T. Canuzakov bu konuda şu örnekleri verir:

Süttibay: Uwız, Buqarbay: Süzekbay, Qarabas: Baranşeke, Sarıbas: Şiykil şeke, Köjekbay: Qoyanbay, Üzikbay: Dödege, Aqbay: Qılañ ata, Tüñlikbay: Qayırma, Qozıbaq: Kepe, Qoylıbay: Jandıq, Elaman: Halıkesen, Asavbay: Tarpañ, Qamısbek: Qurak ata (Ahmetov, 1995: s. 40).

Yukarıdaki kullanım biçimine benzer Başkurlarda da söz konusudur. Bu konuya Yazıcı Ersoy şu örnekleri vermektedir: *äsähi* “erkeğin hanımına seslenme sözü” (BTH, II, 757). *äsä* “çocuğu olan kadın, anne (kendi çocuğu için)” (BTH, II, 322) kelimesinin

teklik 3. şahıs iyelik ekli şeklidir (<äsä- hî). **aÂul** “çok güzel ve kıymetli, asil, değerli, pahalı” (<Ar. aâil) **aÂul qüş** “iyi huylu, güzel kadınlara söylenir” (BTH, I, 86). (Yazıcı Ersoy, 2012: s. 56).

Kazak, Kırgız ve başka Türk halklarında olduğu gibi Altay Türklerinde de kadınların özel sözcük kadrosu bulunduğu gibi erkeklerin de değişik av meşguliyetlerinde, güncel yaşamlarında, özellikle dil yasağı olmasından dolayı ortaya çıkan halk inançlarına bağlı, özel sözcük kadrosu vardır. Altay lehçesinde, sözlüklerde kayda geçirilmemiş olan ve özel kadın sözcük kadrosunu ifade etmek için kullanılan *pay* adı ve bu sözcükten türetilen *payla-* fiili vardır. Kadın, kadınlara özgü sözcükleri kullandığı zaman onun hakkında şöyle derler: *paylan yat*. Bu ad ve ondan türemiş olan fiil, aslında yalnızca özel kadın sözcük kadrosunu değil, genellikle halk âdetini, daha doğrusu “yasak, çekinme, sakınma” ve bu yasağı uygulama anlamını ifade etmektedir.

Kocasının akrabalarının adlarını söylemeye çekindiğinden dolayı *paylan yat* olduğu zaman, kendi özel sözcüklerini kullanırken kadın işte asıl bu pay âdetini veya yasağını yerine getirmektedir.

N. P. Dırenkova, kaynata ile gelin arasında Altay, Teleüt, Şor, Kara Kırgız Türklerinde mevcut olan “psşik yasaklar” (bu terim ilk kez L. Y. Sternberg tarafından kullanılmıştır) ve buna bağlı dil yasakları hakkında bilgi verse de “yasak” teriminin yerel ismini belirtmemektedir (Zahidoğlu, 2002: s. 160-161).

Altaylılar, Hristiyan olmasalar da kadınları erkek adlarını genelde Rus adlarıyla (örtmece sözlerle) anma yoluna giderler (Ahmetov, 1995: s. 43): *Adıs*: Anaşkı, Anaşka, Ananiy; *Ayruş*: Timekey/ Timofey; *Añçı/ Añşı*: Arsane/ Arseniy; *İt-kulak*: Pavlış/ Pavluşa/ Pavel; *Qamduw*: Jeremey/ İvan; *Qoyonok*: Vanuş, Vanuşka, İvan vb.

Kadın dilinin konuşulması güçtür, çünkü sözünü ettiğimiz sözcüklerin türetilmesinde bir kural yoktur. Her bir kadının bu şekilde kendine ait bir sözcük dağarcığı oluşmakta, bütün kadınların kullandığı sözcüklerden oluşan bir sözlük oluşturma imkânı da bulunmamaktadır. Bu durumda diğer kadınların buldukları sözcükleri de kullanma olanağını bulamaz. Herkes kendi sözcüklerini kullanır.

Özbek dilci, N. İsmatullayev’e göre yavuz ruhların şerrinden korunmak için Sâtivâldi, Ulmac, Tursun, Turgun gibi isimlerin yerine, gelenek-görenek ve dinî inançların neticesinde (çocuğun anne babası ve çevresi tarafından) başka bir isim kullanılmaktadır (İsmatullayev, 1964, s. 48).

Adı *Muhriddin* olan bir çocuğu, babası *Utâbay* diye, annesi ise, *Sutâbay* diye çağırılmaktadır. Söz konusu çocuk İkinci Dünya Savaşında doğmuş olup, savaşın bir an önce zafere sonuçlanması isteğiyle *Utâbay* diye anılmaktadır (İsmatullaev, 1969: s. 49).

A. N. Samoyloviç, toplum içerisinde kadına tabu olan aile büyüklerinin, akraba erkek adlarını, fonetikselsel bir değişiklikle adın baş harfi değiştirilerek kulağa hoş gelmesi de anma yoluna gidebildiğini belirtmektedir (Samoyloviç, 1915: s. 165).

Mambat: Sambat, *Ali*: Sali, *Tursun*: Mursun, *Ahmat*: Sahmat, *Turgan*: Murgan veya Surgan, *Cakib*: Cakâb veya Makib, *Cuma*: Kuma, Ceksembi (Pazar günü): *Meksembi*,

Baykız: Oykız vb.

“*Rukiya*” adlı kızın saçları sarı olması nedeniyle annesi *Tilla*: altın, ağabeyinin hanımı (yengesi) da onu *Altın*: altın diye çağırılmaktadır.

Anadolu Türklüğüne baktığımızda, pratik anlamda adla ilgili yasaklama ve sakımlar, örtmece sözlerin kullanımında paralellik aynı anlayış ve uygulamalar hâkimdir. Konunun çok geniş olması bakımından Türkiye’deki ağızlarda kullanılan kadın ve kadın adları ile ilgili adlandırmalara burada değinilmeyecektir.

Gelinler, Kars çevresinde ve Doğu Anadolu’nun birçok yerinde, çocuklarının yanında eşlerine isimleri ile hitap etmezler: ‘*babası*’ veya ‘*babaları*’ diye seslenirler. Aynı şekilde kaynanalarının yanında, ‘*oğlun*’ başkaları ile konuşurken, “*bizimki*”, “*bizim herif*” veya “*kişi*” sıfatlarını kullanırlar. (Kalafat, 1995: s. 109).

Borçalı’da, gelin eşine adı ile hitap etmez. Kaynanasına hitaben evde konuşurken, ‘*oğlun*’ der. Eşi de ona ‘*aykız*’ veya babasının adı ile ‘*Yusuf’un kızı*’ veya memleketinden hareketle ‘*Ay Karşlı*’ veya ‘*Ay tembel*’ der. Bu hitap şeklinde herhangi bir aşağılama veya horlama yoktur. Bu doğal ve yaygın bir uygulamadır ve hiç yadırganmaz. Türk dünyasının her kesiminde, bilhassa kırsal kesimde görülür. Anadolu’da bu uygulamaya ‘ses saklama’ denir.

Karaçay-Malkar Türklerinde kadın hiçbir zaman kocasının adını anmaz. Onun için “*er kişi*” der. Bu inanç bir sakımdır ve Anadolu Türklerinde de vardır. Anadolu Türklerinde de erkekler hanımların adını vermez, onları lakaplarla anarlar. Onlara, “*Hatun*”, “*Bizimki*”, “*Küldöken*”, “*Bizim Köroğlu*” gibi isimlerle hitap ederler (Kalafat, 1995: s. 98).

Kadına toplum içerisinde verilen (uygun görülen) roller doğurganlık, ev hanımlığı ve analıktır. Bu durum ev dışında birey olarak sosyal varlığını sürdürmede, başkasına bağımlılığı (eşine, babasına) zorunlu kılmaktadır. Temsil etme ve edilmede, haklarını arama ve kendini savunmada toplumun değer yargılarının yaptırımları ve zorlamalarıyla karşılaşmaktadır. Bütün bunlar şu veya bu şekilde kadın diline de yansımaktadır.

Yapılan araştırmalar sonucu:

- a) Kadın dili ile erkek dilinin hem içeriksel hem biçimsel açıdan birbirinden farklı olduğu,
- b) Toplumdaki önyargının tersine kadınların erkeklere oranla daha az konuştuğu,
- c) Erkek dilinde yöresel lehçenin kadınlara oranla daha yaygın olduğu,
- d) Sözcük türü olarak erkeklerin ad ve belirteçleri, kadınların ise bağlaç, ünlem ve eylemsileri daha sık kullandığı,
- e) Erkek diline oranla kadın dilinin yazı diline (ölçünlü, standart dile) daha yakın olduğu,
- f) Sözdiziminde erkek dilinde devrik tümceler, kadın dilinde ise kurallı tümcelerinin ağırlıklı olarak yer aldığı tespit edilmiştir (Balci-Balci, 1997: s. 45).

Belirli yaş ve eğitim düzeyine göre yapılan anketlerde ise kadınların konuşma ve yazı dilinde erkeklere oranla edimbilimsel açıdan farklı yaklaşımlar sergiledikleri gözlenmiştir. Kadınlar hemcinsleriyle beraberken ‘kadın konuşma kodu’nu seçtikleri, erkeklerle konuşurken bu koddan vazgeçerek ‘erkek konuşma kodu’na geçtikleri tespit edilmiştir. Erkeklerde ise böyle bir durumun söz konusu olmadığı ortaya çıkmıştır. (Özçalışkan, 1994, s. 274-287). Ayrıca kadınların da en az erkekler kadar argo, küfür gibi düşük prestijli dil biçimlerini kullandıkları ortaya çıkmıştır. Kadınların erkeklere oranla yüksek prestijli dili daha çok kullandığı saptanmıştır. (Doğru-Güneş, 1999: s. 247-253).

Sonuç

Toplum tarafından tabu sayılan varlıklar ve varlıkların adlarına yönelik sakımlar neticesinde ortaya çıkan güzel adlandırmalar (euphemism), kendisini bütün yönleriyle kadın dilinde göstermektedir. Kocasının akrabalarının (kaynata, kaynana, kayın vb.) adını söylemek bir bakıma onlar için yasaktır. Bu yasaklama onları, sadece akraba adlarını değil, vahşi, yırtıcı hayvanların, av silahlarının hatta kendi çocuklarının adlarını değiştirerek kullanma yoluna itmektedir.

Erkek dilinde kadınlarla ilgili birtakım adlandırmalar (ayrancı, küldöken, bizimki, eye vb.) alay ya da tahkir değil; ada dayalı yasaklama ve sakımlar neticesinde ortaya çıkan dilde farklı bir algılama ve ifade biçimidir. Bu farklı algılamanın dil göstergelerindeki yansımaları bazen güzel bazen de kötü adlandırmayla kendini göstermektedir.

Türk halklarında her kadın kendi dilini üretmek ve yaratmak zorundadır. Kocasının adına benzer ev araçlarının adını dahi değiştirmesi gerekir.

Kadın leksikolojisine yönelik örtmece sözler, Türk lehçelerinde karşılaştırmalı olarak ele alınıp incelenmesi gereken konulardan biridir.

Kaynakça

- AHMETOVA, A. (1995). *Türki tilderindeki tabu men evfemizmder*, Almatı: Gılım.
- AKPINAR, Turgut. (1985). “Dünyada ve Türklere Ağza Alınması Yasak (Tabu) Kelimeler”, İstanbul: *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*.
- ALKAYA, E. (2001). “Tatar Türklüğünün Kullandığı Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1.
- BALCI, T.-BALCI, H. (1997). Kadın Erkek Eşitsizliğinin Nedenleri ve Dil Kullanımına Yansımaları, Adana: *Ç. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*.
- ÇAĞATAY, S. (1962). *Türkçe’de Kadın İçin Kullanılan Sözler*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÇAĞATAY, S. (1974). “Türklere Batıl İnançlar Arasında Tabu”, T.C. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Milli Folklor Enstitüsü Müdürlüğü, *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri*, Ankara.
- DOĞRU S.-GÜNEŞ, B. (1999). “Kadınlar da Erkekler Kadar Argo Kullanır mı? Edimbilimsel Bir Araştırma”, *XIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 247-253).

- Drevneturkskiy Slovar (DTS), Leningrad, 1969.
- ERDOĞAN, İsmail (2016). “Divan-ü Lügati’t-Türk’te Kadınla ilgili Kavramlar”, *Dini Araştırmalar, Kadın Özel Sayısı*.
- Eski Türkçenin Grameri* (2007). (Çev. Mehmet Akalın) TDK, Ankara, 2007.
- GENÇ, İ.-KILIÇ, A.-AKSOYAK, H., (2016). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: TOBB.
- GÜNGÖR, A. (2006). “Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine”, Erzurum: *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 29.
- İSMATULLAYEV İ. N., (1964). *Hozirgi uzbek tilida evfemizmlar*, Dis., Kand.nauk, Toşkent, 1964.
- Kaşgarlı Mahmud, (2006) *Divan-ü Lügati’t-Türk Tercümesi (DLT)*, C. I (Çev. Besim Atalay) Ankara: TDK Yayınları.
- KİLLİ, G. (2006). “Hakas Türkçesinde Örtmece”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. III, S. 3, s. 50.
- MALOV, S. E. (1951). *Pamyatniki Drevneturkskoy pismennosti*, Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSR.
- MEMMEDLİ, Y. (1996). “Eski Türkçe”de Şahıs Adları ve Unvanları”, *Belleten*, 1996.
- ÖGEL, B. (1995). *Türk Mitolojisi*, II. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖZÇALIŞKAN, S. (1994). Kadın ve Erkeklerin Küfür Kullanımı Üzerine”, *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara: Hitit Yayıncılık, s. 274-287.
- PORZIG, W. (1995). *Dil Denen Mucize*, (Çev. Prof. Dr. Vural Ülkü), Ankara: TDK Yayınları: 617.
- RASONYI, L. (1988). “Türklükte Kadın Adları”, *Belleten*, Ankara: TDK Yayınları.
- ROUX J. P., *Altay Türklerinde Ölüm*, (Çev. Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999.
- SAMOYLOVIÇ, A. N. (1915). “Zapretnıye Slova V Yazıke Kazak-Kirgizskoy Zamujney Jenşin” *Livaya starına*. –Petrograd, s. 165.
- YAZICI ERSOY, H. (2012), “Başkurt Türkçesinde “Kadın” ile İlgili Söz Varlığı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), s. 55-82. Erişim24.05.2017. http://sutad.selcuk.edu.tr/suta_d/article/view/559/548.
- YUND, K. (1980). “Dilimizdeki Cansız, Soyut ve Somut Kavramlarda Erkeklik ve Dişilik”, *Türk Folkloru*, Ocak.
- ZAHİDOĞLU, Vahit (2001). “Kitab-ı Dede Korkut’taki Bazı Kelimeler Üzerine”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 16, Erzurum.
- ZAHİDOĞLU, V.-BEKKİ, S., (2002). “A. N. Samoyloviç (1880-1938) ve Altay Türklerinde Kadınlara Özgü Kelimeler Adlı Makalesi”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 13/2002.

Erdinç KİNEŞÇİ*

Postmodern Etik Kavrayışı ve “Müziğimiz” Filmi

Postmodern Ethical Conception and “Müziğimiz” Film

ÖZET

Bu çalışmada, hiç kuşkusuz sinemayı sinema yapan önemli yönetmenlerden biri olan, Jean- Luc Godard’ın 2004 tarihli, Müziğimiz (La Notre Musique) filmi, postmodern etik kavrayışı zemininde yorumlanmıştır. Bu bağlamda, bu makalede Godard’ın “Müziğimiz” filmi ile Bauman ve Lévinas’ın yaklaşımları arasında varsayılan ilişki ve bağlantılar bağlamında bir film okuma yapılmıştır. Godard, 1950’lerin sonlarından günümüze değin politik ve entelektüel filmler yapmış bir yaratıcı yönetmendir. Filmleri dünya hallerinin sorgulanması temelinde ilerler. Bu film de böyle bir sorgulama örneğidir. Godard bu filminde Lévinas’ın “ben bir başkadır” savı temelinde sinema ve gündelik hayatı sorgular ve seyircinin diğer filmlerinde olduğu gibi kendine eşlik etmesini ister. Bir film okuma örneği olarak nitelendirilebilecek bu makalede öncelikle postmodernite olgusundan bahsedilmiş, sonrasında film okumasının merkezinde yer alan “postmodern etik” kavrayışı tartışılmıştır. Yönetmen Jean-Luc Godard’ın sineması hakkında genel bir çerçeve çizmeden önce postmodernitenin sinemadaki etkilerinden kısaca söz edilmiştir. Ardından, esas mesele olarak filme odaklanılmıştır. Makalede, ayrıca, belirli sosyal olguların ve problemlerin tartışılmasında yazılı metinler kadar bir sanat dalı olarak filmsel anlatımın önemli olduğu ve filmlerin ve yönetmenlerin sosyal bilimcilere söyleyecek çok şeyi olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: J. L. Godard, Sinema-Sosyoloji İlişkisi, Müziğimiz Filmi, Modernite, Postmodern Etik.

ABSTRACT

In this study, no doubt one of the important directors who are creators of the cinema is Jean -Luc Godard’s film of “Our Music which dated 2004 is interpreted in the context of postmodern ethics. Within this context, in this article was done a film reading in the context of assumed relationships and links between “Our Music” which is Godard’s film and the approaches of Bauman and Lévinas. Godard is a creative director who have made political and intellectual films from the late 1950’s to present. His films progress on the basis of interrogation of world affairs. This film is also an example of such an inquiry. Godard, in this film interrogates cinema and everyday life on the basis of Lévinas’s argument that “I am someone else” and he wants to accompany him from spectator as other his films. In this article which can be described as a sample of film reading, first of all, it is mentioned postmodernity, following it is argued that conception of “postmodern ethics” that is center of film reading. Before drawing a general framework on director Jean-Luc Godard’s cinema, it is talked about briefly the effects of postmodernity on cinema. Then, it is focused on the film as a main point. In this article, also it is emphasized that there is importance of the filmic narrative as an art branch in the discussion particular social phenomena and social problems as well as written text and films and directors have lots of things to tell social scientists.

Keywords: J. L. Godard, Cinema, The Film of Our Music, Modernity, Postmodern Ethics.

* Yazar/Author Arş.Gör., Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
erdinckinesci@kmu.edu.tr

Dünyada özellikle 70’lerin sonlarından ve 80’lerin başlarından itibaren meydana gelen kriz koşulları altındaki değişim ve dönüşümleri tanımlamak, adlandırmak hususunda “Postmodernite” yaygın olarak kullanılan tanımlamalardan biridir. Bu bağlamda, “Postmodernlik” kavramının ne olduğuna ilişkin farklı görüşler ve tartışma çerçeveleri ortaya atılmıştır. Bu farklılıklara rağmen belirtilen görüşler arasındaki ortaklık; postmodernliğin kesin bir biçimde modernlikten farklı bir çağ değişikliği olduğudur (Çiğdem: 2000). Postmodernliği tanımlama girişimi, çabaları boyunca “tarihsel geçmiş duygusunun yitirilmesi”, “şizoid kültür”, “dışkı kültürü”, “gerçekliğin yerini imajların alması”, “simülasyonlar”, “zincirinden boşalmış göstergeler” gibi yorumlamalar karşımıza çıkar (Featherstone, 2005: 33).

Postmodernizm kelimesinin ilk kullanımına bakıldığında sanat alanında, Federico de Onis’in 1930’lu yıllarda deneyimlenen modernizme karşı bir tepkiyi ifade etmek için bu sözcüğü tercih ettiği görülür. Sonrasında ise yine sanat alanında, 1960’lı yıllarda Rauschenberg, Cage, Burroughs, Bartelmes ve Sontag gibi dönemin genç ve yenilikçi sanatçıları ve eleştirmenleri tarafından yüksek modernizmin ötesindeki alternatif bir hareketi anlatmak için yaygın olarak kullanılır. Bu yıllarda bu sözcük, New York entelektüel çevresinde popüler hale gelir ve böylelikle postmodernizm sözcüğünün kullanımı, 1970’li ve 1980’li yıllarda, sanat alanı içerisine odaklanıldığında, mimari, müzik, görsel sanatlar ve sahne sanatlarında artar (Huysen 2000: 209). Sosyal teoriden önce sanatta geniş bir kullanım alanına sahip olan “postmodernizm” kavramı Bell, Kristeva, Lyotard, Vattimo, Derrida, Foucault, Habermas, Baudrillard ve Jameson tarafından ilgisiz kalınmamış, sosyal teoride öncesinde Avrupa’da ve sonrasında Amerika’da hem epistemolojik, hem ontolojik hem de metodolojik odak meselelerden biri haline gelir (Featherstone, 2005: 28; Huysen, 2000: 209).

Postmodern kavramının tartışılmaya başlandığı sürece toparlayıcı bir başlangıç ararsak; Lyotard(1992)’in 1979 yılında yazmış olduğu ve postmodernite olgusunun kuramsallaştırılmaya çalışıldığı *Postmodern Durum* eseriyle karşılaşırız. Bu eserde; Lyotard (1992: 6) genel hatları, görünümüyle “postmodern durum” u sanayi sonrası toplumlarında bilginin statüsünde meydana gelen değişme ve belirleyici özellik olarak meta anlatıların ortadan kalkarak, açıklayıcılık ve meşruiyet güçlerini yitirmek olarak ele alır¹. Bu tanımlama doğrultusunda Lyotard’ın iddiası çerçevesinde postmodernlik, Aydınlanma dönemiyle kurulan insanın akılcı olduğu, evrensel bir sosyoloji anlayış² ve buna paralel olarak düz çizgisel ilerlemeye duyulan inançtan ayrılmayı ifade eder. Lyotard “modernitenin büyük umutlarının sona erdiğine ve geçmişin totalleştirici

¹ Harvey’in yorumlaması doğrultusunda, Postmodernizmi doğrudan veya dolaylı olarak kendine sorun edinen teorisyenlerden olan Foucault ve Lyotard, “her şeyin birbirine bağlanmasını ya da temsil edilmesini sağlayan bir üst-dil, üst-anlatı ve üst-teori fikrini” kabul etmezler ve Lyotard postmodernizm meselesi üzerine çok kafa yoran bir kişi olarak postmodernizm olgusunu özet olarak “üst-anlatılara inanmamak” olarak tanımladığı belirtir (Harvey, 2007: 60)

² Bu anlayışta bilgiye yönelik olan farklı ve homojen olmayan, evrensellik iddiasını taşıyan fikir ve görüşler postmodern bakış açısına göre kabul edilir. Giddens *Modernliğin Sonuçları* adlı kitabında, böylelikle evrensellik iddiasını taşıyan bilim faaliyetinin kendisi de ayrıcalıklı konumunu yitirmiştir (Giddens, 2010: 15)

toplumsal teorilerini ve devrimci siyasetini sürdürmenin olanaksızlığına işaret eden bir 'postmodern durum' tasviri çizer (Best&Kellner, 2016: 368). Bu çerçevede; postmodernite derken anlaşılması gereken Aydınlanma felsefesinin kurduğu ve biçimlendirdiği "klasik hakikat, akıl, kimlik ve nesnellik nosyonlarından, evrensel ilerleme ya da kurtuluş fikrinden, bilimsel açıklamanın başvurabileceği tekil çerçevelerden, büyük anlatılardan ya da nihai zeminlerden kuşku duyan bir düşünce biçiminin boyutlandırılmasıdır (Eagleton, 2015: 9)

Lyotard'ın postmodern tartışmalara olan yoğun katkısının yanı sıra Jameson ve Baudrillard da Postmoderniteyi açıklama konusunda katkılarda bulunmuş etkin isimlerdir. Jameson (1990: 60-65) postmodernizmi, geç kapitalizmin kültürel mantığı olarak adlandırır. Böyle bir dönemde kapitalizm tekeli aşamadan geç kapitalizm aşamasına evrilmiştir. Bu evrilme kendine özgü kültürel görüngülerini de beraberinde getirmektedir.

Baudrillard'ın (1998) postmoderniteden anladığı şey; üretim ve endüstri kapitalizminin egemenliği altındaki modern çağdan yeni teknoloji, kültür ve toplum biçimleri tarafından meydana getirilen sanayi sonrası bir dönemdir. Bu dönemin yapısı içerisinde tüm sınırların, alanların, yüksek ve aşağı kültürlerin, suret ve gerçek arasındaki ayrımların ortadan kalkması yer alır.

Konuyla ilgili değerli yaklaşımlar sunan Featherstone (2005: 34) postmodernizm olgusunun kendisinin, çağdaş kültürde meydana gelen değişimlere dikkatimizi çektiği için, geniş bir sanatsal pratikler, sosyal bilimler ve insan bilimleri disiplinlerinin ilgi alanına girdiğini belirtir (Featherstone, 2005: 29). Bunun yanı sıra, Featherstone (2005: 29) iki ayrı kültür olarak düşündüğümüzde modernlik ve postmodernliğin birbirlerinden ayırım noktalarının belirlenebileceğini yazar. Buna göre, "modernlik" kimi kavrayışlar açısından, Rönesans'la birlikte başlayan bir süreçtir. 19. ve 20 yüzyılda ise artık bugün üzerinde sıklıkla uzlaştığımız bir içeriğe bürünen modernlik, kendini geleneksel olanın karşıtı olarak kurar. Bu kurulum toplumsalın ilerleyen süreçle birlikte ekonomik ve politik bakımlardan rasyonelleşmesine ve farklılaşmasına denk düşer. Bu gelişmeler nihayetinde, modern ve örgütlü kapitalist-endüstriyel devleti doğuran süreçlerdir. Buna karşın, postmodernlikten bahsetmek ise, "kendine özgü örgütleyici ilkelere sahip yeni bir toplumsal totalitenin ortaya çıkışını içeren bir çağ değişikliğini ya da modernlikten kopuşu ileri sürmek" anlamına gelir (Featherstone, 2005: 21-22).

Bu çalışma açısından sosyolojik yaklaşımı ve fikirleri önemli bir yerde duran Bauman için postmodernite; moderniteden bağımsız olarak düşünülemeyecek bir kavram niteliğini taşır. Bauman için postmodernite; moderniteden bir kopuş, ayrılış değil onun sonucu, devamı, değişen halini ifade etmektedir. Kendi ifadesiyle (Baumann, 2016) "postmodernite"; modernitenin öz düşünömselliğidir. Bir diğer deyişle, postmodernizm olarak adlandırılan şey yeni bir eleştiri, tartışma yumağından ve bir refleksiyondan oluşmaktadır. Temelde bu refleksiyon, modernizm adı verilen derin dönüşümler sürecinin merkezinde durulan ve bir proje olarak başarısızlığa uğradığı düşünülen meta(üst)-anlatılarına reddiye ve modernitenin evrensellik söylemine ve teklik söylemine karşı yürütölen yoğun eleştirilere karşılık gelir. Yani modernitenin kendi başarı, getirilerinin ve sonuçlarının yeniden üzerinden geçilerek düşünölmesi, gözden

geçirilmesi “homojenlik” ve “monolitenin” yerinin “farklılık” ve “çokluk”un, çoğunluk”un; “kesinlik”, “belirlilik”, “öngörülebilirlik”in yerinin ise “bulanıklık”, “belirsizlik” ve “ her şeyin olabilecek”ine bıraktığı bir durumu ifade etmektedir. Bu kesinlikten çıkış ve hep bilinemezlik ile karşılaşma “postmodern bilgelik” tabiriyle değerlendirilir ve hiçbir kimsenin bir şeyden emin olabilmemesinin imkânsızlığı artık su götürmez ‘gerçek’ niteliğindedir. Buna göre hiçbir kimse bu durumdan kaçamaz.

Bu doğrultuda modernitenin içinde yer alan ve ondan hareket eden bütün kuramlar modernitenin sınırları içerisinde çözümlenmelerin yapıldığı, modellemelerin ve tasarımların oluştuğu yapılarıdır. Kısacası modernite; kendinden menkul ve kendi kendini geçerli kılabilen, kendinin varılabilecek “*son nokta*”, “*en ideal yer*” olarak ortaya koymakta kültür merkezli (Avrupa merkezli) kavramsallaştırmaları ile “nesnelliği” sağlamakta idi. Postmodern söylem bu durumun tersine kesinliğin, rasyonelliğe verilen sonsuz değer ve batı merkezli düşünüş ve kurgulanışın tamamen problematik bir niteliğe sahip olduğunu, modernitenin kendine tasarladığı, biçtiği değerlerin bugün, günümüz dünyasında geçerliliğinin söz konusu olmadığını ve belki de geçmişin dünyasında da bahsedilen bu değerlerin, bu özelliklerin bulunmadığını belirtmektedir (Bauman, 2016: 143-145). Postmodern tartışmaların özü batı toplumu, kültürü ve en temelde felsefesi üzerine öz bilinçliliğinin ifade edilmesidir.

Bu bilinçlilik ve düşünömselliğinin en temel unsur ve tespitlerinden biri; modernitenin Habermas’çı kavramsallaştırmadan farklı olarak tamamen bitmiş, tükenmiş, miyadını doldurmuş bir durum, bir proje olduğu, deneyimleme olduğudur. Modernite artık, her yönüyle irdelenebilecek üzerinde tartışılıp, konuşulması gereken tarihsel bir dönem ve sürece karşılık gelmektedir. Bu farkındalık, postmodernite ile kavramsallaştırılmaktadır (Bauman 2016: 144).

Bauman’ın kurduğu çerçevede düşünecek olursak; modernite öncelikle; “kesinlikler”, “belirlilikler” çağı niteliğindedir. Modernite anlatısı; batı merkezinde, Avrupa zemininde ortaya çıkmış temellenmiş kendine yayılacak alanlar bulmaya çalışmıştır. Bu kültür, toplumsal yaşamda da mutlaklıklara, sınırlara, verili gerçekliklere bakarak hegemonik yapılar tesis etmiş, katı hiyerarşiler, dikotomiler oluşturmuştur. Batı-Doğu, Beyaz-Siyah, Uygar-İlkel, Kültür-Doğa, Kadın-Erkek, Akıllı-Deli gibi ayrımlar bu konuda örnek olarak verilebilir. Postmodernite; bu bağlamda kesinlik, belirlilik, kategorik yapılaşma ve hiyerarşiye karşı olunan bir durumu ifade etmektedir. Bu dönem kalıcı, ön görülemeyecek bir belirsizlik veya belirsizlikler toplamı koşulları altında yaşamaktır.

Postmodernliğe atfedilen özellikler “sonsuz olasılıklar”, “farklılıklar” ve “belirsizlikler” olmaktadır. Böylelikle postmodernite bazı kuramcılarının düşüncelerinin aksine Bauman için bir son bir bitiş niteliğini taşımamaktadır. Tam aksine yeni bir dönem ve başlangıç niteliğini taşımaktadır. Bu dönem belirsizliğin ve çokluğun bizimle beraber sürekli bir arada olması “doğru” ve “yanlış”, “iyi” ve “kötü” gibi keskin modern ayrımların olamayacağı, olmadığı anlamına gelmektedir. Postmodern dönemdeki gelişmeler, oluşumlar yani sosyallikler, topluluklar değerlendirilirken akıcılık, süreklilik, akışkanlık, başka bir hale gelebilirlik temelinde değerlendirilir.

Postmodern Etik

Etik kavramı, ilk bakışta kişiler ile sosyal grupların karakter, eylem ve edimlerinin normatif değerlendirilmesine refere eden bir kavramdır (Outhwaite, 2008: 240). Dikkat edileceği üzere, Türkçe tartışmalar ve çeviriler içerisinde sıklıkla ahlak kavramı ile etik kavramı birbirine benzer bir biçimde kullanılmaktadır. Normatif değerlendirme, daha çok ahlak kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir. Etik; ise daha çok ahlak üzerine bir soruşturma, tartışma, değerlendirme çabasıdır. Etik üzerine, felsefe tarihi içerisinde çeşitli yaklaşımlar mevcuttur.

Badiou (2004: 11)'un belirttiği üzere dünyanın etik “çılgınlığa” boğazına kadar battığı bir dönemden geçmekteyiz. Bu dönemin karakteristiklerini “*etik ideolojisi*”; etik başlığı altında gerçekleştirilen her türlü hak ihlalleri ve insan haksızlıklarının gerçekleştirilmesi ve sistemin, yapının kendisini yaşayan kriz dönemlerinde yeniden kurtarması ve sistemin, yapının yönetilebilirliğin yeniden inşa edilmesi süreci ifade eder.

Bauman, Badiou'nun belirttiği modanın muhalifi olarak etik meselesine yaklaşır ve günümüz dünyasında mevcut olan sorunlar karşısında; modern dönemine hâkim olan “büyük anlatılardan” uzak durmaya çalışmakta, tünelin ucundaki ışığı etik temelindeki tartışmalarla bulmaya, takip etmeye çalışmaktadır. Postmodern etiği kavramsallaştırmaya çalışmaktadır.

Postmodernite'nin etik boyutunun vurgulanması ve dikkate alınmasını önermektedir. Modernitenin, etik anlayışının olup olmadığını sorarak etik tartışmalara başlamaktadır. Evvela modernite; ahlaki durumu ve sorumluluğu bireylerden bağımsız, kilise ve devlet tarafından alıkoymakta, yad erkli (dış erkli) bir niteliğe sahip ahlaki sorumluluk ve etik anlayışını gündeme getirmektedir.

Modernite; kendi içerisinde yasa koyuculuk tutkusunu yani “aydınlık misyonunu”; kendi ahlaki ilkelerini oluşturarak uluslara yol gösterme ve ilkelikten, geri kalmışlıktan, kaostan, belirsizlikten, karanlıkta oluş halinden kurtarma gibi çeşitli değişim görevlerini kendine biçmiştir. Ahlak vaizleri, entelektüeller, devlet adamları bu “zorlu” görevi yerine getiren proje adamlığı rolünü üstlenmişlerdir. Temel olarak, T.Hobbes'dan başlayarak insan doğasının kötü ve belirsiz niteliklere sahip olduğunu benimseyen Aydınlanma dönemi insanları iyi davranışın niteliğini rasyonellik ve rasyonel seçimlerin yapılmasıyla sınırlandırmışlardı (Bauman, 1998: 40). Bu kavrayışa göre, bir şeyin iyi olduğuna bireyden bağımsız olarak karar veren toplumsal kurumların olması ve kişilerin onların belirledikleri ile eylemlerini sınırlayıp, belirleme durumunu ortaya çıkarmıştır. Toplumun kurum ve değerleri kişilerin üstünde yer alan yad erkli, dışsal, aşkın bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu noktadan hareketle Kant'ın etik anlayışı buyurgan ve “ödev” temelinde ilerlemektedir. Bu kavrayış Lévinas ve Bauman tarafından eleştirilmiştir (Bauman, 2003: 35). Kant için felsefe, salt teorik bir etkinlik değil, insan aklı adına yasa koyan bir güçtür. Bütün insanları kapsayacak ahlaki ilkeyi bulmayı kendine amaç edinmiştir. Kant böylelikle döneminin tipik yasa koyucu niteliğini taşımaktadır. Bauman'a göre bu durum postmoderniteyi kaçınılmaz olarak oluşturmuştur (Bauman, 1998: 44).

Düşünsel açıdan ne kadar sağlam olursa olsun, evrensel ilkeleri evrensel davranışın etkili standartları haline getirebilecek (ya da bu nedenle bunu isteyecek), hiç itiraz edilmeyen ve güçlü bir toplumsal kurum yoktur. Bunun yerine, varlığıyla bireyi tatmin edici ve güvenilir hiçbir çıkışı olmayan ahlaki bir belirsizlik durumuna iten birçok kurum ve birçok etik standart vardır. Modern toplumun, evrensel olarak bağlayıcı etik kuralların yasaya benzer bir kodunu ararken geçtiği yolun sonunda, sırtında eylemlerinin sorumluluğuyla birlikte, çelişkili ahlaki talepler, seçenekler ve özlemlerin bombardımanı altında kalan modern birey durmaktadır.

Bütün bunları göz önünde bulundurarak, Modernlik deneyiminden edinmemiz gereken en önemli bilgi; Bauman'ın vurgusunda görülebileceği gibi; modernliğin müphemliği etik açıdan da daima ürettiğini düşünmektedir (Bauman, 2001: 9):

Toplumsal olarak inşa edilen ve teşvik edilen doğru davranış kuralları bize öğretilmeden ve biz bunları öğrenmeden önce zaten ahlaki seçim yapma durumunda kalıyoruz. Seçelim ya da seçmeyelim, biz ahlaki bir sorunun içine doğuyor ve yaşam tercihlerimizle ahlaki ikilemler olarak karşılaşıyoruz. Bunun sonucu olarak da, biz, [herhangi bir] sözleşme, çıkar hesabı ya da bir davaya bağlılık yoluyla doğacak herhangi bir somut sorumluluk üstlenmeden çok önce ahlaki sorumluluklar-yani, iyi ile kötü arasında seçim yapma sorumlulukları- taşıyoruz.

Devletin ve dini kurumsal yapıların otoritesi artık bugünün insanları için bir anlam ifade etmemektedir. Günümüz koşullarında her iki yapı da kriz içerisinde yer almaktadır Kant'çı anlamda mutlak ve evrensel kodlar arkalarında yer alan batı merkezli unsurlar nedeniyle geçersiz hale gelmektedir. Dolayısıyla modernitenin “olmayan” etik anlayışının dışında bütün insanları kapsayabilecek ve toplumsal, kurgusal ayrımları aşındıracak yeni bir etiğin arayışı içerisine girilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu doğrultuda Bauman, kendisine yol gösteren, ipucu sağlayan yaklaşımı, fenomenolojik felsefeden gelen ve bu felsefenin kurucusu Husserl'in öğrencisi olan Lévinas'da bulacaktır. Lévinas; kendinden önceki fenomenolojik tartışmalardaki ve var oluşçu felsefe tartışmalarındaki ana problem olan Aşkın öznellikten kendi etiğini oluşturduğu özneler arasına geçişi ifade eder. Lévinas için “etik”; “ontoloji”den yani varlık felsefesinden önce gelmektedir (Sayın, 2002: 43-64). Lévinas; öteki temelli, özgeci bir etik anlayışına sahiptir. Sartre'ın “ötekinin cehennemliği” ve “gölge” benliğinden farklı olarak “ben öteki içindir” kavrayışına sahiptir (Sayın, 2002: 43-64).

Lévinas (2005) etiğinin en önemli noktalarından biri ölüm olgusudur. Bütün bir insanlık tarihinin insan yaşamının ve kültürlerin var olabilmesinde ölüm olgusunun etki etmekte olduğu; özellikle postmodern literatürün belli başlı tartışmalarından birini oluşturmaktadır. Buna göre insan yaşamına anlam veren ve kesin olarak bilebileceğimiz tek şey insanın ölümlü bir varlık olduğudur.

Bauman'ı Lévinas'ın ölüm konusundaki görüşleri ve bunun sonucunda etiğini oluşturması etkilemiş ve zihin açıcı katkılarda bulunmuştur. Lévinas'a göre ölüm deneyimi ertelenemez, reddedilemez mutlak “ötekimizdir”. Lévinas'a göre ölüm deneyimi, mevcut radikalliği içerisinde “tikel” olabilen durumsallığı retorize etmektedir. Hiç bir varlık bir başka varlığın ölüm anındaki durumunu hissedemez, bilemez,

açıklayamaz. Ölümün sadece ölümün karşıladığı varlığa ait olması durumu, radikal özgürlük açılımını da kavramsallaştırmamıza yardımcı olmaktadır. Ölümün hiçbir varlığa ait olmaması, ölüm deneyimini özgürlük miti açısından dönüştürebilmemize olanak tanımaktadır (Lévinas, 2005: 22-25). Yani ölüm herkese aittir ve benliğin sağlanması “özgürlüğün” sağlanması ötekinin sorumluluğunu almayı ifade eden etik anlayışı ile mümkün olmaktadır. Bir kişinin kendisine “ben” diyebilmesi için ötekinin üzerine düşmesi, ötekine karşılıksız ve koşulsuz sorumluluk taşıması gerekmektedir. Ben olabilmek, ötekine duyduğum sorumlulukla mümkün olmaktadır. Sorumluluk, “evrensel akıl”, “kategorik buyruk” ile gelmez. O dış erkli bir sorumluluk değil, kişinin içinden gelen ve “yüz” metaforuyla ifade edilen bir durumdur. Sorumluluk ötekinin yüzünde kişiyi kendisine çeker. Bu sorumluluk ile özne olunabilmektedir. Öznellik ötekinin sorumluluğunun alınmasıyla kazanılmış bir şeydir.

Lévinas ‘ın etik kavrayışına göre “modernitenin etiği” olan adlandırılan hukuk, etikten tamamen farklı bir düzlem ve farklı zamansallıklar içerisinde yer almaktadır. İki kişi arasındaki ilişkilerin dışındaki mesela üçüncü kişiyle olan ilişkiler etik ilişkiden farklı olarak hukuk ilişkisinden bahsedilmektedir. Etik var olandan önce gelmektedir. Var olanın şiddet dolu biçimlendirmelerinden, öteki için, bir başkası için alınan gizemli sorumluluğun alınması söz konusu olmaktadır. Lévinas’ta ontolojiden etiğe geçiş hali kendini gösterir (Çırakman, 2000: 180-185). Lévinas’ın etik düşüncesi iki kişi arasında gerçekleşen bir “ahlak sahnesi” içerisinde sorumluluk alınmasıdır Lévinas’ın ahlaki sorumluluk kavrayışı asimetrik, karşılıksız yapılan eylem veya eylemler bütünüdür. Yüz yüze iletişimi kendisine temel alan bir yaklaşım için diyalog başlıca öneme sahiptir.

Kişinin kendini öteki için feda edebilmesi, koşulsuz sorumluluk alabilmesi ancak mikro düzeyde olabilmektedir. Lévinas’çı anlamda etiğin makro boyutu yani “adalet” kavramından bahsedilmemektedir. Bauman, Levinas’ın bırakmış olduğu bu noktadan hareket ederek etiği makro boyuta, toplumsal boyuta, adalete taşımak istemekte “postmodern etiği” bu doğrultuda oluşturmaya çalışmıştır.

Lévinas’ın (2014) belirttiği anlamda ahlaki sorumluluğun alınması ve bunun makro boyutta varlığını sürdürebilmesi için topyekûn bütün insanların haklarının teminat altına alınmasının sağlanmasıdır. Bunun sağlanmasının ardından hoşgörü oluşur. Tahammül söz konusu olur. Farklılıkların yaşanması sağlanır. Makro boyutta çalışma sağlanır. Lévinas’çı anlamda dayanışma “o-nun” için yaşamaktır. Bunun sayesinde insan ben olabilir.

Lévinas’ın belirttiği anlamda ahlaki sorumluluğun alınması ve bunun makro boyutta varlığını sürdürebilmesi için topyekûn bütün insanların haklarının teminat altına alınmasının sağlanmasıdır. Bunun sağlanmasının ardından hoşgörü oluşur. Tahammül söz konusu olur. Farklılıkların yaşanması sağlanır. Makro boyutta çalışma sağlanır. Lévinas’çı anlamda dayanışma “o-nun” için yaşamaktır. Bunun sayesinde insan ben olabilir. Bauman için önce farklılıkların hoş görü çerçevesinde bir arada yaşaması gerekir, ardından dayanışmanın sağlanması ve makro etiğin oluşturulması beklenmektedir.

Lévinas’ın mikro boyutta bırakmış olduğu etik kavrayış Bauman’da tüm dünya üzerinde adaletin yani makro, bütünsel etiğin sağlanması için çaba sarf eder. Bu ahlak sahnesinin iki kişilik bir aradalığından toplumsal adaletin, inşasına geçişin gerçekleşebilmesi için önerilerde bulunur.

Bauman’ın etik arayışında; yukarıda bahsettiğimiz toplumsal adalet kavramını oluşturması konusunda, Hans Jonas’ın oluşturduğu etik düşüncesi de Lévinas’ın yanında hareket noktalarından birini oluşturur. Jonas’ın yakın çağ ve teknolojik problem, istila sorunsallarını temel alan etik kavrayışını gözden geçirmiştir. Bugünün dünyasında teknoloji eyleyebileceğimiz her şeyi, yüz yüze etkileşimin bir aradalığın ötesinde, uzak mekânları ve insanları etkileyebilmektedir. Bu etkiler tahmin edilenin ötesinde derin, farklı ve radikal etkiler yapabilmektedir. Jonas böyle durumlarda bu teknolojik ilerlemeye ve insani güçlere uygun olacak yeni bir etiğin yaratılması gerektiğini belirtmektedir. Bu dönemin etik buyruğu: *“öyle eyleyiniz ki, eylemlerinizin, hareketlerinizin sonuçları, gerçek insan yaşamının sürekliliği ile uyum halinde olabilsin”* şeklindedir (Bauman, 2007: 77). Jonas’ın ifadesinde ön görülemez ve belirsizlikle şekillenen “korkunun dikkate alınması ve anlamlandırılması gerektiğini ve bu durumların sürekli dikkate alınması gerektiğinin düşünceden uzak tutulmaması gerektiğini “sistemik bir pesimizmin” (Bauman, 2007: 22) sürekli zihnimizde, düşüncemizde bulunması gerektiği yer alır. Bauman (2007), Jonas’ın tespitlerine ek olarak savaş, doğanın yitimi, yoksulluğun artışı herkes tarafından olumsuz ve etik dışı gelişmeler olarak nitelendirilmesine rağmen yine de bu olgular ve olaylar dünyanın her köşesinde yeniden ve yeniden olmaktadır. Bu insanlık halinin günümüzde yaygın bir hale gelmesi etik bir körlüğün oluşmasını sağlayan ve etiği görmezden gelmemize vesile olan gelişmeler olmaktadır. Bu da her türlü müdahaleden uzak ve sadece rekabetin baskılarıyla, yönlendirmeleriyle motive edilen ve her geçen gün kontrolden çıkan, “aşkınlıktan” sermaye hareketleri ve dolaşımıdır. Bauman bu doğrultuda Postmodern etiğin mümkünliği sorunsalını ortaya atmaktadır. Bauman çağcıl dünyamız için etik düşüncesini yoksulluk çözümlemeleri ile ele almaya çalışmaktadır. Marx’ın kuramındaki burjuva ve proteler sınıflarının yerini Bauman için Postmodern çağda “yoksullar ve şanslılar”a bırakmaktadır. Bu çatışmaların giderilmesi, ortadan kaldırılabilmemesinin yolunu; oluşturmaya çalıştığı etik düşünceyle, kavrayışla aşmaya çalışmaktadır.

Postmodernite ve Sinema

Postmodernizm olgusu dünya sisteminde oluşan çeşitli düzeyde krizlerin bir uzantısı olarak sadece bilgi ve bilim etkinliklerinin her alanında bir oluş olmanın ötesinde çeşitli sanat pratiklerinde ve tabii ki sinemada da beliren bir durum olarak karşımıza çıkar. Bu tartışmalar dünyadaki mevcut konjonktürel çerçevede kültürel ve toplumsal değişimin göstergeleri niteliğindedir. Sinema alanına odaklandığımızda esasında “modern sinema” olarak adlandırılan sinemanın net bir biçimde “sanat olarak sinema” yaklaşımına uygun olarak ortaya konulan eserler ve yönetmenler çerçevesinde değerlendirilmiş ve yönetmenin imzası ayırt edici bir ölçüt olarak ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, modern sinema ürünleri olarak yaklaşabileceğimiz filmler ve bu filmlerinin yaratıcı yönetmenleri (auteurleri) popüler sinema ürünlerinden keskin bir biçimde farklılaşırlar. Postmodern

sinema anlayışı çerçevesinde bütün üst-anlatıların reddiyesi aslında, modern sinemada asli bir konumda bulunan auteur sinemasına, yani başka bir deyişle yaratıcı yönetmen sineması anlayışından da vazgeçmeyi de gündeme getirmekteydi. Çünkü aydınlanmacı ideal özne kavrayışına uygun olarak biçimlenen bu yaratıcı yönetmenliğin postmodern durum içerisinde ayrıcalıklı bir yeri bulunmamaktadır. Halbuki, modern sinema “auteur sinemaya” demektir. Bir diğer ifadeyle “yaratıcı sinema” demektir. Modernist sinema, çağının problemlerine ve durumlarına sinema aracılığıyla sorgulayan bir sinemadır ve bu sorgulama çabasına izleyici özneleri de dâhil eden bir sinema anlayışıdır. Jean-Luc Godard ismi ve sineması da bunun en keskin örneklerinden biridir. Postmodern sinema modernist sinemadan yaratıcı yazar kavramından kopmuş olmasıyla ayrılırken kendi sinemasal özelliklerini; “farklı biçimlerde pastiş³ ya da tarz çokluğu” olarak karakterize eder (Connor, 2001: 261).

Sanat ile gündelik hayat arasındaki sınırların yok olması, yüksek kültür ile kitle ya da popüler kültür arasındaki hiyerarşik ayrımların ortadan kalkması, eklektizmi ve kodların harmanlanmasını destekleyen üslup melezliği, parodi, pastiş, ironi, oyunculukların ve kültürün yüzeyselliği ve derinlikten yoksun olması, sanat üreticisinin özgünlük ya da dehasının artık önemini yitirmesi ve sanatın artık tekrardan ibaret olacağı, sanatsal olarak postmodernizmle ilişkilendirilir (Featherstone, 2005: 28-29)⁴.

Postmodernitenin ve postmodernizmin sinemaya yansıyan genel özellikleri Büyükdüvenci ve Öztürk (2014) derleme çalışmalarında şöyle aktarılır: “Nostaljik; geçmişe duyulan tutucu özlem; geçmiş ve şimdi arasındaki sınırların silinmesiyle oluşan birleşme; gerçek ve onun yeniden sunumlarıyla ilgilenme; açık bir pornografi, cinsellik ve arzunun metalaşması” (Büyükdüvenci-Öztürk, 2014: 23).

Karadoğan da konuyla ilgili önemli makalesinde; postmodernitenin sinema üzerindeki etkisini “vurgunun içerikten biçime kayması, sinemada klasik gerçekçi anlatının yerine görüntüye kayan bir temsil sinemasının önem kazanması; zamanın sürekli bir şimdi içinde hapsolmesi, eril kültürel düşünceler dizisini somutlaştıran tüketim kültürü, endişeyle, yabancılaşmaya, öfkeyle ve başkalarından kopuşla biçimlenen yaşantıların sanatsal üretimlerde temsil edilmesi” şeklinde özetler (Karadoğan, 2005: 142-143). Karadoğan’ın ilgili makalesinden devam edersek, postmodern sinema olarak adlandırılan ‘akım ve/veya tür’

“Yüksek” sanat ile daha “Aşağı” sanat arasındaki ayrımın kalkması üzerine temellenmiş olan ve ekonomik olarak “küreselleşen” bir dünyanın kültürel anlamda da

³ Pastiş denen uygulamanın varlığını Jameson “bireysel öznenin kaybolması ve bunun biçimsel sonucu olarak, kişisel üslubun giderek zor bulunur olması” ile açıklar (Jameson, 1990: 76).

⁴ Kellner’in savunusu doğrultusunda, “yüksek modernizmin ciddiyeti”yle karşılaştırıldığında postmodernizm Andy Warhol’un pop-art’ında, Las Vegas mimarisinde, yeraltı filmlerinde, happening’lerde sergilenen bir eklektizm ile somutlaşır. Postmodernist sanat, modernist sanatın “estetik talepkarlığı”yla karşılaştırıldığında bölük pörçüktür, eklektiktir, yüksek kültür ve popüler kültür biçimlerini karıştırır. Yüksek modernizmin ciddiyetinin karşısında ironi, pastiş, ticari tutum ve “dobra bir nihilizm” ile durur. Modernizm “yüksek sanat”ın yasası olurken, postmodernizm “anything goes (her şey uyar)” yollu bir “popülist estetik” sergiler (Kellner, 2000: 368).

küreselleşmesini yönlendiren ideolojik bir uyuşmanın ürünüdür” (Karadoğan, 2005: 144). Bu uyuşumsallık her ne kadar toplumsal, politik, kültürel ve de psikolojik karakterler ve renkler taşısa bile kendisini daha “ideolojiler üstü” estetik bir kategori olarak dışa vurmaya tercih ediyor gibi görünmektedir (Karadoğan, 2005: 144).

Bu tartışma noktalarından hareketle, hala “auteur” olarak nitelendirebileceğimiz Jean-Luc Godard’ın sinemasının önce genel özelliklerini inceleyelim. Sonrasında Müziğimiz filminin postmodern etik nosyonu bağlamında bir okumasını yapalım

Yönetmen Jean- Luc Godard’a Genel Bir Bakış

Jean Luc Godard, Fransız Yeni Dalga akımının kurucu yönetmen ve kuramcılarının birisi, belki de en sadık temsilcisi olarak kabul edilir (Teksoy, 2005: 406-9). 1950’li yıllardan itibaren filmler yapmıştır. Üniversitede etnoloji eğitimi almış diğer taraftan sinemateklerde filmler seyretmiş ve başta “Cahiers du Cinéma” olmak üzere çeşitli sinema dergilerinde film eleştirileri yazmıştır. Fransa’da o dönemde oluşmakta olan “Cahiers du Cinéma” dergisi çevresiyle toplanan kişilerle birlikte yankısı günümüze kadar süren yeni bir sinema anlayışını muştulayan “Yeni Dalga” akımı içerisinde yer almıştır. İlerleyen süreçte hem bir yönetmen hem de bir kuramcı olarak yeni estetik değerler ve etik değerler yaratıcısı olarak sinema tarihindeki özel yerini almıştır. J. L. Godard 50’li yıllarda sinemayla amatörce ilgilendiği döneminden günümüze gelinceye kadar sinemayı sinema yapan mimarlardan biri olmakla kalmamış; sinemayı “Godard öncesi” ve “Godard sonrası” olmak üzere keskin ve köklü bir biçimde ikiye ayırmıştır (Yılmaz, 1997: 74; Cameron, 1996: 6). Godard, ilk dönemlerinde Hegelci diyalektik nosyonuna, daha sonraki dönemlerinde ise Marksist düşünüşe daha da bağlı görünür. Yönetmen, 60’lı yıllarda biçimlenen bu ideolojik nosyonuna var oluşu düşünce ve moderniteye eleştirel tutum alış ve her daim mevcut dünyanın değişmesi gerektiği fikri yönetmen üzerinde etkin olur. Birçok Üçüncü Dünya Sinemasının oluşmasına katkıda bulunmuş, dünyadaki olabilecek herhangi bir enternasyonal devrimin gerçekleşmesi için bir dönem filmlerini bu amaç doğrultusunda gerçekleştirmiştir (Maccabe, 2005: 15).

Godard’ın sinema dilinin özelliklerini ele aldığımızda; klasik, konvansiyonel, klişe öykü sinemasının dışında bir sinematografiye sahip olduğunu görmekteyiz. Filmler, bir açıdan bakıldığında ortak kodlar, ideolojik, sosyal, kültürel temsiller kullanarak alıcısına iletileri gönderen kitle iletişim araçlarıdır. Anlaşılır olmaları, kültürleri anlamada ipuçları verecek olan bu ortaklıkları kullanmalarına bağlıdır. J. L. Godard, bu uzlaşmaları sinemasında yıkmış ve yerine yeni bir anlam çerçevesi kurmaya çalışmıştır. Klasik film anlatılarının dışına çıkarak hep ikinci bir ihtimali düşünmüştür. “Bu böyle değil de şöyle olsaydı ne olurdu?” sorusunu zihninin bir köşesinde sürekli saklı tutmuştur. Bu nedenle sinemada “çağdaş anlatının” (Wollen, 2002: 117-130) mimarlarından ve başlıcalarından birini teşkil eder. Seyirciyi edilginliğe sürüklemekten kaçınmak, onları sürece dâhil etmek; sinemasının temel özelliklerindedir. Seyircilere, alımlayıcılara aktif, entelektüel rol vermeye çalışır, izleyicilere çeşitli müzakere alanları açar. J. L. Godard’ın sinemasında her öğenin önemli görevleri vardır. Onun için görüntünün öğelerinin çok katmanlığı kadar sesin öğeleri olan dil ve diyaloglar da önem arz eder ve bu unsurlar çok katmanlı bir yapıda karşımıza çıkar (Algan, 2008: 132). Bu çok katmanlı yapılar içerisinde çeşitli tartışmalara dâhil olunur ve sinemada “özgürleşme” sağlanır.

Mevcut dünyanın değişmesi gerektiği fikri onun filmlerinin temel izleklerini oluşturur. J. L. Godard'ın görsel ve sessel dünyasında ele alınan konuları özetlemeye çalışırsak; gerçekliğin ve kurmacalığın neliği, özne, fail olma nesnelik, tabilik ilişkileri, “öteki”nin temsili, reflexivite problemi, bilginin sunumu, imgesel sistemlerin egemenliğindeki anlam dünyasında, sesi ve görüntüsü en az duyulan kesimlerin; yoksulların, şiddet mağdurlarının, azınlıkların, kısaca bütün ötekilerin seslerinin duyurulması sıralanabilir. Dışlanmışlar ve yer-olmayanlar⁵ (Auge, 1997) Godard sinemasının en temel karakterlerini ve öğelerini oluşturur.

Godard'ın gerçekliği kendine özgü belgesel ve kurmacanın birlikteliği, iç içeliği ile farklılaşır (Parkan, 1993: 38; Stam, 1992; Steritt, 1999). Sineması içerisinde karşıtlıkların birliği, biraradalığı hep kullandığı yönteminin gereğidir: “*Anlatıya karşı görsel, belgesele karşı kurmaca soyutlamaya karşı gerçekçilik*” (Yılmaz, 1993: 12; Stam, 1992). Godard sineması, ikilikler arasında tercih yapmayan her bir çelişkinin kullanıldığı diyalektik bir sinemadır. Godard'ın her filmi “oto portre” niteliğindedir. Filmleri, yazılan denemeler ve güncellerle karşılaştırabilmesi mümkündür. Godard'ın sinemasının en önemli özelliklerinden biri de sinema ile hesaplaşmasıdır. Sinemaya eleştirel yaklaşır ve bu eleştirilerinden yola çıkarak bir sinema teorisi gerçekleştirmeye çalışır. Godard'ın sineması başlangıcından beri romana, şiire, tiyatro oyununa, politik yazına veya diğer filmlere referanslarla örülü bir sinemadır (Güven, 2005: 57-8). Filmlerinde yer alan referanslarla ele aldığı konuları seyircileri ile tartışmaya girer. Algan'ın da belirttiği üzere Lefebvre'nin Modern Dünyada Gündelik Hayat adlı kitabında tartıştığı endüstri sonrası toplumu, tüketim toplumu, medya toplumu bilgi toplumu, otomobil Uygurluğu, refah toplumu, ileri teknoloji, Marksizmin, işçi sınıfının durumu gibi konular ile Godard'ın filmleri arasındaki uyumdan ve paralellikten bahsedebiliriz (2008: 128).

Godard, ilk uzun metrajlı filmi olan “Serseri Aşıklar”dan itibaren kendi özgün çizgisini ortaya koymuştur. *Serseri Aşıklar* filminin çekimlerinin büyük bir kısmı sokaklarda gerçekleştirilmiştir. Kamera elde taşınarak çekimler gerçekleştirilmiştir. Konuşmaların ve oyunculukların doğaçlama olmasına dikkat edilmiştir. Ne ki, bütün bunlara karşın Godard sinema dilinin kurallarına, güzel görüntülere ve düzgün kurguya bu filmiyle tam olarak sırt çevirmemiştir (Teksoy, 2005: 406).

Teksoy (2005: 407) Godard'ın sinemasının özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

Film çekerken güttüğü amaç, bir öykü anlatmak değil, bir öyküyü çıkış noktası yaparak düşüncelerini seyircilere aktarmaktadır. Bu nedenledir ki, sinemanın geleneksel öykü anlatımı Godard sinemasında bir önem taşımaz. Yönetmenin önemseydiği, düşüncelerini aktarırken geleneksel sanat kalıplarını da kırabilmektir. Burjuvaziye ve kapitalizmi eleştirirken, bu anlayışların biçimlendirdiği anlatım anlayışını sarsmaktır.

⁵ Yer-olmayanlar kavramını ilk olarak Auge kullanmıştır. Tüketim toplumu ve kültürü çerçevesinde yer alan bir dünyada “yer”, “mekân” kavramının kullanımı sorunsal haline gelmiştir. Bu durumdan aidiyet kavramı doğrudan etkilenmiştir. Auge yer-olmayanlara örnek olarak alış-veriş merkezlerini, hava alanlarını, fast-food restoranları,Disneyland tarzı eğlence merkezlerini,büyük otelleri v.b. örnek olarak göstermektedir.

Anlatım anlayışının sarsılmasının seyircide uyandıracığı tedirginlik ise başka bir sorundur.

Seyirciyi zorlayan Godard sinemasının zorluğu, Teksoy (2005: 409)’a göre yönetmenin filmlerinde hep aynı söylemi sürdürmesine devam etmesine karşın her filminde sinemanın konumu ve anlamını sorgulamasında ve bu konuyu tartışmaya açmasında yatmaktadır. O, görüntülerin gerisindeki anlamları ve düşünceleri vurgulaması seyirciyi etkin konuma sokmaktadır. Yönetmen, toplumun ve dönemin bunalımlarına tanıklık etmekle yetinmeyip Teksoy (2005: 409)’un vurgusuyla bunalımları bizzat kendisi de yaşadığından dolayı ele aldığı kahramanlar hep sıra dışı ve isyancı bir yapıya sahiptirler.

Drummond (2003: 855), Godard sinemasının özelliklerinden bahsederken onun sinemasının sadece “siyasal film” yapma değil “filmleri siyasal olarak yapma” tavrından bahseder. Onun değerlendirmesine göre yönetmenin sinemasının temel temalarını para, cinsellik, siyaset ve temsil mekanizması olarak bizzat sinema oluşturmaktadır. Onun yorumuna göre Godard, güçlü var oluşsal eğilimleri olan bir Marksisttir. Gerçeğe merkezi bir öncelik veren radikal bir anti-gerçekçidir. İnsan ve toplum konuları ile sinema sanatının anlatım olanaklarını ifade eden sesler ile görüntüler arasındaki karmaşık bağları, ilintileri yaşamı boyunca incelemiş ve irdelemiş olan üstün bir sinema göstergebilimcisidir.

Gökçe (1997: 172) ise Godard sinemasının farklılığı şu şekilde ortaya koyar:

Godard, sinemayı sonunu kestiremediği entelektüel bir macera olarak görür ve tam olarak nereye ulaşacağını bilemez. Her zaman için yeni kodlar keşfetmeye çalışır. Hiçbir zaman kesin bir çekim senaryosuyla çalışmaz, oyuncuların konuşmalarını anında bulmalarını ister. Film çekimi sırasında, doğaçlama yapan bir cazcı kadar özgürdür. Her türlü malzemeden yararlanır; başkalarının anlattığı öyküler, monologlar, başka anlamlar çağrıştıran yol işaretleri ya da afişler, neon yazılar... Film eleştirmenliği yaptığı dönemde seyrettiği ve hayran olduğu filmleri kendi filmlerine katar ve onları yeni bir bağlama oturtur.

Wollen (2002: 13), Godard’ın sinemasının radikal bir biçimde değerleri Ortodoks yani konvansiyonel sinemanın değerlerinden tamamen farklı değerleri ifade eden bir karşı-sinema geliştirdiğini ifade eder. Bu bağlamda konvansiyonel, Ortodoks sinemanın yedi günahına karşın Godard’ın karşı-sinemasının yedi erdemini izah eder:

Yedi Günah	Yedi Erdem
Geçişli Anlatı	Geçişsiz Anlatı
Özdeşleşme	Yabancılaşma
Saydamlık	Öne çıkma
Tek anlatım	Çok Anlatım
Son	Açık Uç

Hoşlanma
Kurmaca

Rahatsız Olma
Gerçek

Sosyal teoride, post-yapısalcılık, yapıbozum, yapısöküm tartışmalarının akademide yazılı metinler üzerinden yapıldığı dönemlerde J. L. Godard'ın kendisi bu tartışmalara çeşitli filmleri aracılığıyla dâhil olmuş; bir anlamda sinemanın yapı sökümünü gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu nedenden ötürü Godard sineması sosyal teori tartışmalarında ve sosyal bilim araştırmalarında benzersiz deneyimlemelere yol açabilir.

Müziğimiz (La Notre Musique)-2004

Tema ve idealar

“Müziğimiz (La Notre Musique)” filmi bir anlamda bir ideal olarak deneyimlediğimiz modernite olgusunun sorunsallaştırılmasının modern sinema üzerinden okunması serüvenidir. Bir film-metin özelliğini gösterir. Bir entelektüel çabadır. “Yeniden başlangıç”, “ilksele dönüş” fikri için modernitenin eleştirisi, modernliğin öz düşünümüllüğü olarak postmodernizm ve bu bağlamdan hareketle Bauman'ın (2016: 143) “Postmodern Etik” kavrayışı ile birlikte Lévinas'ın (2014) “Etik” anlayışı filmin hareket noktalarını ve temel sorununu oluşturur.

Filmin temel fikri dünya olaylarının Lévinas'ın “*Ben başkasıdır*” savını tartışmaktır. Filmin temasının bu olduğu iddiasında bulunabiliriz. Filmde bu durumu izah eden açık bir göndermeyi hem yönetmen hem karakterlerden birisinin (İsraili Gazeteci) hem de Godard'ın bizatihi kendisinin Lévinas'ın kitaplarını okumaları, kitaba yapılan yakın çekimlerle altı çizilir. Filmdeki karakterlerden birinin (Olga) zihninden Lévinas'ın fikirlerinin geçmesi ve bunu iç ses veya dış ses kullanımıyla veya sessizlikle ifade etmesi çabası aynı şekilde bu göndergelere örnekler olarak gösterilebilir.

Film, Hegel'in diyalektiğinden başlayarak çeşitli düşünsel uğraklarda gezinen bir “antropolog-filozof-yönetmenin” modernitenin, modernliğin öz düşünümüllüğü olarak Postmodern Etik limanında demirlenmesinin öyküsü olarak değerlendirilebilir. Film; dünyanın değişebilirliği hususunda yönetmenin olgunluk döneminden önceki filmlerinde ısrarla ele aldığı “enternasyonel devrim”⁶ kavramını sorunsal haline getirerek dünyanın değişmesi ve insanlığın varlığını sürdürebilmesi, değer yitimine ve totaliterliğe düşülmeden yaşayabilmenin yolunun “sorumluluk etiği” kavramsallaştırmasından ve Bauman'ın Kant'ın etik anlayışının karşıtı olarak tartıştığı “Postmodern Etik” tartışmanın temel fikri olan “toplumsal adalet”in sağlanmasından geçtiği önerir.

Film diğer J. L. G. filmlerinde olduğu gibi dünya ve insanlık hali ile ilgili olduğu kadar sinemanın ontolojisi ile de ilgilidir*. Birçok filmde (Yılmaz, 1997: 73-98) olduğu gibi bu filmde de sinemanın ideolojik yapısına, yapım, üretim süreçlerine, iktidar

⁶ Devrimin problematikliği filmde “neden hümanistler devrimci olmaz?” sorusuna verilen cevabın Althusser esinli “onların ya kütüphane ya da mezarlık kurdukları” ifadesiyle belirtilmektedir.

* J. L. G. için Sinema ve hayat aynı anlamı taşımaktadır. Belki de sinemayı ve dünya halini ayırmak hatalı bir değerlendirme olur

ilişkilerine odaklanmaktadır. Müziğimiz adı bir anlamda sinema ve hayatla kurulan ilişkinin izahını teşkil eder. Filmde bu konuları yaşamın metaforları olarak okuyabiliriz. Sinemayla kavga aslında yönetmenin Avrupa Kültürü’nden başlayarak Amerikan hegemonyasını da buna katarak topyekûn batı ve modern fikirleriyle olan kavgası anlamını da taşımaktadır. Film boyunca bize eşlik eden fikirlerden birisi de Lévinas’ın (2014) belirttiği “ölümün kaçınılmazlığını” ifadesidir. Bir bakıma bu durum yönetmenin kendi ölümüne bakması olarak da yorumlanır.

Daha önce bahsettiğimiz gibi Godard’ın her filmindeki oto-portre tutumunu bu film üzerinden de okuyabiliriz. Bu da modern sinemanın bir tavrı olarak yönetmenin kendi varlığını sürekli duyumsatması ve hatırlatması manasını taşır. Müziğimiz filmi usta ve olgun yönetmen J. L. Godard sinemasının son dönem ulaştığı duraklardan biri olarak insanlığın bir adım ötesi için “etik” sorunsalı çerçevesinde yaşamı yeniden kurmak temel amaç olarak önerilmiş ve bu öneri yönetmenin sineması ve hayata bakışı açısından ‘sonun başlangıcı’na karşılık gelmiştir. Modern sinemanın en belirgin tutumlarından biri olarak film açık uçlu, açık metin özelliğini gösterir ve yorumlamaya gerek duyulur. Bu edimi de filmi açımlayan kişiler üzerinde düşünerek gerçekleştireceklerdir.

Filmde kullanılan dil ağırlıklı olarak Fransızca olmakla birlikte diğer dillerin de karakterler tarafından kullanıldığını görmekteyiz. İngilizce, Amerikan yerlilerinin dili, İspanyolca, İbranice, Arapça, Boşnakça karakterlerin kendilerini herhangi bir aracıya gerek duyulmadan bizzat kendilerinin temsil etmesi sağlanmıştır ki bu tavır da konvansiyonel sinemanın dışında yer alan modernist bir anlatı tavrını ifade etmektedir. İsraili gazeteci ve Filistinli şair arasında geçen diyalogda birisi İbraniceyi kullanırken diğeri de Arapça’yı kullanmaktadır. Film burada bizlere dillerin anlaşmaya engel olmadığını yüz yüzelüğün önemli olduğunu söyleyerek bizi tekrar Levinas’ın tartışmalarına götürmektedir. Filmde belirtilmesi gereken bir diğer husus film boyunca müziğin yoğun ve etkili bir biçimde kullanılmasıdır. Her bölümde müziği duyarız fakat duyulan müzik rahatlatıcı, keyif verici, yatıştırıcı bir rol oynamaz. Tam aksine filmin ele aldığı sorun ve sıkıntılara eşlik eden duygusal ve düşünsel tona katkıda bulunan bir görünüm sergiler.

Biçem

Filmin biçimsel özelliklerini özetlemeye çalışırsak, öncelikle filmde Godard’ın önceki filmlerindeki tavırlarının çoğunun bu filmde de karşımıza çıktığı görmekteyiz. Yani, filmin tutumunun belgesel ve kurmaca içerisinde gidip gelen her ikisinden de geçişler barındıran bir yapıya sahip olduğu görülür.

Filmde yönetmen Godard’ı filmin oyuncularından biri olarak da görürüz. Yönetmen eserde varlığını açığa vurduğu gibi oyuncu olarak da kendi varlığını açığa vurmaktadır. Filmde kendisini oynayan Godard’ın Saraybosna’ya bir konferans amacıyla geldiğini öğreniriz. Diğer karakterler de Godard gibi filmde kendilerini oynamaktadırlar, çevirmen, Amerikan yerlileri, İsraili gazeteci, öğrenci Olga, Filistinli Şair Mahmut Derviş v.b. Bu durum modern sinemanın klasik sinemadaki öykü ve roller sistemini kırdığının bir verisi olarak modernist strateji biçiminde karşımıza çıkar. Oyunculukların metne bağlı olmaktan ziyade sanki o anda doğaçlama olarak yapıldığına tanık oluruz.

Tanık olunan doğaçlamalar, Godard'ın ve modern sinemanın yaklaşımlarından birini teşkil etmektedir.

Filmdeki diyaloglar son derece uzun, metinsel, felsefe derinliği olan, sıradan konuşmaların ötesinde seyircilere düşünmeye sevk edecek şekilde yer alırlar. Çekimlerde de konvansiyonel sinemadan bir farklılık hissederiz. Kurucu çekim, diğer genel çekimlerde olduğu gibi eksiltili (parçalı) bir biçimde görülür. Atmosfer puslu bir havada yer alır. Bu durum filmin ele aldıklarını, idealarını düşündüğümüzde anlatıya uygun düşmektedir. Geleneksel uzlaşmış çekim ölçekleri ve oranlarından farklı çekimler filmde yer almaktadır. Kurucu genel çekim Saraybosna'yı bize tanıtmaktadır. Bu tanıtıcı çekimde savaşın izlerini, ardında bıraktıklarını, trafiğin akışını, kentin tramvayını, kentin pazarı ve gündelik rutini, insanları karlar altında hem gece ve hem de gündüz çekimleriyle görürüz. Atmosfere katkıda bulunan bir diğer şey ülke radyosudur. Bu görüntüler huzursuzluk yaratan, insanı rahatlatmaktan uzak, sıkıntı yaratan görüntüler olarak karşımıza çıkar. Savaş sonrası süren bir yaşamın çeşitli görünüşleri bu huzursuz edici görüntü ve müzik eşliğinde duygusal bir tonda verilmektedir.

Filme hâkim sıkıntılı, kaygılı, huzursuz hava çeşitli çekimlerle, görüntülerle ifade edilir. Çiçek görüntülerini gördüğümüzde rahatlayamayız, buradaki çiçekler, mezarların üzerindedir ve bir sonraki sahnede çiçek satan bir kadını paralel bir kurguyla görürüz. Bu iki çekimde de çiçekler bizlere keyif ve huzur vermez; aksine kaygılı ve hüznü arttıran öğeler olarak görülürler. Çiçeklerin olduğu bir diğer çekimde Godard kendi bahçesinde çiçekleriyle uğraşırken bir telefon gelir ve Olga'nın ölüm haberini çiçek görüntüleri ile koşturarak alırız. Burada da çiçekler matemin göstergesi şeklinde karşımıza çıkarlar. Karakterlerin çekimleri bazen arkadan veya yandan gerçekleştirilirler.

Arkadan yapılan çekimler hem merak hem de kaygı yaratıcı çekimler olabilmektedir. Filistinli şair Mahmut Derviş'in mülakattan önceki ilk çekiminde arkadan çekim yapılmaktadır. Bu durum Filistin sorunu üzerinden o kaygıyı ve belirsizlikleri vurgulamak açısından hayli etkili çekimler niteliğindedir. Bir diğer arkadan çekim örneğinde yaşamın Lévinas'ın "Ben bir başkasıdır" fikri çerçevesinde tartışan Olga karakterinin tedirginliği görüntüye yansımaktadır.

Filmde ayrıntı çekimleri özellikle de yüz çekimleri, yüzlerin ifadeleri sıklıkla vurgulanmıştır ve bu durum özellikle filmin "Araf" ve "Cennet" bölümünün ağırlık noktalarından birini oluşturmuştur. Lévinas'ın düşüncesi çerçevesinde yüze verilen önem Godard'ın filminde de akislerini bulmuştur. Godard'ın konferansını izlemeye gelen kişilerin yüzlerinin ifadelerinin panoramik çekimle anlatılması, filmin yüze odaklanan çekimle kapanması bahsettiğimiz biçimin örneklerini teşkil eder. Filmde yüzler önde olacak şekilde aydınlatma ve ışık kullanılmıştır. Yüzlerin ifadesi filmin en temel ereğini oluşturmuştur. Yine de yüzün karanlıkta kaldığı örneklere de rastlarız. O da Godard'a sorulan dijital kamera ve sinema üzerine sorulmuş bir soruda, Godard'ın sessiz kalması gölge ve karanlığın kullanılmasını etkili bir hale getirmektedir.

Filmde kimi zaman yüz dışında farklı ayrıntıların örneğin ayakların ayrıntılı çekimlerini görürüz bunu da yorumu yüz ayrıntılı çekimlerinde olduğu gibi Lévinas'ın

fikrinde bulabiliriz. Filmde bir fotoğrafa, gazetelere ve bir kitaba da ayrıntılı çekimle yaklaştığını görürüz. Film de bir diğer farklı tutum açı ve karşı açı tavırlarının kırılmaya çalışılmasıdır. Konvansiyonel sinemadaki çekim ölçekleri ve çekim açılarından farklılığın yanı sıra kesmelerin de farklılık arz ettiği görülür. Işığın ve gölgenin kullanımına filmde bir örnek verirsek İsraili gazeteci ile Filistinli şairin mülakatlarında gündüz olmasına karşın ışıktan ziyade gölgenin olanaklarının kullanıldığını görürüz. Bir müddet sonra ışık, aydınlık belirir ama yine de bu çok aydınlık ve ışıklı bir ortam değildir. Filistin ve İsrail meselesini düşündüğümüzde bu sekansı nasıl yorumlamamız gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Filmde Postmodern Etik Kavrayışı

Godard, Batı kültürünü burjuvazi ve kapitalizmin getirileri arasındaki ilişkiler bağlamında filmlerinde sorguladığını daha önce de belirtmiştik. Bu durum “Müziğimiz” filminde modernitenin ve modernliğin eleştirisine dönüşmüştür. Bu konuda kendisine Bauman’ın çözümlenmeleri ve “Postmodern Etik” kavrayışı ile birlikte Lévinas’ın etik anlayışı ona bu sinematik yolculuğunda rehberlik ve eşlik etmiştir.

“Müziğimiz” filmi temelde üç bölümden, üç epilogdan oluşmaktadır. Bu tutum hem Godard sinemasının hem de onun ışığında modern sinemanın en temel biçimsel ve bununla birlikte ‘özel’ niteliğini teşkil eder. Bu tutum “Brechtien” bir biçimde filmlerin anlatsal sürekliliğini ve dramatik yapılarını kırarak seyircinin bir filmde olduğu ve bunu kabul ederek mesafe ile olaya yaklaşması amaçlanır.

Filmdeki bu üçlü bölümlenme Dante’nin *İlahi Komedyası*’ndaki bölümlenmelerle aynı adı taşır ve bir anlamda direk bir göndermeyi ifade eder. Bu durum da modern sinemanın entelektüel, düşünsel bir çaba olduğunu bizlere bir kez daha hatırlatır. Godard filmde Dante’ye gönderme yapmanın yanında çeşitli metinlere ama bu film özelinde özellikle Lévinas’ın metnine göndermeler yapması, belirli kişilere ve onların fikirlerine (H. Arendt, F. Kafka v.g.) referansta bulunması, “Sibelius”, “Beethoven”, “Tchaikovsky”’in müziklerini kullanması Godard’ın üslubunun göstergeleri olmalarının yanı sıra modern sinema stratejilerindedir. Bütün bunlar yönetmenin dönemini sorgulaması ve seyirciyi de bu entelektüel çabaya davet etmesi bir yaratıcı yönetmenlik taktiğidir. Filmin birinci bölümü “Birinci Krallık: Cehennem” adını taşımaktadır. Bu bölümde sinema tarihi içerisinde çeşitli görüntülerin kolajlanması eşliğindeki bu görüntüler geniş spektrumlu dünya tarihinin çeşitli dönemeçlerini kapsayacak çok çeşitli görüntülerden oluşmaktadır. Hızlı bir biçimde sunulur. Bu hızlı sunuş dominant sinema anlayışının hareket kavramından farklı olarak seyircinin üzerinde etki bırakma ve onu sürekli etkin bırakma, düşünmeye sevk etme amacına hizmet etmektedir. Burada filmin bir taraftan belgesel ama diğer yandan da kurmaca özelliği teşkil eden görüntüler dizisini yönetmenin üsluplaştırma ve yapaylık stratejilerini kullanarak seyirciye sunduğunu görmekteyiz.

Demirci (2005: 27), filmi ele aldığı makalesinde ilk bölümü oluşturan arşiv akışının “içine belgesel bulaşmış bir kurmacanın ideal kurmaca, içine kurmaca bulaşmış bir belgeselin ise ideal belgesel olduğunu” savunan yönetmenin tekniğinin prototipi olduğunu belirtir. Bütün bu görüntüler çerçevesinde yönetmen seyircilerini mümkün olduğunca etkin kılarak onları düşündürmeye, entelektüel bir çaba içerisine sokmaya

çalışmaktadır. Bu kısımda tartışılan konuları kısaca özetlersek; insanlığın tarihsel dönemler boyunca yaşamış oldukları, deneyimledikleri iktidar, ayrımcılık, yabancılık, meşru “olan” ve “olmayan” şiddet eylemleri, totaliterliğin çeşitli görünüşleri, elimizden kayıp giden ateşler içerisindeki bir dünya, acının mekânsızlığı ve zamansızlığı dış ses eşliğinde dünya halinin genel bir değerlendirmesi ve insanlığın insan kavramından giderek uzaklaşması ve bütün bunların bir adım ötesinin nereye gittiğinin sorunsal haline getirildiği ve affın, telafinin mümkünlüğü, ölüm kavramı bu kavramın imkânlılıkları tartışılan problemleri oluşturmaktadır. Bu kavramların tartışıldığı gibi sinemanın bu konulara yaklaşımı, bir kadrajda tarihin ifadesi bu bölümün temel izleklerini oluşturur. Kısaca, bu görüntüler insanlığın yaşadığı savaşlar, soykırımlar, etnik kıyımlar, etik dışı uygulamalar dizgesinin bir özeti biçiminde karşımıza çıkar. Bu “Cehennem” epizodu izleyicilere “imkânın imkânsızlığı” ve “imkânsızlığın imkânı” sorunsallarını Lévinas’ın “ben başkasıdır” savı çerçevesinde sorar. Aslında bir bakıma bu sorunsallar film boyunca izler kitlenin karşılaştığı atmosfer hakkında öndeyişlerdir. İlk krallık tarih olarak özellikle Avrupa’nın yakın tarihi bağlamında çok yeni bir altüst oluşu hatırlatan bir soruyla “Saraybosna’yı hatırlıyor musunuz?” ve Saraybosna’nın arşiv görüntüleri ile kapanmaktadır. Film içerisinde diğer Godard filmlerinin bazılarında da gözlemlenebileceği gibi ara yazılar, düz cümleler ve soru cümleleri karşımıza çıkar bu da dramatik yapıyı ve öykü sineması sistemini yıkan seyirci algısını etkileyen ve canlı tutan bir modernist stratejinin karakteristiklerindedir.

Tam bu kapanış “İkinci krallık” olan ‘Araf’ın açılmasını sağlar. Araf süre dağılımı açısından filmin en uzun bölümünü teşkil eder. Belki de “dünyasal zamanı” ifade etmesi ve insanın da bu zaman diliminde yaşamayı bilmesinden dolayı, gündelik hayatların geçtiği Araf en uzun bölümlemeyi teşkil eder. Bölüm Saraybosna’nın eksilteli (atlamalı) genel gündüz çekiminin gösterilmesiyle açılır. Yine eksilteli (atlamalı) bir bölümde gece çekimi yer alır ardından havalimanına doğru yöneliriz. Havalimanında tanıdık bir imge olarak purlu Godard’la karşılaşırız. Saraybosna’ya metin ve simge üzerine bir konferans vermek üzerine geldiğini öğreniriz. Araf mekân olarak bu filmde Saraybosna’dır. Savaştan yeni çıkmış bu kent Avrupalı entelektüelleri bir araya getiren bir dizi kültür ve sanat etkinliklerine ev sahipliği yapmaktadır. Bu ev sahipliği çerçevesinde Saraybosna, dünyanın dört bir yanından gelen kişileri ağırlamaktadır. Saraybosna, temsili olarak dünyanın çeşitli köşelerden gelen bütün karakterler ve farklılıklar için bir yüzleşme ve görünür kılınma özelliğini ifade etmektedir. Acının coğrafyasızlığı ve insan kavramının Aydınlanma dönemi fikirleriyle şekillenen moderniteden farklı bir özne değerlendirme ile “gerçekten” de ortak olduğu, ‘evrensel’ olduğu kavrayışı dile getirilmektedir. Belki de bu kavrayış çerçevesinde Saraybosna’ya dünyaki yüzleri imleyen bir metafor olarak bakabiliriz. Saraybosna kenti yeni savaştan çıkmış ve çıkılan bu savaşın izlerine her yerden tanık olunmaktadır. Bu yıkıntı içerisinde insanların birbirlerini karşıt fikirler uğruna öldürmeleri ve bunun aslında sadece bir insan öldürmek demek olduğunun altının çizilmesi etik olmayan ben/öteki dikotomisi çerçevesinde düşünmeye bir çağrı niteliğindedir. Vücutların potansiyel bir silah olması olgusu esasında bir dünya hali olarak insanın insan olarak değerlendirilmesinin ve ötekine duyulan sorumluluk noktasında bariyerler kurar.

Bireyin düşünün “iki” olması; oysaki örgütlü modernlikte devlet mekanizmasının, düşünün “tek” olması sebebiyle sınırların çizildiği “bizlik” ve “ötekiliğin” kurgulandığı, Fransız elçiliğinde geçen sahnede ifade edilmektedir. Aynı şekilde İsraili gazeteci karakterin anlattığı bir Filistinlinin rüyasında bir İsrailiyi değil de kendini vurduğunu görmesi şiddetin, ötekiliğin kültürel, toplumsal kurgulamalar olduğunu, esas savaşın insanın kendisiyle olduğunu ve insanın kendi eliyle kendisini insan kavramını düşünmekten alıkoyduğunu ifade etmektedir. Film içerisinde Saraybosna’da yer alan metaforik bir alan olan edebiyat ormanı bulunmaktadır. Burada kitapların toplanıp bir köşeye atılan, bir yere kayıt edilen ve bazılarının yakıldığını görürüz. Bu sahne sanki bize edebiyat ve kitap metaforları üzerinden modernliği anlamlandıran iktidar ve hegemonya nosyonunun, onun farklılıkları silici, yıkıcı özelliğine göndermelerde bulunduğunu açıklar. Bu sahnede bir kitapla gelen Amerikan yerlisi kadının beyaz adama söylediği “*Sesimi duy! İkimizde aynı toprağa yabancıyız*” ifadesi modernitenin bizatihi ayırdığı insan ortaklığını ve eşitliğini yeniden kurmaya çabalayan ifadelerdir. Amerikan yerlisi karakterin zaman sorununun üzerinde durması Lévinas’ın düşüncesine özellikle yabancı ve öteki nosyonlarına göndermede bulunan bir sorudur.

Filmde, belirli karşılaşmalar Lévinas’ın başkasının yüzünün bireyi çağırması fikrini hatırlatır niteliktedir. Buna bir örnek olarak; Filistinli şair’in (Mahmud Derviş) İsraili gazeteci ile görüşmesi ve Amerikan yerlilerinin onları dinlemesi farklılıkların ve insan ortaklığının çerçevesinde yaşayabilme ihtimalini gözden geçiren ‘antropolojik’ sahnelerdir. İsraili gazeteci karakterin Saraybosna’da yer alan Mostar köprüsü ile Müslümanlar ile Hırvatlar arasındaki sınırı oluşturan bu köprü üzerinden savaşa, ötekiliğe göndermede bulunularak seyircinin konuyla ilgili düşünmesi yönetmen tarafından amaçlanır.

Filmin yine bu bölümünde yer alan bir diğer sekansta entelektüel karakter olarak düşünebileceğimiz iki kişi arasında gerçekleştirilen konuşmada Avrupa’nın ideal bir yaşam biçimi olarak tasarlanmış “demokrasi”yi kurban ve suçlu modern ikilikler yaratarak nasıl “totaliter” bir hale getirdiği belirtilerek liberal demokrasinin, batının, batı dışındaki dünyanın ve nihayetinde etiği olmayan politikanın öz düşünümSELLİĞİ gerçekleştirilmektedir.

Araf bölümünde kilit bir sahne olarak Godard’ın konferans verdiği sahne bulunmaktadır. Yönetmen J. L. Godard’ın; seminer içinde ‘hayatın metaforu olarak’ sinemaya yaklaşır. Sinemanın aç-karşı aç çekim yöntemleriyle seyirciye iktidarı ve söylemleri nasıl ürettiğini belirtir. Gerçeklik ve hayal, sanal arasında olanın sinema ile nasıl oluşturulabildiğini sorgular, açıklar. Verdiği örnek serbest çağrışımla izleyiciyi düşünmeye sevk eder. Bir şatoda Hamlet’in yaşaması iler herhangi bir kişinin yaşamı farklılık arz eder. Auralar farklıdır. Üzerlerinde haleler farklıdır. Sinema, Godard’a göre Hamlet’ten yana olurken diğerlerinden yana olmamıştır. Bunun yanında seminerde gösterilen fotoğraflarla (bir fotoğrafta acı içerisinde görülen Musevi bir diğer fotoğrafta ise acı içinde bir Müslüman’ı görürüz) görsel imgelerle, acının yerel, belirli bir insan topluluğuna ait bir duygu olmayıp tam tersine, bütün insanlığı kapsayan tümel bir olgu olduğunu izah ederek İsrail’in bölgeye gelişinin kurmaca Filistinlilerin bölgeden ayrılışının ise belgesel olduğunu söyleyen serbest çağrışımla seyircilerin algılamasını

ister. Bu dünyanın, insanlık halinin ve bunu temsil eden sinemanın “bizim müziğimiz” olduğunu belirtmesi, filmi ve seyirciyi bir adım öteye götürmektedir. O nokta da, Lévinasçı sorumluluk etiğinin, “ötekinin”, “başkanın” sorumluluğunu koşulsuz almak ötekinin yüzünün belirttiği çağrıya kulak vermek. Bu sıkıntıya, yüzlerin çağrısına katılmak... Filmin karakterlerden biri ve aynı zamanda konferansın takipçilerinden Olga karakteri bu düşünüşle hareket etmektedir. Kendini bombacı olarak tanıtmış ve öldürülmüştür. Oysaki çantasında sadece barışı ifade eden kitaplar çıkmıştır ve kendini barış için feda etmek istemiş ve bunu da gerçekleştirmiştir. Bu karakter ve eylemi bize insanlığın “etik körlüğünü” hatırlatır. “Ben ötekidir” savıyla kendini insanlığa, insanlığın görüşü ne olursa olsun, feda etmektedir.

Bu ötekine kendini feda etme eyleminin şokunun ardından “Üçüncü Krallık” olan Cennet ile karşılaşmaktayız. Kendini feda eden Olga karakteriyle cennette karşılaşmaktayız. ‘Cennet’,su kenarında, yeşillikler içinde insana huzur veren bir mekân görünümündedir. Fonda Amerikan askeri marşları duyulurlar cennetin ‘özgürlük taşıyıcısı’ ‘yüce Amerikan askerleri’ tarafından korunmakta olduğu ifadesine rastlarız. Burada da Amerikan askerleri peşimizi bırakmaz nehre olta atan siyah denizci Amerikan subaylarının yanında, “gümrük” ve “geçiş” işlemlerini, kişilerin geçiş onayına veren beyaz bir denizci subayıyla karşılaşıyoruz ki bu kişi Olga’nın bileğini damgalayarak cennete geçişine onay veren şahıstır. Cennete adım atan Olga burada ip oynayan bir kadınla, top oynayan gençlerle ve kitap okuyan bir adamla karşılaşır. Adamın okuduğu kitabın ismi “Dönüşü Olmayan Yol” adını taşımaktadır. Burada modernist stratejilerden ironik anlatımın izlerini görmemiz mümkündür. Cennet dönüşü olmayan bir yoldur. Dolayısıyla Yılmaz’ın (1997: 73-107) belirttiği gibi yönetmenin diğer filmlerindeki tavrına benzer bir biçimde bu filmde de Cennet bölümü yeniden başlamak, tersten başlamak ifade etmektedir. Bu seferki Başlangıç her türlü ironi ile birlikte batı kültürünün temelinde en önemli oluşturucularından biri olan Hristiyanlık anlatısına da tersine çevirir. Elmayı Âdem Havva’dan almamakta Âdem Havva’ya vermektedir. Film Olga’nın iç sesiyle söylediği “güzel açık bir gündü” cümlesinin yanı sıra yüzünün ifade ettiklerinin seyirci üzerinde bıraktığı izlerle kapanır veya Godard’ın her bitişinde olduğu gibi seyircilerin zihninde yeniden açılır.

Genel Değerlendirme

Godard, modern sinema içerisinde anlatış tarzı, biçimsel farklılığı, deneysel üslubu, seyirciden düşünsel çaba talep etmesi gibi özellikleri sebebiyle ayrı bir yer tutan bir yönetmendir. Wollen’in (2002) belirttiği üzere “karşı sinema” anlayışıyla filmleri ortaya koyar ve sinema, hayat, politika ilişkileri çerçevesinde her filminde dinamik, yeni ve taze bir şeylerle karşılaşılır. Onun sineması doğrudan bir şeyleri empoze etme, kabul ettirme amaçlarıyla şekillenen popüler sinema anlayışından farklıdır. Seyirciye keyif ve zevk vermeyi değil bunun aksine rahatsız vermeyi amaçlar. İzleyici onun filmlerinden kafasındaki binbir soruyla baş başa kalmış bir biçimde çıkar. Godard’ın ilgili filmi olan “Müziğimiz”de de benzer öğelerle daima karşıımızdadır. Her filminde farklı bir sorunsal ile karşıımızda olan Godard, burada toplumsal adalet fikri temelinde değerlendirebileceğimiz “postmodern Etik” kavrayışıyla Bauman ve yüz metaforuyla imlenen “sorumluluk etiği” kavrayışıyla Levinas tartışmaları temelinde, bunlardan

besleyerek yoğun bir tartışma yürütmekte ve bir filozof, bir teorisyen olmanın sinemada karşılığı olacak bir biçimde “auteur” (yaratıcı) yönetmen tavrını ortaya koymaktadır. Burada Godard, modern bir yönetmen olarak modernite olarak adlandırdığımız olgunun eleştirel bir değerlendirilmesinin, Bauman’ın ifadesiyle düşünümselliğinin yapılması konusunda ikna olmuştur. Düşünümsellik meselesi, esasında, olgular üzerinde durup düşünme, daha yoğun eleştirel değerlendirmeler yapma anlamına gelir. Bu düşünümsellik insanı anlamamız, gündeliği sürdürmemiz ve yaşadığımız gezegenin gidişatı açısından elzem bir şeydir. Sorumluluk etiği ve toplumsal adaleti sağlayamadan bir yeniden başlangıç hayal edemeyiz. Godard, yeniden başlamaya dair olan bu güveni esasında onu postmodern kinik, “her şey uyar” anlayışından sıyrır ve Marksist ideallere bağlı olan bir yönetmenin entelektüel sorumluluk dâhilinde gelecekle ilgili iyimser fikirler için, en önemlisi hayat için etiğin önemi konusunda yaptığı film aracılığıyla düşünümselliği sağlamaya çalışır. Dolayısıyla onun sineması “pastiş” ve “parodi” temelinde işleyen postmodern sinemadan farklı olarak dünyayla bir derdi olan daima muhalif, aktivist ve “karşı” bir sinemadır.

Her filmin bir ve/veya çoklu anlatısı ve/veya çoklu anlatıları mevcuttur ve bu anlatılar bizi belirli sosyal problemler üzerinde düşünmemize vesile olabilir. Estetik haz ve zevkin yanında entelektüel katkılar kitapların olduğu gibi filmlerin de başucu kaynakları ve farklı deneyim alanları olarak görmemizi sağlar. Müziğimiz filmi işte böylesine bir tecrübenin bir örneği olarak bizlere bahsi geçen meseleler hakkında fikirler ortaya koymamıza yardımcı olmasının yanında, sosyal bilimler ve sineme bağlantıları ve ilişkileri üzerine de odaklanmamıza neden olmaktadır.

Kaynakça

- ALGAN, N. (2008). *Özgürlüklerden Kayıplara ve Sonrası*, Ankara: Deki Yayınları.
- AUGE, M. (1997). *Yer-olmayanlar*, Çev: Hülya Tufan, İstanbul: Kesit Yayınları.
- BADIOU, A. (2004). *Etik: Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*, Çev: T.Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- BAUDRILLARD, J. (1998). *Simülakrlar ve Simülasyon*, Çev: Oğuz Adanır, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- BAUMAN, Z. (1998). *Postmodern Etik*, Çev: A.Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2001). *Parçalanmış Hayat*, Çev: İ. Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*, Çev: İ. Türkmen İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2007). *Modernite ve Holocaust*, Çev: S. Sertabiboğlu, İstanbul: Versus Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2016). *Yasa Koyucular ve Yorumcular*, Çev: K.Atakay İstanbul: Metis Yayınları.
- BEST, S.-KELLNER, D. (2016). *Postmodern Teori*, Çev: Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BÜYÜKDÜVENCİ S.-ÖZTÜRK S. R. (der.) (2014). *Postmodernizm ve Sinema*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- CAMERON, I. (1996). *The Films of Jean Luc Godard*,England: Movie Magazine Limited.

- CONNOR, S. (2001). *Postmodernist Kültür*, Çev: D. Şahiner, Birinci Baskı, İstanbul: YKY.
- ÇIRAKMAN, E. (2000). “Levinas’ta Öteki ve Adalet” içinde, *Doğu-Batı*, S. 13. Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 175-190.
- ÇİĞDEM, A.(2000). *Bir İmkân Olarak Modernite*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DEMİRCİ, T.T. (2005). “Müziğimiz ya da Ölümün Ters Açısı”, *Sekans Dergisi* S. 3 içinde 27-29.
- DRUMMOND, P. (2003). “Jean Luc Godard Bölümü” içinde *Dünya Sinema Tarihi* (Ed: A. Fethi), Çev: A. Fethi, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- EAGLETON, Terry (2015). *Postmodernizm Yanılsamaları*, Çev: Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FEATHERSTONE, M. (2005). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çev: Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GIDDENS, A. (2010). *Modernliğin Sonuçları*, Çev: Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GÖKÇE, F. (1997). “Yeni Dalga”, *Sinema Akımları* içinde, Ankara: Med-Campus Proje Yayınları.
- GÜVEN, Y. (2005). “Müziğimiz: Godard’ın Sinemasına Yeniden Bakmak”, *Yeni Film Dergisi*, S. 9 içinde, 55-59.
- HARVEY, D. (2007). *Postmodernliğin Durumu*, Çev: S. Savran, İkinci Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- HUYSEN, A. (2000). *Postmodernin Haritasını Yapmak*, Çev: Mehmet Küçük, Modernite versus Postmodernite, Der. Mehmet Küçük, Ankara: Vadi Yayınları, 207-235.
- JAMESON, F. (1990). Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı, Necmi Zekâ (Der.), *Postmodernizm*, İstanbul: Kıyı Yayınları, 59-116.
- KARADOĞAN, A. (2005). “Postmodern Sinema mı, Film mi?”, *İletişim Araştırmaları*, 3(1-2): 133-160.
- KELLNER, D. (2000). *Toplumsal Teori Olarak Postmodernizm: Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar*, Çev. Mehmet Küçük, Modernite versus Postmodernite, Der. Mehmet Küçük, Ankara: Vadi Yayınları, 367-404.
- KREIDL, J. (1980). *Jean Luc Godard*, Boston: Twayne Publishers.
- LEVINAS, E. (2005). *Zaman ve Başka*, Çev: Ö.Özel İstanbul: Metis Yayınları.
- LEVINAS, E. (2014). *Ölüm ve Zaman*, Çev: N.Başer İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- LYOTARD, F. (1990). *Postmodern Durum*, Çev: A. Çiğdem, Ankara: Vadi Yayınları.
- MACCABE, C. (2005). *Godard:A Portrait of Artist at Seventy*, New York: Faber and Faber Inc.
- OUTWAITE, W. (ED.) (2008). *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PARKAN, M. (1993). *Sinema Estetiği ve Godard*, İzmir: İleri Kitabevi.
- ROUD, R. (1970). *Jean Luc Godard*, Bloomington: Indiana University Press.
- SAYIN, Z. (2002). *Başkalk Deneyimi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

STAM, R. (1992). *Reflexivity in Film and Literature: From Don Quixote to Jean Luc Godard*. New York: Columbia University Press.

STERRITT, D. (1999). *The Films of Jean Luc Godard: Seeing Invisible*, Cambridge: Cambridge University Press.

TEKSOY R. (2005). *Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi*, İstanbul: Oğlak Yayınları.

WOLLEN, P. (2002). “Godard ve Karşı Sinema” içinde *Sinemasal Dergisi* S. 7, s. 117-130), İzmir.

YILMAZ, E. (DER.) (1993). *Jean Luc Godard*, Ankara: Gece Yayınları.

YILMAZ, E. (1997). “Jean Luc Godard”, içinde: *Avrupalı Yönetmenler*. Ankara: Kitle Yayınları.

Halime ÜNAL REŞİTOĞLU*

Diğerleri için Duyulan Suç Korkusu**

Fear of Crime for Others

ÖZET

Çoğu zaman bireysel korku ile özdeşleştirilen suç korkusu bireyin kendine yakın hissettiği kişilerin suçun mağduru olmasını da kapsamaktadır. Çalışmaların çoğunluğu bireyin suçtan mağduriyet korkusuna odaklanırken pek az çalışma diğerleri için duyulan korkuya odaklanmaktadır. Bu çalışmanın amacı ülkemiz bağlamında diğerleri için duyulan suçtan mağduriyet korkusunu açıklamaya çalışmaktır. Araştırma kapsamında Ankara ilinin merkezinde yer alan ilçelerde anket tekniği ile toplanan 1242 katılımcının verileri analiz edilmektedir. Betimsel analizler erkeklerin hem çocuklar hem de eşleri için korkarken, kadınların daha çok çocukların mağdur olmasından korktuklarını göstermektedir. Bekâr olan bireyler evli bireylere göre daha çok anne-babaları ve kardeşlerinin mağdur olmasından korkmaktadırlar. Ebeveynler ağırlıklı olarak çocuklarının mağdur olmasından kaygı duymaktadırlar. Araştırmanın bulguları uluslararası literatürdeki çalışmalar ile benzerlik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Suç, Suç Korkusu, Güvenlik, Mağdurluk, Çocuk, Ebeveynlerin Korkusu.

ABSTRACT

Fear of crime is, mainly, associated with individual fear but it has also embodied fear of crime for others. Although, most of the research has focused on the individual fear of crime, very few studies has taken the fear of crime for others as the subject of their study. Therefore, the aim of this research is to investigate the fear of crime for others in Turkish context. This present study is based on the data which is collected from randomly selected 1242 participant in Ankara using the questionnaire technique. Descriptive analysis shows that men are more afraid of both children and spouses while women are more concerned that their children would be the victim of crime. Married people and parents are more concerned than single persons that children will be the victim of crime. The findings of this present study are similar to those of the previous research done in other countries.

Keywords: Crime, Fear of Crime, Security, Victimization, Child, Parents' Fear.

Giriş

Uzun yıllardır birçok çalışmanın odak noktasını oluşturan suç korkusunun doğası, nedenleri ve sonuçları tartışılmaya devam edilmektedir. 1960'lı yıllardan itibaren suç korkusu kavramının içeriğini tanımlamakla ilgili girişimlerde bulunulmuştur (Garofalo,

* Yazar/Author Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü. unalhalime@hotmail.com

** Bu proje TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir. (Proje No: 113K070)

1981: 840). Araştırmalarda suç korkusu genellikle “bireyin suç veya suçla ilişkilendirdiği sembollere karşı geliştirdiği duygusal tepki” (Ferraro-LaGrange, 1987: 72) veya “bireyin tahmin ettiği veya farkında olduğu tehlikenin doğurduğu tetikte olma duygusu” (Warr, 2000: 453) olarak tanımlanmıştır. Fakat suç korkusu literatürüne bakıldığında çalışmaların nerede ise tamamının bireysel suç korkusu üzerine odaklandığı görülmektedir (e.g. Ferraro, 1995: 20-40; Brunton-Smith, 2011: 887; Chiricos-Hogan-Gertz, 1997: 113; Eschholz-Chiricos-Gertz, 2003: 111-116; May-Rader-Goodrum, 2010: 165; Pantazis, 2000: 417; Rountree-Land, 1996: 776; Sampson-Raudenbush, 1999: 604-620). Bireysel suç korkusuna odaklanmak o kadar kabul edilebilir bir hal almıştır ki ulusal ve uluslararası düzeylerde toplanan büyük veri tabanlarında bile bireysel korku ölçülmüştür. Örneğin, A.B.D.’de gerçekleştirilen Ulusal Suç Mağduriyeti Araştırması (National Crime Victimization Survey), Britanya Suç Araştırması (British Crime Survey) gibi ulusal veri tabanlarının yanısıra uluslararası düzeyde Uluslararası Suç Mağduriyet Araştırması (International Crime and Victimization Survey) ve Avrupa Suç ve Güvenlik Araştırması (European Survey of Crime and Safety) gibi araştırmalarda da hep bireysel suç korkusuna odaklanılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2003 yılından itibaren düzenli olarak gerçekleştirilen Yaşam Memnuniyet Araştırmasında da bireysel suç korkusuna odaklanılmıştır. Örneğin, bu araştırma kapsamında bireylere “evde yalnız otururken kendini ne kadar güvende hissettiği” sorulmuştur. Ülkemizdeki suç korkusuna odaklanan çalışmalarda da (Karakus, McGarrell-Basibuyuk, 2010: 177; Kul, 2013: 1-20; Uludağ, 2010: 1-10) bireyin korkusu analiz edilmiştir.

Bireysel korkuya odaklanan çalışmalar son yıllarda eleştiriye maruz kalmaktadır. Warr (1992: 723-725) ile başlayan ve Warr ve Ellison (2000: 551-554) ile devam eden tartışmalarda, suç korkusunun bireysel korku ile özdeşleştirilmesinin kavramın içeriğini sınırladığı ve korkunun farklı boyutlarını ve etki alanını görmemizi engellediği ileri sürülür. Korkuyu bireye indirgedikçe korkunun toplumsal bir olgu olduğu gerçeğinin unutulmaya ve daha çok bireysel ve izole bir gerçeklik olarak ele alınmaya başlandığı için korkunun derinliklerinin ve toplumsal olarak yayılma alanlarının görülme olasılığının yok olduğu gündeme getirilir. Çalışmaların eksik bıraktığı nokta bireyin özellikle eş ve çocukları ile birlikte yakın aile üyelerini hatta bazen kendine yakın gördüğü aile dışındaki bireyleri de kapsayan diğer bireyler için duyulan suç mağduriyeti korkusudur. Başka bir ifade ile, bireyler sevdikleri insanların suçun mağduru olma ihtimalinden veya onların başlarına suçla ilgili bir şeylerin gelmesinden korkmaktadırlar (Ferraro, 1995: 20-40; Warr, 1992: 723-725; Warr-Ellison, 2000: 552-554). Bireysel korku sadece bireyi ilgilendirir ve bireyin yaşamını etkilerken diğerleri için duyulan suç korkusunun ise etki alanı çok daha geniştir. Bir grup araştırmacı bireysel suç korkusundan daha ziyade başkaları için duyulan suç korkusunun daha yaygın olabileceğine ve sonuçlarının daha geniş grupları etkilediğine dikkat çekmektedir (Heber, 2009: 257; Hollander, 2001: 102-103; Madriz, 1997: 353; Snedker, 2006: 76-78; Tulloch, 2004: 375-376; Warr, 1992: 723-725; Warr-Ellison, 2000: 555). Eşlerin veya partnerlerin birbirleri, ebeveynlerin çocukları, yakın arkadaşların birbirleri, yaşlı ebeveynlerin torunları için duyacakları korkunun bireyin kendisi için duyacağı korkudan daha yaygın olma ihtimali mevcut olduğu gibi bireysel korkuyu diğerleri için duyulan

korkunun tetikleme olasılığı da söz konusudur (Snedker, 2006: 76-78; Warr-Ellison, 2000: 552-555). Bireylerin gündelik yaşam pratiklerinin bireysel korkudan daha çok diğerleri için duyulan korku tarafından şekillenmesi olasıdır. Örneğin, tek başlarına eğlenmeye giden ebeveynler ile çocukları ile beraber giden ebeveynlerin tercihleri birbirinden farklı olacaktır. Yalnız yaşayan bir erkeğin ev kiralarken dikkate aldığı özellikler ile evlendikten veya çocuk sahibi olduktan sonra ev kiralarken dikkate aldığı kriterlerin birbirinden farklılaşması mümkündür. Gece geç saate kadar çalışan eşi için diğer eşin endişelenme olasılığı yüksektir. Fakat diğerleri için duyulan korkuya yoğunlaşan çalışmaların sayısı sınırlı olduğu için hala bu korkunun kimler tarafından kimlere karşı daha fazla duyulduğu, yaygınlık derecesinin ne olduğu gibi konuların araştırılmaya ihtiyacı vardır. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı hem uluslararası düzeyde hem de ulusal düzeyde diğerleri için duyulan suç korkusu çalışmalarına katkı yapmaktır. Bu araştırma kapsamında Ankara'nın Altındağ, Çankaya, Keçiören, Mamak ve Yenimahalle ilçelerinde toplanmış olan nicel veriler analiz edilerek diğerleri için duyulan suç korkusu betimsel olarak irdelenecektir.

Kavramsal Çerçeve

Diğerleri için duyulan suç korkusuna odaklanan çalışmalarda hem nitel (Hollander, 2001: 88; Madriz, 1997: 344; Mesch, 2000: 51; Rader, 2010: 41; Snedker, 2006: 80) hem de nicel yöntemler (Rader-Cossmann, 2011: 573-575; Warr-Ellison, 2000: 557-558) kullanılmaktadır. Bu çalışmaların ortak bulguları arasında diğerleri için duyulan suç korkusunun bireysel suç korkusunu artırdığı ve diğerleri için duyulan korkunun daha yaygın olduğu yönündedir. Başka bir ifade ile, bireyler, bireysel olarak suça maruz kalmaktan daha çok sevdikleri insanların suçun mağduru olmasından korkmaktadırlar (örn. Heber 2009: 258; Snedker 2006: 83-85). Ayrıca diğerleri için suç korkusu, toplumsal cinsiyet, evli olmak-beraber yaşamak veya ebeveyne olmakla da ilişkidir (Drakulich, 2015: 1883-1885; Hollander, 2001: 94; Madriz, 1997: 346-348; Stanko, 1995: 52; Warr-Ellison, 2000: 574-575).

Bireysel düzeyde kadınlar erkeklerden daha fazla suç korkusuna sahiptirler (Cook-Fox, 2012: 145; Drakulich, 2015: 1183; Drakulich-Rose 2013: 1780-1782; Killias-Clerici, 2000: 441-443; Schafer-Huebner-Bynum, 2006: 292; Wilcox-Jordan-Pritchard, 2006: 362). Erkeklerin bireysel suç korkularının düşük olmasının arkasında erkeklik onurunu zedeleyeceği düşüncesi ile korktuklarını belli etmekten çekinmelerinin yattığı yönünden bulgular mevcuttur (Sutton-Farrall, 2005: 214-217). Diğerleri için suç korkusu bağlamında ise erkeklerin eşleri ve çocukları için daha fazla korktuğu, kadınların ise eşlerinden daha çok kendileri ve çocukları için korktukları tespit edilmiştir (Haynes-Rader, 2015: 313-314; Heber, 2009: 265-268; Madriz, 1997: 346-348; Rader, 2010: 43-47; Snedker, 2006: 85; Warr, 1992: 730). Erkekler ve kadınlar arasındaki bu farklılık toplumsal cinsiyet tanımları ve toplumsal cinsiyet pratikleri ile ilgilidir. Erkekler evlenmeden önce suçun mağduru olmaktan çok fazla korkmamakta fakat evlendikten sonra eş ve çocuklarının ona ihtiyacı olduğu ve onları korumak zorunda olduğu düşüncesinden hareketle hem onlar hem de kendileri için daha fazla korkmaktadırlar (Drakulich, 2015: 1184-1885; Rader, 2010: 43-47; Snedker, 2006: 86). Ailesini koruyan erkek imgesi erkeklere daha fazla temkinli olmasını öğütlemektedir. Eşlerin ve

çocukların güvenliğini sağlamak erkeklerin temel görevleri arasındadır. Tek başlarına erkekler tehlikeli olduklarını düşündükleri mekânlara rahatlıkla gidebilirken evlendikten sonra eşleri ile bu tür mekânlara gitme konusunda daha temkinli davranmaktadırlar (Heber, 2009: 265-268; Snedker, 2006: 86). Evlenmek erkeklere daha önce sahip olmadıkları yeni bir sorumluluk yüklemektedir. Aileyi dıştan gelecek tehlikelere karşı koruması gerektiğinden kendisini tehlikelerden uzak tutarak sorumlu olduğu eş ve çocuklarını da korumayı başarabilmelidir. Erkeğin başına bir şey gelmesi demek ailenin korumasız kalması anlamına gelecektir. Korkusuz erkek imgesi ancak aile söz konusu olduğunda kırılmaktadır. Ailesini korumaktan sorumlu olan erkeğin kendisinden daha çok onların suçun mağduru olmasından korkması çok doğaldır ve güvende hissetmelerini sağlamak için elinden gelini yapmalıdır (Rader, 2010: 43-47).

Bireysel olarak erkeklere göre daha fazla korkan kadınlar, evlendikten sonra kendilerini daha fazla güvende hissetmektedirler çünkü artık koruma için eşlerine güvenmektedirler. Erkekler kendilerini ailenin koruyucusu olarak tanımlarken kadınlar ise kendilerini korunmaya muhtaç bireyler olarak tanımlamaktadırlar (Hollander, 2001: 91-93). Evlenmeden önce suçtan korunmak için birçok tedbiri (kapıyı kilitlemek, arabayı güvenli yere park etmek, alarm taktırma v.b.) kendi başına alması gereken kadınlar, evlendikten sonra ise bu tedbirleri alma işini kocalarına devrederek kendilerini kocalarının yanlarında daha güvende hissetmektedirler (Rader, 2010: 50-52). Kadınların korkularının asıl kaynağının çocuklarının olmasının arkasında yatan temel neden ise kadınların çocuk bakımından sorumlu olmasıdır. Geleneksel olarak çocukların yetiştirilmesinden ve bakımından tek başına sorumlu olan kadınlar çocukları tehlikelere karşı daha fazla korumaktan sorumludurlar (Snedker, 2006: 87-88). Bundan dolayı, kadınlar hem kendi hem de çocuğun davranışlarını sınırlayarak tehlikelerden uzak durmaya çalışmaktadır.

Toplumsal cinsiyet beklentilerine uygun olarak ebeveyn olmak korkunun derecesini artırmaktadır. Warr ve Ellison (2000: 560) ebeveynlerin %80'nin ve Tulloch (2004: 366) % 85'nin kendilerinden daha fazla çocukları için korktuklarını tespit etmişlerdir. Küçük çocukları olan ebeveynler, yetişkin çocukları olan ebeveynlere göre daha fazla korkmaktadır. Yetişkin çocukları olan ebeveynlerin hiç korkmadığı düşünülmemelidir. Özellikle yaşlı ebeveynlerin korkuları farklı bir şehirde yalnız yaşayan yetişkin çocukları veya torunları için devam etmektedir (Heber 2009: 269; Tulloch, 2004: 372-373; Warr-Ellison, 2000: 562). Anneler ve babalar için küçük çocuklarının bir suça maruz kalması düşüncesi oldukça dehşet vericidir. Ebeveynler, genel olarak küçük çocuklarını savunmasız, incinebilir ve korunmaya muhtaç olarak gördükleri için korkuları oldukça doğaldır ve tepki olarak çocuklarını korumak için ellerinden geleni yapmaktadırlar (Tulloch, 2004: 367-368). Sadece kendi çocuklarını değil diğer küçük çocukları korumayı birçok ebeveyn kendine görev saymaktadır. Özellikle, anneler sadece kendi çocukları için değil diğer çocuklar içinde korkmaktadırlar. Hatta çocuğu olmayan kadınlar bile, genel olarak, çocukların maruz kalabilecekleri suçlardan oldukça endişe duymaktadırlar (Snedker, 2006: 90). Erkekler hem eşleri hem de çocukları için kaygılanırken kadınların korkularının odak noktasını çocuklar oluşturmaktadır (Drakulich, 2015: 1884-1886; Snedker, 2006: 286-288; Warr: 1992: 730; Warr-Ellison, 2000: 561-562).

Ebeveynler çocuklarının özellikle etraflarındaki tehlikelerin farkında olmadıkları için pedofillerin mağduru olmasından, kaçırılmasından, hatta öldürülmelerinden oldukça korkmaktadırlar (Heber, 2009: 271-272; Vozmediona-San-Juan-Vergara-Alonso-Alberca, 2017: 7-8). Ebeveynler ağırlıklı olarak kız çocuklarının başına bir şey gelmesinden erkek çocuklarına göre daha fazla korkmaktadırlar (Warr-Ellison, 2000: 562) ve en fazla kız çocuklarının cinsel istismara uğramasından korkmaktadırlar (Vozmediona vd., 2017: 7-8). Sadece erkek çocuğa sahip olan ebeveynler, onlar için daha az korkmaktadırlar çünkü erkek çocuklarının kendi başlarının çaresine bakması beklenmektedir ve tehlike ile baş edebilmek erkek olmanın göstergesidir. Fakat kız çocukları ise korunmaya muhtaç ve savunmasız olarak görülmektedir (Vozmediona vd., 2017: 8). Son günlerde meydana gelen olaylar düşünüldüğünde ebeveynlerin çocukları için korkmaları ve onları korumak için stratejiler oluşturmaları olağan kabul edilmektedir. Çocuk mağdurlarla ilgili yapılan haberlerde ağırlıklı olarak kaybolan, kaçırılan, cinayete ve cinsel istismara maruz kalan çocuklara yer verilmektedir. En son İzmir'in Ödemiş ilçesinde 10 Haziran 2017 tarihinde evin yakınında arkadaşları ile oynarken kaybolan 10 yaşındaki bir kız çocuğunun 3 gün sonra komşusunun evinde ölü bulunması ve komşusu tarafından öldürüldüğünün ortaya çıkması ile sadece çocuğun ebeveynlerinin değil Ödemiş halkının vermiş olduğu tepki ve duydukları korku hala hafızalarımızda yerini korumaktadır¹. Yalova Çınarcık'ta 1 Haziran 2017 tarihinde çocuk parkından kaçırılan 5 yaşındaki bir kız çocuğunun ertesi gün cinsel istismara uğrayarak öldürülmesi olayı da unutulmamıştır². Bu tür olaylar sadece bölgedeki yaşayanları değil uzak veya yakın fark etmeksizin ebeveynlerin çocukları için daha fazla korkmalarına sebep olmaktadır. Küçük çocukların mağdur olduğu bu tür suçlar, çocukların savunmasız ve kolayca incinebilir olduğu gibi tehlikelere de açık olduğunu göstermektedir.

Yöntem

Bu çalışmada incelenen veriler TÜBİTAK tarafından mağduriyet ve suç korkusuna odaklanan daha geniş kapsamlı nicel bir araştırmanın parçasıdır. Bu çalışmada Ankara ilinin Altındağ, Çankaya, Keçiören, Mamak, Yenimahalle ilçelerinin çeşitli mahallelerinde anket tekniği kullanılarak toplanan veriler analiz edilmektedir. Araştırmanın örneklemini 18 yaş ve üstündeki bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada örnekleme yöntemi olarak tabakalı basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. İlçe nüfusuna orantılı olarak örnekleme belirlenmiştir. Öncelikli olarak her bir ilçeden veri toplanacak mahalleleri seçmek için belirli kriterler kullanılmıştır. İlçeler kendi içlerinde mahallere bölünürken ilçenin merkezi noktası belirlenmiş ve mahalleler uzaklıklarına göre listelenmiştir. Bu şekilde merkeze yakın ve uzak mahallelerin sosyo-ekonomik düzeylerinin birbirinden farklı olma olasılığı göz önüne alınarak örneklemin heterojen olması sağlanmaya çalışılmıştır. Örnekleme seçilen mahallelerdeki sokak listeleri oluşturulmuş ve sokaklar bu listeden rastlantısal olarak seçilmiş ve her bir sokaktan 4'er kişi ile araştırma gerçekleştirilmiştir. Ne yazık ki her zaman seçilen sokaklardaki

¹ <http://www.hurriyet.com.tr/son-dakika-minik-ceylinden-aci-haber-40487393>

² <http://www.cnnturk.com/son-dakika-yalovada-vahset-parktan-kacirilan-5-yasindaki-cocuk-istismar-edilip-olduruldu?page=2>

kişilerle görüşmek mümkün olmadığı için araştırma sonuçlarının genellenmesi konusunda dikkatli olmak gerekmektedir. Araştırmanın sonuçlarının katılımcılar için geçerli olduğu unutulmamalıdır. Araştırma kapsamından 1300 katılımcıdan veri toplanmış fakat bazı nedenlerden dolayı bir grup katılımcının verisi değerlendirilmeye alınmamıştır. Bu çalışma kapsamında %54'ü erkek ve %46'sı kadın olmak üzere toplam 1242 katılımcının verisi analiz edilmektedir. Katılımcıların yaş ortalaması 39.6'dır ve %68'i evlidir. Lise ve dengi okul mezunları %35 ile ilk sırada yer almaktadır. Katılımcıların aile büyüklüğünün ortalaması 3.6'dır ve çocuk sayısı ise ortalama 1.3'dür.

Soru kâğıdının geliştirilmesi için yapılan pilot çalışmada diğerleri için suç korkusunu ölçmek için katılımcılara “en fazla verilen suçların mağduru olmasından korktuğunuz kişiyi belirtiniz” sorusu açık uçlu olarak sorulmuştur. Katılımcılara kişi listesi verilmemiş, bireylerin en fazla mağdur olmasından korktukları kişileri belirtmeleri istenmiştir. Fakat pilot çalışma sırasında katılımcıların sadece bir kişiyi söylemekte zorlandıkları ve en az iki kişi söylemek istedikleri ortaya çıkmıştır. En fazla mağdur olmasından korktukları kişilerin yakın aile üyeleri olduğu ve geniş akraba grubu ve arkadaşların ise çok az belirtildiği görülmüştür. Literatür taramasında da açıklandığı üzere diğerleri için suç korkusu bireyin yakın aile üyeleri için duyduğu korkudur ve birçok araştırmanın ortak bulgusu da bu yöndedir. Bu bağlamda soru kâğıdının en son halinde diğerleri için suç korkusunu ölçmek için şu soru sorulmuştur: “Aşağıda verilen suçların en fazla başına gelmesinden korktuğunuz iki kişiyi (çocuklarım, eşim, annem-babam, kardeşlerim, bilmiyor) belirtiniz?” Bu kapsamda kapkaça-gaspa uğrama, tanımadığı birinin fiziksel saldırısına uğrama, sokakta aşağılanma-tehdit edilme, cinsel saldırıya uğrama, evde fiziksel saldırıya uğrama ve öldürülme suçları yer almıştır.

Ayrıca ebeveynlerin çocuklarının güvenli bir ortamda olup olmadığı konusundaki görüşleri iki soru ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Birinci olarak “bugünlerde çocukları sokakta bırakmak güvenli değil” ifadesine ebeveynlerin katılıp katılmadıkları sorulmuştur. İkinci olarak “çocuklarımın gece yalnız dışarı çıkmadıklarından emin oluyorum” ifadesi verilerek ebeveynlerin çocuklarının güvenliğini sağlamak için böyle bir önleyici teknik uygulayıp uygulamadıkları anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma kapsamında veriler betimsel olarak incelenecektir. Suç türlerine göre diğerleri için duyulan suç korkusu toplumsal cinsiyete, medeni duruma, çocuk sahibi olma durumuna göre çapraz tablolar eşliğinde betimlenmeye çalışılacaktır. Bu araştırmanın bulgularının, katılımcılar ile sınırlı olduğu, nedensel bir çıkarımda bulunmak için yeterli olmadığı, olguyu anlama ve tespit etmeye yönelik kullanıldığı akılda tutulmalıdır.

Bulgular

Betimsel analizlerin yer aldığı tablolardaki değerler dikkate alınırken değerlerin toplamının 100'den daha fazla yaptığı görülecektir. Bunun sebebi katılımcılardan en fazla suçun mağduru olmaktan korktukları iki kişiyi seçmelerinin istenmesidir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere her bir suç türünde katılımcılar en fazla çocukların mağdur olmasından korkmaktadırlar. İkinci sırayı eşler, üçüncü sırayı anne-babalar ve kardeşler almaktadır. Ayrıca bazı katılımcıların verilen her bir suç türü için mağdur

olmasından korktukları bireylerin olmadığı da görülmüştür. Genel olarak bu bulgular diğer araştırmaların bulguları ile örtüşmektedir. Araştırmaların ortak bulguları katılımcıların genellikle çocukları için kaygılandığını göstermektedir (Heber 2009: 265-269; Rader 2010: 43-48; Warr-Ellison, 2000: 560-561).

Tablo 1. Suç türüne göre diğerleri için duyulan korku (%)					
	Çocuklarım	Eşim	Annem-babam	Kardeşlerim	Böyle biri yok
Kapkaça-gaspa uğramasından	63	43	31	23	4
Tanımadığı birinin fiziksel saldırısına uğramasından	64	41	29	23	5
Sokakta aşağılanması ve tehdit edilmesinden	63	40	28	23	6
Cinsel saldırıya uğramasından	63	40	23	26	6
Evde fiziksel saldırıya uğramasından	52	34	20	23	15
Öldürülmesinden	56	38	26	20	11

Diğerleri için duyulan suç korkusu çalışmalarında kadın ve erkeklerin öncelikli olarak mağdur olmalarından korktukları kişiler açısından farklılıklar olduğu belirtilmektedir. Kadınların ağırlıklı olarak çocuklar için erkeklerin ise hem çocuk hem de eşleri için korktukları birçok araştırmamızın ortak bulgusudur (Haynes-Rader, 2015: 313-314; Madriz, 1997: 348-350; Rader, 2010: 43-48; Snedker, 2006: 87-88). Tablo 2 incelendiğinde, kadınların açık ara ile çocuklar için korktukları erkeklerin ise çocuk ve eşleri için korktukları görülmektedir. Birçok suç türünde kadınların üçte ikisi çocukların mağdur olmasından korkarken erkeklerin ise yarıdan biraz fazlası korkmaktadır. Kadınların üçte biri eşlerinin suçun mağduru olabileceğinden korkarken erkeklerin ise yarıya yakını eşlerinin mağdur olmasından korkmaktadır. Erkeklerin, çocuklar ve kadınlar için duyduğu korkunun oranları birbirine yakındır.

Tablo 2. Toplumsal cinsiyete ve suç türüne göre diğerleri için duyulan korku (%)										
	Kadın					Erkek				
	Çocuklarım	Eşim	Annem-Babam	Kardeşlerim	Böyle biri yok	Çocuklarım	Eşim	Annem-Babam	Kardeşlerim	Böyle biri yok
Kapkaça-gaspa uğramasından	70	37	29	23	4	57	48	32	24	4
Tanımadığı birinin fiziksel saldırısına uğramasından	71	35	27	22	4	58	46	31	24	5

Sokakta aşağılanması ve tehdit edilmesinden	70	35	26	22	5	58	45	29	23	6
Cinsel saldırıya uğramasından	70	32	24	25	5	57	47	23	27	8
Evde fiziksel saldırıya uğramasından	59	30	18	22	11	45	37	21	24	18
Öldürülmesinden	62	33	24	19	7	51	42	28	20	13

Evli, bekâr veya boşanmış-eşi vefat etmiş olmak diğerleri için duyulan suç korkusunda önceliğin verildiği kişileri değiştirebilmektedir. Tablo 3’de görüldüğü üzere, her bir suç türünde evli olanlar için çocuklar öncelikli gelirken, eşler ikinci sırada yer almakta ve diğer aile üyeleri için ise daha düşük düzeyde korkulmaktadır. Bekâr bireyler için ise suç türüne göre değişmek üzere anne-babalar ve kardeşler ilk sıralarda yer almaktadırlar. Boşanmış-eşi vefat etmiş bireyler için korkunun odak noktasını açık ara ile çocuklar oluşturmaktadır. Tek ebeveynli ailelerde çocuğun sorumluluğunun tek bir omuza yüklenmiş olması çocukların güvenlikleri konusunda daha fazla endişeye yol açmaktadır.

Tablo 3. Medeni duruma ve suç türüne göre diğerleri için duyulan korku (%)															
	Evli					Bekâr					Boşanmış- eşi vefat etmiş				
	Çocukları	Eşim	Anne-babam	Kardeşlerim	Böyle biri yok	Çocukları	Eşim	Anne-babam	Kardeşlerim	Böyle biri yok	Çocukları	Eşim	Anne-babam	Kardeşlerim	Böyle biri yok
Kapkaça-gaspa uğramasından	82	60	13	8	3	10	7	77	67	6	88	13	26	20	7
Tanımadığı birinin fiziksel saldırısına uğramasından	83	57	13	7	4	12	6	75	67	6	87	10	27	16	7
Sokakta aşağılanması ve tehdit edilmesinden	82	56	11	7	5	12	6	70	65	8	87	11	26	16	4
Cinsel saldırıya uğramasından	82	55	9	9	5	10	7	64	69	9	87	11	16	27	6
Evde fiziksel saldırıya uğramasından	66	47	7	9	14	8	5	55	61	19	76	11	18	20	9
Öldürülmesinden	73	52	11	6	10	8	6	68	59	14	78	9	26	13	7

Diğerleri için duyulan suç korkusu çalışmalarındaki temel bulgulardan birisi çocuk sahibi olmanın diğerleri için duyulan suç korkusunda önemli bir dönüm noktası olduğudur (Heber 2009: 266-267; Tulloch, 2004: 367-368; Warr-Ellison, 2000: 560; Vozmediona vd., 2017: 6). Bundan dolayı, bu araştırma kapsamında çocuk sahibi olan ve olmayan kadın ve erkeklerin verileri aşağıdaki tablolarda gösterilmektedir. Tablo

4'deki değerler incelendiğinde, genel olarak, kadınların çocukların verilen suçların mağduru olmasından korktukları görülmektedir. Çocuğu olan kadınlar çocuğu olmayan kadınlara göre daha fazla çocuklarının mağdur olmasından korktuklarını belirtse bile çocuğu olmayan kadınların yarından fazlası çocuklar söz konusu olduğunda onların başlarına gelebilecek suçlardan endişe duymaktadırlar. Çocuğu olan her 5 kadından 4'ünün çocuklarının kapkaça-gaspa uğraması, yabancı birinin fiziksel saldırısına uğraması, sokakta tehdit edilmesi ve cinsel saldırıya uğramasından korktukları görülmektedir ve her 5 kadından 3'ünde çocuklarının evde fiziksel saldırıya uğramasından ve öldürülmesinden korktukları anlaşılmaktadır. Çocuğu olan kadınlar ikinci olarak en fazla eşlerinin başlarına verilen suçların gelmesinden endişe duyarken çocuğu olmayan kadınlar ikinci olarak ebeveynlerinin ve kardeşlerinin başlarına verilen suçların gelmesinden daha fazla korkmaktadırlar.

Tablo 4. Çocuğu olan ve olmayan kadınların suç türüne göre diğerleri için duydukları korku (%)										
	Çocuğu var					Çocuğu yok				
	Çocuklarını	Eşim	Anne-babam	Kardeşlerim	Böyle biri yok	Çocuklarını	Eşim	Anne-babam	Kardeşlerim	Böyle biri yok
Kapkaça-gaspa uğramasından	79	40	23	18	4	55	25	35	33	8
Tanımadığı birinin fiziksel saldırısına uğramasından	82	36	20	17	5	54	25	38	30	8
Sokakta aşağılanması ve tehdit edilmesinden	79	37	19	17	5	55	24	34	31	9
Cinsel saldırıya uğramasından	80	34	19	18	5	54	23	34	33	10
Evde fiziksel saldırıya uğramasından	64	30	14	15	13	49	21	25	31	19
Öldürülmesinden	68	34	17	15	8	53	24	34	29	11

Erkekler için oluşturulan tablo 5'i incelediğimizde çocuğu olan erkeklerin yarından fazlasının çocuğu olmayanların ise yarıya yakın özelliikle çocukların suçun mağduru olmasından korktuklarını görmekteyiz. Çocuğu olan erkekler ikinci olarak eşlerinin mağdur olmasından korkarken, çocuğu olmayan erkeklerde ise eşin, ebeveynlerinin ve kardeşlerinin mağdur olmasından korkanların sayıları birbirine yakındır. Çocuk sahibi olmak eş ve çocuklarla ilgili kaygıyı ön plana çıkartırken çocuk sahibi olmayan bireylerde kaygı eşlerle beraber yakın aile üyelerini de kapsamaktadır.

Tablo 4 ve 5'deki veriler çocuğu olan kadın ve erkekler için karşılaştırıldığında annelerin korkularının odak noktasının çocukları olduğu daha net görülmektedir. Örneğin annelerin 5'de 4'ü çocuğunun yabancı birinin fiziksel saldırısına uğramasından korkarken babalarda ise bu oran 5'de 3'tür. Anneler için öncelik çocuklar iken eşleri ikinci sırada yer almaktadır. Babalar için çocuklar ve eşlerin mağduriyetlerinden korku arasında çok büyük bir ayırım görülmemektedir. Örneğin, annelerin %82'si çocuklarının ve %36'sı eşlerinin yabancı birinin fiziksel saldırısına uğramasından korkarken

babaların ise %64'ü çocuklarının ve %52'si eşlerinin saldırıya uğramasından korkmaktadırlar. Erkeklerin temel görevi aile üyelerini korumak olduğundan erkekler çocuk ve eşleri için korkarken kadınların aile içindeki temel görevi çocukların bakım işleri olduğundan kadınların korkusunun kaynağının çocuklar olması şaşırtıcı değildir. Bulgular toplumsal cinsiyet pratiklerinin bir yansımasıdır.

Tablo 5. Çocuğu olan ve olmayan erkeklerin suç türlerine göre diğerleri için duydukları korku (%)										
	Çocuğu var					Çocuğu yok				
	Çocuklarım	Eşim	Anne-babam	Kardeşlerim	Böyle biri yok	Çocuklarım	Eşim	Anne-babam	Kardeşlerim	Böyle biri yok
Kapkaça-gaspa uğramasından	65	56	25	20	3	44	35	44	34	8
Tanımadığı birinin fiziksel saldırısına uğramasından	64	52	25	20	6	45	36	42	34	8
Sokakta aşağılanması ve tehdit edilmesinden	65	50	22	19	7	45	35	39	30	10
Cinsel saldırıya uğramasından	63	53	19	19	8	44	37	34	38	10
Evde fiziksel saldırıya uğramasından	50	40	16	16	20	38	30	27	27	27
Öldürülmesinden	57	47	22	16	15	42	34	34	28	19

Ebeveynler çocuklarının evde fiziksel saldırıya uğramasından veya öldürülmesinden diğer suç türlerine göre daha az korkmaktadırlar. Diğer suçların belki de kamusal alanda çocukların başlarına daha fazla gelebileceğini düşünmektedirler. Diğerleri için duyulan suç korkusu araştırmalarında özellikle ebeveynlerin kız çocuklarının cinsel saldırıya uğramasından korktukları rapor edilmiştir (Warr-Ellison, 2000: 561; Vozmediona vd., 2017: 7-8). Her ne kadar bu araştırma kapsamında çocukların cinsiyetleri konusunda herhangi bir soru sorulmamış olsa da genel olarak çocuklarının cinsel saldırıya uğramasından endişe eden ebeveynlerin oranları yüksektir. Annelerin babalara göre çocuklarının cinsel saldırıya uğraması konusunda daha fazla endişeli oldukları görülmektedir. Cinsel saldırı söz konusu olduğunda babalar sadece çocukları için değil eşleri içinde endişe duymaktadırlar. Babaların yarısı eşlerinin cinsel saldırıya uğramasından korkmaktadırlar. Bulgular çocukların ve kadınların cinsel saldırının odak noktası olduğu ve cinsel saldırıya karşı daha savunmasız oldukları düşüncesinin yansıması olarak okunabilir.

Verilerin gösterdiği gibi genel olarak çocukların mağdur olunmasından hem ebeveynler hem de çocuk sahibi olmayanlar oldukça endişelenmektedirler. Ebeveynlere genel olarak sokakların çocuklar için güvenli olup olmadığını sorduğumuzda nerede ise annelerin tamamı ve babalarında %85'i çocukları için sokakların güvensiz olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 6. Bugünlerde çocukları sokakta yalnız bırakmak güvenli değil (%)		
	Anneler	Babalar
Katılmıyorum	2	5
Kararsızım	2	10
Katılıyorum	96	85

Sokakların güvensiz olması ebeveynlerin çocuklarını sokağa yalnız çıkarmamaları konusunda da daha temkinli olmaya itmektedir. Tablo 7’de görüldüğü gibi, annelerin %80’i ve babaların %68’i çocuklarının gece yalnız çıkmadıklarından emin olmaktadır.

Tablo 7. Çocuklarının gece yalnız dışarı çıkmadıklarından emin oluyorum (%)		
	Anneler	Babalar
Evet	80	68
Hayır	20	32

Veriler bütünsel olarak değerlendirildiğinde kadınların ve erkeklerin çocuklar konusunda hassas oldukları görülmektedir. Erkekler çocukları ile beraber eşlerinin başlarına gelebilecek suç mağduriyetinden de endişe duymaktadırlar. İlginç olan nokta çocuk sahibi olmayanlarında genel olarak çocukların mağduriyetleri konusunda kaygılı olmalarıdır. Her ne kadar kardeşlerinin ve ebeveynlerinin mağdur olmasından çocuk sahibi olmayan kadın ve erkekler korksalar da bu korku çocukların başına gelebilecek şeylerden korkudan daha yüksek değildir. Sadece bekâr katılımcılar için korkunun kaynağı ebeveynleri ve kardeşleridir. Katılımcılar ister ebeveyn olsun veya olmasın çocukların suç mağduriyeti söz konusu olduğunda tehlikelere açık ve korunmaya muhtaç olduklarını düşünmektedirler.

Tartışma

Tehlikelerle dolu bir dünyada yaşıyoruz. Hayatta kalabilmek için sadece çevresel tehlikelerden kendimizi ve sevdiklerimizi korumak artık yetmiyor suçun ve terörün yarattığı tehditlerden de korunmak zorundayız. Tehlikelerin kimden, nereden, ne zaman veya hangi doğa olayından geleceği konusunda bir öngörümüz olmadığı için kontrol edilemeyen bir korku kültürü içinde yaşıyoruz (Furedi, 2001). Bu korku kültürünün hâkim olduğu risk toplumunda (Beck, 1992) bu araştırma verilerinin de gösterdiği gibi en savunmasız varlıklar olarak düşünülen çocukların korkunun öznesi olması bizleri şaşırtmamalıdır. Çocukları artık sadece sağlıklarını tehdit edecek risklere karşı koruma zorunluluğunun yanına güvenlik tehditlerine karşı koruma zorunluluğu da eklenmiştir. Başka bir ifade ile, risklerin daha az kontrol altına alınabildiği ve güvenlik tehditlerinin sürekli arttığı bir dünyada ebeveynlerin çocuk yetiştirmek için yoğun bir çaba sarf etmesi gerekmektedir. Kendine güvenen ve bağımsız bir birey yetiştirmenin yanı sıra ebeveynler çocuklarının güvenliklerini sağlamaktan da sorumludurlar. Geleneksel yapının baskın olduğu dönemlerde ebeveynler bir yere giderken rahatça çocuklarını

mahalledeki komşusuna emanet edip gidebilirken artık ebeveynler komşularından da korkar hale gelmişlerdir. Ebeveynlerin çocuklarının güvenlikleri konusunda güvenebilecekleri geleneksel mekanizmalar artık kırılmıştır. Uzman kadrolar ebeveynlere nasıl ayakları üzerinde duran çocuklar yetiştirebileceğini anlatırken (Beck-Beck Gernsheim, 2012: 251-254) çocuklarını tehlikelere karşı nasıl korumaları gerektiğini de sürekli anlatmaktadırlar. Ebeveynlerin çocukları için duyduğu korku ebeveyn olmanın doğasında vardır ve buna uygun hareket etmelidirler mesajı onlara verilmektedir. Çocukları sokağa çıkarken yanında olmayan bir ebeveyn artık yeterince iyi bir ebeveyn değildir. Çocuğun başına gelecek her şeyden onlar sorumludur. Parka giderken, okula giderken sürekli çocuklarının yanlarında olmalıdırlar. İşe giderken çocuklarını evde yalnız bırakmamalılar gerekirse çocuklarının güvende olması için anneler işi bırakmalıdırlar. Çocuğa nasıl güvende kalması gerektiği, tehlikelere karşı kendini nasıl koruyacağı öğretilmelidir. Okuldan eve yalnız geliyor ise yabancılarla konuşmamalı, başkasının arabasına binmemeli, başkasının verdiği yememelidir. En güvenilir kişiler bile çocuklar için tehlikeli olabilirler. Özellikle, medya ebeveynlerin doğal olarak gösterilen korkusunu sürekli çocukların mağduru oldukları en dehşet verici suçları göstererek tetiklemektedir. İzmir Ödemiş'te cinayet kurbanı olan 10 yaşındaki kız çocuğu vakası medya tarafından günlerce didik didik edilmiştir. Çocuğun kaybolduğu an itibari ile nerede ise an ve an ana haber programlarından magazin programlarına kadar olay takip edilmiştir. Çocuğun bedeninin bulunduğu ve şüphelilerin yakalandığı anda birçok kanalda canlı yayın yapılmış ve günlerce olay gündemde tutulmuştur. Hatta çocuk mağdurların odak alındığı özel programlar yapılmaktadır. Bazen kaybolan bir çocuk bulunmaya çalışılmakta bazen de istismar edilen ve öldürülen bir çocuğun cinyeti çözülmeye çalışılmaktadır. Çocuklara yönelik tehlikenin bir komşudan mı, okul müdüründen mi, bakkaldan mı yoksa servis veya minibüs şoföründen mi geleceğinin bilinmediği dünyada ebeveynler dehşete düşmektedirler.

Suç korkusu etrafında bireylerin ve sevdikleri insanların hayatları şekillendirilmektedir. Özellikle evi ve ev çevresini korumak için alınan önlemlerin çoğunluğu bireyin kendisinden daha çok sevdiklerini korumak için aldığı önlemlerdir (Warr-Ellison, 2000). Eşler veya ebeveynler sadece kendi davranışlarını sınırlandırmıyorlar diğerlerinin davranışlarını da sınırlandırmaya başlıyorlar. Erkeklerin eşlerinin belirli yerlere yanlarında kendileri olmadan gitmeleri konusunda gönülleri pek rahat etmiyor. Bireyler kendileri söz konusu olduğunda tehlikeli durumlar ile baş edebilme becerisine sahip olduklarını kendilerine bir şey olmayacağını düşünürken sevdiği diğer insanlar söz konusu olduğunda ise onların karşılaştıkları tehlikeli durumlar ile baş edip edemeyeceğini, üstesinden gelip gelemeyeceğini veya durumu kontrol altına alıp alamayacağını bilme olasılıkları daha azdır. Sevdikleri kişilerin yanlarında olmadıkları için kontrol altına alamadıkları durumlar diğerleri için duyulan korkuyu tetiklemektedir. Bundan dolayı, kişiler sevdikleri kendine yakın olan kişilerin başlarına bir şey gelmemesi için durumu kontrol altına almaya çalışırlar. Çocuklarına cep telefonu alarak, gittikleri yerleri bilerek, çocuklarının arkadaşlarının ebeveynlerini tanıyarak, eşleri uzak bir yere gittiğinde güvenli ulaşım ulaşmadığını anlamak için telefon ederek, evlerine alarm taktırarak, yaşlı ebeveynlerini daha güvenli bir yerde yaşamasını sağlayarak, üniversiteye giden çocuklarının evde kalıyorsa tek başına değil ev arkadaşı

ile beraber kalmasını sağlayarak, sürekli tehlikeli olabilecek durumları kontrol altına almaya çalışırlar. Ebeveynler ve eşler tehlikeli durumları diğerleri için önlemeye çalışmaktadırlar fakat mağdur olmasından korkulan kişi veya kişiler alınan bu önlemlere veya verilen tavsiyelere nasıl cevap vermektedir sorusu açıklanmaya muhtaçtır (Heber 2009). Örneğin ebeveynlerin korkularına çocuklar nasıl cevap vermektedirler? Çocuklara güvende olmaları için alınan cep telefonları ebeveynlerin tavsiyeleri doğrultusunda kullanılmakta mıdır? Bir yere gidildiğinde ebeveynler aranmakta mıdır? Ebeveynin görüşülmesini istemediği kişilerle gizlice de olsa görüşülmekte midir? Gece gidilmesinin tehlikeli olduğu belirtilen mekânlara ebeveynlerden habersiz takılmakta mıdır? Heber (2009) çocukların ebeveynlerinin bu tavsiyelerini pek dikkate almadığı yönünde bulgulara ulaşmıştır. Bu soruların derinlemesine araştırılması gerekmektedir.

Diğerleri için duyulan korku hem bireyin hem diğer bireyin hayatını etkilediği için etkisi daha geniş bir alana yayılmaktadır ve korkunun aktarılma olasılığı mevcuttur. Örneğin, evlenmeden önce tek başına gece dışarı çıkan bir kadının evlendikten sonra sürekli eşi ile dışarı çıkması, yalnız arkadaşları ile yapacağı aktivitelerde bile eşinin onu getirmesi ve götürmesi, kadının korkusunun pekişmesine sebep olabilir. Bir noktada erkekle beraber iken kendini daha öncesine göre daha fazla güvende hissederken, erkeğin olmadığı durumda ise daha az güvende hissetme olasılığı vardır. Çocuklar söz konusu olduğunda ebeveynlerin korkularının çocuklar tarafından hissedilme ve öğrenilme olasılıkları mevcuttur. Küçük çocukları olan ebeveynlerin çocuklarını tek başlarına mahalledeki okula göndermeyip onlarla beraber okula kadar yürümesi, her gün okula çocuğu getirip götürmesi, çocukların tek başına bir yere gittiğinde sürekli olarak ondan haber almaya çalışması veya alamadığında telaşa kapılması çocukların toplumun norm ve değerlerini ebeveynlerinden öğrendiği gibi güvende olma duygusunu veya mağdur olma korkusunu da öğrenmelerini mümkün kılmaktadır. Çocuklar belirli durumları veya kişileri değerlendirirken ebeveynlerini gözlemlerken öğrendikleri ipuçlarını kullanabilirler. Karşılaştıkları kişilerin kendileri için tehlikeli olup olmadığı veya içinde buldukları durumun tehlikeleri hakkında fikir sahibi olabilirler. Ebeveynler özellikle çocuklarına yabancılarla konuşmaması, yabancı biri yanına yaklaştığında oradan uzaklaşması, belirli yerlere onlar olmadan gitmemeleri, sokakta çoğu zaman tek başına kalmamaları, evin yakınlarında oynamaları gibi konularda sürekli olarak öğüt vermektedirler. Ebeveynler bu öğütler ile çocuklarına korkuyu öğretmektedirler. Çocuklar çoğu zaman ebeveynlerinin korkularını tecrübe etmektedirler (De Groof, 2008: 278-284).

Bireyler dışlanacakları veya utandırılacakları kaygısı ile kendilerinin korktuklarını söyleme konusunda daha temkinli davranabilirler fakat diğerleri için duydukları korkuyu yansıtmak toplum tarafından daha fazla kabul edilebilir. Erkeklerin eş ve çocukları için korkması kendileri için korkmasından daha kabul edilebilirdir. Çünkü iyi bir aile babası, eş ve çocukları için kaygılanmalı ve korumak için elinden geleni yapmalıdır. Erkekler iyi bir aile babası olmanın gereği olarak bu korkuyu yansıtmaktadırlar. Kadınlar için de benzer bir durum söz konusudur. Evlendiğinde ve çocuk sahibi olduğunda çocukları için daha fazla korkmaktadırlar. Bireyin kendisi için korkusu diğerleri için duyulan korkunun gölgesinde kalsa da bireysel suç korkusu ile diğerleri için duyulan korkunun sınırlarını çizmek ve birbirinden ayırmakta oldukça güçtür. Diğerleri için duyulan korku bireysel

korkunun bir yansıması olabileceği gibi bireysel korku diğerleri için duyulan korkuyu tetikleyebilir. Bu bağlamda bu konuların gelecek araştırmalarda hem nicel hem de nitel yöntemler kullanılarak daha fazla irdelenmesine ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- BECK, U. (1992). *Risk Society: Toward a New Modernity*. London: Sage Publication.
- BECK, U.-BECK GERNESHEIM, E. (2012). *Aşkın Normal Kaosu*, Nafer Ermiş (Çev.). İstanbul: İmge Kitabevi.
- BRUNTON-SMITH, I. (2011). *Untangling the Relationship Between Fear of Crime and Perceptions of Disorder*. British Journal of Criminology, 51, 885-899.
- CHIRICOS, T., HOGAN, M.-GERTZ, M. (1997). *Racial Composition of Neighborhood and Fear of Crime*. Criminology, 35, 107-131.
- COOK, C. L.,-FOX, K. A. (2012). "Testing the Relative Importance of Contemporaneous Offenses: The Impacts of Fear of Sexual Assault versus Fear of Physical Harm among Men and Women", *Journal of Criminal Justice*, 40, 142-151.
- De GROOFS. (2008). "And My Mama Said.. The (Relative) Parental Influence on Fear of Crime among Adolescent Girls and Boys", *Youth and Society*, 39, 267-293.
- DRAKULICH, K. M. (2015). "Concerns for Self or Family? Sources of and Responses to Altruistic Fear", *Journal of Interpersonal Violence*, 30, 1168-1207.
- DRAKULICH, K. M.-ROSE, K. (2013). "Being Male or Living a Female: Fear for Partners by Sex and Sexual Orientation", *Journal of Interpersonal Violence*, 28, 1765-1797.
- ESCHHOLZ, S., Chiricos, T.-GERTZ, M. (2003). "Television and Fear of Crime: Program Types, Audience Traits and the Mediating Effect of Perceived Neighborhood Racial Composition", *Social Problems*, 50, 395-415.
- FERRARO, K. F. (1995). *Fear of Crime. Interpreting Victimization Risk*, Albany: State University Press.
- FERRARO, K. F.-LaGrange, R. (1987). "The Measurement of Fear of Crime", *Sociological Inquiry*, 57, 70-101.
- FUREDİ, F. (2001). *Korku Kültürü: Risk Almamanın Riskleri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- GAROFALO, J. (1981). "The Fear of Crime: Causes and Consequences", *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 72, 839-857.
- HAYNES, S. H.-RADER, N. E. (2015). "Concerns about Crime for Self and Others: An Analysis of Individual and Contextual Effects", *Criminal Justice Review*, 40, 303-321.
- HEBER, A. (2009). "The Worst Thing that could happen", *Altruistic Fear of Crime. International Review of Victimology*, 16, 257-275.
- HOLLANDER, J. A. (2001). "Vulnerability and Dangerousness: The Construction of Gender through Conversation about Violence", *Gender and Society*, 15, 83-109.
- <http://www.cnnturk.com/son-dakika-yalovada-vahset-parktan-kacirilan-5-yasindaki-cocuk-istismar-edilip-olduruldu?page=2>
- <http://www.hurriyet.com.tr/son-dakika-minik-ceylinden-aci-haber-40487393>

- KARAKUS, O.-McGARRELL, E. F.-BASİBUYUK, O. (2010). "Fear of Crime among Citizens of Turkey". *Journal of Criminal Justice*, 38, 174-184.
- KILLIAS, M.-CLERICI, C. (2000). "Different Measures of Vulnerability in their Relation to Different Dimensions of Fear of Crime", *British Journal of Criminology*, 40, 437-450.
- KUL, M. (2013). *Suçtan Daha Büyük Suç Korkusu: İstanbul'da Bir Alan Araştırması*, İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları.
- MADRIZ, E. I. (1997). "Images of Criminal and Victims: A Study on Women's Fear and Social Control", *Gender and Society*, 11, 342-356.
- MAY, D. C.-RADER, N. E.-GOODRUM, S. (2010). "A Gendered Assessment of the "Threat of Victimization": Examining Gender Differences in Fear of Crime, Perceived Risk, Avoidance, and Defensive Behaviors", *Criminal Justice Review*, 35, 159-182.
- MESCH, G. (2000). "Perceptions of Risk, Lifestyle Activities, and Fear of Crime", *Deviant Behavior: An Interdisciplinary Journal*, 21, 47-62.
- PANTAZIS, C. (2000). " 'Fear of Crime': Vulnerability and Poverty", *British Journal of Criminology*, 40, 414-436.
- RADER, N. E. (2010). "Until Death Do Us Part? Husband Perceptions and Responses to Fear of Crime", *Deviant Behavior*, 3, 33-59.
- RADER, N. E.-COSSMAN, J. S. (2011). "Gender Differences in U.S: College Students' Fear for Others", *Sex Roles*, 64, 568-581.
- ROUNTREE, P.-LAND, K.C. (1996). "Perceived Risk versus Fear of Crime: Empirical Evidence of Conceptually Distinct Reactions in Survey Data", *Social Forces*, 94, 774-802.
- SAMPSON, R.-RAUDENBUSH, S. W. (1999). "Systematic Social Observation of Public Spaces: A New Look at Disorder in Urban Neighbourhoods", *American Journal of Sociology*, 105, 603-51.
- SCHAFFER, J. A.-HUEBNER, B. M.-BYNUM, T. S. (2006). "Fear of Crime and Criminal Victimization: Gender-based Contrasts", *Journal of Criminal Justice*, 34, 285-301.
- SNEDKER, K. A. (2006). "Altruistic and Vicarious Fear of Crime: Fear for Others and Gendered Social Roles", *Sociological Forum*, 21, 163-195.
- STANKO, E. (1995). "Women, Crime, and Fear", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 539, 46-58.
- SUTTON, R.-FARRALL, S. (2005). "Gender, Socially Desirable Responding and the Fear of Crime. Are Women really more Anxious about Crime?", *British Journal of Criminology*, 45, 212-224.
- TULLOCH, M. I. (2004). "Parental Fear of Crime: A Discursive Analysis", *Journal of Sociology*, 40, 362-377.
- TÜİK. (2015). *Yaşam Memnuniyet Araştırması 2014*, TÜİK, Ankara
- ULUDAĞ, Ş. (2010). "Vatandaşların Suç Korkusu (Güvenlik Endişesi) Seviyesine Etki Eden Faktörler ve Alınabilecek Önlemler: Malatya Örneği", *Polis Bilimleri Dergisi*, 12, 1-28.

-
- VOZMEDIANO, L.-SAN-JUAN, C.-VERGARA, A. I.-ALONSO-Alberca, N. (2017). ““Watch out Sweetie”: The Impact of Gender and Offence Type on Parents’ Altruistic Fear of Crime”, *Sex Roles*, March, DOI:10.107/s11199-017-0758-7.
- WARR, M. (1992). “Altruistic Fear of Victimization in Households”, *Social Science Quarterly*, 73, 723-736.
- WARR, M. (2000). “Fear of Crime in the United States: Avenues for Research and Policy”. David Duffee (Ed.), *Measurement and Analysis of Crime and Justice: Criminal Justice*, 4, içinde (s.451-490). Washington, DC: Department of Justice.
- WARR, M.-ELLISON, C. G. (2000). “Rethinking Social Reactions to Crime: Personal and Altruistic Fear in Family Household”, *American Journal of Sociology*, 106, 551-578.
- WILCOX, P.-CAROL, E. J.-ADAM, J. P. (2006). “Fear of Acquaintance versus Stranger Rape as a ‘Master Status’: Towards Refinement of the ‘Shadow of Sexual Assault’”, *Violence and Victims*, 21, 355–370.

İbrahim YÜCEDAĞ*

Modern Toplumda Denetim Asemblajı

Control Assemblage in the Modern Society

ÖZET

Bu çalışma, günümüz toplumlarının denetim ve gözetimle olan ilişkisini G. Deleuze'ün asemblaj ve rizom kavramları bağlamında irdelemeyi amaçlamaktadır. Toplumlar toplumsal alanı inşa ederken düzen temelli bir yapı kurgularlar. Hayata yeni katılan bireylere yapması ve yapmaması gerekenlere ilişkin hazır bir reçete sunar ve bu reçetenin uygulanmasını norm ve değerlerle destekleyerek buna uyulması için bireyleri denetler. Toplumsal alanda bireyin uyduğu ya da karşı çıktığı bu kurallar dönüşen toplumsal yapıya bağlı olarak zamanla değişir. Sanayi çağıyla üretime katılımı yücelten bir etiğe dayanan modern toplum, üretime katılmayanları sınırlı bir alanda denetlemiştir. Üretimin yüceltilmesinden tüketicinin olumlanmasına geçildiği günümüzde ise disipline etme çabası, bireylerin neyi nerede nasıl tükettiğinin denetlenmesi üzerinden gerçekleşmiş ve denetim mekanizmaları da kapatılmamışkinden farklı olarak genişlemiş ve Deleuze'ün asemblaj ve denetim çerçevesinde tanımladığı bir denetim araçları ordusuna dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gilles Deleuze, Denetim Toplumu, Disiplin, Michel Foucault, Gözetim

ABSTRACT

This study aims to investigate the relationship between modern society and control and surveillance in the context of Deleuze's concept of assemblage and rhizome. Societies build a structure based on order when building social space. It provides a prescription for the new and unfamiliar individuals to life and supervises the individuals in order to comply with the norm and values by promoting the implementation of this prescription. These rules, which the individual compliances or opposes to the social scene, change over time depending on the social structure that is transformed. The modern society, based on an ethos that promotes productive participation in the industrial era, has restricted the inhabitants of the production to a limited area. In the present day when the exuberance of production has been approached, the attempt to discipline has become an army of control means defined by Deleuze in the context of assemblage and control, unlike the way in which individuals consume what and where they consume and how they consume and where the control mechanisms are closed.

Keywords: Gilles Deleuze, Society of Control, Discipline, Michel Foucault, Surveillance

* Yazar/Author Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
ibrahimyucedag@yahoo.com.tr

Giriş

“Görmeden bilemezsiniz! İşte şimdi görüyorsunuz; her an, her gün, her yerde...”
Hal Niedzviecki, Dikizleme Günlüğü, s. 8

Toplumsal ilişkiler, bireylerin tek başlarına kurguladıkları bir gerçeklik olmanın dışında, etkileşime dayalı bir özellik gösterir. Her birey, içerisine doğduğu dünyanın verili olan yapısına –isteyerek ya da istemeyerek- dâhil olmaya çalışır. Evden işe giderken, çocuk doğururken veya okul okurken kendisinden önce var olan bir düzene katılır. Bu düzen yaş, cinsiyet, eğitim, ekonomi, siyaset ve daha birçok alanda kendisine hazır reçeteler veya bilgi stokları sunar. Bu bilgi stokları bireyin toplumsal yapı içerisinde karşılaştığı durum ya da olgular karşısında hangi davranışları yapması/yapmaması gerektiğini kendisine önceden haber veren ve enerjisini her gün aynı davranış için harcamak yerine bu enerjiden tasarruf etmesini sağlayan bir doksaya dayanır. Ortak bir kabul olan doksanın kendisi birey tarafından kabul edilir ve sonrasında birey eliyle yeniden üretilir. Birey de bu kural ve doksanın çoğu zaman farkında olmadan devamlılığını ve yeniden üretimini sağlayan esas taşıyıcı aktörü haline gelir. Ancak toplumsal alanda bireyden çok önce kurulmuş olan ve kendini bireye dayatan birçok mekanizma ya da gerçeklik söz konusudur. Her toplumsal mekanizma bir iktidar alanına işaret etmekte ve bunun sonucunda gerçekleşen denetim, topluma içkin bir özellik taşımaktadır. Bu bağlamda evde, sokakta, işte ya da okulda iktidarla sürekli olarak karşılaşılır. Toplumlara buna başvurma sebebi varlığını devam ettirmediği. Toplum, kendisinin koyduğu kurallara uyan ve bunu devam ettiren bireyler arzular ve buna uygun bireyler yetiştirir. Gelenek-görenekler, örf ve adetler, hukuki ya da töreye dayalı kurallar bütünü söz konusu düzeni sağlamaya yarayan araçları ve arzu edilen bireyleri yetiştirmeye imkân tanır. Bu araçlarla fail konumunda ve muhtemel istenmeyen davranışları sergileyebilecek olan bireyin bu davranışlarını engellemek için çeşitli disipline edici davranışlar geliştirilir. Örneğin, baba karşısında bacak bacak üstüne atmanın sapma davranış olduğuna dair norma sahip olan toplumsal bir yapıda bireyin bu davranışı sergilemesi babaya olan saygısızlık olarak nitelendirilmekte ve buna karşılık sözel veya fiziksel bir yaptırım uygulanmaktadır. Buradaki yaptırımın amacı, toplumsal devamlılığı ve düzeni sağlama kaygısıdır. Dolayısıyla ilkelinden modernine tüm toplumlar bir toplumsal düzen kurma çabasında iken düzene ilişkin her uygulamanın birey temelli olması kaçınılmaz olmakta ve bireylerin topluma entegre edilmesi de hastane, hapisane, okul, fabrika vb. kurumlara kapatılmaları ya da bu gibi mekânlarda gözetilmeleri biçiminde gerçekleşebilmektedir ki Orta çağ Avrupa’sında akıl hastalarının gemilere bindirilip açık denizlere gönderilmesi, bu tiplerin toplumsal alanın dışına çıkarılması amacıyla yapılırken suç işleyen birinin hapisanede sürekli bir denetime tabi tutulması da benzer bir uygulamanın örneğidir.

Toplumsal alanda düzenin sağlanabilmesi için her daim bir iktidarın gözetimine maruz kalırız. İlk insandan günümüze değişen şekillerde de olsa disiplin hayatımızın bir parçası olarak var olagelmıştır. Önce yaratıcı bir güç tarafından gözlemlendiğine inanan bireyin, değişen ve gelişen toplumsal yapılarla devlet, patron, öğretmen, doktor, polis gibi unsurlar tarafından davranışları gözetlenmiş ve bu sayede bir denetime tabi kılınmıştır. Üstelik bu denetim basit kapalı bir mekânın da araçları da çok ötesindedir. Panoptikonda gerçekleşen ve günümüz için belki de artık basit kalan gözetim ve

denetim, bugün ceplerimize girecek hatta ve hatta bedenlerimize ve zihinlerimize hükmedecek kadar yaşamlarımıza sirayet etmiştir. Dolayısıyla sürekli olarak gözetime tabi tutulan bireyler, düzenin korunması kaygısıyla toplumsal alanın her yerinde denetlenmektedir.

Gözetim, “hakkında veri toplananları etkileme veya idare etme amacıyla tanımlanmış ya da tanımlanmamış herhangi bir kişisel verinin toplanması ve işlenmesidir” (Lyon, 2006: 13). Bu toplama ve işleme olumlu ve olumsuz birçok etki yaratmaktadır. Kafede otururken, çanta veya cüzdanın çalınmasını engellemek için kafenin kameralarla gözetlenmesine ses çıkarılmamakta ya da araçlarda bulunan kameranın bir kaza anında kimin haklı olduğunu göstereceği bilindiğinden kameranın varlığından ve dolayısıyla kayıt yapmasından rahatsızlık duyulmamaktadır. Kaldı ki bu durumdan memnun bile kalınır, çünkü modern toplumda artan belirsizlik ve risk nedeniyle nerede neyin gerçekleşebileceğini bilememenin yanında bu duruma ilişkin bir zararı engellemenin yolları da bu şekilde bulunmuş olur. Somut olarak bu durumun sonuçları gözlemlenebilir. Yani, gözetlemenin sonuçları (olumlu-olumsuz) somut ve hissedilebilir niteliktedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde gözetleme zihinlere aynı zamanda bir toplumsal düzenin vazgeçilmez unsuru olduğunu da kazımaktadır. Hırsızlık riskini azalttığı düşüncesi yaratan denetim araçları, bireyin kendini güvenli bir toplumda hissetmesinin de anahtarına dönüşmektedir. Çünkü, gözetlemenin olması, aynı zamanda sizi izleyen birilerinin-iktidarın da olduğu anlamına gelir ve bu, gören ama kendisi görülmeyen iktidarın sizi koruduğu anlamına da gelir ki gizlilik iktidarın tam da merkezindedir (Canetti, 2006: 293). İktidar toplumsal alanın her yerine yayılma özelliği gösterdikçe bireyler de bununla birçok şekilde karşılaşır. İbadet ederken, alışveriş ederken, doğum yaparken, üniversiteye giderken ve daha birçok halde bizzat bizim tarafımızdan üretilmemiş olsa da iktidarla karşı karşıya kalırız. Tabii bu karşılaşma hallerinde iktidar, “ilişkisel, asimetriktir ve verili olduğu kadar öğrenilip üretilendir” (Şentürk, 2016: 16).

Buradaki tartışma salt gözetleme ve disiplin bağlamında yürütülmeyecektir. Günümüz toplumlarında gözetim ve Deleuze’ün iddia ettiği gibi denetimin değişen boyutlarını ele alma amacını taşımaktadır. Aynı zamanda Deleuze’ün sınırsız genişleyen, yatay kökler biçimindeki rizomatik yapıya ilişkin tartışmasını modern toplumlarda gözetim ve denetimin nasıl da yatay ve yayılmacı bir karakter sergilediği üzerinden ilişkisel bir okumaya tabi tutmaya çalışacaktır. Çünkü Foucault’nun disiplin ve üretim temelli ufuk açıcı kapatma tartışması günümüzde disiplinden denetime dönüşen bir aşamaya gelmiştir. Bu nedenle klasik sosyolojik teoride K. Marx, M. Weber ve F. W. Taylor gibi düşünürlerin toplumsal alanda gerçekleşen gözetim pratiğini ele aldıkları bilinmekle beraber daha yakın dönemde esas gözetim tartışmalarının Foucault üzerinden ilerlediğini de hatırlatmak gerekmekte ve Foucault’nun disipline etme üzerinden tanımlamaya çalıştığı dönem, kapalı sabit bir mekânda -bir sebeple-ışgücünden uzak kalmış insanların disipline edilmesine dayanırken, internet, bilgisayar, ağ gibi kavramsallaştırmaların hâkim olduğu günümüzde ise G. Deleuze’ün “denetim”

pratiğinin birçok araçla gerçekleştiği ve güçlendiği ve bu araçların bir asemblaj¹ (assemblage) meydana getirdiği görülmektedir. Bu nedenle çalışmamızda Deleuze'ün "denetim toplumu" olarak kavramsallaştırdığı dijital toplumların içinde yer aldığı asemblaj ve rizomatik yapı incelenmektedir.

Gelenekselden Günümüze Değişen Denetim ve Gözetim

Geleneksel ya da modern her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın gözetim ve denetim tüm toplumsal formasyonlarda farklı şekillerde varlık göstermiştir. Sanayi öncesi, sanayi dönemi ve sanayi sonrası toplumlar kendi yapısal özellikleri bağlamında denetleme ve disipline etme biçim ve araçları geliştirmiştir. Burada bu denetlemenin özellikle çalışma, üretim ve daha genelde de ekonomi temelli olduğunu belirtmek gerekir. Sanayi öncesi dönemde ekonomik faaliyetlerde bir artış ürüne rastlanmazken, günlük işinin karşılama esas amaçtı. Fabrika tarzı üretim yerine ev merkezli ve emek yoğunluklu bir üretim söz konusuydu. Geniş çaplı fabrikalar ve bu fabrikalarda kullanılan teknolojiye dayalı bir üretim gelişmemişti. Dolayısıyla sanayi toplumunda görülen sistematik çalışmaya ve koşullara bu dönem öncesinde rastlanmaz. Tarım ya da ilkel toplumlardan itibaren toplumsal alandaki her gelişme çeşitli şekillerde kayıt altına alınmıştır. Kayıt altına almaya imkân veren ilk sistematik çaba ise yazıdır. Yazıyla bireylerin doğumundan ticarete, dini bayramlardan ritüellerin gerçekleştirilmesine, vergilerin toplanmasından bilimsel faaliyetlere kadar neredeyse tüm toplumsal kürelerdeki hareketlilik kayıt altına alınmış ve sınıflandırılmıştır. Sözelimi dini topluluklarda -Comte'un teolojik aşamasında- bireyler yaratıcı bir gücün etkisinde olduklarına inanır ve buna uygun olarak yaratıcı bir gözetimin olduğunu ve denetlendiklerini bilirdi. Orta çağ dünyasında tüm tarımsal faaliyetleri kayıt altına alarak her türlü alışverişi izleyen muhasebe memurları üzerinden karşımıza çıkan denetim kaygısı, memurların matematiksel hesaplamalar yoluyla somutlaştırdıkları alış-veriş ilişkisinin kimin ne kadar arazi sürdüğü, bundan ne kadar ürün aldığı ve ne kadar vergi verdiği gibi değişkenler üzerinden bilinmesine izin vermektedir. Ancak bu bilme ve disipline etme süreci sanayi toplumuna geçişle beraber dönüşüme uğramıştır. Sürekli üretim ve çalışmanın salık verildiği bir *çalışma etiğine* dayanan kapitalist sanayi toplumunda (Bauman, 1999), üretimin hiç bir şekilde aksamamasına özen gösterilmiş hatta aksamayı engellemenin yolu da yine çalışma üzerinden kurulan bir disiplin etiğine dayandırılmıştır. Bauman'a göre çalışma etiğine eşlik eden bir disiplin etiği gelişmiştir. Bu etikle, çalışma yüceltilirken "yaptıkları işin amacını belirleyerek ve akışını kontrol ederek bu işte anlam bulmaya alışmış insanları, hünarları ve çalışma kapasitelerini, şimdi başkaları tarafından tayin ve kontrol edilen ve yerine getirenler için hiçbir şey ifade etmeyen görevlerin yürütülmesinde harcamaya zorlama gereksinimi" oluşturulmuştur (Bauman, 1999: 16). *Çalışmazsan mahvolursun* düsturuyla hareket eden çalışma etiğiyle hasta, yoksul, düşkün, eşcinsel vb. toplumsal alanda kabul görmeyen tiplerin üretim faaliyeti dışına çıkarılarak denetimi söz konusu olmuştur. Nitekim Marx'a göre fabrikada çalışan işçinin de daha verimli hale getirilmesi bu işçinin emeğinin, çalışma saat ve koşullarının ve tabii ki artış emeğinin sürekli olarak denetlenmesini

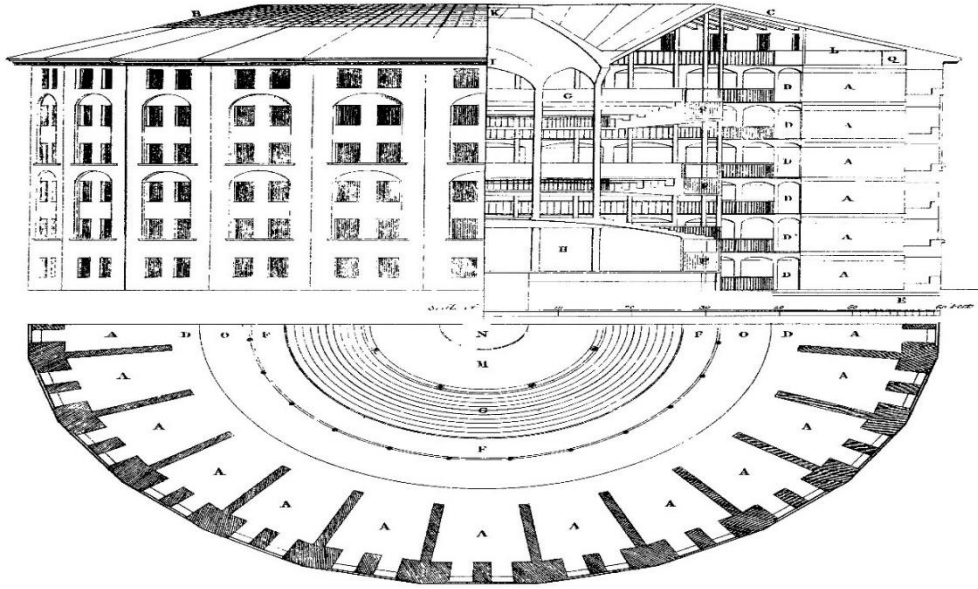
¹ Asemblaj (assemblage), kümelenme, toplanma, bir araya gelme anlamlarına gelse de burada orijinal halini kullanmanın daha doğru olacağı düşünülmüştür.

gerektirmektedir. Sürekli üretimin hâkim olduğu sanayi toplumunda çalışma ve üretim yüceltilirken toplumsal alanda bu durum M. Weber tarafından din üzerinden meşruiyet bağlamında değerlendirilir. Yoğun üretimin varlığı işçinin devamlı çalışmasını gerekli kılmış ve bu çalışma etiğine de Protestanlık temel dayanak oluşturmuştur. Weber'e göre Protestanlık'taki *asketik yaşam* biçiminin yüceltilmesi, çalışmanın ibadet olarak kabul edilmesi, lüks ve aylaklığın hoş karşılanmaması aynı zamanda kapitalist sanayi toplumunun da temelidir (Weber, 1997). Fabrikada ne kadar çok üretir ve ne kadar az tüketirse o kadar iyi ibadet etmiş olur. Ayrıca Marx'ın işçi ve emeği üzerinden geliştirdiği denetim, Weber'de bürokrasi, rasyonelleşme, hesaplanabilirlik ve devlet işleyişi üzerinden gerçekleşir. Bürokratik yapıların dosyalamaya dayandırdığı denetim ve izleme, rasyonaliteyle hesaplanabilirliği arttırmış, bu sayede üretim artışını ve bireyleri sınıflandırmayı da olanaklı kılmıştır. Üretim artışının sağlanabilmesi için daha sistematik bir denetimin gerçekleştirilebilmesinin yollarını arayan Frederick W. Taylor ise hedeflenen üretim artışını sağlamak amacıyla işi gözlenebilir parçalara ayırarak çalışma süresini hesaplamış ve hareket ve zaman etütleri gerçekleştirmiştir (Taylor, 2003). Bu dönemde gerçekleşen “gözetim veya denetim mekanizması, sadece ürünün şekli, miktarı, kullanılan hammadde ve aleti içeren üretim sürecine değil, bunun yanında insanların faaliyetlerini, işi yapma bilgi ve deneyimlerini, hızlarını, isteklerini, işe geliş ve gidişlerini de kapsamakta ve hesaplamakta (...) çalışanlar açısından iş sadakatini ve disiplinini yapılandırarak verimliliği sağlamaktadır” (Şentürk, 2016: 96).

Kapitalizmin üretimi ve dolayısıyla çalışmayı yüceltme düsturu, 18. yüzyılda bu iki edimi yerine getirmeyenlere yönelik bir denetimi ve disipline edilmeyi beraberinde getirmiştir. Salgın hastalıkların önlenmesi için başlayan *kapatılma* sonrasında akıl hastaları, eşcinseller, hırsızlar ve engellileri de içine alacak şekilde genişletilmiş ve buradaki temel kıstas çalışmama hali olmuştur (Foucault, 2006: 83-133). Fabrikalarda çeşitli sebeplerle çalışmayı reddeden ya da çalışmayan bireyin ekonomik bir artı sağlama kabiliyeti olamayacağı için toplumsal alandaki faydası da ortadan kalkmış ve dolayısıyla topluma zarar veren bir “tip” olarak tanımlanmıştır. Bu süreçte, kapitalist sistemin üretim bandına girmeyen bireylerin gözetlenerek sınıflandırılması ve buna uygun olarak –tımarchane ve hapisane gibi-yeni kurumların ortaya çıkışı için 18. yüzyılın sonunu beklemek gerekmiştir. Böylece söz konusu yüzyılda disipline etmenin ilk sistematik örneği olan ve esasen Jeremy Bentham'ın kardeşi Samuel Bentham tarafından tasarlanan (Bkz. Bentham vd. 2016: 77-110) ancak Jeremy Bentham'ın geliştirerek üne kavuşturduğu panoptikon, Foucault ile gözetim ve disiplinin sembolü haline gelmiştir.

Sanayi kapitalizminin doğuşuna denk gelen *kapatılma* olgusu, “her dönem ve toplumda nüfusun sindirilmeyen, kontrol edilmesi güç, ve problem çıkarmaya yatkın kesimini kontrol etme, kayıt altına alma ve istediği şekle sokma ortak mantığına dayanır” (Şentürk, 2016: 98). Foucault'ya göre 18. yüzyıldan sonra Avrupa'da kapatılmanın amacı “üretim etkinlikleri, iletişim şebekeleri ile iktidar ilişkilerinin etkileşimi arasında giderek daha denetimli –gitgide daha rasyonel ve ekonomik- bir ayarlama”dır (Foucault, 2005: 72). Kapatmayı açıklarken de Jeremy Bentham'ın *panoptikon* metaforunu kullanır: “Çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır. Çevre bina hücrelere bölünmüştür; bunlardan

her biri binanın tüm kalınlığını kat etmektedir. Bunların biri içeri bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğeri de dışarı bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikişer pencereleri vardır. Bu durumda merkezi kulede tek bir gözetmen ve her bir hücreye tek bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi veya bir ilkokul çocuğu kapatmak yeterlidir. Geriden gelen ışık sayesinde, çevre binaların içindeki küçük silüetleri olduğu gibi kavramak mümkündür. Ne kadar kafes varsa, o kadar küçük tiyatro vardır, bu tiyatrolarda her oyuncu tek başınadır, tamamen bireyselleşmiştir ve sürekli olarak görülebilir durumdadır. Görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren düzenleme, sürekli görmeye ve hemen tanımaya olanak veren mekânsal birimler oluşturmaktadır. Sonuç olarak, hücre ilkesi tersine döndürülmekte veya daha doğrusu onun üç işlevi – kapatmak, ışıktan yoksun bırakmak ve saklamak- ters yüz edilmektedir; bunlardan yalnızca birincisi korunmakta ve diğeri ikisi kaldırılmaktadır. Tam ışık altında olma ve bir gözetmenin bakışı, aslında koruyucu olan karanlıktan daha fazla yakalayıcıdır” (Foucault, 1992: 251).

Kaynak: Michel Foucault, Hapishanenin Doğuşu, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, 1992, Ankara, s. XX.

Halka halinde bir yapıyı ifade eden panoptikonda bu halkanın tam ortasında bir gözetleme kulesi vardır. Kulede halkadaki tüm hücreleri görebilen kişi esasında her şeyi gören, ancak kendisi görülemeyen bir iktidarı temsil eder. Bina çok sayıda hücreye bölünmekte ve bu hücrelerin camları şeffaf olduğundan mahkûmların her hareketi kule tarafından gözetlenebilmektedir. Sürekli gözetlenen mahkûmda bir süre sonra içsel bir gözetim mekanizması kurularak davranışları kendisi tarafından kontrol edilir. Mahkûm görünür ama göremez; yani “görme, egemenliğin kaynağı olacak şekilde ‘tek yönlü’ kılınmış ve gözlenenler de görme gücünün nesnesi haline getirilmiştir” (Dolgun, 2008:

35). Denetlenen ancak denetlenemeyen bir durum söz konusudur. İktidarı elinde bulunduranlar iktidar uyguladıkları üzerinde belirli davranış ve tutumlar geliştirmek için çeşitli gözetim teknikleri kullanmaktadır. Tabii burada Foucault'nun panoptikona dair görüşlerine karşılık David Garland (2001) "Denetim Kültürü" kavramını geliştirse de Mathiesen (1997) meseleye tersten bakarak, Foucault'yu sinoptikon üzerinden eleştirir ve bugünün gözetlemede sadece azınlığın çoğunluğu gözetlemediğini, giderek çoğunluğun da azınlığı gözetlediği bir toplumsal yapıya geçildiğini savunur ve bunu hapisanedeki şapelde vaaz verirken din adamının tüm mahkumları ve mahkumların da din adamını görmesi üzerinden örneklendirir (Mathiesen, 1997: 223). Nasıl ki din adamı vaaz verirken tüm cemaati gözetleyebiliyorsa cemaat de aynı şekilde din adamını gözetlemektedir.

Foucault'nun panoptikon kavramı yerine günümüzü tanımlamada sinoptikon, omnioptikon, süperpanoptikon (Poster, 1990), ban-optikon (Bigo, 2006) gibi birçok farklı kavram kullanılmaktadır. Değişen toplumsal ilişki biçimleri, teknolojik gelişmeler, güvenlik kaygıları, artan risk halleri ve güvencesizlik durumları bunların tanımlanmasına yönelik çabaların da artışına sebep olmaktadır. Artan bilgisayar ve internet kullanımı yukarıda da ifade edildiği gibi gözetim-denetim-disiplin toplumlarının yapısını da değiştirmektedir. U. Beck'in de belirttiği gibi yaşam alanlarımız belirsizliklerle giderek daha fazla karşılaşmakta, belirsizlik, bireylerin eylem yeteneğini kısıtlarken onları savunmasız hale getirmekte ve karamsarlık da yaratmaktadır (Beck, 2011). Savunmasızlık hali, risk algısının artmasına neden olurken bu riskin bertaraf edilmesi için de çeşitli denetim mekanizmalarının ortaya çıkışına, meşruiyetine ve uygulanmasına uygun bir değerler ve normlar düzeni de yaratmaktadır.

Bugünün toplumlarında elektronik gruplaşmaların elverdiği norm ve değerlerin hâkimiyeti söz konusudur. Yüz yüze ve direkt olarak görmeye dayalı disipline edici pratikler yerini dijital araçlarla yapılan bir pratiğe bırakmaktadır. Süreklilik arz eden bir kayıt sistemine dayanan modern toplum Gary T. Marx'ın, "gözetim toplumu" tanımına ulaşmasını sağlarken, gözetim bilgisayarlar üzerinden gerçekleşmekte ve artan teknolojik imkânlar gözetim ağının ve araçlarının da genişlemesini, önünde durulamayacak bir sele dönüşen dijital gözetim ve denetimin tüm toplumsal alanlara yayılmasını (Graham-Wood, 2003: 228), bir yandan güvenliğin sağlanması ve belirsizliğin azaltılmasına imkân tanırken diğer yandan ise gizlilik ve mahremiyet tartışmalarını da gündeme taşımaktadır.

Gizlilik ve mahremiyet tartışmalarının yanında modern toplumsal yapıyı *akışkan* olarak nitelendiren Z. Bauman, yüzergezer bir dünyaya dönüşen bugünkü dünyamızda mekânın da zamanın da ayaklarımızın altından kayıp gitmekte olduğunu savunur: "Modern öncesi trenler, tıpkı çocukların oyuncak trenleri gibi, bir daire içinde seyreden ve mecrası belli olan trenlerdi. Nehirler ise, fi tarihinden beri aynı yatakta akıyordu. Fakat modernleşmeyle birlikte, yerlerin dış hatları kayboldu; yani nehirlerle birlikte sürüklenen kıyılar ortaya çıktı ve trenlerin yöneldiği resmî varış noktası, 'yeni' ya da 'daha iyi' ya da 'daha ilerleme' denilen belirsizlik oldu" (Bauman, 2000: 102). Modern öncesi toplumsal yapılara baktığımızda kalıcı olana, sürekliliğe dair bir vurgunun tüm toplumsal alana hâkim olduğunu görürüz. Sanayiyle birlikte daha önce de ifade edildiği

üzere yüceltilen üretim bugün yerini tüketime, geçici olana ve hep daha fazlasına bırakmıştır. 19. yüzyıl kapitalizmi biriktirme, yeniden yatırıma dönüştürme ve asketik yaşama yapılan vurguya dayanırken günümüz ise, lüksün artışına ve tüketimin öne çıkarılmasına dayanmaktadır. Bu nedenle, üretimden tüketime, işçilerin gözetimi ve denetiminden tüketicinin gözetimi ve denetimine doğru bir kayma söz konusudur. Sistemin çalışmama üzerinden yaptığı müdahale bugün tüketme üzerinden bir müdahaleye dönüşmüştür. Şirketlerin daha fazla kar elde etmelerini sağlamak için sürekli olarak gözetlenen bireylere bu gözetlemenin sonucunda elde edilen bilgiler ışığında bir ihtiyaçlar listesi sunulur, ya da D. Lyon'un tanımlamasıyla bireyler 'kategorik ayartma'yla karşılaşır, yani imal edilmiş ihtiyaçlar meydana getirilir. AVM'lerin kuruluş amacı ve biçimleri, marketlerin raf dizilişleri ve hangi ürünlerin nerelere konacağı ve hangi saatler aralığında indirimler yapılacağı söz konusu gözetleme sayesinde. Makbul birey, üretenden tüketene dönüşmüştür. Sürekli geçiciye, yeniyeye ve soyuta yapılan vurgu, market raflarındaki ürünlerin tüketim tarihleri gibi sosyal ilişkilerimizin de kullanım ömrünü belirler hale gelmiştir. Kısa süreli projeler, part-time iş imkânları, 15 dakikalığına parlayan yıldızlar sosyal ilişkilerimizde, geleceğe ilişkin projeksiyonlarımızda ve hatta ahlaki yapımızda bir kırılma veya dönüşüm ortaya çıkarmaktadır. Özel olan her şeyi kamusala açan modern birey, sosyal medyada kendini ifade edebilme özgürlüğüne kavuşurken, bu özgürlüğü için kişisel bilgilerini de paylaşmak zorunda kalmaktadır. Sosyal paylaşımın temeline konan kişisel bilgi alışverişiyle kullanıcılar, " 'kişisel yaşamlarının özel detaylarını açık etmekten', 'eksiksiz bilgi göndermekten' ve 'fotoğraf paylaşmaktan' mutlu" (Bauman ve Lyon, 2016: 42) görünürken kendine ait olanı kamusala açmakta ve böylece gözetle(n)menin keyfini çıkarmaktadır. Modern insan gözetlenmekten ve denetlenmekten keyif almakta ve denetlenmeye karşı kayıtsızlaşmaktadır.

Robert O'Horrow'un (2005) "Gizlenecek Yer Yok" kitabı İngiltere'de sokakta yürüyen birinin günde en az 300 kez kameraya yakalanması (Coleman, 2004: 4) üzerinden düşünüldüğünde daha bir anlam kazanmaktadır. İngiltere'nin King's Lynn şehrinde neredeyse hiç suç işlenmemesine rağmen *Crimewatch UK* ve *Cops*² programları yayımlandıktan hemen sonra şehre güvenlik kameraları (MOBESE) konulması gündemin birinci maddesi haline gelmiştir. Eğer kamera varsa, suç yoktur düşüncesi insanlarda "gözetim altında tutulmaya ihtiyaçları bulunduğu algısı" oluşturmuştur (Niedzviecki, 2010: 222). Yani, gözetim bir süre sonra normalleşmekte ve içselleştirilmektedir. Zira ABD'de 2000'li yıllarda mahalledeki sabıkalıların yerini tespit eden *Offender Search* adında bir uygulama piyasaya sürüldüğünde bu programın suçun yüksek olduğu mahallelerin dışında görece daha güvenli bölgelerde bile halk tarafından heyecanla karşılanması gözetimin ve iktidarın normalleşmesinin ve içselleştirilmesinin bir örneği olarak önümüzde durmaktadır. İktidarın görünmez, tanımlanamaz yapısı "belirsizliği, merkezsizliği, görünmezliği, sızdırmazlığı ve bunun karşısında tanrısal biçimde her toplumsal pratiği görmesi ve denetlemesi iktidarın toplum tarafından içselleştirilmesine neden olur" (Çoban, 2016: 120). Gözetim, disiplin ve denetim ortak özelliğiyle

² *Crimewatch*, BBC tarafından yayınlanan ve çözülmemiş suçlara yoğunlaşarak kameralardan elde edilen görüntülerle çözümlenmelerini amaçlayan bir televizyon programıdır. *Cops* programı da bunun ABD versiyonudur.

karşılaşmaktayız. Foucault'nun da iddia ettiği şey aslında tam da budur: Bireylerin gözetlenmesiyle istenilen davranış değişikliğinin yaratılması. Sürekli olarak denetime tabi tutulan bireylerin içsel bir mekanizma kurmaları sayesinde gerekli olan denetim mekanizmasının kurulması gerçekleşmiş olur. Bu durum da bizlere aslında disiplin ve denetimin birbirlerini nasıl da tamamlayan gerçeklikler olduğunu göstermektedir.

Suçun kameranın varlığına veya yokluğuna endekslenmesi şüphesiz, bireylerde bir rıza yaratmaktadır. Bauman'ın iddia ettiği gibi rızaya dayalı bir denetim söz konusu olmakta, bireylerde tehlike ve risk gibi haller inşa edilerek denetlenme isteğinin zora değil rızaya dayanması sağlanmaktadır: “Gözetleme sadece zorlayıcı ve kontrol edici değildir. Çoğu zaman gözetleme, bir etki, ikna etme ve ayartma olayıdır” (Lyon, 2006: 113). Birey ikna edilir, çünkü risk ve suçun ortadan kaldırılmasının yolunun bu olduğuna dair bir düşünce geliştirir veya buna inandırılır. Çocuğunun bakıcısının şiddet uygulama ihtimalinin olduğunu ya da birilerinin işyerini soymaya çalışabileceği gibi risklerle karşı karşıyadır. Bu nedenle de evin içini kameralarla donatmakta ve telefonlara kameralara ulaşabilmek için uygulamalar indirmektedir. Dolayısıyla toplumsal alanda birçok gözetleme mekanizmasına isteyerek ya da istemeyerek dâhil olmaktadır. Bu gözetlemenin öznesi olmanın yanında aynı zamanda nesnesi haline gelişi, gözetleme kurumunun kontrolünün de ötesinde bazı ayartmaların ve kastın da varlığına işaret eder. Kafede kahve içerken paylaşılan kahve markası ve mekânı bilgisini alan şirketler, bu paylaşımımıza uygun çeşitli kahve türleri ve mekânlarını reklamlar üzerinden bizlere taşır. “Burada check-in yapanlara %10 indirim yapılır”ın varlığı, bizim için sadece bir indirim ifadesi olurken bu veriyle hayatımıza dair neredeyse her şeyden haberdar olan şirketler yeni ihtiyaçlar, yeni zevkler ve bunlara bağlı habituslar imal ederler. Çünkü bugün şeffaf, kırılabilir ve gözetlenebilir olan “camdan tüketicileriz: başkaları hakkımızda çok şey bilir, onlar, içimizi görebilirler. Gündelik yaşamlarımız, kaydedilir, analiz edilir ve sayısız yolla izlenir ancak çoğunlukla bunun farkına varmayız veya hakkında düşünmeyiz. Farkına vardığımızda ise, memnuniyetle karşılarız, CCTV bizi daha güvende hissettirir” (Lace, 2005: 1).

Rizom ve Denetim Asemblajı

Gündelik hayatın denetlenmesinin saatin çalışma hayatına girmesiyle başladığını ifade eden Lyon (1997: 55-56), bu saate tabi olma halinden bilgisayarlar dayalı dijital bir gözetimin ve denetimin söz konusu olduğu bir döneme geçildiğini ifade eder. Dijital gözetimle gelen denetim, yukarıda da tartışıldığı gibi, klasik disiplin toplumu ve kapatılmanın aksine, daha açık bir topluma dayanan, klasik kapatmaya başvurmeyen ve disipline edici teknikleri değişen bir tür olarak karşımıza çıkar. Foucault'nun kapatmaya dair görüşlerinin aksine, denetim toplumu birçok farklı aracın ve mekânın bu sürece eşlik etmesi olarak tanımlanabilir. Bu nedenle, Deleuze'ün “denetim toplumu” ve asemblaj tartışmasına müracaat edilmesinin uygun olacağı düşünülmüş ve bu süreç de çalışmada “denetim asemblajı” olarak tanımlanmıştır. *Denetim asemblajı*'yla, modern toplumda gözetimin eşlik ettiği ancak daha çok denetlemeye dayanan bir kümelenme kastedilmiştir. Böyle bir sistemde denetimin, farklı yapıları bir araya getirme, uygulama ve teknolojileri birbiri içine kombine etme ve tüm bunları daha geniş bir sistem içinde bir araya getirme arzusuna dönüştüğü gösterilmeye çalışılmaktadır (Haggerty-Ericson,

2000: 606). Çalışmada da Deleuze'ün denetim toplumu, assemblaj ve rizom tartışması çerçevesinde irdelenmeye çalışılacaktır.

Günümüzde gözetim, iki özelliğe dayanır (Lyon, 2013: 133). *İlki* önleyici karakterde olmasıdır. Toplumsal düzeni bozucu herhangi bir eylem gerçekleşmeden önce belirlenebilir ve dolayısıyla suç, gerçekleşmeden önlenir. Bu durum Hollywood sinemasındaki filmlere de konu olmuştur. Tom Cruise'un başrolünde oynadığı *Azınlık Raporu* (Minority Report, 2002) filminde Precrime biriminde görev alan John Anderton (Tom Cruise) suçu işlenmeden önce tespit ederek suçluyu tutuklamakta ve bunu da gözetleme teknolojileriyle gerçekleştirmektedir. Ancak sabit, kapalı bir mekânda zorla ya da isteyerek orada bulunanların gözetiminin aksine, bu gözetlemede hareketli, sabit olmayan ve çoğu zaman da gözetlenenin farkında olmadığı bir denetim ortaya çıkmaktadır. Toplumun tüm hareketleri en ince ayrıntısına kadar gözetlenmekte ve bu sayede denetim gerçekleşmektedir.

Gözetimin *ikinci özelliği ise* gündelik hayat içindeki algoritmik bir assemblaja (ve bir denetim kültürüne) dayanmasıdır. "Bu assemblaj, sözcüğün kendisinin de ima ettiği üzere, esnek bir biçimde birleştirilmiş bir gözetim yapısı yaratmak için farklı unsurların bir araya getirilmesinden oluşur" (Lyon, 2013: 141). Askeri, eğitsel, ekonomik ya da idari amaçlarla toplanan her tür kişisel bilgi bir araya getirilerek söz konusu bireyin profili ortaya çıkarılmaktadır. Deleuze'ün tanımladığı biçimde rizomatik yani her yere yayılabilen, sınırsız genişleme gücü olan bir yapıya sahiptir. Bu tür toplumlara da "denetim toplumu" olarak tanımlar.

W. Burroughs tarafından kullanılan "denetim toplumu" esas içeriğini Deleuze'ün "*Postscript on the Societies of Control*" çalışmasıyla kazanmıştır. Foucault'nun 18. ve 19. yüzyıllardan hareketle okul, hapisane, hastane ve fabrika gibi mekânlar üzerinden üretilen disiplin toplumu kapatılma eksenliydi, yani kapalı bir sistem özelliğine sahipti. Oysa Deleuze günümüzde disiplin toplumlarının farklı araçlarla genişleyerek bir denetim toplumunu meydana getirdiğini savunur. Denetim toplumu, "ortak ve gündelik pratiklerimizi içsel olarak canlandıran normalleştirici disiplin aygıtlarının güçlendirilmesi ve genelleştirilmesi olarak tanımlanabilir; ama disiplinin aksine bu kontrol mekanizması esnek ve değişken ağlar yoluyla toplumsal kurumların yapılaşmış alanı dışına da pekâlâ uzanabilir" (Hardt ve Negri, 2002: 48). Kapatıp-kuşatmalar disipline edici yöntemler birbirlerinden ayrı düzenlemelere tabidir ancak denetim ise bir assemblajdır. "Bir andan sonrakine sürekli olarak değişen kendini-bozup duran bir yığın, ya da bir noktadan ötekine sıçrayan civa taneciklerinin meydana getirdiği bir kütle gibi" (Deleuze, 1992: 4). Sadece hapisanede ya da sağlık kurumunda gerçekleşen disipline edici eylem, denetim toplumlarında yerini daha kompleks, kendisinden kurtulamayacak bir assemblaja dönüştürmüştür. İşten çıkarken parmak izini okutan çalışan, sokakta güvenlik kameralarıyla karşılaşmakta, arabasına yakıt alırken indirim sağladığı için elektronik kart kullanmakta ve kolundaki saat yolculuk ettiği ülkeye göre coğrafi belirleme sistemi üzerinden kendi kendini yeni saat dilimine uydurmaktadır. Böylece hangi saatte nerede ne kadar bulunduğu bilinmekte ve tüm bunlar, birbirinden ayrı uygulamalar gibi görünse de esasında tek bir bedenin farklı uzuvları haline gelmektedir.

Deleuze'e göre disiplin toplumlarında birey gözetime-gözetlenmeye her zaman yeniden başlar. Okuldan kışlaya, kışladan fabrikaya, sokaktan hapisaneyeye kadar tüm "total kurumlar" birbiri ardı sıra disipline edici işlevini yerine getirmeye devam eder. Denetim toplumlarında ise bireyler herhangi bir kurum ya da kontrolü bitirip başka bir kuruma geçmez (Deleuze, 1992: 5). Okulda denetlenen birey, işe başladığında yine denetlenirken, işten eve gelirken sokakta, evde otururken bilgisayar ve internet aracılığıyla sosyal medya üzerinden sürekli hale gelen ve nerdeyse hiç kaçamadığı bir Büyük Birader³ (Big Brother) tarafından denetlenmektedir. Tüm toplum, bir bedenin uzuvları gibi bireyleri her an her yerde sürekli olarak denetlenmektedir. Birey, denetim toplumunda kod ya da parolalarla varlık kazanır. E-mail'den Facebook veya Twitter'a veya iş yerine girişe, kredi kartlarından cep telefonu pin kodlarına, hastanede muayene olmak için gerekli olan avuç içi taramaya kadar her yerde bir şifreleme sistemi hâkim kılınmakta, bireyler birer koddan ibaret hale gelmektedir.

Deleuze ve Guattari *Felsefe Nedir?* adlı çalışmalarında tüm kavramların karmaşık bir arka planlarının olduğunu ifade ederler: "Her kavramın birleştiricileri vardır ve bunlar aracılığıyla tanımlanırlar. Şu hâlde her kavramın bir şifresi vardır. Her çoğulluk kavramsal olmasa da, bir çoğulluktur. Tek bir birleştiricili kavram olmaz: Birinci kavramın bile, bir felsefenin "başladığı" ilk kavramın bile, birçok birleştiricisi vardır. (...) Aynı şekilde bütün birleştiricileri içeren kavram da yoktur. (...) Her kavramın, birleştiricilerinin sayısı ile tanımlanmış, düzensiz bir çerçevesi vardır" (Deleuze ve Guattari, 2004: 23). Kavrama ilişkin yaptıkları bu belirleme, Deleuze'ün tüm çalışmalarında kendini gösterir, en çok da "asemblaj" kavramsallaştırmasında. Asemblaj, birçok şey veya şeyin parçalarının birbiriyle ilişkide olması ve/veya tek bir bütünlükte bir araya gelmesidir. Deleuze asemblajı, beden üzerinden tanımlarken bedeni çeşitli unsurları bir araya getirerek hem yersiz-yurtsuzlaştırılan hem de yeniden yerli-yurtlulaştırılan bir bütünlük olarak tanımlar. Her asemblaj, temelde yer yurtsaldır. Yer yurt, asemblajı üreten kaynaktır. Bir araya getirme salt organlarla ilişkili bir kümelenme değil, sosyolojik açıdan da beden ve kurumsal yapıların bir kümelenmesini ifade eder. "Ona göre her beden toplumsal bir toparlama merkezidir. Bu perspektif bedeni, *et* olmanın ötesine taşıyarak sayısız *affect* deneyimleriyle bir araya getirir" (Kara, 2014: 284). Tarih, doğa, duygular kendini bedene iliştiyerek yeni bir antite meydana getirmekte, salt basit bir beden olmanın ötesine geçmektedir.

Asemblaj iki düzeyli yani yatay ve dikey eksenslidir. Yatay eksenle "makine bedenleri" ve duygu, tutku ve eylemleri vurgularken, dikey eksenle de yersiz-yurtsuzlaştırma ve yeniden-yerli-yurtlulaştırma süreçlerini tartışmaya açar (Livesey, 2010: 18). Yani, birbirinden farklı nesne, beden, tanım ve kurumların karmaşık bir bütünü olduğunu ifade eder. Çoklu ve dinamik bir kümelenmedir (Bell, 2010: 19). "Kusursuz biçimde yaratıcı ve üretken olan *assemblage*, fonksiyonun olduğu yerde açığa çıkar. Buradaki yaratıcılık yeni davranış ve bağlantıların, farklı kurumların ve mekânların ortaya çıkmasını sağlamasının yanında beklenmedik şekilde ardı ardına yeni

³ Big Brother (Büyük Birader), G. Orwell'ın 1984 romanında gözetim bağlamında herkesin gözetlendiğini ve hiç kimsenin bu gözetimden kaçamadığını anlatmak için kullandığı bir metafordur.

gerçeklikleri mümkün kılar” (Livesey, 2010: 18-19). Bir ilişkiler bütünü söz konusudur. Tam da burada Deleuze’un rizom kavramı önem kazanmaktadır. Rizom, yatay genişleyen, “ağımsı, ilişkisel ve enine bir düşünce sürecini haritalayan bir kavram ve bu haritanın sabit bir bütünlüğün (entite) inşası olmaksızın varlık göstermesinin bir yoludur” (Colman, 2010: 233). Rizomun bilinen sabit ve homojen bir yapısı yoktur, bunun aksine, heterojen, merkezi olmayan ve tek bir bütünlüğe bağlı olmayan bir gerçekliktir. İçsel bir yönelime sahip olan rizomun, yatay ve yassı bir karakter sergilerken çoklu bağlantılara sahip olması ona hibrit bir özellik kazandırır. Rizomun genel özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Deleuze-Guattari, 2005: 7-12): Bağlantı, heterojenite, çoğulluk, belirleyici olmayan kopma ilkesi, kartografi (haritalama) ve dekalkomani (ön-tasarımsızlık). Bağlantı, çoğulluk ve heterojenite, Deleuze ve Guattari için farklı noktaların ve araçların çoğulcu bir biçimde birbirlerine bağlanmalarını ifade eder. Bu açıklama göz önünde bulundurularak sözgelimi, denetim toplumlarında denetleme sadece işyerindeki kamerayla gerçekleşmemektedir. İşyerindeki kamerayla markette kullandığı kredi kartı ve indirim kartlarıyla denetlenen bireylerin, kredi kartını hangi saatlerde sıkça kullandığından hangi ürünleri aldığına kadar her hareketi takip edilmektedir. Tek bir gerçekliğin farklı görünümünü sergileyen denetim toplumunda farklı ve çoklu araçlar denetime imkân vermekteyken belirleyici olmayan kopma ilkesi ise aslında denetimden kurtulunamayacağına dair bir görüş sunar. Belirleyici olmayan kopma ilkesi, kopan her kökün ya da bağlantının yerine anında yeni bir bağlantının mümkün olmasını ifade eder. Trafikte seyir halindeki bir kişiyi düşünelim. Cep telefonunda açtığı navigasyonla hangi saatte nereye gittiğine ilişkin net bilgi almamız mümkündür. Ancak herhangi bir sebeple telefonda meydana gelen bir kopma bu kişinin kontrolünü ortadan kaldırmamaktadır, zira cep telefonu yerine aracında bulundurduğu GPS benzer işi görebilir. Hatta ve hatta otoyollardaki kameralar ve sensörlerle bile denetleme işi görülebilir. Çünkü Deleuze ve Gauattari’ye göre, rizomda birbirine içkinlik söz konusudur. Denetimi sağlayan araçları birbirinden ayırmak pek de kolay değildir, çünkü hepsi birbiriyle bağlantılı olarak içkinlik esasına göre çalışır.

Sonuç

Enformasyon toplumu olarak da tanımlanan modern toplumlarda bilginin üreticisi olan bireyin, doğumuyla beraber ürettiği veriler, ölümüne kadar üretilmeye devam etmektedir. Bu üretme halinin bazen farkında olunsa da çoğu zaman ne büyüklükte bir veri üretildiğinin farkında değildir. Zira, günlük düzenli su içmeyi denetleyen uygulamalar, kahve içerken check-in yapılan kafeden, izlenen filme, Instagram’da paylaşılan fotoğraftan Scorp’taki videolara kadar tüm alanlar çeşitli şirketlerin kâr artırma amacına hizmet ederken, bu alanlardaki verilerin işlenmesinde de *veri madenciliği* olarak tanımlanan süreç önem kazanmaktadır. Tanıma ve öngörme amacını taşıyan veri madenciliği sayesinde yaptığımız tercihlerden alışkanlık ve eğilimlerimiz ortaya çıkmakta, bu alışkanlıklara uygun tüketim ürünleri piyasaya sunulmaktadır. Sosyal ağlarda görülme sıklığı ne kadar sosyal olduğunun bir göstergesi olarak okunmakta, bu duruma bağlı olarak da yeni kimlik inşalarına yönelinmektedir. İnternette gezinirken bilgisayarlara indirilen çerezler sayesinde ziyaret edilen siteler takip edilmekte, ilgi alanları kamusallaşmakta ve bu ilgi alanlarına göre çeşitli ürünlere ait

reklamlar alınmaktadır. Otomatik açılıp kapanan kapı ve musluklar, günlük adım sayısını ve kalp ritmini ölçen GPS-internet destekli bileklikler, sokakta dolaşırken karşılaştığımız yüz tanıma sistemleri, eve gelirken yolda cep telefonlarıyla açılıp kapatılabilen klima ve lambalar ve daha birçok araç bireyleri birer veri nesnesi haline dönüştürmektedir. Bu durum aynı zamanda bireyin geleneksel alışkanlıklarının da değişmesine neden olmakta ve bireyi yeni bir habitusla şekillendirmektedir. Bilerek ya da bilmeyerek üretilen bu türden her veri, bireyin toplumsal alandaki gözetlenme ve denetlenme sürecinin parçası olmasını sağlamaktadır. Ancak bu denetlenme biçim ve araçları dönüşerek daha kompleks ve geniş çaplı bir biçime bürünmüştür. Deleuze'ün de vurguladığı şey, gözetlemeyle elde edilen denetleme gücünün Foucault'nun iddia ettiği gibi sınırlı bir alanda kalmadığı, toplumsal alanın her yerine yayılmış olduğudur. Foucault'nun iktidar üzerinden kurguladığı disipline etme, kendini denetleme olarak evlerimizden sokaklara kadar her alanda hissettirmektedir. Doğumla verilen kimlik numaralarıyla başlayan bu denetim süreci okul numaralarıyla pekişmekte, fabrikalarda işçilerin parmak izleriyle gelişmekte ve ölümle son bulmaktadır. Doğumdan ölüme denetim süreci bir assemblaj çerçevesinde gelişmekte ve birçok farklı aracın –kamera, GPS, uygulamalar, elektronik bileklik ve kelepçeler, sürücüsüz araçlar, yapay gözlükler vb.- eşlik ettiği bir sürece denk gelmektedir. Tam da burada Deleuze'ün itirazı, denetim ve gözetimin Foucault'nun iddia ettiği gibi sadece sınırlı bir mekân ve zamanda gerçekleşmediğindedir. Foucault'nun hapisane ve hastane gibi total kurumlarda belirli bir süre için gerçekleştiğini iddia ettiği gözetim, Deleuze tarafından genişletilerek, toplumsal alandaki tüm kurumları kapsar bir hale getirilmiştir. Piyasaya sürülmeyi bekleyen sürücüsüz araçların hangi amaçla kullanılacağı ve bu araçlardan elde edilen verilerle ne yapılacağı, Google'ın elektronik gözlükleriyle ya da Pokemon Go oyunuyla elde edilen görüntü ve yer bilgilerinin nasıl işlendiği ya da ne amaçla işlendiği, fotoğraf düzenleme programlarıyla düzenlenen fotoğrafların hangi bilgi bankasında depolandığı belirsizliğini korumaya devam ededursun internet tabanlı olsun ya da olmasın hayatımızda dijital olarak tanımladığımız her araç Deleuze'ün tanımladığı gibi *denetim toplumuna* hizmet eden bir araç haline gelebilmektedir. Çünkü denetimde bir kasıt, gizli bir amaç vardır ve bu denetim birçok araç ve uygulamanın assemblajı olarak, denetleyenin imtiyazlı olduğu bir güç ilişkisi bağlamında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Deleuze'ün *denetim* olarak tanımladığı süreci kesin çizgilerle gözetimden ve disiplinden farklı bir yere konumlandırmak mümkün görünmemektedir. Zira, gözetim, bir görme ve bu görme sonucunda da denetlemeye-kontrole dayanmaktadır. Ticari, güvenlik vb. kaygılarla gerçekleşen gözetim kendini denetimle tamamlamaktadır. Bu nedenle bu çalışmada *denetim assemblajı* olarak kavramsallaştırılan düşünce, gözetimi ve disiplini saf dışı bırakan, önemsizleştiren bir temele sahip olmamakta, aksine gözetimi tamamlayan bir çerçeveye işaret etmektedir.

Kaynakça

- BAUMAN, Z. (1999). *Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksulluk*. Ümit Öktem (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- BAUMAN, Z. (2000). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*. İsmail Türkmen (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

- BAUMAN, Z.-LYON, D. (2016). *Akışkan Gözetim*. Elçin Yılmaz (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- BECK, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan (Çev.). İstanbul: İthaki.
- BELL, Jeffrey A. (2010). *Asemblage+Architecture*. *Deleuze Dictionary* (in). Adrian Parr (Edt.). Edinburgh: Edinburgh University Press. pp. 19-21.
- BENTHAM, Jeremy vd. (2016). *Panoptikon: Gözün İktidarı*. Barış Çoban-Zeynep Özarslan (Çev.). Barış Çoban-Zeynep Özarslan (Haz.). İstanbul: Su.
- BIGO, D. (2006). "Globalized-In-Security: The Field and the Ban-Opticon", Translation, *Biopolitics, Colonial Difference* (in). N Sakai & J Solomon (Edt). Hong Kong: University of Hong Kong Press. pp. 109 - 156.
- CANETTI, E. (2006). *Kitle ve İktidar*. Gülşat Aygen (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- COLEMAN, R. (2004). *Reclaiming the Streets: Surveillance, Social Control and the City*. Cullompton: Willan.
- COLMAN, Felicity F. (2010). *Rhizome*. *The Deleuze Dictionary* (in). Adrian Parr (Edt.). Edinburgh: Edinburg University. pp. 232-235.
- ÇOBAN, B. (2016). "Gözün İktidarı" Üzerine. *Panoptikon: Gözün İktidarı* (iç.). Barış Çoban-Zeynep Özarslan (Çev.). Barış Çoban-Zeynep Özarslan (Haz.). İstanbul: Su. ss. 111-138.
- DELEUZE, G. (1992). "Postscript on the Society of Control". *October*. Vol. 59. pp. 3-7.
- DELEUZE, G.-GUATTARI F. (2004). *Felsefe Nedir?*. Turhan Ilgaz (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- DELEUZE, G.-GUATTARI, F. (2005). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Brian Massumi (Trans.). Minnesota: University of Minnesota.
- DOLGUN, U. (2005). *İşte Büyük Birader*. İstanbul: Hayy.
- DOLGUN, U. (2008). *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu: Küreselleşen Dünyada Gözetim. Toplumsal Denetim ve İktidar İlişkileri*. İstanbul: Ötüken.
- FOUCAULT, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.). İstanbul: İmge.
- FOUCAULT, M. (2006). *Deliliğin Tarihi*. Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.). Ankara: İmge.
- FOUCAULT, M. (2014). *İktidar ve Özne: Seçme Yazılar 2*. Işık Ergüden ve Osman Akınhay (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- GARLAND, D. (2001). *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Chicago: University of Chicago.
- GRAHAM, S.-WOOD, D. (2003). "Digitizing Surveillance: Categorization, Space Inequality". *Critical Social Policy*. Vol. 23. No. 2. pp.227-248.
- HAGGERTY, K.-ERICSON, R. (2000). "The Surveillant Assemblage". *British Journal of Sociology*. Vol. 51. Issue 4. pp. 605-622.
- HARDT, M.-NEGRI, A. (2002). *İmparatorluk*. Abdullah Yılmaz (Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- KARA, Z. (2014). *Sosyolojinin Deleuze'den Anladığı: Arzu Makinesinden Organsız Bedenlere*. *Sosyoloji Dîvanı*. S. 4. ss. 277-300.

-
- LACE, S. (2005). Introduction. *The Glass Consumer* (in). Susanne Lace (Edt.). Bristol: Policy. pp. 1-14.
- LIVESEY, G. (2010). *Assemblage. Deleuze Dictionary* (in). Adriann Parr (Edt.). Edinburgh University Press. 2010. pp. 235-236.
- LYON, D. (1997). *Elektronik Göz: Gözetim Toplumunun Yükselişi*. Dilek Hattatoğlu (Çev.). İstanbul: Sarmal.
- LYON, D. (2006). *Günlük Hayatı Kontrol Etmek: Gözetlenen Toplum*. Gözde Soykan (Çev.). İstanbul: Kalkedon.
- LYON, D. (2013). *Gözetim Çalışmaları: Genel Bir Bakış*. Ali Toprak (Çev.). İstanbul: Kalkedon.
- MATHIESEN, T. (2007). "The Viewer Society: Michel Foucault's 'Panopticon' Revisited". *Theoretical Criminology: An International Journal*. Vol. 1. No. 2. London: Sage. pp. 215-232.
- NIEDZVIECKI, H. (2010). *Dikizleme Günlüğü: Kendimizi ve Komşularımızı Gözetlemeyi Niçin Bu Kadar Sevdik*. Gökçe Gündüç (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- O'HORROW, R. (2005). *No Place to Hide*. New York: Free.
- POSTER, M. (1990). *Foucault and Databases: Participatory Surveillance. The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context* (in). Cambridge: Polity Press in Association with Basil Blackwell. pp. 69-98.
- ŞEKER, Şadi E. (2013). *İş Zekâsı ve Veri Madenciliği*. İstanbul: Cinius.
- ŞENTÜRK, Ü. (2016). *Güncele Dipnotlar: Bireyden Topluma Sosyolojik Dönüşümler*. Ankara: Siyasal.
- TAYLOR, F. W. (2003). *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*. H. Bahadır Akın (Çev.). Konya: Çizgi.
- WEBER, M. (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Zeynep Aruoba (Çev.). İstanbul: Hil.

Abdullah UĞUR*

Türkiye’de Eczanelerin Mekânsal Analizi ve Yeni Yasal Düzenleme

Spatial Analysis of Pharmacies in Turkey and New Legislation

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye’deki eczanelerin mekânsal dağılışı ile bu konudaki yeni yasal düzenleme ele alınmaktadır. Çalışmada ilk önce, eczanelerin geçmişten günümüze Türkiye genelinde iller bazında nasıl bir dağılışı gösterdiği incelenmektedir. Sonra, eczanelerin bu dağılışılarında hangi faktörlerin ne derece etkili olduğu analizi edilmektedir. Ardından, 2012 yılında kabul edilen yeni yasal düzenlemenin uygulanmaya geçmesiyle mevcut mekânsal dağılışı nasıl etkileyebileceği tartışılmaktadır. Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadarki sürede, eczane sayısı genelde artış göstermiştir. Ancak eczane sayıları ile illerin nüfus miktarı arasında dengeli bir dağılışı olmadığı gözlemlenmiştir. Eczanelerin mevcut mekânsal dağılışılarının nedenlerini ortaya çıkarmak için illerin; nüfus, hastane yatak sayısı, gelişmişlik düzeyi, doktor sayısı gibi bağımsız değişkenlerin etkileri araştırılmıştır. Belirtilen bağımsız değişkenlerden her birinin eczanelerin mekânsal dağılışı üzerinde ne derece etkili olduğu, korelasyon, aşamalı regresyon ve anova testi yapılarak analiz edilmiştir. Analizler sonucunda seçilen her bir bağımsız değişkenin, eczanelerin dağılışıyla farklı değerlerde olmakla birlikte hepsinin, pozitif yönde etkili olduğu tespit edilmiştir. Böylece eczanelerin dağılışıyla etkileyen faktörlerin çok çeşitli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçlar dikkate alındığında, 2012 yılında salt nüfus ölçütü dikkate alınarak çıkarılan yeni yasal düzenleme ile eczanelerin sürdürülebilir dengeli bir mekânsal dağılışıyla sağlanamayacağı beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Eczaneler, Yeni Yasal Düzenleme, Eczanelerin Mekânsal Dağılışı, Sağlık Coğrafyası.

ABSTRACT

This study deals with spatial distribution of pharmacies in Turkey and these issues in the new legislation. In this study, first of all from past to present pharmacies is analysed how a distribution scale of the province in Turkey. Then, which factors, to what extent, are effective in the distribution of pharmacies are analyzed. Followed in 2012 adopted new regulations to be implemented, how it may affect the passing of the current spatial distribution are discussed. Since from the first years of Turkey Republic to present, the number of pharmacies have increased steadily. However, the number of pharmacies and amount of the population of the provinces have been observed that there is not a balanced distribution. In order to determine the causes of the current spatial distribution of pharmacies, the effects of the independent variables have been examined, such as, the population of the province,

* Yazar/Author Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü.
abdullahugur@pau.edu.tr

the number of hospital beds, level of development, the number of doctors. The effects of related independent variables on spatial distributions were analyzed by correlation, stepwise regression and anova test. As the result of analysis, it is observed that independent variable has different positive effects on the distribution of pharmacies. Thus, a variety of factors affecting the distribution of pharmacies that had been identified. As a result of the study, it is expected that new legislation enacted in 2012 which was only measure of population community pharmacies cannot provide a balanced sustainable spatial distribution of community pharmacies.

Keywords: Turkey, Pharmacies, New Legislation, Spatial Distribution of Pharmacies, Health Geography.

Giriş

Sağlık, sadece hastalığın olmayışı değil, hem bireysel sorumluluğu hem de yaşam kalitesini kapsamaktadır. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü sağlığı; sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, fiziksel, sosyal ve ruhsal yönden tam bir iyilik hali şeklinde tanımlamıştır (Öz, 2004: 11-12). Sağlık, toplum yapısının yanında bireysel ve fiziksel çevreyle ilgili çok sayıda faktörden etkilenmektedir. Yaş, cinsiyet ve genetik özellikler, insan sağlığını etkilediği gibi konutlar, işyerleri, yerleşme kalıpları, doğal olaylar, kültürel yapı ve uygulamaları, hükümet politikaları ve sağlık hizmetleri insan sağlığını etkileyen diğer unsurlardır (Aliğaoğlu-Uğur, 2013: 179). Sağlığı etkileyen faktörlerin çok çeşitli olması, birçok bilimin kendi bakış açısıyla sağlıkla ilgili konuları ele almasını beraberinde getirmiştir. Çalışma alanı insan-mekân etkileşimi olan coğrafyanın da sağlıkla ilgili sorunları ya da sağlık hizmetlerinin mekânla olan ilgisini, dağılımını ve etkilerini beşeri coğrafya içerisinde yer alan sağlık coğrafyası adı altında ele almaktadır.

Sağlık hizmetleri, birbirini tamamlayan çeşitli hizmet alanlarından meydana gelmektedir. Bu hizmet alanlarından bir tanesini de eczaneler oluşturmaktadır. Eczaneler, doktorlar tarafından hastaların tedavisi için yazılan ilaçların temin edildiği ve bu ilaçların nasıl kullanılması gerektiği konusunda hastaların bilgilendirildiği yerler olup, sağlık hizmetleri zincirinin önemli bir halkasını meydana getirmektedirler. Bununla birlikte eczanelerin az gelişmiş ve dar gelirli ile kırsal alanları yaygın olan bölgelerde diğer sağlık hizmetlerinin sınırlı kalmasının da etkisiyle sağlıkla ilgili bilgi ve danışma hizmetlerinin alınmasında ayrıca merkezi bir rol oynadığı birçok çalışmada ortaya konulmuştur (Kaplan-Leinhardt, 1975; Rogers-Hassell-Noyca-Harris, 1998; Decoupigny-Perez, 2009; Law ve Diğerleri, 2013). Bu nedenle eczanelerin bulunduğu alan ve dolayısıyla mekânda dağılışı daha da önem kazanmaktadır. Ancak eczanelerin mekânda dağılışı dikkate alındığında ise genelde dengeli dağılmadığı ortaya çıkmıştır. Sağlık hizmetlerinin geneli gibi eczanelerin de kırsal ve düşük gelirli alanlarda sınırlı kaldığı ve gelir düzeyi ile eğitim seviyesinin yüksek olduğu alanlarda daha fazla yoğunlaştığı tespit edilmiştir (Kaplan, 1975; Decoupigny-Perez, 2009; Law ve Diğerleri, 2013, Aliğaoğlu-Uğur, 2013). Nitekim bu alanlar diğer yerlere göre hem gelir yetersizliği nedeniyle uygun sağlık hizmetleri alamamaları hem de sağlık hizmetlerinin bu alanlarda daha sınırlı olması nedeniyle sağlık hizmetleri alımında iki kat daha zorlanmaktadır. Böylece sağlık hizmetleri ihtiyacı yüksek alanlar bu hizmet alımı için ilave maliyetler ve zorluklarla karşılaşmaktadır. Medikal hizmetlerin kolay elde edilemediği bu gibi alanlarda insanların geleneksel tedavi yöntemlerine yönelmelerine neden olmaktadır. Bu yönelme hastalık davranışı teorisinde ortaya konulduğu gibi alt sosyoekonomik konum ile medikal danışma için eczanelere yönelme arasında negatif doğrusal ilişkinin olduğunu göstermektedir (Kaplan-Leinhardt, 1975: 37). Eczanelerin sağlık hizmetleri açısından bu önemi nedeniyle ulaşılabilirlik ile nüfus miktarı

dağılımına önem verilmiştir. Bazı ülkeler bu dağılışı yasalarla düzenleyerek dengeyi sağlanmaya çalışmaktadır (Purcell, 2004; Mangano, 2010; Luch, 2009; Lluch-Kanavos, 2010). Ülkemizde de eczanelerin ülke geneline dağılışı dönem dönem gündeme gelmiştir. Öyle ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarından beri bazı yasal düzenlemeler getirilerek, eczanelerin ülke genelinde dengeli dağılışı amaçlanmıştır. Son yıllarda eczanelerin dağılışı tekrar gündeme gelmiş ve bu konuda 2012 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) yeni bir yasa çıkarılmış ve 2014 yılında ise bu yasanın yönetmenliğinin yayımlanmasıyla yürürlüğe girmiştir.

Eczanelerin mekânsal dağılışının bu önemi dikkate alınarak ülkemizdeki eczanelerin dağılışının nasıl bir gelişme gösterdiği, bu dağılıшта hangi faktörlerin ne düzeyde etkili olduğu ve nüfus kriteri dikkate alınarak 2012 yılında çıkarılan yasanın dengeli bir dağılışı sürdürülebilir bir şekilde çözüp çözemeyeceğinin tartışılması, çalışmanın başlıca amaçlarını oluşturmaktadır.

Bu araştırma altı bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın önemi ve amacının belirtildiği giriş bölümünden sonra araştırmada kullanılan verilerin kaynağı ve niteliği ile kullanılan yöntemler ve sınırlılıklar; veri, yöntem ve sınırlılıklar bölümüne açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde, Türkiye'de eczanelerin mekânsal ve yasal gelişimi, başlığı altında geçmişten günümüze Türkiye'de eczanelerin nasıl bir mekânsal ve yasal gelişme gösterdiği ve en son 2012 yılında çıkarılan yeni yasa üzerinde durulmuştur. Eczanelerin bugünkü dağılışında hangi faktörlerin etkili olduğu ve bu faktörlerin etki derecesinin ölçülmesi bulgular bölümünde ele alınmıştır. Bir sonraki bölümde tartışma başlığı altında eczanelerle ilgili yasal gelişim ve bulgular bölümünde ortaya çıkan sonuçlar dikkate alınarak yorumlanmıştır. Son bölümde ise sonuç ve öneriler başlığı altında, çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapıldıktan sonra mevcut eczanelerin dağılışını etkileyen faktörler ve yeni yasanın bu dağılışı nasıl etkileyebileceği üzerinde durularak önerilerde bulunulmuştur.

1- Veri, Yöntem ve Sınırlılıklar

Bu çalışmada kullanılan verilerin kaynaklarını Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK), Türk Eczacılar Birliği (TEB) ve Kalkınma Bakanlığı oluşturmaktadır. Yıllar itibarıyla illerin eczane, hastane yatak, doktor sayıları ile ilgili veriler TUIK'den elde edilmiştir. Yine illerin eczane sayıları için TEB kayıtlarından da yararlanılmıştır. Çalışmada iller bazında eczane sayısı elde edilirken kamu ya da özel sektöre ait hastaneler içerisinde yer alan eczaneler dikkate alınmaksızın, serbest ya da özel eczane (independent pharmacy, community pharmacy, private pharmacy) olarak ifade edilen eczanelerle sınırlı tutulmuştur. Bununla birlikte illerin gelişmişlik düzeyleri ve sıralaması ile şehirlerin etki alanlarının tespiti için günümüzde Kalkınma Bakanlığı'na dönüşen Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) verileri kullanılmıştır. Ayrıca serbest eczaneler ile ilgili yasal düzenlemeler konusunda Resmi Gazete'nin ilgili sayıları ile teorik ve ampirik çalışmalardan yararlanılmıştır. Tüm bu veriler üç aşamada değerlendirilmiştir. Birinci aşamada Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadarki zaman dilimi üç kesite bölünerek eczanelerin mekânda dağılışı ile yasal gelişimi analiz edilmiştir. Bu kesitlerin belirlenmesinde eczaneler konusunda yapılan yasal düzenlemelerdeki değişiklikler ile nüfus sayım yılları belirleyici olmuştur. Birinci kesit olarak, Cumhuriyet döneminde

eczaneler hakkında ilk yasa değişikliğin yapıldığı 1927 yılı alınmıştır. Yine aynı yılda yapılan Cumhuriyetin ilk nüfus sayımı da eczane sayısı ile nüfus miktarı analizi olanağı vermiştir. İkinci kesit için 1960 yılı seçilmiştir. 1953 yılında eczaneler ile ilgili ikinci yasa değişikliği ve bu yasanın etkisini görmek açısından 1960 yılının seçilmesinde belirleyici olmuştur. Bu alanda en son yasal düzenlemenin yapıldığı 2012 yılı ise son kesiti oluşturmaktadır. Belirtilen üç kesit dikkate alınarak oluşturulan tablolar ve haritalarla eczanelerin mekânsal dağılışı ile yasa değişiklikleri ve etkilerinin analizi yapılmıştır. İkinci aşamada birer bağımlı değişken olarak ele alınan illerin eczane sayılarını aynı illerdeki nüfus miktarı, gelişmişlik düzeyi, hastane yatak ve doktor sayısı olarak ele alınan bağımsız değişkenlerden etkilenip etkilenmediği, etkilendiyse ne düzeyde etkilendiğini ortaya çıkarmak için korelasyon, aşamalı regresyon ve anova yöntemleriyle test edilerek analizleri yapılmıştır. Eczanelerin kuruluş yeri ile hastaneler arasında yakın bağ bilindiğinden hastane sayısı istatistiki analize dahil edilmemiştir. Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerin seçiminde, Kaplan ve Leinhardt (1975) ile Dokmeci ve Ozus (2004)'un araştırmalarından yararlanılmıştır. Eczanelerin lokasyonunu etkileyebileceği diğer bir bağımsız değişken olan özel klinik sayılarının elde edilememesi çalışmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır. Ayrıca Türkiye'de eczanelerin mekânsal analizi konusunda teorik yada ampirik çalışmaların sınırlı olması çalışmanın diğer bir sınırlılığını oluşturmaktadır. Üçüncü aşamada bir bütünlük içinde eczanelerin yıllar itibarıyla yasal gelişimi ve mekânsal dağılışı ile bulgulardan ortaya çıkan sonuçların genel bir değerlendirilmesi ve öneriler ele alınmıştır.

2- Türkiye'de Eczanelerin Mekânsal ve Yasal Gelişim Süreci

Türkiye'de günümüz anlamındaki serbest eczanelerin kökeni Selçuklu döneminde Anadolu'da açılan tıbbi amaçlı birtakım ürünlerin satıldığı dükkânlara kadar uzanmaktadır. Selçuklularda hastane içlerindeki eczanelerden ayrı olarak kasaba ve şehirlerde birtakım hastalıkların tedavisinde kullanılan ürünlerin satıldığı özel eczaneler de yer almaktaydı (Baytop, 1985: 92; 2000: 8). Ancak bugünkü anlamda özel eczaneler Osmanlı döneminde XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren açılmaya başlandığı bilinmektedir. Bu anlamda 1757 yılında İstanbul'un Bahçekapı semtinde açılmış olan "İki Kapılı Eczane" ilk özel eczane olarak kayıtlara geçmiştir. Bu eczanenin ilk defa kimin tarafından açıldığı bilinmemekle beraber 1891 yılında eczacı Gorgi Tülbentçiyen'a geçtiği kayıtlara yer almaktadır (Baytop, 1995: 95-99). İstanbul'da bu ilk özel eczaneden sonra eczane sayısı artmaya başlarken eczane ürünlerinde kalite ve standartlık konusu da gündeme gelmiştir. Çünkü o dönemde günümüz anlamında ilaç sanayisi gelişmediğinden, ilaçlar eczaneler tarafından üretilmekteydi. Bu nedenle o dönemin eczaneleri genelde ilaç üretimi ve satışı olmak üzere iki bölümden oluşmaktaydı. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nde üretilen malların kalite ve miktarlarının denetim altına alınması amacıyla esnaf sayısının sınırlanmasını ve denetimini sağlayan

“gedik”¹ uygulaması eczanelere de getirilmiştir. Bu uygulama ilk olarak İstanbul’un Beyoğlu semtinde başlamıştır. Beyoğlu’nda 24 Temmuz 1831 tarihinde çıkan bir yangında buradaki eczanelerin de büyük bir kısmı yanmıştı. Yangın sonrasında hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi bu semtte yeniden faaliyet gösterecek eczane sayısını 25 ile sınırlamıştır. Getirilen bu sınırlama semtte gedik uygulamasına neden olmuştur. Bu uygulama göre belirtilen semtte bir eczane sahibi olmak için burada eczanesi bulunan birinden veya eczane sahibinin mirasçılarından eczane açma hakkı (gedik) satın almak gerekiyordu. Zaman içinde gedik (ruhsat) devretme yöntemi bütün İstanbul’a yayılmış ve gedik fiyatları 50 bin kuruş (500 altın) gibi dönemi için servet sayılabilecek bir düzeye erişmiştir. Gedik yönteminin uygulanmasıyla birlikte “muvazaa”² yapılan eczaneler de ortaya çıkmıştır. Bu konuda önlemler alındıysa da bu alınan önlemlerin etkili olmadığı kaydedilmiştir (Baytop, 1995: 33; Karayaman, 2008: 115-116).

Osmanlı Devleti’nde 17 Mayıs 1852 tarihinde “Nizamname-i Eczacıyan Der Memalik-i Osmaniye” adıyla eczacılar ve eczaneler hakkında çıkarılan ilk yasal düzenlemede gedik uygulaması yeniden düzenlenmiştir. 77 maddelik nizamnamede eczacılık bağımsız bir meslek olarak tarif edilirken diplomasız kişilerin eczane açmaları yasaklanmıştır. Gedik devri hakkında yetkiler genişletilerek gedik hakkı mirasçılarına da tanınmıştır. Eczanelere gedik verme yetkisini Tıbbiye Nezareti’ne bırakan nizamnamede eczane dükkânları Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezareti’ne bağlanmıştır. Bununla birlikte eczane dükkânları esnaf da kabul edilerek diğer esnaflarla birlikte Evkaf Nezareti’ne bağlı olacağı belirtilmektedir. Aynı nizamnamenin 18. maddesinde bir yerleşmedeki eczane sayısını nüfus miktarıyla sınırlı kalacağı ve yeni eczane açılmasının da o alandaki nüfus artışına bağlanmıştır (Yıldırım’dan naklen Karayaman, 2008: 116). 1852 yılından sonra gerek gedik uygulamasına bağlı olarak yüksek fiyatlara ulaşan ruhsat devri gerekse ilaç üretimi ve dağıtımındaki kalite ve standartlardaki düzensizlikleri ortadan kaldırmak için 2 Şubat 1861 tarihinde “Beledi İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname” adıyla yeni bir düzenleme getirilmiştir. Devrin Fransız yasa ve yönetmenlikten yararlanılarak hazırlanan 49 maddelik bu nizamnamenin 4. maddesinde eczanelerin serbestçe açılabilmesine yer verilmiştir. Belirtilen maddede “Eczacı dükkânlarının adedi mahdud değildir” hükmü uyarınca gedik uygulamasına son verilmiştir. Böylece daha önce uygulanan gedik uygulaması ortadan kaldırılırken beraberinde birçok tartışmayı getirmiştir. Bu tartışmalar arasında eczane sınırlamasının bulunmaması, eczane sayısının çok artmasına bunun sonucu olarak da haksız rekabet ve

¹ Türkçe kökenli bir kelime olan gedik, kelime anlamı “eksik, duvarda açılan çatlak”, terim olarak ise inhisar (tek, yalnız, tekel) ve imtiyaz esasına dayanan askeri, idari, hukuki ve iktisadi anlamları ifade etmektedir. Osmanlı tarihi ve hukuku açısından önem taşıyan yönü ise hukuki ve iktisadi alanında olup “ticaret ve sanat yapabilme salâhiyeti [yetkisi]” şeklinde tanımlanmaktadır (Pakalın, 1993: 656-659; Akgündüz, 1996: 541-543).

² Arapça kökenli bir kelime olan muvazaanın kelime anlamı; dalavereli iş, danişıklı döğüş iken hukuktaki karşılığı; sırf üçüncü kişileri aldatmak için inanmadan yaptıkları muamele olarak ifade edilmektedir (Devellioğlu, 2007: 696). Muvazaa sağlık alanında ise “Eczacının sahip ve mesul müdürü olarak görüldüğü eczaneyi fiili olarak görevi başında bulunsun veya bulunmasın, gizli veya açık, yazılı veya sözlü anlaşmalarla ortak veya bireysel olarak bir başkasının işletmesi faaliyetini ve benzeri tüm faaliyetleri” anlamında kullanılmaktadır (www.titck.gov.tr/ Mevzuat/ MevzuatGetir?id=2540).

üretilen ilaçlarda kalitesinin düşmesi ile eczanelerin mali yönden güçsüzleşmeye neden olacağı yer almıştır. Eczacılar geçimlerini sağlayabilmek için birbirleriyle şiddetli rekabete girmişlerdir. Bu rekabet ve kazanç hırsı ilaçların reçetelerine uygun olmayan miktarda ve nitelikte hazırlanmasına kadar ulaşmıştır. Örneğin kininden yapılan ilaçta, kinin miktarını yarı yarıya azaltılarak satılması sık karşılaşılan bir duruma gelmiştir. Yine hazırlanan ilaçlarda tek tip fiyatın uygulanmaması, hekimlerle eczacıların ortak eczane açmaları, hekimlerin de hastanelerde ilaç satmaları diğer şikâyet edilen konuları oluşturmuştur (Baytop, 1985: 104-130, 259-267). Böylece bu sorunları gidermek ve zamanla değişen koşullar yeni bir eczacılık nizamnamesini gerekli kılmıştır. Bu amaçla 1911 yılında Meclis-i Tıbbiye tarafından bir eczane nizamnamesi taslağı hazırlanmıştır. Ancak araya giren I. Dünya Savaşı nedeniyle taslak bir türlü gündeme alınıp yürürlüğe konulamamıştır. “Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kararname” tasarısı 1 Temmuz 1922 yılında Padişah Mehmet Vahdettin tarafından onaylandıysa da Ankara’da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tanınmamıştır (Baytop, 1985: 265; Karayaman, 2008:117-118). Aynı yılda Türkiye’deki eczane sayısı ise 431 olarak kaydedilmiştir (İstatistik Yıllığı 1929: 85).

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerine kadar yürürlükte olan 1861 yılındaki kanun, devletin devamlılık esasına bağlı olarak 1927 yılına kadar Cumhuriyetin ilk yıllarında da yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Buna bağlı olarak Osmanlı Dönemi’nde eczane sayılarının sınırlandırılması hakkındaki tartışma da Cumhuriyetin ilk yıllarında devam etmiştir. Tartışmalarda İstanbul’daki eczane yoğunluğuna bağlı olarak eczacıların mali sıkıntı içinde olduğu, mevcut rekabetin ilaç ve fiyat istikrarında sorunlar yarattığı, buna karşın Anadolu’nun birçok yerleşmesinde eczanelerin bulunmadığı ve getirilecek yeni bir kanunla mutlaka eczane sayılarının sınırlandırılması gerektiği, her tartışmada dile getirilmiştir. Mevcut tartışmalar yeni bir düzenleme ile sonuçlanmış ve “Beledi İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname” yürürlükten kaldırılmış ve 6 Temmuz 1927 tarihinde 964 sayılı “Eczacılar ve Eczaneler Hakkındaki Kanun” yürürlüğe girmiştir. 6 bölümden oluşan kanunun 18. maddesinde “Bir mahalde bulunan eczanelerin adedi o mahallin nüfusuna göre tespit olunur” denilerek, eczane sayıları yerleşmelerin nüfusuna göre sınırlama getirmiştir. Aynı kanunun 22. maddesinde ise nüfusuna göre eczane sayılarının fazla bulunduğu yerleşmelerde, eczane sayısı belirlenen sayıya ininceye kadar yeni eczane açılmayacağı gibi, kanunun yayımlanışından itibaren bir yıl geçtiği halde eczane sayısı o yerleşmede belirlenen sayıya inmediği takdirde ruhsat tarihi dikkate alınarak en son açılanların kapatılacağı veya başka yerleşmelere nakledileceği ifade edilmektedir (Karayaman, 2008: 119). 1927 yılından itibaren yeni yasanın uygulanmasına bağlı olarak nüfusa göre eczane yoğunluğu fazla olan bazı yerleşmelerde yasa gereği kapatıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 20. yüzyılın başlarından itibaren eczane sayısı sürekli artarak 1927 yılında 668’e ulaşmıştır. Ancak yasanın uygulanması nedeniyle bu yıldan sonra eczane sayısının azaldığı tespit edilmiştir. Nitekim ülkedeki toplam eczane sayısı 1930’larda 455’e kadar düşerken bu sayı ancak 1950 yılından sonra tekrar 1927 yılı sayısını yakalayabilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1- Türkiye’de yıllar itibarıyla eczane sayısı ve eczane başına düşen nüfus miktarı.

Yıllar	Eczane sayısı	Nüfus	Eczane başına düşen nüfus
1923	507	-	-
1927	668	13 648 270	20 431,5
1930	455	-	-
1940	482	17 820 950	36 972,9
1950	640	20 947 188	32 729,9
1960	1194	27 754 820	23 247,2
1970	2524	35 605 174	14 106,6
1980	6335	44 736 957	7 061,8
1990	13 005	56 473 035	4 342,4
2000	20 748	67 803 924	3 267,9
2012	24 612	75 627 384	3 072,7

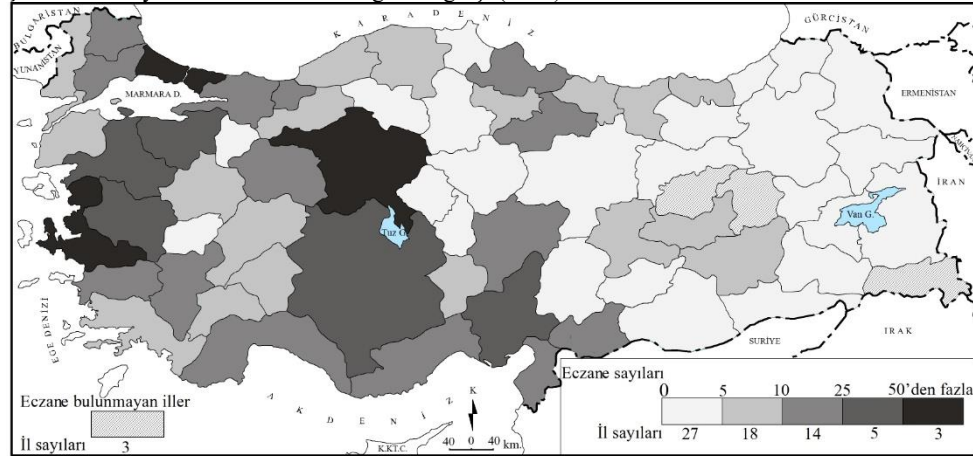
Kaynak: İstatistik Umum Müdürlüğü, 1929; Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1946; Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1959, 1963 1973, 1983, 1993, 2003a; 2003b; TÜİK, 2012; Türk Eczacılar Birliği, 2012.

Yeni kanunun çıkarılmasının esas amaçlarından birisi, eczanesi olmayan ya da eczane sayısı var olan nüfus miktarına göre az olan il ve ilçe merkezlerinde eczanelerin açılarak, ülke genelinde eczanelerin dengeli dağılımını sağlamaktır. Ancak belirtilen nüfus eşiğine göre eczane sayıları fazla olan yerleşmelerde eczanelerin kapatılmasıyla birlikte ülke genelinde eczane sayısı azalırken eczane sayısı az olan ya da hiç bulunmayan yerleşmelerde eczanelerin açılmadığı tespit edilmiştir. Nitekim bu yasanın uygulanmasıyla İstanbul’da 90, İzmir’de 8 eczane kapatılırken 1940’lı yılların sonlarına kadar 5 il ve 276 ilçe merkezinde hiç eczane açılmamış olması mevcut yasanın eleştirilmesini beraberinde getirmiştir (Karayaman, 2008: 122-123). Bu eleştirilere bağlı olarak yürürlükteki 964 sayılı kanuna 7 Şubat 1949 tarihinde 5320 sayılı kanunla ek bir madde eklenerek TBMM’de kabul edilmiş ve 11 Şubat 1949 resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu ek maddeye göre “Bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra eczanesi bulunmayan il ve ilçelerle Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na kabul edilecek bucaklarda eczane açarak beş yıl müddetle müstemirren [sürekli olarak] çalışıp yapılacak teftişlerde iyi sicil almış olan eczane sahiplerinin mevcut tahdide [sınırlamaya] bakılmaksızın arzu ettikleri il ve ilçelerde eczane açmalarında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından müsaade edilir” (Resmi Gazete, 1949: 11.02.1949) denilerek eczanesi bulunmayan il ve ilçelerde eczanelerin açılması daha da teşvik edilmiştir. Ancak bu ek madde yürürlüğe girmesine rağmen nüfusa göre eczane sayılarının dağılımında istenilen sonuç alınamadığı gibi mevcut sınırlamanın kaldırılması ile ilgili tartışmalar 1950’li yılların başlarında da devam etmiştir. Öyle ki eczane sayılarının sınırlandırılmasının kaldırılması ile ilgili tartışmalar 1953 yılında TBMM’ne taşınmıştır. Mecliste oluşturulan komisyonlar ve sonunda genel kurulda yapılan tartışmalar ile yapılan oylama sonucunda 18.12.1953 tarihinde 964 sayılı kanun ve bunu destekleyen 5320 sayılı kanun kaldırılırken bunun yerine 6197 sayılı Eczaneler ve Eczacılar Hakkındaki Kanun kabul edilmiştir. 5 bölüm ve 48 maddeden

oluşan 6197 sayılı kanun 24 Aralık 1953 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun 46. maddesinde “Eczacılar ve eczaneler hakkındaki 964 sayılı kanunla buna zeyil [bağlı, destekleyen] 5320 sayılı kanunun hükümleri mülgandır [kaldırılmıştır, iptal edilmiştir]” denilerek bir yerleşmede yeni eczane açma ile ilgili nüfus sınırlamalara son verilmiştir (Resmi Gazete, 1953: 24 Aralık). Böylece 1927 yılında başlayan eczanelerin nüfusa göre sayısının sınırlandırılması 26 yıl sonra 1953 yılında son bulmuştur. Sınırlamanın son bulunduğu 1953 yılı sonu itibarıyla Türkiye’de toplam 714 olan eczane sayısının ülke genelinde (nüfusa göre) dengeli dağılmadığı ortaya çıkmıştır. Nitekim bu yılda 63 ilden oluşan Türkiye’nin 5 ilinde (Ağrı, Bingöl, Hakkâri, Muş ve Tunceli’de) eczane bulunmaz iken, 2 ilde 1-5 arasında; 22 ilde 6-10 arasında; 3 ilde (Adana, Ankara, Bursa) 26-50 arasında ve 2 ilde (İzmir 67, İstanbul 162) 51’den fazla eczaneye sahip olduğu kaydedilmiştir (İstatistik Yıllığı, 1959: 116-128). 1953 yılından sonra eczane sayısı artmaya devam etmiştir. Ülke genelinde bu sayı 1955 yılında 739’a ve kırsal kesimden şehir ve kasabalara göçlerin şiddetlendiği 1960 yılında 1194 sayısına ulaşılmıştır (Tablo 1).

3197 sayılı kanun çıktıktan sonra eczane sayısı artmasına rağmen eczanelerin ülke geneline dağılışının bu yasadan sonra da dengeli gerçekleşmediği ortaya çıkmıştır. Nitekim 1960 yılında eczanelerin illere dağılışına bakıldığında nüfusa göre eczane açma sınırlamasının olduğu dönemde eczanesi olmayan üç ilde (Bingöl, Hakkâri ve Tunceli) 1960 yılına kadar da eczanelerin açılmadığı tespit edilmiştir. Bu yılda 24 ilin, 1-5 arasında; 18 ilin, 6-10 arasında; 14 ilin, 11-25 arasında; 5 ilin (Adana, Balıkesir, Bursa, Konya, Manisa) 26-50 arasında ve 3 ilin ise (Ankara: 92, İzmir: 109, İstanbul: 398) 51 ve üstü eczane barındırdığı kaydedilmiştir. 1960 yılındaki eczane yoğunluğunun 1953 yılına benzer şekilde ülkenin batısında yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 1).

Şekil 1- Türkiye’de eczanelerin illere göre dağılışı (1960).

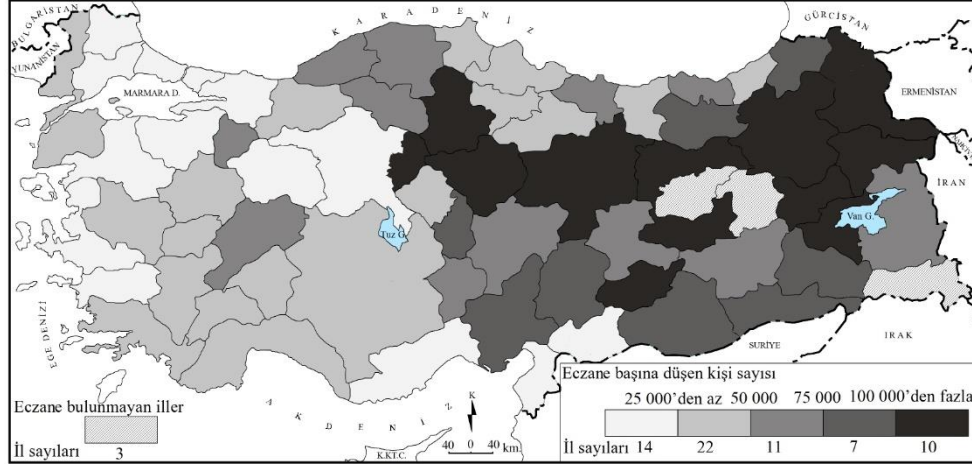

1960 yılında ülke genelinde eczanelerin düzensiz dağılışı, nüfus dağılışlarıyla da kıyaslandığında da ortaya çıkmaktadır. Nitekim 14 ilde bir eczane başına 25,000’den az nüfus düşerken 22 ilde 25,000-50,000 arasında, 11 ilde 50,001-75,000; 7 ilde 75,001-

100,000 ve 10 ilde ise 100,001 fazla nüfusun düştüğü hesaplanmıştır. Eczane sayısı başına düşen nüfusun miktarı, eczanelerin ülkenin genelinde başta büyük şehirleri kapsayan iller olmak üzere batı kesiminde yoğunlaşmasına bağlı olarak azalırken doğu kesiminde bu miktar giderek artmıştır (Şekil 2).

Eczane sayısı, 1960 yılından sonra da katlanarak hızlı bir artış meydana getirmiştir. Nitekim eczane sayısı 1970 yılında 2,524'e, 1980 yılında 6,335'e, 1990 yılında 12,005'e, 2000 yılında 20,748'e ve 2012 yılında 24,612'e ulaşmıştır. 1960 yılından sonra eczane sayısının artış hızı, nüfus artış hızından daha yüksek olduğundan, eczane sayısı başına düşen nüfus da buna bağlı olarak sürekli azalmıştır. Nitekim Türkiye genelinde eczane başına düşen kişi sayısı 1960 yılında 23,242 iken bu sayı 1970 yılında 14,107'ye, 1980 yılında 7,062'ye, 1990 yılında 4,342'ye, 2000 yılında 3,268'e ve 2012 yılında 3,073'e düşmüştür (Tablo 1).

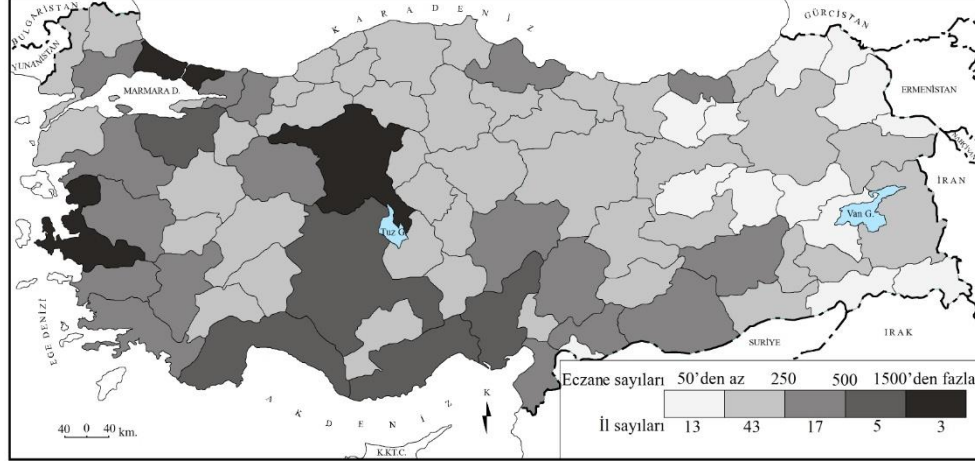
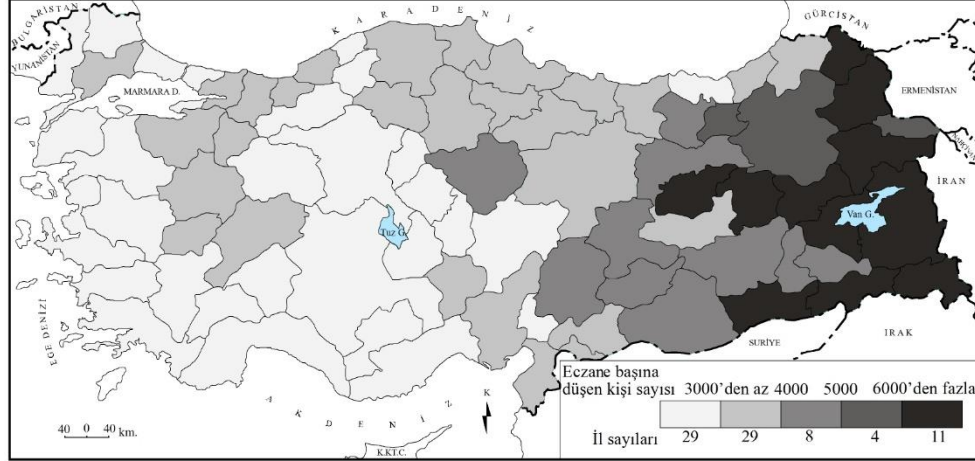
Şekil 2- Türkiye'de illere göre eczane başına düşen nüfusun dağılışı (1960).

Türkiye'de 1960'lerden sonra da eczane sayılarında hızlı artış olmasına karşın bu artışın illerin nüfusu dikkate alındığında değişimler olmakla beraber genel olarak geçmiş dönemlere benzer şekilde düzensiz dağılışının günümüze kadar devam ettiği ortaya çıkmıştır. 2012 yılında eczanelerin illere dağılışı incelendiğinde, 13 ilin 50'den az; 43 ilin 50 ile 250 arasında; 17 ilin 251 ile 500 arasında; 5 ilin (Adana, Antalya, Bursa, Konya, Mersin) 501 ile 1500 arasında ve üç ilin (İstanbul, Ankara, İzmir) 1500'den fazla eczaneye sahip olduğu tespit edilmiştir. 1960 dönemine benzer şekilde 2012 yılında da eczaneler başta İstanbul, Ankara ve İzmir illerinde kümelenmiş bir şekilde ülkenin batı yarısında yoğunlaşmışlardır. Eczane sayıları Anadolu'nun başta iç (Bingöl, Tunceli, Muş, Bitlis), kuzeydoğu (Ardahan, Bayburt, Gümüşhane) ve güneydoğu (Hakkâri, Şırnak) kesimlerindeki illerinde olmak üzere genel olarak doğu yarısında düşük düzeyde kalmıştır (Şekil 3). Aynı yılda eczane başına düşen kişi sayısı incelendiğinde eczanelerin ülke genelindeki düzensiz dağılışı daha açık olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim 20 ilde eczane başına düşen kişi sayısı 3,000'den az iken, 29 ilde 3,000 ile 4,000; 8 ilde 4,001 ile 5,000; 4 ilde 5,001 ile 6,000 ve 11 ilde ise 6,000'den fazla düşmektedir. Eczane başına

düşen kişi sayısının 3,000'den az düştüğü iller Türkiye'nin batı yarısında özellikle bu yarının güney ve batı kıyılarında yoğunlaşmıştır. Eczane başına düşen kişi sayısının ülkenin doğu yarısında genel olarak yükselmiştir. Bu durum Muş (10,076), Şırnak (10,377), Hakkâri (13,332) illerinde en üst düzeye çıkmaktadır (Şekil 4).

Yeni eczane açılmasında bir sınırlanmanın olmadığı 6197 sayılı Eczaneler ve Eczacılar Hakkındaki Kanun'un 1953 yılından itibaren yürürlükte olmasına karşın ülke genelinde eczanelerin nüfusa göre dağılımında dengenin sağlanamadığı ortaya çıkmıştır. Nitekim bu yasa yürürlüğe girdiği tarihten itibaren tıpkı yeni eczane açmanın nüfusa göre sınırlamanın yer aldığı 964 sayılı "Eczacılar ve Eczaneler Hakkındaki Kanun" gibi etki yaparak, ülke genelinde eczane sayısı artmasına rağmen eczanelerin nüfusa göre ülke genelinde düzeli dağılmasını sağlayamamıştır. Bu yapı daha önceki yasalarda olduğu gibi beraberinde tartışmaları da getirerek bir alanda yeni eczane açılması için nüfus sınırlamasının tekrar uygulanmasını gündeme getirmiştir. Bu konuda 2000'li yılların başında taslak çalışmalar hazırlanmış ve konu 2012 yılının başlarında TBMM getirilerek görüşmeye açılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda 6197 sayılı kanunda dokuz maddelik değişiklik tasarısı genel kurulda görüşülerek ve geçici iki madde eklenerek "6308 sayılı Eczacılar ve Eczaneler Hakkındaki Kanun" adıyla 17 Mayıs 2012 tarihinde kabul edilmiştir. Yeni kanunun 20. maddesine göre "Serbest eczane sayıları ilçe sınırları içinde nüfusa göre en az üç bin beş yüz kişiye bir eczane olacak şekilde düzenlenir" denilerek yeni eczane açmak için nüfus sınırlaması tekrar getirilmiştir. Yine yeni kanuna göre "serbest eczanelerde reçete sayısı ve/veya ciro gibi kriterlerle belirlenen sayıda ikinci eczacı çalıştırmak zorunludur" maddesi eklenmiştir. Yeni kanunun geçici maddesi olan "Bu kanunun yürürlüğe girdiği takvim yılında eczacılık yapma hakkına haiz eczacılar ile eczacılık fakültesinde okumakta olan ve okumaya hak kazanmış bulunanlar hakkında, bir defaya mahsus olmak üzere nüfusa göre eczane açılmasına ve nakline dair sınırlamalara ve yardımcı eczacı olarak çalışma zorunluluğuna ilişkin hükümler uygulanmaz" ifadesiyle eczane sınırlamasının tam olarak iki yıl sonra uygulanacağını anlaşılmaktadır. Yeni kanunun geçici diğer maddesi ise "bu kanun uygulamasına ilişkin yönetmenlik kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren altı ay içinde Sağlık Bakanlığı'nca hazırlanarak yürürlüğe konulur" ifadesine rağmen kanunla ilgili yönetmenlik ancak 12 Nisan 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 2012: 31Mayıs; 2014; 12 Nisan).

Sekil 3- Türkiye’de eczanelerin illere göre dağılışı (2012).**Sekil 4-** Türkiye’de illere göre eczane başına düşen nüfusun dağılışı (2012).

3- Bulgular

Türkiye’de eczanelerin yerleşim alanlarına dağılışında etkili olan faktörleri test etmek için korelasyon, aşamalı regresyon ve anova testi yapılmıştır. Analizler SPSS 14 paket programı ile yapılmıştır. Analizler yapılmadan önce değişkenlerin olası çokluk hatasının (multicollinearity) olup olmadığının belirlenmesi için standardize edilmiştir. İlk olarak her bir değişkenin birbirleriyle ilişkisinin düzeyini belirlemek üzere ikili (basit) ve kısmi düzeyde korelasyonların analizi yapılmıştır³.

Yapılan ikili korelasyon analizi sonucunda, eczane sayıları ile nüfus ($r = .991, <.001$), doktor sayısı ($r = .985, p<.001$), gelişmişlik düzeyi ($r = -.451, p<.001$) ve hastane yatak

³ İkili korelasyon, iki değişken arasındaki ilişkiyi saptamak amacıyla kullanılan bir tekniktir. Kısmi korelasyon ise, aralarında ilişki aranacak değişken sayısı üç yada daha çoksa, bu durumda kullanılan bir tekniktir.

sayısı ($r = .976$, $p < .001$) arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı düzeye ulaşmıştır. Daha sonra eczanelerin illere dağılımına ilişkin sayıları kısmi düzeyde yapılan korelasyon analizi sonucunda ise, nüfus ($r = .991$, $p < .001$), doktor sayısı ($r = .573$, $p < .001$) gelişmişlik düzeyi ($r = -.431$, $p < .001$) ve hastane yatak sayısı ($r = -.507$, $p < .001$) arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı düzeyde olduğu saptanmıştır (Tablo 1).

Aşamalı regresyon analizi sonucunda, Türkiye'de eczane sayılarının illerdeki yerleşim alanlarına dağılımı üzerinde nüfus, doktor sayısı, gelişmişlik düzeyi ve hastane yatak sayısı olmak üzere dört bağımsız değişkenini belirleyiciliği saptanmıştır. Bağımsız değişkenler etkileri dört aşamalı bir modelle ortaya çıkmıştır. Bu modele birinci aşamada nüfus sayısı; ikinci aşamada, nüfus ve doktor sayısı; üçüncü aşamada, nüfus, doktor sayısı ve gelişmişlik düzeyi; dördüncü aşamada, nüfus, doktor sayısı ve gelişmişlik düzeyi ile hastane yatak sayısı yer almıştır. Bu dört aşamanın her biri illerin eczanelerin yerleşim alanlarının dağılımı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeye erişmiştir.

Aşamalı regresyon analizi sonuçlarına göre, birinci aşamada, nüfusun eczanelerin yerleşim alanları üzerindeki yordayıcı olduğu saptanmıştır ($\beta = .991$, $t = 65,928$, $P < .001$). Bu sonuca göre, nüfus eczanelerin yerleşim alanlarına dağılımında en yüksek düzeyde yordayıcı olmuştur. İkinci aşamada, doktor sayısı ($\beta = .362$, $t = 6.170$, $P < .001$) eczanelerin yerleşim alanları üzerinde yordayıcı olmuştur. Bu sonuca göre, doktor sayısı arttıkça eczanelerin yerleşim alanlarına dağılımında ikinci düzeyde etkili bir faktör olmaktadır. Üçüncü aşamada, gelişmişlik düzeyi ($\beta = -.053$, $t = -.4.194$, $p < .001$) eczanelerin yerleşim alanları üzerinde düşük düzeydeki yordayıcılığına rağmen istatistiksel olarak anlamlı düzeye ulaşmıştır. Dördüncü aşamada, hastane yatak sayısı ($\beta = -.450$, $t = -.5.127$, $p < .001$) eczanelerin yerleşim alanları üzerinde yordayıcı güce erişmiştir. Ancak hastane yatak sayısı eczanelerin yerleşim alanlarına dağılımında olumsuz düzeyde yordayıcı olmuştur.

Tablo 1- İllerin eczane sayılarının belirleyici değişkenlere ilişkin korelasyonlar ve aşamalı regresyon analizi.

Model		Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	P	Korelasyonlar	
		B	Std. hata				Beta	İkili
1	Sabit	-50.043	10.938		-4.575	.001**		
	Nüfus	.000	.000	.991	65.928	.001**	.991	.991
2	Sabit	-30.383	9.570		-3.175	.002*		
	Nüfus	.000	.000	.663	12.372	.001**	.991	.776
	Doktor sayısı	.067	.011	.362	6.170	.001**	.985	.573
3	Sabit	53.517	21.810		2.454	.016*		
	Nüfus	.000	.000	.663	12.372	.001**	.991	.816
	Doktor Sayısı	.058	.010	.314	5.758	.001**	.985	.549
	Gelişmişlik d.	-20.789	4.956	-.053	-4.194	.001**	-.451	-.431
4	Sabit	115.016	22.405		5.134	.001**		
	Nüfus	.000	.000	.709	14,968	.001**	.991	.864
	Doktor Sayısı	.130	.017	.708	7.843	.001**	.985	.669
	Gelişmişlik	-28.200	4.537	.071	6.216	.001**	-.451	-.581

	düz.						.976	-.507
	Hastane yatak s.	-067	.013	-.450	-5.127	.001**		

P<.05*, P<.001**

Türkiye’de yerleşim alanlarına göre eczanelerin dağılımı üzerinde nüfus, doktor sayısı, gelişmişlik düzeyi ve hastane yatak sayısının her birinin toplam varyansa katkısına bakıldığında, en yüksek değişkenin nüfus olduğu saptanmıştır [$\Delta R^2 = .982$, $F= 4346,512$, $P = .001$]. Bu sonuca göre, nüfus değişkeni eczanelerin yerleşim alanlarına dağılımında % .982 gibi çok yüksek düzeyde açıklayıcı olduğunu göstermektedir.

İkinci aşamada eczanelerin yerleşim alanlarına dağılımında doktor sayısının varyansa katkısı anlamlı düzeyde olduğu bulunmuştur [$\Delta R^2 = .006$, $F= 38.064$, $P = .001$]. İkinci aşamada, nüfus ve doktor sayısının eczanelerin yerleşim alanlarının dağılımı üzerindeki birleşik katkısı % .988’e yükselmiştir. Üçüncü aşamada eczanelerin yerleşim alanlarının dağılımında gelişmişlik düzeyinin varyansa katkısı istatistiksel olarak anlamlı düzeye ulaşmıştır [$\Delta R^2 = .002$, $F= 17.592$, $P = .001$]. Üçüncü aşamada; nüfus, doktor sayısı ve gelişmişlik düzeyinin eczanelerin yerleşim alanlarının dağılımı üzerindeki birleşik katkısı % .990 olmuştur. Dördüncü aşamada hastane yatak sayısı değişkenin eczanelerin yerleşim alanlarına katkısı anlamlı düzeye erişmiştir. Sonuçta, hastane yatak sayılarının eczanelerin yerleşim alanlarına dağılımına ilişkin varyans katkısının % .003 olmuştur. Bu varyans katkısı düşük ancak istatistiksel olarak anlamlı düzeye ulaşmıştır [$\Delta R^2 = .003$, $F= 26.285$, $P = .001$]. Dördüncü aşamada; nüfus, doktor sayısı ve gelişmişlik düzeyi ile hastane yatak sayısının eczanelerin yerleşim alanlarının dağılımı üzerindeki birleşik katkısı % .993’e erişmiştir (Tablo 2). Bu sonuçlara göre, eczanelerin yerleşim alanlarına dağılımının belirlenmesinde nüfus, doktor sayısı, gelişmişlik düzeyi ve hastane yatak sayısının önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermektedir.

Tablo 2- Aşamalı modellere ilişkin karşılaştırma değerleri (model özeti)^e.

Model	R	R ²	Uyumlaştırılmış R ²	Tahmini Standart hatası	Değişim İstatistikleri				
					ΔR^2	ΔF	df1	df2	$\Delta F P$
1	.991 ^a	.982	.982	85.773	.982	4346,512	1	79	.001**
2	.994 ^b	.988	.988	70.764	.006	38.064	1	78	.001**
3	.995 ^c	.990	.990	64.259	.002	17.592	1	77	.001**
4	.996 ^d	.993	.993	55.754	.003	26.285	1	76	.001**

P<.001**

a = Nüfus; b = Nüfus, doktor sayısı; c = Nüfus, doktor sayısı, gelişmişlik düzeyi; d = Nüfus, doktor sayısı, gelişmişlik düzeyi, hastane yatak sayısı; e= Bağımlı değişken = Eczane sayıları; Δ = Değişim

Çalışmada her bir değişkenin eczane sayısına katkıları bakımından fark yaratıp yaratmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi (anova testi) yapılmıştır. Analiz sonucunda, nüfusun eczane sayısı üzerinde diğer değişkenlere göre anlamlı fark yaratmıştır ($F = 4346,512$, $p < .001$). Bununla beraber nüfus ve doktor sayısı birlikte ele alındığında anlamlı fark saptanmıştır ($F = 3211,879$, $p < .001$). Eczane sayısının farklılaşmasını nüfus, doktor sayısı ve gelişmişlik düzeyi değişkenleri birlikte ele

alındığında benzer biçimde anlamlı düzeyde fark yaratmıştır ($F = 2602,615$, $p < .001$). Ayrıca, eczane sayısı üzerinde nüfus, doktor sayısı ve gelişmişlik düzeyi ile hastane yatak sayısı bağımsız değişkenleri birlikte ele alındığında istatistiksel olarak anlamlı yönde fark bulunmuştur ($F = 2599,506$, $p < .001$). Diğer bir değişle nüfus, gelişmişlik düzeyi, doktor ve hastane yatak sayıları eczane sayılarının yerleşim alanlarına dağılımını farklılaştırmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3- Eczane sayılarının değişimi üzerinde bağımsız değişkenlerin rolüne ilişkin anova testi^e.

Model		Kareler toplamı	df	Ortalama kare	F	P
1	Regresyon	78.572	1	78.572	4346.512	,001 ^a
	Artık değer	1.428	79	.018		
	Toplam	80,000	80			
2	Regresyon	79.219	2	39.520	3211.897	,001 ^b
	Artık değer	.960	78	.012		
	Toplam	80.000	80			
3	Regresyon	79.219	3	26.406	2602.615	,001 ^c
	Artık değer	.781	77	.010		
	Toplam	80.000	80			
4	Regresyon	79.420	4	19.855	2599.506	,001 ^d
	Artık değer	.580	76	.008		
	Toplam	80.000	80			

$P < .05^*$, $P < .001^{**}$, $P < .0001^{***}$

a = Nüfus; b = Nüfus, doktor sayısı; c = Nüfus, doktor sayısı, gelişmişlik düzeyi; d = Nüfus, doktor sayısı, gelişmişlik düzeyi, Hastane yatak sayısı, e= Bağımlı değişken (eczane sayıları)

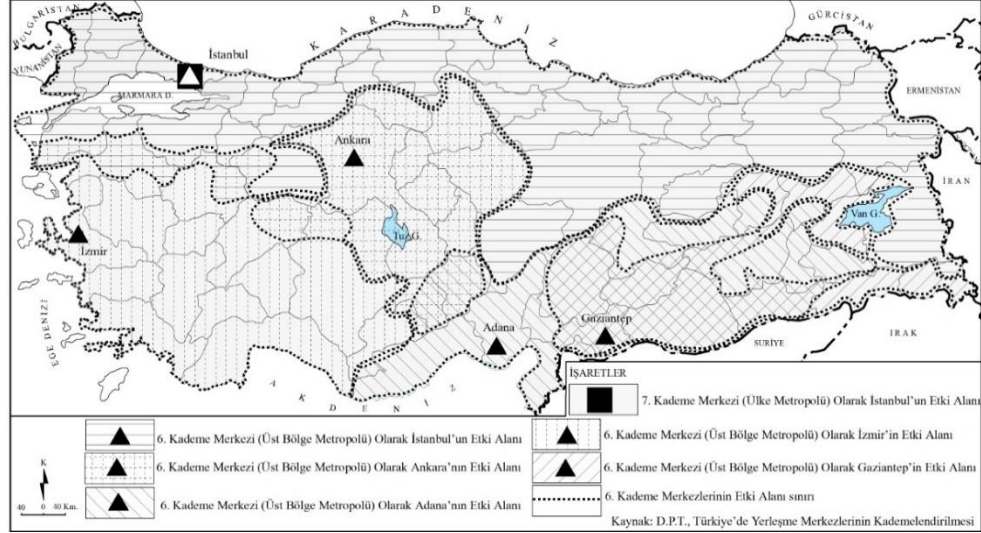
4- Tartışma

Türkiye’de illerin nüfus miktarının artmasıyla eczane sayılarında da artış olmakla birlikte bu artışın tüm illerde düzenli gelişmediği ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak iller arasında kişi başına düşen eczane sayısı arasında büyük farklar ortaya çıkmasına neden olmuştur. İllerdeki eczane sayısı artışının illerin nüfus artışı hızıyla paralellik göstermemesi, illerin eczane sayısı artışı üzerinde nüfusla beraber diğer faktörlerin de etkili olduğunu göstermektedir. Nitekim yapılan istatistiksel analizde Türkiye’de eczane sayılarının illere dağılışı üzerinde illerin nüfus, gelişmişlik düzeyi, doktor ve hastane yatak sayısı faktörlerinden her birinin etkisinin istatistiksel olarak anlamlı düzeye eriştiği tespit edilmiştir. Belirtilen her bir bağımsız değişkenin eczanelerin illere dağılışı üzerinde birleşik etkisi %99,3’e erişmiştir.

Nüfus miktarının yanında eczanelerin illere dağılışında anlamlı bir fark yaratan faktörlerden biri illerin gelişmişlik düzeyidir. İllerdeki eczane sayılarının artışı nüfus artışları ile beraber gelişmişlik düzeyiyle paralel artış göstermesi “nüfus miktarı ile gelir seviyesi” eşik (threshold) kavramını akla getirmektedir. Walter Cristaller’in Merkezi Yerler Teorisi’nde kullandığı bu kavram, merkezi bir alanda herhangi bir faaliyetin yerine getirilmesi için ihtiyaç duyulan nüfus miktarının alt sınırını ifade etmektedir. Kavram satın alma gücü veya yeni bir iş kuran bir kişinin veya şirketin bu işini sürdürebilmesi için gerekli olan parasal desteği ifade etmektedir. Fakat parasal akışın ölçülmesindeki güçlükler nedeniyle nüfus veya tüketici miktarı esas alınmaktadır (Aliağaoğlu-Uğur, 2013: 189-190). Böylece gelişmişlik düzeyinin düşük olduğu

alanlarda satın alma gücünün de düşük olması nedeniyle bu alanlarda yeni bir eczane açma nüfus eşiği giderek yükselecektir. Ülkemizdeki gelişmişlik düzeyinin ülkenin kıyı ve batı yarısına göre iç ve doğu kesimlerine doğru giderek azalması bu alanlarda yeni eczane açmak için de nüfus miktarı eşiğini de giderek arttırmıştır. Başka bir ifadeyle bu alanlarda yeni eczane açmak için ülkenin batı yarısına göre daha fazla nüfusa ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece bu kesimlerde eczane başına düşen nüfus miktarın da giderek artış olmuştur.

Eczane sayılarının illere dağılımlarında özellikle büyük şehirleri kapsayan illerde daha fazla yığılmasında bu illerdeki nüfus miktarı ve gelişmişlik seviyelerinin yüksek olmasının yanında yığılma veya toplanma ekonomisinin bir sonucu olarak doktor ve hastane yatak sayılarının yüksek olmasının da etkili olduğu görülmektedir. Türkiye’de illerin içinde barındırdığı şehirlerin büyüklüğüne göre şehirsiz merkezi fonksiyonların büyüklüğü ve etki alanı da buna bağlı olarak artmaktadır. Türkiye’de büyük ve ihtisaslaşmış hastanelerin genelde büyük şehirleri kapsayan illerde yoğunlaşması bu şehirlerin sağlık fonksiyonu etki alanlarını da genişletmektedir. Bu anlamda Türkiye’nin ulusal ve bölgesel düzeydeki etki alanlarına sahip şehirlerin etki alanı, sağlık fonksiyonu açısından da kendisini göstermektedir. Nitekim DPT’nin Türkiye şehirlerinin etki alanının ölçüldüğü çalışmasında, bu durum açık olarak ortaya çıkmaktadır. İstanbul’un yedinci derecede ulusal düzeyde tüm Türkiye’yi, altıncı düzeyde Marmara Bölgesi ve yakın çevresini üst bölgesel metropol olarak etkilemektedir. Yine altıncı derecede üst bölgesel metropol olarak Ankara, İç Anadolu Bölgesi ve yakın çevresini İzmir ise Ege Bölgesi ve yakın çevresini etkilemektedir (Harita 5). Ulusal ve bölgesel şehirleri kapsayan illerin hastaneleri, etki alanlarında hasta çektikleri düşünüldüğünde bu illerde bulunan eczanelerin bu hastalara da hizmet sunmalarını beraberinde getirmektedir. Bu durumda büyük şehirleri kapsayan illerin de eczane sayısı artışını tetiklemektedir. Böylece bu illerin içindeki büyük şehirlerin etki alanı ortada iken sadece bu illerin nüfusu dikkate alınarak eczane başına düşen nüfus azalmakta ya da bu illerde eczanelerin kümelenmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Sekil 5- Türkiye’de ülke metropolü ve üst bölge metropolü şehirlerinin etki alanları.

Sonuç ve Öneriler

Bir ülkede sürdürülebilir sosyal ve ekonomik gelişme, o ülkedeki temel hizmetlerin mekân üzerinde nüfusa bağlı olarak dengeli bir dağılımla sağlanabilir. Bu hizmetlerin başında ise her bir bireyin farklı zamanlarda ihtiyaç duyabileceği temel sağlık hizmetleri gelmektedir. Temel sağlık hizmetlerinin önemli bir halkasını hastaların ilaçlarının temin ettiği ve bu ilaçların nasıl kullanılması konusunda bilgilendirme hizmetinin alındığı eczaneler oluşturmaktadır. Bununla birlikte eczaneler az gelişmiş, dar gelirli ve kırsal alanları yaygın olan bölgelerde diğer sağlık hizmetlerinin de bu alanlarda sınırlı kalmasının da etkisiyle sağlıkla ilgili bilgi ve danışma hizmetlerinin alınmasında ayrıca merkezi bir rol oynamaktadırlar. Bu nedenlerledir ki bir ülkede eczane başına düşen nüfus miktarının yanında, eczanelerin ülke genelinde nüfusa göre dengeli dağılımı da önem kazanmaktadır.

Türkiye’de temel sağlık hizmetlerinin sunumu açısından eczanelerin mekân üzerinde dağılışı geçmişten beri gündem oluşturan bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki özel eczanelerin sağlık hizmetlerinin önemli bir parçası olarak görülmeye başlandığı XVIII. yüzyılın sonlarında İstanbul’da bugünkü tarihi yarımada için kabul edilen eczane sayısı sınırlaması (gedik uygulaması) zamanla bütün şehirde uygulanmıştır. Ancak şehirde eczane sayısı sınırlamasının zamanla eleştirilmesi bu sınırlamanın kalkmasıyla sonuçlanırken takip eden dönemde sınırlamanın tekrar getirilmesi için talep artmıştır. Bu yükselen taleplere bağlı olarak yeniden düzenlenerek getirilmek istenen yasal sınırlama, Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasıyla sonuçsuz kalırken konu Cumhuriyetin ilk yıllarında tekrar gündeme gelmiştir. Talep edilen sınırlama 1927 yılında çıkarılan ve nüfusa göre il ve ilçe merkezlerinde eczane sayılarını sınırlayan 964 sayılı “Eczacılar ve Eczaneler Hakkındaki Kanun”la sağlanmıştır. Takip eden yıllarda nüfusa göre eczane sayısı sınırlamasının eczanelerin ülke genelinde nüfusa göre dengeli dağılıfta etkili olmadığı ve beraberinde bu sınırlamanın sorunlar yarattığı belirtilerek eleştirilmiştir.

Nitekim 1940 yılına gelindiğinde 5 il ve 276 ilçe merkezinde eczane açılmaması nedeniyle eczane bulunmaya il ve ilçe merkezlerinde eczane açılması için yeni teşvikler verilmesine rağmen istenilen sonuç alınamamıştır. Bununla birlikte eczane sayısının nüfusa göre sınırlamasını getiren yasa ile ilgili eleştiriler ve bu sınırlamanın kaldırılması konusundaki talepler gittikçe artmıştır. Bu talepler 1953 yılında çıkarılan “6197 sayılı Eczacılar ve Eczaneler Hakkındaki Kanun”la sağlanarak yeni eczane açılması konusundaki nüfus miktarı sınırlaması kaldırılmıştır. Uzun bir süre yürürlükte kalan 6197 sayılı kanunun nüfusa göre eczanelerin illere dağılımı konusunda bir engel oluşturduğu ifade edilerek, zaman içinde eleştirilmesinin yanında yeni eczane açılması için nüfus sınırlamasının tekrar getirilmesi talepleri daha sık dile getirilmiştir. 2012 yılında 6308 sayılı kanunla 1953 yılından itibaren uygulanan “6197 sayılı Eczacılar ve Eczaneler Hakkındaki Kanun”da değişiklik yapılarak il ve ilçe merkezlerinde yeni eczane açılmasında yeniden nüfusa göre sınırlama getirilmiş ve 2014 yılında yayımlanan yönetmenlikle uygulanmaya başlanmıştır.

Türkiye’de eczanelerin mekân üzerinde gelişimi dikkate alındığında eczanelerin ülkedeki nüfusun dağılımına göre dengeli bir dağılımın sağlanması konusunda sürekli bir çaba içerisinde olmasına karşın bunun tam olarak başarılmadığı ortaya çıkmıştır. Eczanelerin ülke genelinde nüfusa göre düzensiz dağılımındaki sorun, hep o denemdeki mevcut yasada aranmıştır. Nüfus miktarına göre eczane sayısına sınırlama getirilmek istendiği zamanlarda Avrupa ve dünyanın diğer başka alanlarındaki ülkelerde nüfus sınırlaması olduğuna dair kanıt gösterilerek bir dayanak noktası yapılmıştır. Benzer şekilde nüfus sınırlaması kapsayan kanunun uygulandığı dönemlerde ise eczane açmak için nüfus sınırlaması olmayan ülkeler kanıt gösterilerek mevcut yasa eleştirilmiştir. En son 2012 yılında yapılan ve yeniden yeni eczane açmak için nüfus sınırlamasını getiren kanun değişikliğinin ardından benzer tartışmalar hemen yapılmaya başlanmıştır. Nitekim bu yeni yasa değişikliği için “Tahdit [sınırlama] tekerrürden ibarettir” (Göngür, 2012: 3-52) denilerek bu sınırlamaya karşı yeniden bir tartışma sürecini beraberinde getirmiştir.

Türkiye’de eczanelerle ilgili bu yasal gelişim süreci bir bütün olarak değerlendirildiğinde eczanelerin ülke genelinde nüfusa göre dengeli bir dağılımının sağlanmasında bu alandaki yasa değişikliği ile sürdürülebilir bir şekilde başarılı olunamayacağı ortaya çıkmıştır. Öyle ki Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri eczanelerin mekânda dağılımında gerek nüfus miktarı sınırlaması (tahdit) gerekse sınırlamanın kalkması bu sonucu değiştirmemiştir. Bu da eczanelerin ülke genelindeki dağılımında etkili olan unsurun sadece nüfus miktarı olmadığı, nüfus miktarının yanında gelişmişlik düzeyi, hastane yatak ve doktor sayılarının da etkili olduğunu ortaya çıkmıştır. Nitekim korelasyon, aşamalı regresyon ve anova analizlerinde eczanelerin illere dağılımlarında etkili olan bağımsız değişkenlerin nüfus, gelişmişlik düzeyi ile hastane yatak ve doktor sayısı faktörlerinden her birinin istatistiksel olarak anlamlı düzeye eriştiği tespit edilmiştir. Belirtilen bağımsız değişkenlerin eczanelerin illere dağılımı üzerindeki birleşik etkisi ise % .993’e erişmiştir.

İllerdeki eczane sayılarının artışı nüfusla beraber o ilin gelişmişlik düzeyine paralel artış göstermesi, ilin nüfus miktarının yanında nüfusun gelir seviyesi eşik kavramını

hatırlatmaktadır. Kavram, satın alma gücü veya yeni bir işyeri açılabilmesi için gerekli olan finansal desteği ifade etmektedir. Finansal akış ölçülmesinin güçlüğünden dolayı nüfus veya tüketici miktarı esas alınmaktadır. Gelişmişlik düzeyi düşük alanlarda satın alma gücü düşük olması nedeniyle bu alanlarda yeni bir eczane açma nüfus eşiğini de giderek yükselecektir. Böylece bu alanlarda nüfus miktarı ile eczane sayısı arasındaki denge nüfus miktarı lehine giderek bozulmaktadır. Gelişmişlik düzeyi yüksek alanlarda ise tersi bir durum gerçekleşerek eczane sayısı lehine artış olacaktır.

Eczane sayısının özellikle büyük şehirleri kapsayan illerde daha fazla yığılması bu illerin nüfus miktarı ve gelişmişlik seviyesinin yanında hastane yatak ve doktor sayısının bu alanlarda daha fazla yoğunlaşmasının (yığılma ekonomisinin) bir sonucu olarak, eczanelerin de bu alanlarda kümelenmesini arttırmıştır. Nitekim günümüzde büyük şehirlerde yer alan ihtisas hastaneleri dikkate alındığında bu şehirlerin ve dolayısıyla bu şehirleri barındıran illerin sağlık fonksiyonunun etki alanı, il sınırlarını aşarak bölgesel hatta ulusal düzeye varacak şekilde hizmet verdiği düşünüldüğünde, bu illerdeki eczanelerin de sadece il nüfusuna değil, bu şehirlerin sağlık fonksiyonu etki alanındaki tüm nüfusa hizmet verdikleri ortaya çıkarmaktadır. Bu yapı büyük şehirlerde daha fazla eczane kümelenmesi beraberinde getirirken, sadece o il nüfusları ele alındığında eczane başına düşen kişi sayısı da göreceli olarak düşmektedir. Nitekim Aliagaoglu ve Uğur'un 2013 yılında Ankara şehri için yaptığı bir çalışmada benzer sonuç ortaya çıkmıştır.

Eczanelerin ülke genelindeki dağılımında etkili olan tüm bu faktörler dikkate alındığında, Türkiye'de eczanelerin nüfus dağılımına paralel bir dağılım sağlayamamasında yapısal temelli faktörlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Eczanelerin dağılımında etkili olan bu yapısal faktörler ortada iken, salt nüfus kriteri dikkate alınarak çıkarılan yeni yasalarla bu dağılımların düzenleme süreci uzun soluklu olamayacağını göstermektedir. Nitekim konunun geçmişi de bunu yansıtmaktadır. Eczanelerin Türkiye genelinde nüfusa göre dengeli bir şekilde sürdürülebilir nitelikte dağılımının, nüfus dışındaki diğer faktörlerin de dikkate alınmasıyla sağlanabilir. Bu anlamda gelişmişlik düzeyinin ülke genelinde dengeli bir dağılımı konusunda çabaların artırılmasının yanında ihtisas hastanelerin ülke genelinde dengeli dağılımları da önem kazanmaktadır. Öyle ki bölgesel düzeyde hizmet verebilecek şehir hastanelerinin devreye girmesiyle hastane yatak ve doktor sayılarının da ülke genelinde dağılımlarında daha dengeli bir yapı ortaya çıkacağından, eczane dağılımlarının buna bağlı olarak daha dengeli bir dağılımı beraberinde getirecektir. Benzer şekilde ülke genelindeki şehirleşmenin bölgeler arasındaki dengenin sağlanması için teşvik edilmesi, dolaylı olarak eczanelerin ülke genelinde nüfusa göre dengeli dağılımında da kendisini gösterecektir. Bu anlamda orta ve küçük ölçekteki şehirlerin gelişimi konusunda teşviklerin artırılması, eczaneler gibi diğer birçok yapısal sorunun çözümünde sürdürülebilir bir şekilde etki yapacaktır.

Kaynakça

- AKGÜNDÜZ, A., (1996). *İslam Ansiklopedisi*, içinde (c. XIII, s. 541-543) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. İslam Ansiklopedisi
- ALİAĞAOĞLU, A.-UĞUR, A., (2013). "Ankara Şehrinde Eczanelerin Mekânsal Analizi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18 (29), s. 177-191.

- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (1959). *İstatistik Yıllığı 1959*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yay. No. 380.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (1963). *İstatistik Yıllığı 1963*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yay. No. 490.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (1973). *İstatistik Yıllığı 1971*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yay. No. 670.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (1983). *İstatistik Yıllığı 1983*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yay. No. 1040.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (1993). *İstatistik Yıllığı 1993*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yay. No. 1620.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (2003a). *İstatistik Yıllığı 2002*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yay. No. 2779.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (2003b). *2000 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yay. No. 2759.
- Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, (1946). *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, c. XV, Ankara: Başbakanlık Umum Müdürlüğü Yay.
- BAYTOP, T., (1985). *Türkiye Eczacılık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yay. No: 3358 Eczacılık Fakültesi Yay. No: 47, Ankara.
- BAYTOP, T., (1995). *Eczahane'den Eczane'ye*. İstanbul: Faik Yolaç Ofset Basım.
- DECOUPINGNY, F.-PEREZ, S., (2009). "A New Analysis of Access to Healthcare Reveals Disparities in a Cross-border Population of the Southern European Alps" <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00449575>.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DOKMECİ, V.-OZUS, E., (2004). "Spatial Analysis of Urban Pharmacies in Istanbul", *European Planning Studies*, 12(4), s. 585-594.
- Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun ile Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No:6308. (2012, 31 Mayıs). *Resmi Gazete*, s. 1-2.
- Eczacılar ve Eczaneler hakkında Kanun, Kanun No: 6197. (1953, 24 Aralık). *Resmi Gazete*, 7817.
- Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Yönetmelik, (2014, 12 Nisan). *Resmi Gazete*, s. 54-66.
- Eczacılar ve Eczaneler Hakkındaki Kanuna Bir Madde Eklenmesi Hakkında Kanun, Kanun No: 5320. (1949, 11 Şubat). *Resmi Gazete*, 15447.
- GEOL, P.-ROSS DEGNAN, D.-BERMAN, P.-SOUMERAL, S., (1996). "Retail Pharmacies in Developing Countries: A Behavior and Intervention Framework", *Social Science&Medicine*, 42 (8), s. 1155-1161.
- GÜNGÜR, S. (2012). "Tarih Tekerrürden İbarettir", *Havan*, 67 (Kasım), s. 3-52.
- IGUN, U.A., (1987). "Why We Seek Treatment Here Retail Pharmacy and Clinical Practice in Maiduguri, Nigeria", *Social Science & Medicine*, 24 (8), s. 689-695.

- İstatistik Umum Müdürlüğü (1929). *1929 İstatistik Yıllığı*, İkinci Cilt, İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Baş Vekâleti Yay. No. 8, İstanbul Cumhuriyet Matbaası.
- KAMAT, W.R.-NICTER, M., (1998). "Pharmacies, Self-Medication and Pharmaceutical Marketing in Bombay, India", *Social Science & Medicine*, 47(6), s. 779-794.
- KAPLAN, R.S.-LEINHARDT, S., (1975) "The Spatial Distribution of Urban Pharmacies", *Medical Care*, 13, s. 37-46.
- KARAYAMAN, M., (2008). "Türkiye'de Eczane Sayılarının Sınırlandırılmasına İlişkin Düzenlemeler ve Sonuçları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10 (1), s. 115-135.
- LAW, M.R.-HEARD, D.-FISHER, J.-DOUILLARD, J.-MUZİKA, G.-SKETRİS, I.S., (2013). "The Geographic Accessibility of Pharmacies in nova Scotia", *Canadian Pharmacists Journal*, 146 (1), s. 39-46.
- LLUCH, M., (2009). "Are Regulations of Community Pharmacies in Europe Questioning Our Pro-competitive Policies", *Eurohealth*, 9 (4), s. 26-28.
- LLUCH, M.-KANAVOS, P., (2010). "Impact of Regulation of Community Pharmacies on Efficiency, Access and Equity. Evidence from the UK and Spain", *Health Policy*, 95 (2-3), s. 245-254.
- MANGANO, A., (2010). "Community Pharmacies in the City Area: Evidence from an Italian Province", *European Planning Studies*, 18(3), s. 485-496.
- NORRIS, P., (1997). "The State and Market: The Impact of Pharmacy Licensing on the Geographical Distribution of Pharmacies", *Health and Place*, 3(4), s. 259-269.
- ÖZ, F., (2004). *Sağlık Alanında Temel Kavramlar*, Ankara: İmaj İç ve Dış Ticaret A.Ş.
- PAKALIN, M. Z., (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay. No: 2505.
- PURCELL, D., (2004). *Competition and Regulation in the Retail Pharmacy Market*, Dublin: The Policy Enstitute.
- ROGERS, A.-HASSELL, K.-NOYCE, P.-HARİS, J., (1998). "Advice-Giving in Community Pharmacy: Variations Between Pharmacies in Diferent Locations", *Health&Place*, 4(4), s. 365-367.
- SELYA, R.M., (1988). "Pharmacies as Alternative Sources of Medical Care: The Case of Cincinnati", *Social Science & Medicine*, 26(4), s. 409-416.
- TUİK, 2012 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sonuçları, <http://www.tuik.gov.tr>
- Türk Eczacılar Birliği, 2012.
- WATERSON, M., (1993). "Retail Pharmacy in Melbourne: Actual and Optimal Densities", *The Journal of Industrial Economics*, XLI (4), s. 403-419.
- www.e-kutuphane.teb.org.tr
- www.titck.gov.tr/Mevzuat/MevzuatGetir?id=2540

Kadir TEMURÇİN* - İlknur HAYDAROĞLU**

Kadın Suçluluğu Üzerine Bir Araştırma: Mardin ve Antalya Kapalı Cezaevleri Örneği***

A Research on Women Criminality: Mardin and Antalya Closed Prison Example

ÖZET

Bu araştırma, Antalya ve Mardin illerinde hükümlü bulunan kadınların sosyo-demografik ve ekonomik özellikleri ile işlediği suçlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı ve suç türlerinin dağılımını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, çalışmada, hükümlü bulunan kadınlara ait yaş, meslek, eğitim seviyesi, doğum yeri, gelir düzeyi, aile yapısı, göç etme, suç türü, suç geçmişi, tahliye sonrası beklentileri gibi sosyo-ekonomik ve toplumsal değişkenler ele alınmıştır. Örneklemelerin 82'si Antalya, 23'i ise Mardin cezaevinde hükümlü statüdeki kadınlardan oluşmaktadır. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, suç işleyen kadın profilleri her iki cezaevinde de benzer şekildedir. Hükümlülerin önemli bir kısmı; 25-55 yaş aralığında, eğitim ve gelir düzeyi düşük, çoğunlukla okuma yazma bilmeyen kişilerden oluşmaktadır. Kadınların işlediği suçların niteliği ile ilgili olarak; Antalya örneğinde daha çok mala karşı suçlar işlenirken, Mardin örneğinde ise şahsa karşı suçlar ön plana çıkmaktadır. Sonuç olarak sosyal ve kültürel yapı, ekonomik gelişmişlik, göç... vb. faktörlerin suçun niceliğinde ve niteliğinde farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Suç Coğrafyası, Kadın Suçluluğu, Cezaevi, Mardin, Antalya.

ABSTRACT

This study aims to reveal the relation between the socio-demographic and economic characteristics of the women incarcerated in Antalya and Mardin provinces and the crimes they committed and to determine the distribution of the types of crime. Socio-economic variables such as age, profession, level of education, place of birth, income level, family structure, migration status, type of crime, criminal past, post release expectations and social variables have been considered to this end. The sample consists of 82 female inmates in Antalya prison and 23 in Mardin prison. According to the results of the study, the profiles of the females in the two prisons who have committed crimes were similar. A majority of the inmates were in the 25-55 age bracket, they had low levels of education and income and

* Yazışılan Yazar/Correspondence Author Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü. kadirtemurcin@sdu.edu.tr

** Yazar/Author Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya ABD.

*** Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı'nda ve BAP Koordinasyon Birimi tarafından 4591-YL1-16 proje numarası ile desteklenen yüksek lisans tez araştırması kapsamında gerçekleştirilmiştir.

were illiterate. In terms of the kind of crime women commit, the majority of the samples in Antalya had committed crimes involving property while the samples in Mardin had mainly committed assault. As a result it has been determined that factors such as social and cultural structure, economic development, migration etc. is reflected as differences in the quantity and quality of crime.

Keywords: Crime Geography, Female Criminality, Prison, Mardin, Antalya.

Giriş

Ülkemizde suç coğrafyası veya suçu konu edinen çalışmaların sayısı son yıllarda hızlı bir artış göstermiştir. Araştırmacılar suçun ülke genelindeki durumu (Sargın-Temurçin, 2011; Temurçin-Yakar, 2013), belirli yerleşim birimlerinde suç olgusu (Boyras-Gülkiran, 2014), suç türlerinin mekânla olan ilişkisi (Aksak-Çalışkan, 2010; Sarıtarla-Karakaş, 2016; Taş-Akça, 2015, vb.) suç türlerini etkileyen faktörlerin açıklanması (Polat vd. 2016), çeşitli toplumsal gruplarda veya herhangi bir mekânda suç (Ögel, vd. 2006) gibi birçok konuda çalışma yapmıştır. Suç çalışmalarının farklı disiplinlerde sayıca ve ele alınan konular itibarıyla hızla artmasında suçun toplumda oluşturduğu sorunların belirlenmesinin ve suça neden olan unsurların tespit edilmesinin, suç olgusunu önlemek adına yapılabilecek başlıca yöntem olduğunun farkına varılması etkili olmaktadır (Çakmak, 2015:125).

Yapılan bu araştırmalar suçun; yaş, medeni hal, eğitim durumu, meslek, yerleşim yeri, siyasal ve ekonomik dalgalanmalar, coğrafi koşullar gibi bir çok faktöre bağlı olarak değişiklikler gösterdiğini kanıtlamıştır. Ancak suç çalışmalarında özellikle suçun cinsiyet değişkeni ışığında ele alınması büyük oranda ihmal edilmiştir. Bunun nedeni dünyanın birçok ülkesinde istatistiklerle kabul edilen bir gerçek olan, kadınların suça katılma durumunun erkeklere oranla düşük olmasıdır. Son zamanlarda bir takım gelişmeler yaşanmasına karşın (İçli, Ögün, 1988:17), bu durum hâlen geçerliliğini korumaktadır. Suçun böyle incelenmesi de kadın hükümlü/tutuklu sorunlarının ortaya konulmasının ve istatistiklerin, cinsiyet değişkenini barındırmaması da, kadın suçluluğuna yönelik çalışmalar yapılmasının önünü kesmektedir.

Suçun, toplumun tüm kesimlerini barındırması, kadın nüfusun suç işleme oranının artması 'kadınların toplumsal konumlarında yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak' ve kadın suçluluğuna neden olan etkenlerin tam manasıyla açıklanmamış olması bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak çalışmanın amacı Mardin ve Antalya ilinde hükümlü bulunan kadınların sosyo-demografik ve ekonomik özellikler ile işledikleri suçlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve suç türlerinin dağılımını tespit etmektir. Araştırmanın evren ve örnekleminin belirlenmesinde, suç ile mekân ilişkisini ortaya koyması bakımından farklı sosyal yapı, ekonomik gelişme ve kentleşme hızı aranmıştır.

Yöntem

Araştırmanın örneklem ve kapsamı, Antalya ve Mardin ili (Şekil 1) cezaevlerinde adli suçlardan hükümlü bulunan 18 yaşından büyük, toplamda 105 kadını kapsamaktadır. Mardin ve Antalya Kapalı Ceza İnfaz Kurumlarında gerçekleştirilen saha çalışmasında, anket yoluyla veri toplanmıştır. Bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni, çalışma alanının sınırlılığı ve geniş ölçekte veri toplamanın gerekliliğidir. Araştırmanın uygulanması için, Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nden gerekli izinler alınmış ve

cezaevi kurum psikologu ile görüşülmüş anketlerin yapılması için çeşitli planlamalar yapılmıştır. Belirlenen gün ve saatlerde kadın hükümlüler, koşullarından İnfaz Koruma Memurları tarafından gruplar halinde çıkarılmıştır. Toplamda 24'ü kapalı uçlu 2'si açık uçlu sorulardan oluşan 26 soruluk anket formu dağıtılmış, uygulama araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir,

Anket verilerinden elde edilen bulgular üç ayrı kategoride değerlendirilmiştir. İlk bölümde hükümlünün demografik ve ekonomik özelliklerinin yanı sıra, ebeveynlerinin eğitim düzeyleri ve yapısal özellikleri, iş durumları ile hükümlünün iş ve çalışma yaşamına ilişkin temel özellikleri bir arada ele alınmıştır. İkinci bölümde ise hükümlünün işlediği suçlar, suç geçmişleri, suç türü ve nedenlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Son bölümde ise farklı iki şehir örneklemini üzerinden hükümlülerin yaşadıkları yer ve bu yere ait özellikler ile hükümlünün göç durumuna ait bulgular ve suçun işlendiği mekana dair özelliklere değinilmiştir. Elde edilen verilerin analiz edilmesinde ise Statistical Package for the Social Science(SPSS) programı kullanılmış ve verilerin betimsel analizi yapılarak, değişkenler arasındaki ilişki(ler) değerlendirilmiştir.

Şekil: 1 Çalışma Alanının Lokasyonu

Bulgular

1- Hükümlülerin Demografik Özellikleri

Cezaevleri ve suçlu profilleri üzerine yapılan çalışmalarda bireylerin cinsiyet, yaş, gelir düzeyi gibi sosyo-demografik ve ekonomik özelliklerinin suçla ilgili olduğu üzerinde durmaktadır. Bu doğrultuda Mardin E tipi ve Antalya L tipi Kapalı Cezaevi'nde 105 mahkûma uygulanan ankette başlangıçta hükümlülere sosyo-demografik ve ekonomik özelliklerine dair sorular yöneltilmiştir. Bu kapsamda, örneklemini oluşturan hükümlülerin Antalya örnekleminde % 26,8'i Antalya ili, % 23,2'si ise Akdeniz Bölgesi sınırlarında doğmuştur. Mardin ili örnekleme grubundaysa katılımcıların % 34,8 Mardin ili, % 30,4'ü Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve % 30,4'ü ise yurtdışı (Suriye) doğumludur (Tablo 1).

Tablo 1: Örneklemdaki Hükümlülerin Doğum Yerlerinin Bölgesel Dağılımı

İl	Doğum yeri bölge adı	Frekans	%
Antalya	Antalya İli ve İlçesi	22	26,8
	Akdeniz Bölgesi	19	23,2
	Ege Bölgesi	10	12,2
	Marmara Bölgesi	6	7,3
	Karadeniz Bölgesi	3	3,7
	İç Anadolu Bölgesi	11	13,4
	Doğu Anadolu Bölgesi	3	3,7
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	4	4,9
	Yurtdışı	4	4,9
	Toplam	82	100
Mardin	Mardin İli ve İlçesi	8	34,8
	Akdeniz Bölgesi	1	4,3
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	7	30,4
	Yurtdışı	7	30,4
	Toplam	23	100

Kişilerin yaş yapısı ile suça katılma düzeyleri arasında önemli birtakım ilişkiler bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar hükümlülerin büyük bir kısmının 26-30 yaş aralığında toplandığını göstermektedir (İçli-Öğün, 1999: 89). Nitekim her iki ilde de hemen her yaş grubuna ait hükümlü(ler) bulunmasına karşın, 26-46 yaş aralığı oransal olarak ön plana çıkarken, hükümlü sayısının en fazla olduğu yaş grubu 26 ile 35 arasındadır (Tablo 2).

Tablo 2: Hükümlülerin yaş gruplarına göre dağılımı

İl	Yaş	Frekans	%
Antalya	18-25	10	12,2
	26-35	29	35,4
	36-45	26	31,7
	46-55	9	11
	56+	8	9,8
	Toplam	82	100
Mardin	18-25	442	17,4
	26-35	10	43,5
	36-45	5	21,7
	46-55	2	8,7
	56+	2	8,7
	Toplam	23	100

Suç olgusu hemen her eğitim düzeyinde görülmesine karşılık, eğitimsiz veya eğitim seviyesi düşük olan kişilerin suça daha yatkın olduğuna yönelik genel bir kabul bulunmaktadır (Ghosh, 1992; Mathews, 1999; Simon, 1999; İçli, 1992; İçli/Öğün, 1999 akt. Savcı 2004). Araştırmaya katılan hükümlülerin öğrenim düzeyleri incelendiğinde, kadınların, Antalya örnekleminde %26,8'i, Mardin örnekleminde ise %30,4'ü okuryazar olmayan kişilerden oluşmaktadır. Yine Antalya cezaevinde hükümlülerin % 48,8'i herhangi bir öğrenim düzeyinden mezun olmayanlardan oluşurken, Mardin cezaevinde

bu oran 47,8'e düşmektedir (Tablo 3). Ayrıca hükümlülerin büyük çoğunluğu öğrenim düzeyi düşük ailelerden gelmektedir. Ancak iki kuşak arasındaki öğrenim düzeyleri karşılaştırıldığında, hükümlü kadınların ebeveynlerine göre daha eğitilmiş veya okuryazar olmayan grubun oransal olarak azaldığı tespit edilmiştir.

Tablo 3: Hükümlülerin öğrenim durumlarına göre dağılımı

İl	Öğrenim durumu	Frekans	%
Antalya	Okuryazar değil	22	26,8
	Okuryazar	18	22
	İlkokul mezunu	10	12,2
	Ortaokul mezunu	10	12,2
	Lise mezunu	17	20,7
	Üniversite	5	6,1
	Toplam	82	100
Mardin	Okuryazar değil	7	30,4
	Okuryazar	4	17,4
	İlkokul mezunu	2	8,7
	Ortaokul mezunu	5	21,7
	Lise mezunu	4	17,4
	Üniversite	1	4,3
	Toplam	23	100

Son yıllarda Türkiye metropollerini ve kentlerini hızla geliştirmekte ve bu gelişmeye bağlı olarak yaşanan göç hareketi, gelir dağılımında ki dengesizlik, işsizlik ve eğitim olanaklarından yararlanamama gibi nedenler; özellikle hırsızlık, gasp, dolandırıcılık, uyuşturucu ticareti gibi ekonomik nedenli olarak tanımlanan suçları artırmaktadır. Özellikle büyük kentlerde artış gösteren suç oranları, yoksulluk ve kentsel olanaklardan yararlanamamanın getirdiği yoksulluk duygusunu artırmakta, toplumun yoksul kesimleri için bazı suçları çekici hale getirmektedir (Savcı,2004:134). Ayrıca kişilerin ekonomik statüsü suça eğilimli olmasına neden olmakla birlikte, yapılan ekonomik faaliyetin doğrudan suç teşkil etmesi de suç ile hükümlülerin ekonomik durumu arasında bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Her iki araştırma sahasında da kadınların çoğunluğu herhangi bir işte çalışmayan ev hanımlarından oluşmaktadır. Çalışma hayatına katılan kadınların da yine büyük bir bölümü ya işçi statüsünde ya da kendi hesabına çalışmaktadır. Orta veya yüksek gelire sahip olabilecek grubu oluşturan memurların oranı ise Antalya cezaevinde % 3,7, Mardin cezaevinde ise % 13'tür. Ayrıca Antalya örneğinde kadınların %7,3'lük bir kısmı da hırsızlık, uyuşturucu, fuhuş ve gasp gibi illegal faaliyetlerde bulunanlardan oluşmaktadır (Tablo 4).

Kadınların suça yönelmesine veya suça maruz kalmasına neden olan bir diğer faktör de kişilerin medeni halidir. İçli'nin(2013:42) yaptığı kadın suçluluğu adlı araştırmasında Türkiye'de suç işlemiş kadınların genel profilinin evli kadınlardan oluştuğunu ifade etmiştir. İçli'ye göre boşanmış ve eşi ölmüş kadınlarda suç oranlarının çok düşük olması, Türkiye'nin kültürel yapısı içinde bu konulardaki kadının genelde aileleri ve akraba çevreleri tarafından korunmaları ile bir ölçüde açıklanabilir. Evli kadınlarda suç oranlarının yüksek oluşunda evliliğin ülkemizde erken yaşlarda gerçekleşmesi ve kadına yüklediği görev ve sorumlulukları yerine getirirken karşılaştıkları güçlükler hazırlayıcı

faktörler olarak düşünülebilir (İçli,2013:42). Araştırma sahasındaki hükümlülerin medeni durumu incelendiğinde ise, kadınların yarıdan fazlası evli kişilerden oluşmaktadır. Antalya örneğine göre daha farklı bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olan Mardin örneğinde kadınların daha azı boşanmış veya eşinden ayrı yaşamaktadır (Tablo 5). Ancak, yapılan çalışmalar ve bu araştırmanın bulguları her ne kadar evli kadınların daha fazla suç işlediğini gösterse de, başta fuhuş olmak üzere birçok suçun çoğunlukla boşanmış veya ayrı yaşayan kadınlar tarafından işlendiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 4: Hükümlülerin mesleklerine göre dağılımı

İl	Meslek	Frekans	%
Antalya	Ev hanımı	32	39
	İşçi	19	23,2
	Devlet memur	3	3,7
	Kendi hesabına	12	14,6
	Çiftçi	4	4,9
	İşsiz	6	7,3
	Diğer	6	7,3
	Toplam	82	100
Mardin	Ev hanımı	10	43,5
	İşçi	5	21,7
	Devlet memuru	3	13
	Kendi hesabına	5	21,7
	Toplam	23	100

Tablo 5: Hükümlülerin medeni durumlarına göre dağılımı

İl	Medeni durum	Frekans	%
Antalya	Evli	43	52,4
	Bekâr	7	8,5
	İmam nikâhlı	3	3,7
	Ayrı yaşıyor	5	6,1
	Boşanmış	20	24,4
	Dul	4	4,9
	Toplam	82	100
Mardin	Evli	15	65,2
	Bekâr	2	8,7
	İmam nikâhlı	1	4,3
	Ayrı yaşıyor	1	4,3
	Boşanmış	3	13
	Dul	1	4,3
	Toplam	23	100

2- Hükümlülerin Suç Profili

Hükümlülerin özelliklerini ortaya çıkartılarak betimlenmesinde suçları, suç geçmişleri, suçla tanışmayı sağlayan koşullar ve suçlarına ilişkin değerlendirmeler önemli yer tutmaktadır. Hiç şüphe yok ki, suçun işlenmesinde sadece kişinin sosyal çevresi tek başına etken değildir. Ancak bireylerin içinde sosyalleştikleri ve yaşadıkları

sosyal çevre, daha geniş bir toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel çevrenin ürünü ve örneği olarak ortaya çıkar (Savcı, 2004:134).

Bu açıdan hükümlülerin suç dağılımına bakıldığında, Antalya örnekleminin % 30,5'i uyuşturucu ile ilgili suçlardan, %28'i mala karşı suçlar kapsamında olan hırsızlık suçundan, % 15,9'u yağma (gasp) ve % 8,5'u ise adam öldürme suçundan hüküm giymiştir. Mardin cezaevinde ise cinsel suçlar %30,4, hırsızlık suçu ise % 26,1 ile en fazla işlenen suçlardır. Kadınların suç profilleri karşılaştırıldığında Antalya cezaevinde daha çok kent suçu olan, mala karşı suçlar ön plana çıkarken, Mardin örnekleminde şahsa karşı işlenen suçlar oransal olarak daha fazladır (Tablo 6).

Tablo 6: Örneklemdaki Hükümlülerin İşledikleri Suçlara Göre Dağılımı

İl	Suç türü	Frekans	%
Antalya	Adam öldürme	7	8,5
	Adam öldürmeye teşebbüs	1	1,2
	Yaralama	4	4,9
	Hırsızlık	23	28
	Dolandırıcılık	6	7,3
	Cinsel suçlar	2	2,4
	Yağma(gasp)	13	15,9
	Zimmet	1	1,2
	Uyuşturucu ile ilgili suçlar	25	30,5
	Toplam	82	100
Mardin	Adam öldürme	2	8,7
	Adam öldürmeye teşebbüs	1	4,3
	Hırsızlık	6	26,1
	Dolandırıcılık	1	4,3
	Cinsel suçlar	7	30,4
	Yağma(gasp)	3	13
	Sahtecilik	1	4,3
	Uyuşturucu ile ilgili suçlar	2	8,7
	Toplam	23	100

Kadınların hangi suçları işledikleri kadar, işledikleri suçları tekrarlama düzeyleri de oldukça önemlidir. Araştırma bulgularına göre, Antalya örneklemdaki mahkûmların % 39'u daha önce cezaevine girmiş kişilerden oluşurken, Mardin örnekleminde söz konusu oran % 30,3'e gerilemektedir. Ayrıca, daha önce cezaevine bulunmuş kadın hükümlülerin işledikleri suçların benzerlerini tekrarladıkları tespit edilmiştir (Tablo 7). Bu durum özellikle belirli suçlara istinat edilen cezaların caydırıcı olmadığını, toplumun ya da bireylerin belirli suçları işlemek eğiliminde/zorunluluğunda olduğunu, o suçun yaygın olmasını sağlayan koşulların ortadan kalkmadığı/kaldırılmadığını ve kişi veya grupların suçu alışkanlık haline getirme riskinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 7: Örneklemdaki Hükümlülerin Suçlarının Tekrarına Göre Dağılımı

İl		Frekans	%
Antalya	Daha önce cezaevinde bulunmadım	50	61
	Daha önce cezaevinde bulundum	32	39
Mardin	Daha önce cezaevinde bulunmadım	16	69,6
	Daha önce cezaevinde bulundum	7	30,3
Toplam		105	100

Kişilerin suç profilleriyle ilgili önemli olan bir diğer husus hangi nedenlerle suçu işledikleridir. Bu nedenler bireylerin yaşadıkları sosyo-ekonomik çevreyle doğrudan ilişkilidir. Nitekim her iki örnekleme de en yaygın iki suç işleme nedeni –sıralama değişimle birlikte- *ekonomik faktörler* ile *karşı taraftan kaynaklanan nedenler* olarak belirlenmiştir (Tablo 8). Ancak her iki ilde de suç işleme nedenlerinde bir takım farklılıklar da mevcuttur. Örneğin Antalya örnekleminde iftira ve bunalım veya tahrik sonucu işlenen suçlar Mardin örneklemine göre daha fazla paya sahipken, Mardin örnekleminde kan davasına atfedilen nedenler daha yaygındır.

Kişilerin suç işleme nedenleri arasında karşı taraftan kaynaklanan nedenlerin fazlalığı veya karşı tarafın suç işleyenler açısından suçluğu ülkemizde kadınların mazur kaldıkları ortamları yansıtması açısından da dikkate değerdir. Bu konuda yapılan çalışmalar, kadınların eşleri veya yakınları tarafından maruz kaldıkları sözlü veya fiziksel şiddetin adam öldürme suçunu işlemeye iten nedenlerden olduğunu belirtmektedir (Gürtuna, 2009, Nazlıdır, 2010, İçli, 2013; Akgün-Çiftçi, 2014). Çalışmada Mardin örneklemine ait görüşme notları bu kanıya bir takım eklemelerde de bulunmaktadır. Bu bilgilere göre, adam öldürme suçunu işleyen iki kadında eşlerinden gördükleri şiddete tahamül edemediklerini ve öldürdüklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca cinsel suçlardan hükümlü bulunan kadınların çoğunluğunun bu suçu kabul etmedikleri görülmektedir. Cinsel suçlardan hükümlü bulunan kadınlar, arkadaş çevresi tarafından kandırıldıklarını ve bu suça adlarının karıştığını ifade etmişlerdir. Cinsel suçlar gibi, uyuşturucu suçunu işleyen kadınların büyük bir kısmı da arkadaş çevrelerinin veya ailelerinin etkisiyle bu suça karıştıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 8: Hükümlülerin suç işleme nedenleri

İl	Suç işleme nedeni	Frekans	%
Antalya	Evlenmek için	1	1,2
	Namus	1	1,2
	Kan davası	1	1,2
	Ekonomik nedenler	34	41,5
	İftira	8	9,8
	Sarkıntılık, küfür, hakaret	3	3,7
	Bunalım, tahrik sonucu	6	7,3
	Karşı taraftan kaynaklanan nedenler	23	28
	Kaza sonucu	5	6,1
	Toplam	82	100
Mardin	Kan davası	2	8,7
	Ekonomik	7	30,4

İftira	1	4,3
Sarkıntılık, küfür, hakaret	1	4,3
Bunalım, tahrik sonucu	1	4,3
Karşı taraftan kaynaklanan nedenler	11	47,8
Toplam	23	100

Örnekleme oluşturan kadın hükümlülere suçu nasıl anlamlandırdıklarını, anlayabilmek için mahkumlara, “Size göre suç neye benzer, neden?” sorusu sorulmuştur. Bu soruya mahkûmların yaşam deneyimleri ve kendilerinin veya koğuş arkadaşlarının suçları üzerinden suç u anlamlandırdıkları görülmüştür.

Antalya ili cezaevinde kadın hükümlülerin suç tanımı;

“Bana göre suç pişmanlık, özlem ve farkındalık gibidir, çünkü özgürlüğün kıymetini anlıyorsun pişman oluyorsun, dışarıyı özliyorsun, herkesin, her şeyin farkına varıyorsun, çıkarsam eğer adımlarımı daha iyi atacağım.” (S.T., hırsızlık)

“Bana göre suç çaresizlik gibidir, çünkü insanlar suç işlerken başka çarem yoktu diyorlar.” (S.A., uyuşturucu)

“Bana göre suç arkadaş çevresi gibidir, çünkü Türkiye’de tehlike çok olduğundan dolayı insanlar suça meyil ediyor ve korku bu hale getiriyor. Arkadaş çevreniz suça karışmışsa sizin de karışma ihtimaliniz kaçınılmaz.” (E.Ç., adam öldürme)

“Bana göre suç yüz kızartıcı, utanç verici bir olay gibidir, çünkü sabıkana işliyor, etiket gibi ömür boyu taşıyorsun, eskiden sigortalı işte çalışıyordum artık hiçbir yerde çalışmam.” (N.Y., yağma, gasp) şeklinde olmuştur.

Mardin ili cezaevinde kadın hükümlülerin suç tanımı;

“Bana göre suç savaş gibidir, çünkü savaş olmasaydı suçta işlenmez, evimde olurdu. Savaş oldu ve her şeyi kaybettik.” (F.A., hırsızlık teşebbüs-Suriye-).

“Bana göre suç pişmanlıktır, çünkü bu suçu işlemek istemezdim adam öldürme olsaydı bu olmasaydı, şerefim zedelendi.” (A.K., cinsel suçlar, -Suriye-).

“Bana göre suç meslek, alışkanlık, pişmanlık gibidir, çünkü bağımlılık yapıyor meslek gibi oluyor ama cezaevine girdikten sonra pişmanlık yaşıyorsun, bende yaşadım dine döndüm ve tövbe ettim.” (A.K., cinsel suçlar, -Suriye-)

“Bana göre suç zulüm, işkence, şiddet gibidir, çünkü bunlar benim suç işlememe neden oldu, kocam beni her gün dövüyordu, başka çarem yoktu.” (E.R., adam öldürme). şeklinde olmuştur.

Yapılan bu tanımlamalar, suçun veya suç olgusunun farklı yanlarını barındırmaktadır. Öncelikle kişileri suça iten sebeplerin (ekonomik veya çevresel) kişileri suça yönelme etkinliğine dikkat çekmektedir. Ayrıca suçun mekânsal bir takım örüntülerin sonucu olduğunu ve yaşanan mekânın işlenen suç u şekillendirdiği veya ona ortam sağladığına yönelik ciddi çıkarımlar sağlamaktadır. İlk iki öncülü destekleyen ve onlarıda barındıran bir diğ er husus, ülkemizde kadın suç luluğ u kadar ihmal edilen ve

kişilerin suç işlemesine neden olan *suç korkusunun* önemine vurgu yapmaktadır.

3- Mekân Özelliklerine Dair Bulgular

Antalya ilinde hükümlülerin yaklaşık %46,3'ü yaşamlarının ilk 15 yılını büyükşehirde geçirmiştir. Köy-kasabada yaşayanların oranı yalnızca %7,3'tür. Şehirlerde yaşayanların oranı ise yaklaşık olarak %29 olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 9). Her iki örneklem grubunda da kentlerde yaşayan hükümlü oranının giderek arttığı görülmektedir. Suçluların oransal olarak kentsel alanlarda kırsal alandan daha yüksek oluşu, kentsel suç tiplerinin farklılığı ile birlikte düşünüldüğünde, suç ile kent arasındaki ilişkiyi yansıtan bir görünüm arz etmektedir. Tablo 9'a bakarak Antalya ilinde hükümlülerin yaklaşık olarak yarıdan fazlası suçu işledikleri yerin ekonomik çekiciliğinin etkin biçimde hissedildiği büyük kentlerde yoğunlaştığı görülmektedir. İçli'nin (1992:51) araştırmasında hükümlülerin yaklaşık %43'ü köyde yaşadığını ifade etmekteydi. Sonraki çalışmalarda suçun kentsel bir olgu olarak öne çıktığını gösteren çalışmalarda (Ayata, 1996; İçli, 1999; Dölek, 2004) da desteklenen bu bulgu, nüfusu 100.000'in altında yerleşim yerlerinde yaşayan hükümlü oranının sadece %3 olmasıyla daha da vurgulanmaktadır (EGM, 2003 akt. Savcı, 2004:149)

Tablo 9: Hükümlülerin yaşamlarının ilk 15 yılını geçirdikleri yerleşim yerine göre dağılımı

İl	Yerleşim yeri	Frekans	%
Antalya	Köy-Kasaba	6	7,3
	İlçe	14	17,1
	Şehir	24	29,3
	Büyükşehir	38	46,3
	Toplam	82	100
Mardin	İlçe	11	47,8
	Şehir	8	34,8
	Büyükşehir	4	17,4
	Toplam	23	100

Tüm suç türleri için olmasa da belirli suç türlerini destekleyen kentsellik olgusu, göç ile birleştiğinde daha fazla etkinliğe sahip olmaktadır. Böylelikle hem kentsel mekâna özgü suçlarda bir artış yaşanırken hem de şehirsiz alana göç eden nüfusun geldiği bölgeye ait suç türleri kentsel mekânda görülmeye başlamaktadır. Özellikle kontrolsüz, ani ve farklı sosyo-ekonomik yapıya sahip kitlelerin göçü, bireylerin suç eğilimi üzerinde belirleyicidir (Yıldırım, 2004:146). Bu araştırmanın bulguları da söz konusu hususları destekler niteliktedir. Her iki örneklem grubunda da göç edenlerin oranı oldukça fazladır. Yapılan görüşmelerde de belirlendiği üzere, özellikle Mardin örneklemindeki Suriye'li göçmenlerin suç işleme nedeni olarak yeni bir ortama uyum sürecinin etkili olduğu görülmektedir (Tablo 10).

Tablo 10: Hükümlülerin göç etme durumu

İl	Göç durumu	Frekans	%
Antalya	Evet	35	42,7
	Hayır	47	57,3
	Toplam	82	100
Mardin	Evet	12	52,2
	Hayır	11	47,8
	Toplam	23	100

Göç olgusunun kadınların suç işleme eğilimindeki etkinliğini gösteren bir diğer bulgu ise, göç eden bireylerin göç sonrasında karşılaştıkları sorunların nitelikleridir. Her iki ilde de elde edilen cevaplarda bir takım benzerliklere rastlanılmıştır. Örneklerdeki kadınların önemli bir kısmı geçim sıkıntısı veya işsizlik gibi ekonomik nedenlerle göç ettiğini vurgulamıştır. Ancak örneklerin göç aldıkları bölgeler birbirinden oldukça farklıdır. Antalya örneğindeki kadınların çoğunluğu Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerinden göç etmişken, Mardin örneğindeki kadınların büyük bölümü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden ve Suriye'den göç etmiştir (Tablo 11).

Tablo 11: Göç sonrası karşılaşılan güçlükler

İl	Özellikler	Frekans	%
Antalya	Göç edilmedi	47	57,3
	İşsizlik	7	8,7
	Geçim sıkıntısı	14	16,5
	Barınma sorunu	2	2,9
	Aile geçimsizliği	6	6,8
	Hiç güçlük çekmedim	6	7,8
	Toplam	82	100
Mardin	Göç edilmedi	11	47,8
	İşsizlik	7	30,4
	Aile geçimsizliği	2	8,7
	Hiç güçlük çekmedim	3	13,0
	Toplam	23	100

Örnek grubunu oluşturan mahkûmlara suçun işleme nedenleri ve yaşanan yer arasında ilişkinin olup olmadığı varsa hangi özelliklerin suç olgusunu etkilediği de sorulmuştur. Antalya örneğinin % 51,8'i, Mardin örneğinin ise % 52,2'si yaşanan yerin bireyin suç işlemede etkili olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca her iki örnekte de –sıralama değişmekle birlikte- ekonomik ve toplumsal faktörlerin suç işlemede etkili olduğu ifade edilmiştir (Tablo 12).

Tablo 12: Suçun işlendiği yer ve yaşanan yerin nasıl bir etkisi vardır?

İl	Özellikler	Frekans	%
Antalya	Yaşanılan yerin etkisi yoktur	39	48,2
	Gelişmişlik düzeyi	4	5,0
	Ekonomik faktörler	10	12,7
	Toplumsal faktörler	22	26,4
	Aile baskısı	2	2,3

	Çok eşlilik(kuma)durumu	3	3,3
	Gelenek görenekler	2	2,0
	Toplam	82	100
Mardin	Yaşanılan yerin etkisi yoktur	11	47,8
	Gelişmişlik düzeyi	1	4,3
	Ekonomik faktörler	4	17,4
	Toplumsal faktörler	2	8,7
	Aile baskısı	0	0,0
	Çok eşlilik(kuma)durumu	0	0,0
	Gelenek görenekler	5	21,7
	Toplam	23	100

Suçluluğa neden olan etmenlerin, yanı sıra ele alınması gereken önemli bir konuda hükümlülerin tahliye olduktan sonra yaşayacağı/yaşamayı tahmin ettikleri sorunlardır. Suçluluk yalnızca cezaevi öncesi ve ceza infazı boyunca gerçekleşen bir durum değil tahliye sonrası ile birlikte ele alınması gereken bir olgudur. Sürecin herhangi bir döneminde yaşananlar, tahliye sonrası sürecini olumlu veya olumsuz etkileyebilir. Bu doğrultuda araştırma kapsamında örneklem grubuna tahliye sonrasında karşılaştıklarını düşündüğü güçlükler olup olmadığı varsa söz konusu güçlüklerin neler olduğu sorusu sorulmuştur. Mahkûmların cezaevinden tahliye olduktan sonrası birçok endişeleri vardır. Bazı hükümlüler için tek bir endişe öne çıkarken, bazı hükümlüler birden fazla endişeyi dile getirmişlerdir. Antalya örnekleminde en önemli endişe tahliye olduktan sonra iş bulamamaktır. Yine örneklemdaki hükümlülerin çoğu topluma uyum sağlayamamaktan ve ailesinin veya akrabalarının kendisini kabul etmemesinden korkmaktadır. Mardin cezaevinde ise benzer şekilde bireyler iş bulamamak ve topluma uyum sağlamamaktan kaygılanmaktadır (Tablo 13).

Tablo 13: Hükümlülerin tahliye sonrası endişelerine göre dağılımı

İl	Özellikler	Frekans	%
Antalya	Cevap verilmedi	48	58,4
	Sorun yaşayacağımı düşünmüyorum	4	5,2
	İş bulamamak	18	21,5
	Ailemin beni kabul etmemesi	2	3,0
	Eşimin ve çocuklarımın beni kabul etmemesi	1	1,7
	Topluma uyum sağlayamamak	5	6,4
	Diğer	3	3,9
	Toplam	82	100
Mardin	Cevap verilmedi	13	55,7
	Sorun yaşayacağımı düşünmüyorum	4	15,7
	İş bulamamak	3	11,4
	Toplum tarafından dışlanmak	2	10,0
	Ailemin beni kabul etmemesi	1	4,3
	Eşimin ve çocuklarımın beni kabul etmemesi	0	0,0
	Topluma uyum sağlayamamak	1	2,9
	Toplam	23	100

Sonuç

Bu araştırma suç olgusunun kadınlar açısından neden ve sonuçlarını açıklamayı temel kaygı edinmiştir. Elde edilen bulgular suçun cinsiyet değişkeni tarafından bir takım farklılıklara sahip olduğunu göstermektedir. Kadın suçluların büyük bir kısmı, eğitim ve gelir düzeyi düşük, genellikle bir mesleği olmayan, suç işleme nedeni olarak karşı tarafı ve çoğunlukla karşı cinsi suçlu bulan, ekonomik sorunları suç işleme nedeni olarak belirten kişilerden oluşmaktadır. Ancak bu nedenlerin hemen tamamı bir dönüşüm içerisinde. Öncelikle kadınların yakın zamanda toplumun farklı kesimlerinde kendilerine yer edinebilmeleri ve sosyal statülerinde bir takım gelişmelerin olması suçun, sadece bir veya birkaç değişkenle açıklanamayacak kadar karmaşık bir olgu olduğunu kanıtlamıştır. Söz konusu iyileşmelerle birlikte, örneğin eğitim düzeyi düşük olan ve evli kadınların suça daha fazla eğilimli olduğu kanısı bazı sorgulamalara ihtiyaç duymaktadır. Çünkü yapılan çalışmalarda ve bu çalışmada da belirtildiği gibi suç işleyen kadınların genellikle eğitim düzeyi düşük kişilerden oluştuğu ve bu kişilerin ekonomik manada bir özgürlüğünün olmaması suç işleme nedeni görünmesine karşın, günümüzde kadınların sosyal statüsünde yaşanan değişimlerle birlikte kadın suçluluğunun arttığı istatistiklerden kolaylıkla anlaşılmaktadır. Benzer çelişkiler kadının medeni hali ile suç işleme eğilimi arasındaki ilişkide de yaşanmaktadır. Özellikle şehirlerde yaşanan cinsel suçların büyük kısmı evli olmayan kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda bu suçlara yönelim son zamanlarda bir takım artışlar da göstermiştir.

Bu çalışmanın en önemli bulgusu, suçun mekânla özdeşleştiğidir ve mekânın suçun niteliği ve niceliği üzerinde sorgulanamaz etkileri bulunmaktadır. Antalya ve Mardin örneklemindeki suçlar genel manada birbirine benzemesine karşılık arkasında yatan sebepler ve bu koşulların hazırlayıcıları çoğunlukla farklıdır. Örneklem grubunda suç işlenen yerleşim yerlerine bakıldığında düşük gelir grubuna sahip, çevre illerden yoğun göç alan, gecekondulu yerleşmelerinin hâkim olduğu ve özellikle bir suçlu alt kültürün oluştuğu yerler olması dikkat çekicidir. Antalya cezaevi örneklem grubunun neredeyse yarısından fazlası Antalya'nın Zeytinköy semtinde oturmakta ve çoğunluğu aynı soyada sahip kişilerden oluşmaktadır. Bu durumda suç olgusu için; çeşitli nedenlerle bu semtte bir suçlu alt kültürünün oluştuğunu ve özellikle hırsızlık ve uyuşturucu suçunu işleyenlerin bunu alışkanlık/yaşam biçimi haline getirdiklerini, ailelerinin ve kendilerinin gelirlerinin çoğunluğunu bu yola karşıladıkları görülmektedir. Mardin örnekleminde ise Suriye'den gelen göçmenlerin kadın suçluluk oranlarını etkilediği ve daha önce az rastlanan cinsel suçlar gibi suçların hızla arttığı görülmektedir.

Kaynakça

- AKGÜN, R.,-ÇİFTÇİ, E. G., (2014). "Kadınlar Neden Adam Öldürür: Suça Götüren Dokuz Sebep", *Adli Bilimler Dergisi*, c. XIII, S. 2, s. 1-25.
- AKSAK, P.-ÇALIŞKAN, V., (2010). "Çanakkale Kentinde Mala Karşı İşlenen Suçların Coğrafi Dağılım Özelliklerinin İncelenmesi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 22, s. 245-275.
- ALİAĞAOĞLU, A., (2007). *Balıkesir Şehrinde Suçlar: Coğrafi Bir Yaklaşım (2005)*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- ALİAĞAOĞLU, A.-ÇILDAM, S. Y., (2016). "Bandırma Şehrinde Suçlar (2006-2008): Coğrafi

Bir Yaklaşım”, *Balıkesir University Journal Of Social Sciences Institute*, c. IXX, S. 35, s. 19-53

- AYATA, S., (1996). “Varoşlar, Çatışma ve Şiddet”, *Görüş Dergisi*, S. 6, s. 18-23.
- AYHAN, İ.-ÇUBUKÇU, K. M., (2007). “Suç ve Kent İlişkisine Ampirik Bakış: Literatür Taraması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 5, s. 30-55.
- BOYRAZ, Z.-GÜLKIRAN, U., (2014). “Suç Analizlerine Coğrafi Bir Yaklaşım Örneği Beydağı (Malatya) Karakolu Etki Alanı”, *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken/Journal of World of Turks*, Vol. VI, No. 1, s. 61-86.
- CENSUVAR, F. N.-AŞIRDİZER, M.-AYCAN, N.-BALCIOĞLU, İ.-BATUK, G., (1997). “Kadının Suça Yönelimi: Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, S. 3, s. 341-351.
- ÇAKMAK, C., (2015). “Suçun Belirleyicileri Olarak Başlıca Ekonomik Risk Faktörleri 1”, *Abant İzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. XV, S. 4, s.125-184
- ÇOBAN, A., İ.-AKGÜN, R., (2011). “Ankara Kadın Kapalı Ceza İnfaz Kurumunda Kalan Kadın Hükümlülerin Psikososyal Durumlarının Saptanması ve Sosyal Desteklerinin Belirlenmesi”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, c. XII, S. 2, s. 63-78.
- DÖLEK, B. Ö., (2004). *Hükümlü Ailelerinin Ekonomik ve Psiko-Sosyal Sorunları*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- DÖNMEZER, S., (1994), *Kriminoloji*, Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş, İstanbul.
- GHOSH, S., (1992). *Open Prisons and Inmates*, Mittal Publ., New Delhi.
- GÜNAL, V.-ŞAHİNALP, M. S., (2009). “Şanlıurfa Şehrindeki Hırsızlık Suçlarının Mekansal Analizi”, *Polis Bilimleri Dergisi*, c. XI, S. 1, s.100-146.
- GÜRTUNA, O., (2003). *Cezaevinde Kadın Olmak ve Cezaevinin Kadın Bakış Açısıyla Sosyolojik Değerlendirmesi: Ankara Sincan Kadın Kapalı Cezaevi Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- İÇLİ, T., (1992). *Türkiye’de Suçlular: Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Özellikleri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- İÇLİ, T., (1999). *Türkiye’de Cezaevlerindeki Rehabilitasyon Faaliyetleriyle İlgili Sosyolojik Bir Analiz*, Adalet Bakanlığı Yayını, Ankara.
- İÇLİ, T., (2013). *Kadın Suçluluğu*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- İÇLİ, T.-ÖĞÜN, A., (1988). “Sosyal Değişme Süreci İçinde Kadın Suçluluğu”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. V, S. 2, s. 17-32.
- İÇLİ, T.-ÖĞÜN, A., (1999). *Türkiye’de Cezaevlerindeki Rehabilitasyon Faaliyetleriyle İlgili Sosyolojik Bir Analiz*, TC Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KARAKAŞ, E., (2006). “Elazığ Şehrinde Suçların Dağılışı ve Özellikleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, S. 15, s. 83-111.
- KARAKAŞ, E., (2009). “Suç Coğrafyası Çalışmalarında Veri Kaynakları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. IXX, S. 2, s. 25-41.

- KIZMAZ, Z., (2003). “Ekonomik Yapı ve Suç: Bazı Araştırma Bulguları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. XIII, S. 2, s. 279-304.
- MATHEWS, R., (1999). *Doing Time: An Introduction to the Sociology of Imprisonment*, Palgrave, London.
- NAZLIDIR, M., (2010). *Kasten Adam Öldürme ve Teşebbüs Suçlarında Psikososyal Özelliklerin İncelenmesi: Suç Analizi*, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÖGEL, K.-TARI, I.-EKE, C., Y., (2006). *Okullarda Suç ve Şiddeti Önleme*, Yeniden Yayınları, İstanbul.
- ÖZTÜRK, M., (2004). Kur’an, Kitab-I Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Hâbil-Kâbil Kıssası, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IV, S. 1, s.147-164.
- POLLOK, M. J.-MERLO, V. A., (2006). *Women, Law and Social Control*, Pearson Education, USA.
- SARGIN, S.-TEMURÇİN, K., (2011). *Türkiye'nin Suç Coğrafyası-Şehir Asayiş Suçları*, Polis Akademisi Yayınları, Ankara.
- SARITARLA, İ., H.-KARAKAŞ, E., (2016). “Bilecik Kırısında Zamana Göre Değişen Suçlara Coğrafi Bir Bakış: Hırsızlık”, *Nature Sciences*, c. XI, S. 2, s. 1-13.
- SAVCI, İ., (2004). *Cezaevi İşyurtlarında Çalışan Hükümlüler; Bir Alan Araştırması*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- SIMON, F. H., (1999). *Prisoner's Work and Vocational Training*, Routledge, London.
- TAŞ, B.-AKÇA, F., (2015). “Coğrafi Bakış Açısıyla Ödemiş Şehrinde Kişiyeye Karşı İşlenen Suçlar”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 64, s. 61-68.
- TEMURÇİN, K.-YAKAR, M., (2013). “Türkiye Kırısında Suçlar ve Suçların Türlerine Göre Dağılışı (1997)”, *Journal Of International Social Research*. c. VI, S. 28, s. 403-431.
- UZUN, A.-ALİAĞAOĞLU, A., (2009). “Tokat Şehrinde Mala Karşı Suçlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. VIII, S. 2 s. 430-444.
- YAMAK, N.-GÜREL, F.-KOÇAK, S., (2016). “Hırsızlık Suçunun Sosyo-Ekonomik ve Demografik Belirleyicileri: Panel Veri Analizi”, *Tisk Academy/Tisk Akademi*, c. XI, S. 21, s. 56-69.
- YILDIRIM, A., (2004). *Kentleşme ve Kentleşme Sürecinde Göçün Suç Olgusu Üzerindeki Etkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Diğer Kaynaklar:

EGM(Emniyet Genel Müdürlüğü), www.egm.gov.tr/asayis/istatistik(7.11.2003)

Semra YILMAZ ÇILDAM*-Alpaslan ALİAĞAOĞLU**

Sağlık Fonksiyonu Açısından Edremit Şehri

Health Care Function in the City of Edremit

ÖZET

Şehirler çok fonksiyonlu yerleşmelerdir. Sağlık hizmetleri şehirlerdeki merkezi fonksiyonlardandır. Bu konuda verilen hizmetlerin doğası çeşitli nedenlerle değişmektedir. Yerleşmelerin ülke yerleşme sistemindeki konumu, yönetsel konum sunulan hizmetleri etkilemektedir. Bu değişimin nedenlerinden biri de turizm faaliyetleridir. Çalışmanın amacı önemli şehrsel fonksiyonlardan biri olan sağlık fonksiyonunun genel özellikleri yanında özellikle turizmin gelişmiş olduğu bir yerleşmede farklılığını ortaya koymaktır. Edremit'te sağlık hizmetleri çeşitli kurumlar tarafından verilmektedir. Bunlar arasında özel hastane de vardır. Edremit Devlet Hastanesi şehrin hasta yükünü taşıyan hastanedir. Edremit, Körfez Bölgesi'nde yatak kapasitesi en fazla olan yerleşmedir. Şehir ve çevresinde turizmin gelişmiş olması, genel poliklinik sayısını artırdığı gibi, hastaların coğrafi kökenini ve hastalık nedenlerini de etkilemiştir. Özel yataklı hastanenin varlığı, diş poliklinik sayısının çokluğu da turizm ile ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Şehir, Edremit, Fonksiyon, Sağlık, Turizm.

ABSTRACT

Cities are settlements with multiple functions. Healthcare services is one of the central functions of a city. The nature of the services provided may change due to several reasons. Position of settlements in a country affects the services offered. One of the reasons for this change is tourism activities. The objective of this study was to determine general features of the healthcare function, one of the most important urban functions, as well as determining the differences in healthcare in a settlement with especially developed tourism activities. Healthcare services in Edremit are provided by various institutions. There is a private hospital among these institutions. Edremit State Hospital is the hospital that carries the city's main patient load. Edremit is the settlement with the highest hospital bed capacity in the Gulf region. The developed tourism activities in the city have not only increased the number of general out patient clinics but also the geographical origin of patients as well as causes of the diseases. The presence of a private hospital and the existence of the large number of dental clinics are also related to tourism.

Keywords: City, Edremit, Function, Health, Tourism.

Giriş

Sosyal sistem olan şehirler işlevler, bütünüdürler (Keleş, 1976: 28). Bu işlevleri ulaşım, ticaret, sağlık, sanayi, kültür ve hizmetler şeklinde sıralamak mümkündür. Bu

* Yazar/Author Dr. Hüma Hatun Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi. semrayc@gmail.com

** Yazışılan Yazar/Correspondence Author Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü. alpaslan38ster@gmail.com

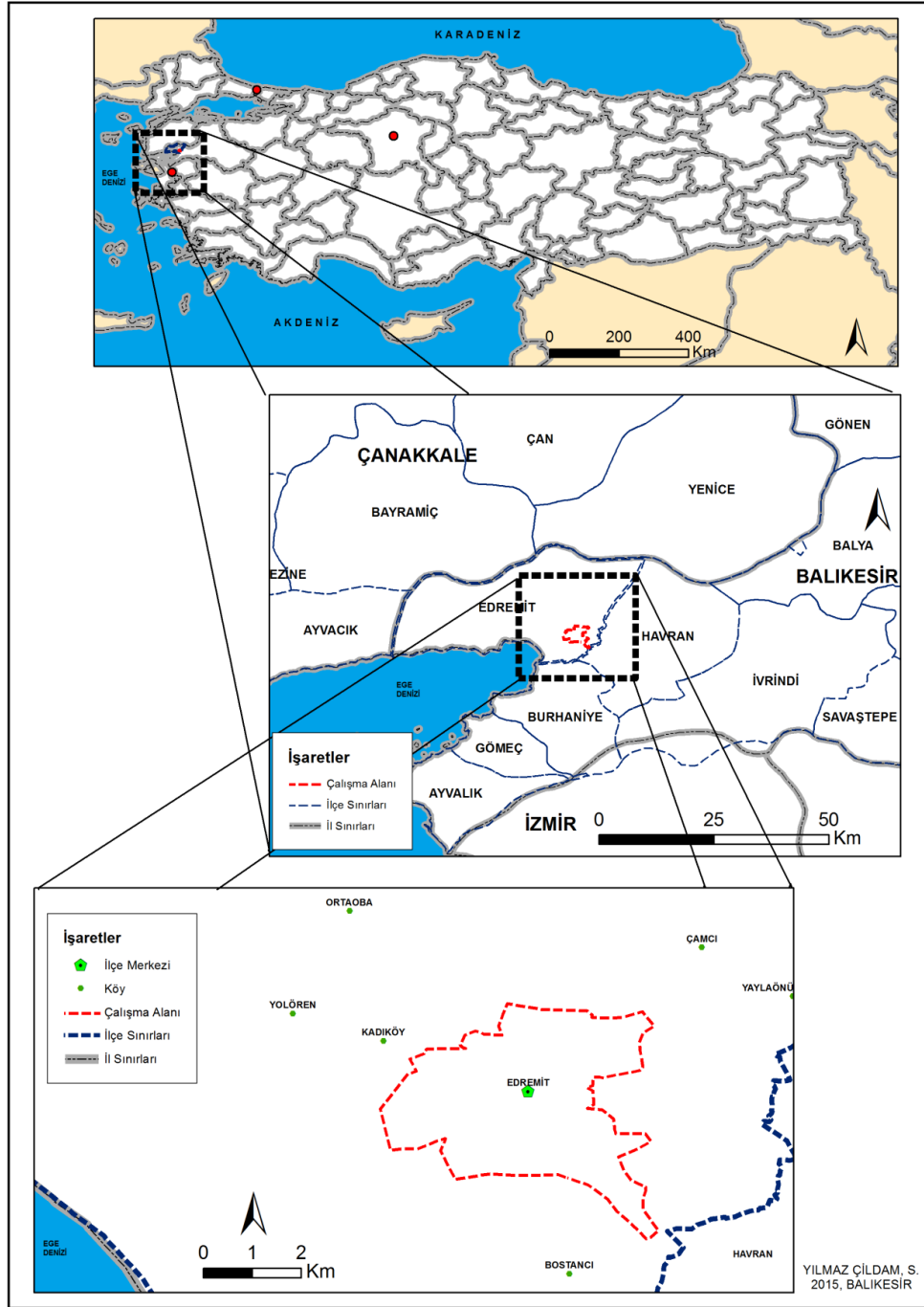
çalışmada Edremit şehrinde sağlık işlevi ele alınmaktadır. Konu şehir coğrafyası çalışmalarında ülkemizde sıklıkla kullanılan fonksiyonel bakış açısıyla incelenmektedir. Kuşkusuz şehrsel işlevler birbirlerinden bağımsız olarak gelişmezler. Bu bağlamda çalışmanın problemi, sağlık işlevinin, genel özellikleri yanında, Edremit'te turizm işlevinin ön plana çıkmasıyla hangi yönlerde farklılaştığını ortaya koymaktır.

Edremit Şehri genel hizmetlerin hâkim olduğu bir hizmet şehridir. Çalışma alanı ülke yerleşme sisteminde, Balıkesir Şehri gibi alt bölge merkezidir. Edremit'te deniz-kum-güneş turizmi gelişmiş durumdadır. Eko turizmin de geliştiği Edremit ilçesinin en önemli zenginliklerinden biri de termal kaynaklardır. Güre Beldesindeki Güre Termal Turistik Tesisleri, turizm merkezi ilan edilmiştir. Şahinderesi Kanyonu şehrin oksijen deposudur. Şehirdeki bu kanyon ve termal tesis sağlık turizmi açısından önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Şehirde çeşitli fonksiyonların gelişimi, alt bölge merkezi oluşu ve özellikle üst düzey sağlık hizmetlerinin sunumu turizm faaliyetlerinden etkilenmiştir. Çalışmanın önemi turizm faaliyetlerinin, sağlık hizmetlerinin sunumunda etkisini ortaya koymasından kaynaklanmaktadır.

Makale kısa bir giriş kısmından sonra, üç bölüm halinde ele alınmaktadır. Birinci bölüm kavramsal çerçeveye ilgilidir. Bu kısımda şehir, şehir coğrafyası, fonksiyon, şehrsel fonksiyon gibi çalışmanın arka planını oluşturan kavramlar ele alınmaktadır. İkinci bölümde, çalışmada uygulanan yöntem, çalışma sırasında karşılaşılan güçlükler veya sınırlılıklar konusunda bilgi verilmektedir. Üçüncü bölümde, çalışma alanı fonksiyonel bakış açısıyla analiz edilmektedir. Çalışma sonuç ve öneriler ile son bulmaktadır. Bu bölümde çalışmanın sorunu kısa bir biçimde tekrar edildikten sonra, elde edilen sonuçlar özetlenmektedir.

Çalışma alanı, Edremit'in Belediye sınırları içerisinde yer alan 15 merkez mahallesini kapsamaktadır. Edremit Şehri, Ege Bölgesi'nde, Edremit Körfezi ile Kaz Dağı arasındaki sahaya yerleşmiş olup 39°35' kuzey paraleli, 27°2' doğu meridyenlerinin üzerindedir.

Batıda Ege Denizi, Ayvacık ve Ezine ilçesi; kuzeyde Bayramiç ve Yenice ilçeleri; doğuda Havran ilçesi; güneyde Burhaniye ilçesi ile çevrilidir (*Şekil 1*).

Şekil 1. Çalışma Alanının Lokasyonu.

1- Kavramsal Çerçeve

Şehirler insanoğlunun en son mekânsal eseridir. Birçok bakımdan onlara benzerler (Aliağaoğlu, 2007: 7). Şehirler insan topluluklarının yaşam süreçlerini tamamladıkları yerleşmelerdir. Birey için konut gereksinimse toplum için şehirde aynıdır (Ergen, 1981: 1). Şehir çevresindeki bölgelerin ürünüdür ve çevresini etkiler. Ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlara cevap verir (Duru-Alkan, 2002). Başka bir tanımlamaya göre şehir, "dar veya geniş bir nüfus bölgesi dâhilinde çeşitli faaliyet ve hizmetleri kendisinde toplamış ve tesir bölgesiyle ekonomik, sosyal ve idari bağlamdan bir bütün oluşturan, onunla birlikte yaşayan ve gelişen, ayrıca onun çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan ve mekânda çevresiyle birlik oluşturan bir yerleşmedir" (Göney, 1984: 13). Yerleşme tarihinde ilk kent olarak kabul edilen Çatalhöyük'ten bugüne kadar şehirler kırsal kesime göre daima daha iyi yaşama koşulları sunan, ticaretin geliştiği ve altyapı olanaklarının daha fazla olduğu çekim merkezleri olmuşlardır (Yiğitbaşıoğlu, 1998: 13-29). Şehir, civar yerleşmelerin ekonomik faaliyetlerini denetleyen, ona göre uzmanlaşan, üretimi gerçekleştiren ve bunun sonucunda toplumsal ve idari yönden de çevresi üzerinde denetimci bir görev üstlenen yerleşme birimidir (Ortaylı, 1979: 194-195).

Coğrafyacılar şehri, onun kuruluşunu ve gelişimini sağlayan coğrafi özellikleri ile insanın mekânla etkileşiminden ortaya çıkan beşeri ve ekonomik faaliyetlerine göre analiz ederek genel bir sonuca ulaşır. Şehir; "Belirlenmiş bir miktarın üzerinde nüfusa sahip, farklı amaç ve statüde bireylerin bir arada yaşamak zorunda olduğu, faal nüfusun büyük kısmının tarım dışı faaliyetlere yöneldiği, dolayısıyla çeşitli fonksiyonların ve farklı görünümünün ortaya çıktığı, farklı kural ve kurumlara sahip, çevresiyle etkileşim halinde ve çevresine çeşitli mal ve hizmetler sunan merkezi yerleşme"dir (Aliağaoğlu, 2004: 12). Bir şehrin coğrafi yönden incelenmesi aslında kültürel peyzajın yorumlanmasıdır. Başka bir ifadeyle mekânın insan tarafından şekillendirilmiş bir ünitesi olan şehrin coğrafi yönden incelenmesi insanın kendi kültürel yapısının incelenmesidir (Uzuneminoğlu, 1992).

Şehirler çok fonksiyonlu yerleşmelerdir. Fonksiyon Türkçe sözlükte "iş, işlev, görev" olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, [TDK], 2011: 886). Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğünde, işlev, "bir nesnenin ya da bir kimsenin gördüğü iş, kendisinden beklenen eylem" olarak tanımlanmaktadır (Türkiye Bilimler Akademisi, [TÜBA], 2011: 68). Coğrafyada kavram ilk kez 1891 yılında Ratzel tarafından kullanılmıştır. Şehir insana benzetilmiş; nasıl her insanın bir mesleği veya görevi varsa, şehirlerin de bir görevi veya var oluş nedeni vardır şeklinde düşünülmüştür (Garnier-Chabot, 1967: 10). Şehirsel fonksiyon "Bir yerleşmenin ortaya çıkışını, gelişmesini ve büyümesini sağlayan faaliyetler" olarak tanımlanmaktadır (Tümertekin 1973'den Aktaran: Doğanay 1983: 38). Başka bir tanıma göre şehrin varlığını ve gelişimini mümkün kılan, hayatiyeti için gerekli kaynakları sağlayan faaliyetlerdir (Tümertekin, 1973: 4-5).

Şehir coğrafyasında farklı akımlar etkili olmuştur. Bunları erken ve modern akımlar şeklinde iki gruba ayırmak mümkündür. Erken yaklaşımlar; morfolojik akım, fonksiyonel akım, kuruluş gelişme akımı ve kültürel-genetik akım şeklinde dört grup halinde incelemek mümkündür (Aliağaoğlu-Uğur, 2012: 8). Pozitivist yaklaşım, davranışsal yaklaşım, hümanistik yaklaşım ve yapısalcı yaklaşım modern

yaklaşımlardır. Ancak ülkemizde daha çok fonksiyonel yaklaşım kullanılarak çalışmalar yapılmıştır. İlk kez 1933 yılında Güney Almanya’da merkezi yerler ile ilgili çalışmasıyla Christaller ve 1943 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde şehirlerin fonksiyonel sınıflandırılmasıyla ilgili çalışmasıyla Harris, fonksiyonel çalışmalara öncülük etmişlerdir. Bu açıdan Türkiye’de Tolun Denker (1970), Tümertekin (1973), ve Doğanay (1983) ön plana çıkmaktadır¹. Fonksiyonel akımın iki yönü vardır. Bunlardan biri şehrin çevresi ile fonksiyonel etkileşimi, diğeri ise şehir içi fonksiyon alanlarının belirlenmesi ve bunların dağılımlarının nedenleriyle birlikte verilmesidir (Tolun Denker, 1976: 6).

2- Veri, Yöntem ve Sınırlılıklar

Türkiye İstatistik Kurumu’ndan Edremit şehrine ait demografik veriler alınmıştır. Balıkesir Kamu Hastaneler Birliği’nden Edremit Devlet Hastanesi’nin poliklinik birimlerine bir yılda gelen (2013) hastaların coğrafi kökeni ile hangi şehirlere sevk edildiklerine dair bilgiler alınmıştır. Sağlık Bakanlığı Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı’ndan (2014) yararlanılmıştır.

Balıkesir Kamu Hastaneleri Birliği Genel Sekreterliği, İlçe Sağlık Müdürlüğü ve Özel Körfez Hastanesi’nden Edremit şehrinde yatak sayısı ve personel durumu ve Edremit’teki diğer sağlık kurumlarının personel sayısı, Edremit Belediyesi imar planı raporlarından şehirdeki sağlık kurumlarının kapladığı alan, alanların oranları elde edilmiştir. Bazen veriler, saha çalışmaları sonucu elde edilmiştir.

Edremit Belediyesinden “Netcad” ortamında alınan plan örnekleri “GIS” ortamına aktarılmıştır. Koordinat bilgisi olmadan üretilen veriler “GIS” ortamında koordinatlı hale getirilmiştir. Şehir coğrafyası çalışmalarında temel harita niteliği taşıyan “Edremit Şehir İçi Arazi Kullanım Haritası” “Netcad” ortamında “GIS” ortamına aktararak elde edilmiştir. CBS (Geographical Information Systems: GIS) kullanılarak oluşturulacak haritalarla yapılan şehir etüdü güçlendirilmiştir.

Çalışmanın veri toplama aşamasında önemli ölçüde zorluklar yaşanmıştır. Şehir belediyesinden alınan plan örneklerinin güncel olmaması bunlardan biridir. Sorun, çalışma alanındaki arazi gezileri ve mevcut imar planının güncelleştirilmesi ile çözülmüştür. Bütün verilerin “Netcad” ortamında saklanması, bunların CBS ortamına aktarılırken problemler yaşanmasına neden olmuştur. Karşılaşılan bir başka güçlük ise, ülkemizde şehir ölçeğinde veri bulma güçlüğüdür. Problem, Türkiye İstatistik Kurumu’na (TÜİK) başvurularak kısmen çözülmüştür.

Edremit tarihi ile ilgili yapılmış çalışmalar sınırlı sayıdadır. Genelde Karesi Sancağı ile ilgili yazılan eserler arasından Edremit’e dair bilgiler bulunmaya çalışılmıştır. Edremit şehrinin doğum ve ölüm oranlarıyla ilgili çok sağlıklı veriler mevcut olmadığı için eldeki bilgiler ışığında yol alınmıştır. 2011 yılından sonra aile hekimliği sistemine

¹ Bu konuda ayrıca bakınız; Tolun Denker (1970), Tümertekin (1973), Tolun Denker (1976), Doğanay (1983), Kitapçioğlu (1993), Yazıcı (1995), Bekdemir (2000), Doğanay (2001), Yıldız (2001), Alaeddinoğlu (2003), Uğur (2003), Aliağaoğlu (2004), Bekdemir ve Kadioğlu (2004), Boyraz (2004), Gülyazı (2004), Şahinalp (2005), Alaeddinoğlu vd. (2007), Şahinalp vd. (2009), Tuncer ve Tapur (2012), Temurçin ve Aldırmaz (2013).

geçildikten sonra ikametgâh yerine göre, doğum ve ölüm olayları kayıt altına alınmıştır. Dolayısıyla Burhaniye’de oturan biri, Edremit’teki aile hekimine başvurup muayene olabilmektedir. Bu da istatistikî verilerin farklı bir usulle kayıt altına alınmasına neden olmuştur. Bu nedenle mahalle bazında sağlık verilerine ulaşılamamıştır.

Bu çalışma bir alan araştırması niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada coğrafyacılar için en önemli yöntemlerden biri olan gezi-gözlem yöntemi sıkça kullanılmıştır. Bu yolla çalışılacak alanın havası, kokusu, dokusu hakkında bilgiler elde edilmiştir. Gözlemler sonucunda çekilen fotoğraflarla da çalışma güçlü kılınmıştır. Bunlara ek olarak resmi kurumlardan alınıp sınıflandırılan veriler ile cümlelerle ifade edilen, bilgiler sebep-sonuç ilişkisi içerisinde, grafiklere, şablonlara ve dağılım haritalarına dönüştürülmüştür. Şehirdeki kurum amirleri ve şehri iyi tanıyan kişilerle “Görüşme Yöntemi” de sıkça kullanılmıştır.

3- Edremit Şehrinde Sağlık Fonksiyonu

Sosyo-ekonomik gelişmişliğin niteliğini açıklayan göstergelerin başında sağlık göstergeleri gelmektedir. Sağlık hizmetleri illerde kamu hastaneler birliği, halk sağlığı birimi ve il sağlık müdürlükleri bünyesinde toplanmıştır. Kamu hastaneler birliği ilçe düzeyinde devlet hastaneleri; halk sağlığı birimi, birinci basamak ana sağlık merkezleri ve il sağlık müdürlüğü ise ilçe sağlık müdürlüğü şeklinde temsil edilmektedir.

Nüfusu 30.000-50.000 arasında olan yerlerde sağlık merkezleri; 50.000’den fazla olan yerlerde ise hastaneler kurulmaktadır (Balıkesir İli Çevre Durum Raporu, [BİÇDR], 2000: 212). 2014 yılı itibarıyla Edremit’in nüfusu 140.161 kadardır. Dolayısıyla Edremit’te sağlık hizmetleri ana sağlık merkezleri (ASM) ve hastaneler ölçeğinde verilmektedir.

Cumhuriyet kurulmadan önce de şehirde sağlık kurumlarının mevcut olduğu görülmektedir. Hastane yapımı konusunda ilk teşebbüs 1856 yılında olmuştur. Edremit’te ilk hastanenin yeri Rumların yoğun bulunduğu Camivasat Mahallesi’nin Gazi Caddesi üzerinde, şimdiki astsubay lojmanlarının olduğu yerdir. 1887 yılında Edremit’te beş hekimle üç eczanenin olduğu yazılmaktadır. Mevcut doktorlar Rum ya da Ermeni’dir, Türk doktor yoktur. 1908 yılında Edremit’e ilk Türk doktorlar getirilmiştir (Atamer, 1990: 11).

1922 yılında Edremit’te Türk Askeri Hastanesi kurulmuştur. Edremit’te Sıtma ile Mücadele Teşkilatı ilk defa Bursa’ya bağlı olarak 1935 yılında kuruldu. Çayıçi Caddesi’nde Sıtma Savaş Dispanseri açıldı. Etki alanı Edremit, Burhaniye, Havran idi (Atamer, 1990: 32). 1939 yılında Edremit’te 4 doktor, 3 eczacı, 2 dişçi, 1 baytar, 2 sağlık memuru, 2 sıtma mücadele memuru, 5 ebe, 3 hemşire, 4 sağlık koruyucusu ve 3 diplomalı sünnetçi sağlık hizmeti vermektedir (Yetkin, 1939: 90). 1948 yılında Edremit Verem Hastanesi kurulmuştur (Atamer, 1990: 11).

1950’li yıllar Türkiye’de şehirleşmenin başladığı ve nüfusun arttığı yıllardır. Aynı süreci yaşayan Edremit’te de nüfusun artmasıyla yetersiz gelen mevcut sağlık hizmetleri nedeniyle 1953 yılında devlet hastanesi açılmıştır.

1970’de şehirde İşçi Sigortaları Hastanesi 50 yatak kapasite ile hizmet vermeye başlamıştır (Atamer, 1990: 22).

1990 yılında Edremit’te 64 hekim, 15 diş hekimi, 25 eczane ve 1 veteriner Edremitlilere hizmet vermiştir. Çanakkale Dispanseri, Gelibolu, Ezine, Ayvalık, Burhaniye Sağlık İstasyonları ile Gökçeada, Ayvacık, Havran anlaşmalı hekimlerin baktıkları hastalarla, diğer yerleşim bölümlerinde sağlık ocaklarında muayene edilen sigortalı işçilerin yataklı tedavileri Edremit Sosyal Sigortalar Hastanesi’nde yapılmıştır. Hastanede 1 eczane, 2 eczacı, 24 hemşire, ebe, sağlık teknisyeni, 84 memur ile toplam 137 kişi görev yapmıştır (Atamer, 1990).

1999 yılı itibariyle Edremit şehrinde yataklı hastane olarak Edremit Devlet Hastanesi, SSK Hastanesi, Askeri Hastane ve Özel Körfez Hastanesi gibi sağlık kuruluşları bulunmaktadır. Bu sağlık kuruluşları 315 yatak, 125 doktor, 160 ebe-hemşire ve 197 diğer personelle hizmet vermektedir. Yatak sayısı bazında Edremit Devlet Hastanesi (120 adet) önde iken bunu Askeri Hastane (100 adet) takip etmektedir. Doktor, hemşire ve diğer personeller açısından da şehrin en kapsamlı sağlık kuruluşunun Edremit Devlet Hastanesi olduğu görülmektedir (*Tablo 1*).

Tablo 1- Edremit Şehrinde Yataklı Sağlık Kurumlarının Yatak Sayısı ve Personel Durumu (1999).

Kurum Adı	Yatak S.	Doktor –Diş Hekimi S.	Ebe-Hemşire Sağlık M. S.	Diğer Personel S.
Devlet Hastanesi	120	53	88	61
Özel Körfez Hastanesi	20	2	6	24
S.S.K Hastanesi	75	21	42	75
Askeri Hastane	100	15	24	37
Toplam	315	125	160	197

Özdemir’den Edremit Grup Sağlık Başkanlığı’nın 1999 yılına ait verilerinden (2001: 478) derlenmiştir.

2000 yılında Edremit’te 100 yataklı (Balıkesir İl Çevre Durum Raporu, 2000: 213) olan Edremit Devlet Hastanesi, 2009 yılında SSK Hastanesi ile birleşip ana bina ve ek bina olarak toplam 202 yataklı bir hastaneye dönüşmüştür. Ek bina ana binaya 3 km uzaklıktadır.

2014 yılında Edremit’te I. basamak sağlık kuruluşlarına bakıldığında kadro sayısı 280, poliklinik sayısı 22, muayene sayısı 713.924’tir. Şehirde hizmet veren üç ambulans bulunmaktadır (*Tablo 2*).

Tablo 2- Edremit Şehri I. Basamak Sağlık Kuruluşlarının İstatistikleri (2014).

Kapasiteler	Devlet Hastanesi	Özel Körfez Hastanesi	Toplam
Kadro Sayısı	202	78	280
Fiili Yatak Sayısı	202	78	280
Poliklinik Sayısı	10	11	22
Muayene Sayısı	578.923	135.001	713.924
Ambulans	2	1	3

Kaynak: Edremit İlçe Sağlık Müdürlüğü, 2015.

2014 tarihinde Edremit şehrindeki 2 hastanede toplam 280 yatak, 118 doktor, 286 ebe-hemşire-sağlık memuru ve 163 diğer personel hizmet vermektedir. Edremit Devlet Hastanesi şehrin hasta yükünü taşıyan kuruluştur (*Tablo 3*). Özel Edremit Körfez Hastanesi, Körfez Bölgesi'nin tek özel hastanesidir. Ayrıca 1922 tarihinde kurulan Edremit Askeri Hastanesi'nde 6 doktor hizmet vermektedir. Yatak sayısı ise 30 adettir.

Tablo 3- Edremit Şehrinde Yataklı Sağlık Kurumlarının Yatak Sayısı ve Personel Durumu (2014).

Kurum Adı	Kuruluş Tarihi	Yatak Sayısı	Doktor Sayısı	Ebe-Hemşire Sağlık M. Sayısı	Diğer Personel Sayısı
Devlet Hastanesi	1953	202	76	243	128
Özel Körfez H.	2010	78	42	43	35
Toplam		280	118	286	163

Kaynak: İlçe Sağlık Müdürlüğü ve Özel Körfez Hastanesi, 2015.

Sağlık Ocakları, 5.000-10.000 (Ortalama 7.000) kişilik toplumun yaşadığı coğrafi bölgelerin sağlık hizmetlerinin, halk sağlığı bilim ışığı altında yürütüldüğü tıbbi ve sosyal kurumlardır (BİÇDR, 2003: 200). Sağlık ocaklarının etki alanı şehrin nüfusuyla sınırlıdır.

Edremit şehrindeki sağlık hizmetleri yataklı sağlık kurumları yanında 4'ü Edremit merkezde olmak üzere toplam 12 aile sağlık merkezi, 1 ağız ve diş sağlık merkezi, 1verem savaş dispanseri, 1 ana sağlığı eğitim ve aile planlaması uygulama merkezi, 1 özel diyaliz merkezi, 1 özel biyokimya laboratuvarı ve 1 özel ağız ve diş sağlığı polikliniği bulunmaktadır. Bu kurumlarda toplam; 39 doktor, 30 ebe-hemşire-sağlık memuru ve 23 diğer personel çalışmaktadır (*Tablo 4*).

Tablo 4- Edremit Şehrinde Yataksız Sağlık Kurumları ve Personel Durumu (2014).

Kurum Adı	Doktor	Ebe-Hemşire	D. Personel	Toplam
01 Nolu Aile Sağlığı Merkezi	5	5	0	10
02 Nolu Muzaffer Akpınar Asm	5	5	0	10
03 Nolu Aile Sağlığı Merkezi	5	3	2	8
12 Nolu Aile Sağlığı Merkezi	1	1	0	2
Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezi Sağlığı ve A	0	5	0	5
Verem Savaş Dispanseri	2	0	2	4
Ali Fahri Akıllıoğlu Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	19	11	17	47
Özel Edremit Ağız ve Diş Sağlığı Polikliniği	2	-	2	4
Toplam	39	30	23	90

Kaynak: İlçe Sağlık Müdürlüğü, 2015.

Edremit diş hekimi sayısı bakımından önemli yerleşmedir. Nitekim Balıkesir ilinde diş hekimi sayısı açısından merkezden sonra (62) Edremit ikinci sırada (16) gelmektedir. Bunu Bandırma (14) ve Burhaniye (6) takip etmektedir (*Tablo 5*). Bu durum şehrin ağız sağlığına verdiği önemi gösterir. Bu durum daha çok gelir seviyesinin yüksekliği ile ilgilidir (*Tablo 5*). Turizmin gelişmiş olduğu bir yerleşmede eğitim ve gelir seviyesinin

yüksek olmasına şaşılmamalıdır. Nitekim turizm refahın başka bir alanda tüketilmesi olayıdır. Şehir poliklinik sayısının yüksekliği ile de (yaklaşık 103 bin) dikkat çekmektedir.

Tablo 5. Balıkesir İlinde İlçelere Göre Diş Hekimi, Hasta ve Poliklinik Sayısı (2014).

Kurum Adı	Diş Hekimi S.	Hasta S.	Poliklinik S.
Balıkesir Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	62	176839	242702
Bandırma Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	14	61077	94236
Edremit Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	16	71806	103708
Burhaniye Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	6	20946	32428
Ayvalık Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	4	13330	19337
Gönen Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	5	19168	23908
Dursunbey Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	5	8139	10207
Susurluk Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	3	9846	17477
Bigadiç Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	4	14630	20383
İvrindi Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	3	14144	16458
Sındırgı Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	2	8150	11125
Erdek Neyyire Sıtkı Ağız ve Diş Sağlığı M.	3	10783	15384
Manyas Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	1	5287	7981
Havran İlçe Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	2	9090	11997
Savaştepe İlçe Devlet H.	2	5180	6770
Toplam	132	448415	634089

Kaynak: Balıkesir Kamu Hastaneleri Birliği Genel Sekreterliği, 2015.

Edremit hastane yatak kapasitesi ve doktor sayısı açısından il merkezi ve Bandırma'dan sonra üçüncü sırada gelmektedir. Ancak Edremit, Körfez Bölgesi'nde yatak kapasitesi en fazla (202 adet) olan yerleşmedir. Ona en yakın sayıya sahip Burhaniye bile Edremit'in yaklaşık yarısı kadar (102 adet) yatak kapasitesine sahiptir. Doktor sayısı ölçeğinde bakıldığında Körfez Bölgesi'nde bulunan Ayvalık, Burhaniye, Gömeç ve Havrandaki doktor sayıları toplandığında ancak Edremit'teki toplam doktor sayısına (80) denk gelmektedir (*Tablo 6*). Yine tablodan Balıkesir il merkez dışında en fazla ameliyatın Edremit Devlet Hastanesi'nde yapıldığı görülmektedir. Bu durum Edremit'in Körfez Bölgesi için önemini ortaya koymaktadır (*Tablo 6*). Dolayısıyla sağlık donanım üstünlüğü nedeni ile de Edremit, Körfez Bölgesi'ni etki alanı içine almıştır

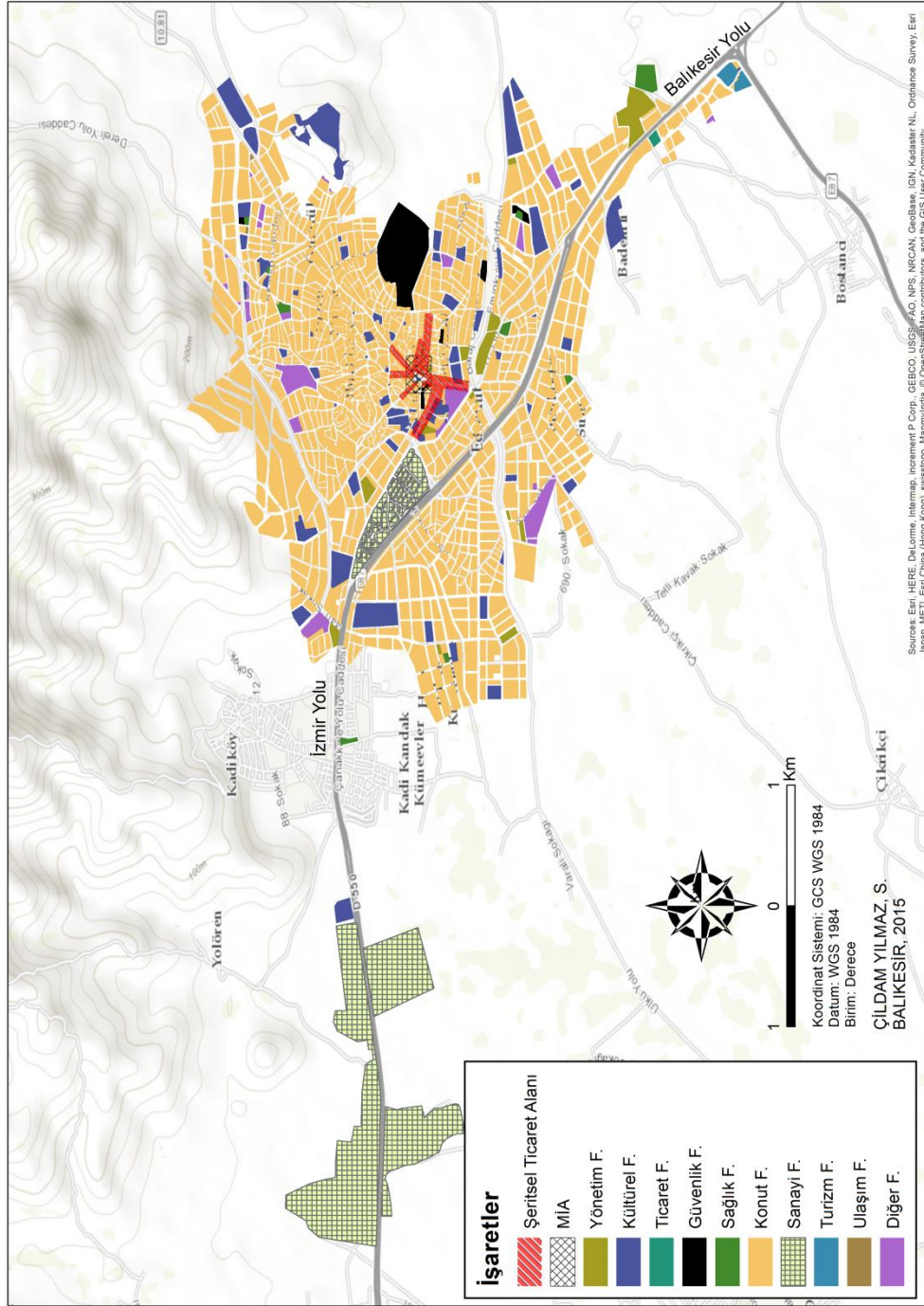
Tablo 6. Balıkesir İlinde İlçelere Göre Yatak Sayısı, Muayene ve Hekim Sayısı (2014).

Yoğun Bakım Yatağı	Ort. Kalış G.	Doğum S.	Ameliyat S.	Yatan Hasta S.		Acil M.S	Muayene S.	Doktor S.		Yatak S.	Kurum Adı
				Çocu	Erişkin			Tabip	Uzman		
30	15	36	4.Haz	4.164	11.747	34.739	248.917	13	131	510	B.Atatürk H.
-	-	63	6.Haz	-	14.390	30.857	187.353	20	130	510	B.Devlet H.
10	80	41	7.Oca	-	-	6.519	26.328	1	15	161	B. Göğüs Hast.
10	-	35	4.Ağu	1275	6227	20.348	147.567	14	67	350	Bandırma
4	-	16	3.Nis	1360	7359	16.956	145.492	15	65	202	Edremit Devlet
4	-	12	4.Oca	305	759	6.835	83.928	8	23	115	Burhaniye
-	-	4	4.Oca	631	1179	4.465	76.505	11	27	102	Ayvalık Devlet
4	-	8	4.Oca	420	1379	6.186	71.824	10	26	97	Gönen Devlet
-	-	6	5.Şub	14	103	1.630	34.167	4	7	50	Dursunbey
4	-	8	3.Ağu	-	174	1.748	100.251	4	9	40	Susurluk Devlet
-	-	4	4.Mar	-	356	1.451	70.957	3	11	34	Bigadiç Devlet
-	-	-	7.Şub	-	27	1.574	29.014	2	3	36	İvrindi Devlet
-	-	-	3.Eyl	1	94	1.496	50.764	5	3	36	Sındırgı Devlet
-	-	-	2.Mar	116	177	4.209	48.552	4	5	35	Erdek Devlet H.
-	-	-	3.Oca	1	4	696	29.568	2	2	25	Manyas Devlet
-	-	-	4.Oca	-	1	1.017	34.981	7	5	25	Havran Devlet
-	-	-	11.Mar	-	-	587	46.525	2	3	25	Savaştepe
52	15	198	4.Tem	8287	43.975	141313	1432693	125	532	2353	Toplam

Kaynak: Balıkesir Kamu Hastaneler Birliği, 2015.

Özel muayenelerin hastanelerin yükünü azaltması açısından önemleri büyüktür. Edremit'te 12 tane özel muayene mevcuttur. Bunlar daha çok şehir merkezinde MİA sınırları içinde ve Azerbaycan Bulvarı üzerinde toplanmışlardır. Yer seçimlerinde erişilebilirliğin temel faktör olduğu görülmektedir.

Edremit şehrinde sağlık fonksiyonu için ayrılmış belirli bir saha yoktur. Edremit'te sağlık hizmetleri dağınık olarak yer seçmişlerdir (*Şekil 2*). Şehirdeki yataklı sağlık kurumlarının dağılışına bakıldığında Özel Edremit Körfez Hastanesi Akçay yolu üzerinde bulunmaktadır. Balıkesir-Edremit Karayolu üzerinde Edremit Devlet Hastanesi yer almaktadır (*Foto 1a,b,c*). Devlet hastanesinin ek binası ise İstasyon Caddesi üzerindedir. Edremit Askeri Hastanesi'nin ise Turhanbey Mahallesi'nde olduğu görülmektedir. Hastanelerin karayolu güzergâhları üzerinde olması hasta nakli, erişilebilirlik vb. faktörler nedeniyle önemlidir. Ali Fahri Akıllıoğlu Ağız ve Diş Sağlığı Hastanesi şehrin kuzeyinde (*Şekil 2*) Dereboyu Caddesi üzerinde yer almaktadır.

Şekil 2. Edremit'te Şehirsal Fonksiyon Alanları.

1a.

1b.

1c.

Fotoğraf 1a,b,c: Balıkesir-Edremit Karayolu üzerinde bulunan Edremit Devlet Hastanesi'nden görünümler.

Şehirde daha küçük kapsamlı sağlık kuruluşları da vardır. Bunlardan Edremit şehrindeki aile sağlığı merkezleri farklı mahallelerde bulunmaktadır. 01 No'lu Aile Sağlığı Merkezi Tuzcumurat; 02 No'lu Muzaffer Akpınar Aile Sağlığı Merkezi Camivasat; 03 No'lu Ayşe Akpınar Aile Sağlığı Merkezi Hekimzade; 12 No'lu Aile Sağlığı Merkezi, Hamidiye mahallelerinde hizmet vermektedirler.

Sağlık sektörünün önemli bir bölümünü oluşturan eczaneler topluma sağlık hizmeti veren ticari işletmeler arasındadır. Eczanelerin coğrafi dağılımını etkileyen çok sayıda faktör vardır. Bunları; hastane yatak sayısı, nüfus miktarı, doktor sayısı, gelir seviyesi veya satın alma gücü ve erişe bilirlilik şeklinde sıralama mümkündür. Çalışma alanında eczanelerin dağılımında daha çok erişe bilirlilik ve hastanelere yakınlık temel belirleyicilerdir (Aliağaoğlu-Uğur, 2013: 197). Edremit'te 30 eczane bulunmaktadır. Bunların çoğunluğu Kurşunlu, Hürriyet, Zübeyde Hanım, Gazi caddeleri ile Menderes Bulvarı üzerinde yer seçmişlerdir. Eczanelerin dağılımında MİA'ya ve hastanelere yakınlık temel faktör olmuştur.

Edremit şehrinde bulunan Edremit Devlet Hastanesi geniş bir kitleye hizmet vermektedir. Uzman başına düşen poliklinik sayısının çokluğu (41,5) bunu göstermektedir. Özel Körfez hastanesinde bu değer yaklaşık 12 kadardır (Tablo 7). Nitekim uzman hekimlerin iki günü poliklinik, diğer günleri vizite, ameliyat vs. ile geçirdikleri düşünülürse bu sayısının daha yüksek olacağı anlaşılabacaktır. İlk bakışta turizmin gelişmiş olduğu bir alanda özel poliklinik sayısının daha fazla olması beklenirdi. Ancak şehrin alt bölge merkezi oluşu, yani etki sahasına da hizmet etmesi bu durumu etkilemiş olmalıdır.

Tablo 7. Edremit Şehrinde Yataklı Tedavi Kurumlarında Doktor Başına Düşen Hasta Sayısının Dağılımı (2014).

Hastane	Uzman Sayısı	Pratisyen Sayısı	Yıllık Poliklinik Sayısı	Uzman Hekim Başına Düşen Günlük Poliklinik Sayısı
Devlet Hastanesi	63	13	690.835	41.5
Özel Körfez H.	35	7	121.908	11.89

Kaynak: Sağlık Bakanlığı Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı (2014)'den ve Özel Körfez Hastanesinin verilerinden derlenmiştir.

Edremit'in sağlık hizmetlerini yakın çevresiyle kıyaslandığında; ülkemizde hekim başına ortalama 525,6 nüfus düşerken, il genelinde bu değer 760,2 kişi kadardır. Edremit'te ise doktor başına düşen nüfus miktarı 1130'dur. Bu durum turizm şehirleşmesine bağlı yaz nüfusunun artışı ile ilgili olmalıdır. Çanakkale'nin sağlık hizmetleri bakımından (340 kişi) daha iyi durumda olduğu görülmektedir (Tablo 8).

Sağlık hizmetlerinde kaliteyi ölçen faktörlerden biri de uzman hekim başına düşen yatan hasta sayısıdır. 2014 yılı itibariyle Balıkesir'de uzman hekim başına düşen yatan hasta sayısı 850'dir (Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2014: 163). İl geneli için uzman hekim başına düşen yatan hasta sayısı 193 olarak bulunmuştur. Edremit'te ise bu değer 160'dir. Türkiye için hekim başına düşen hasta sayısının 947 kişi olması, Edremit şehrinin bu yönüyle olumlu bir

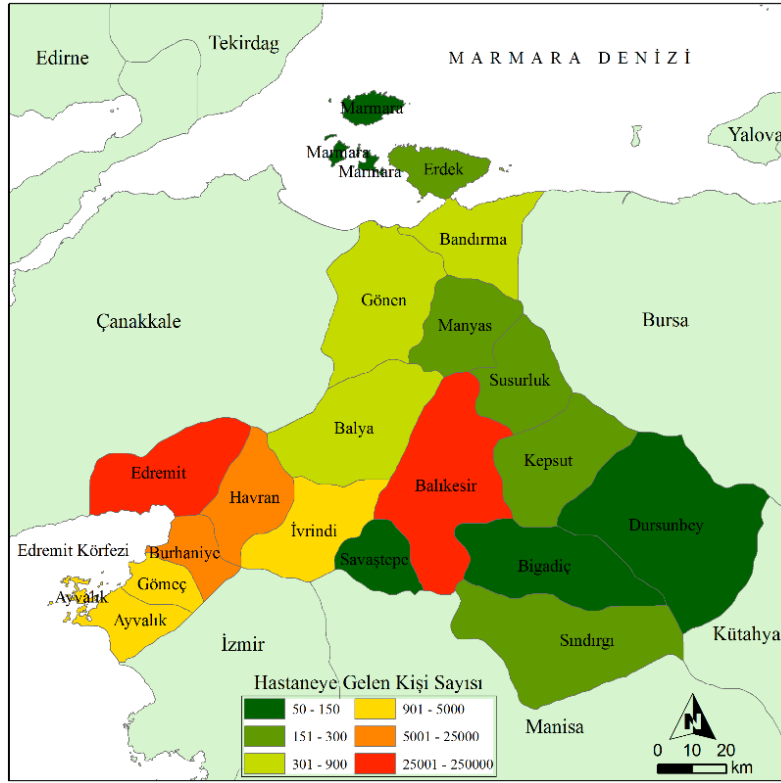
özelliğe sahip olduğunu gösterir. Fakat TR22 bölgesi içinde yer alan komşu Çanakkale'ye göre rakam iç açıcı değildir (*Tablo 8*).

Tablo 8. Edremit ve Çevresindeki İllerde Hekim Başına Düşen Nüfus Miktarı.

	Doktor Sayısı	Toplam Nüfus	Doktor Başına Düşen Nüfus Miktarı	Uzman Hekim Başına Düşen Yatan Hasta Sayısı
Türkiye	135.616	71.286.182	525.6	947
Balıkesir	1.564	1.189.057	760.2	193
Edremit	124	140.161	1130	160
Çanakkale	873	297.086	340	136

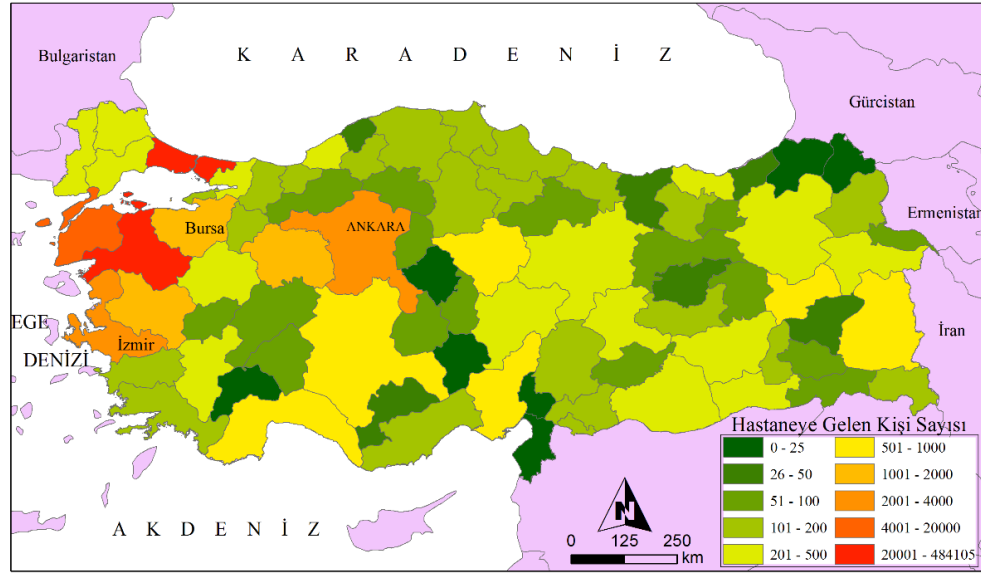
Kaynak: Sağlık İstatistikleri Yıllığı (2014: 135-164) verilerinden ve Edremit İlçe Sağlık Müdürlüğü'nden alınan verilerden derlenmiştir.

Edremit şehrinde hastanelere giriş yapan hastaların coğrafi kökeninde farklılaşma daha çok turizmin gelişmiş olmasıyla ilgilidir. Konu ilçe ve ülke bazında ele alınabilir. Balıkesir iline dâhil ilçeler (*Şekil 3*) dikkate alındığında yapılan poliklinik sayısında öncelikle Edremit şehrinin ön plana çıkması beklenir (277.264 kişi). İkinci sırada Balıkesir şehri (196.965 kişi) gelmektedir. İl merkezinden ilçeye olan bu akışın nedeni, nüfusun fazlalığı ve gelir seviyesinin yüksek oluşudur. Yaz aylarını Edremit'te geçirmek Balıkesirliler için gelenek halini almıştır. Diğer ilçeler arasında Havran (24.611 kişi) ve Burhaniye (20.614 kişi) ön plana çıkmaktadır. Bu durum mesafenin bozucu etkisi veya coğrafi yakınlıkla ilgilidir. Şehir yakın çevresinden, başka ilçe merkezlerinden nüfusu da çekmektedir. Nitekim Yenice (5.978 kişi), Ayvacık (4.794 kişi), Çanakkale ilinin ilçeleridir. Ayvalık (4.323 kişi), Gömeç (2.905 kişi) ve İvrindi (2.319 kişi) iki binden fazla poliklinik hizmeti verilen yerleşmelerdir. Bu durum araya giren fırsatlar yani Ayvalık'ta da turizmin gelişmiş olması ile ilgili olduğu kadar nüfusun azlığı ile de ilgilidir. Diğer yerleşmelerden bin kişinin altında poliklinik hizmeti verilmiştir. En az poliklinik sayısı Marmara ilçesindedir (47 kişi). Bu durum, araya giren fırsatlar ve coğrafi uzaklık nedeniyle mekânsal etkileşimin azalmasının bir sonucudur. Nüfus miktarı, gelir seviyesinin düşüklüğü diğer nedenler olarak sıralanabilir.

Şekil 3. Edremit'te Hastanelere Giriş Yapan Hasta Sayısının İlçelere Göre Coğrafi Dağılışı (2014).

Edremit'te hastaneye giriş yapan hasta sayısında veya poliklinik sayısında Türkiye ölçeğinde de farklılaşma görülmektedir. Şehir bütün Türkiye'ye hizmet vermektedir (Şekil 4). Ancak ülkenin batısında ve nüfus miktarı bakımından önemli illerin poliklinik sayısı bakımından önemli olduğu görülmektedir. Nitekim poliklinik sayısı itibarıyla Balıkesir ili başta gelmektedir. Balıkesir dikkate alınmazsa Türkiye'nin önemli metropollerinin poliklinik sayısı itibarıyla ön plana çıktığı görülmektedir. Nitekim poliklinik sayısı en fazla olan il İstanbul'dur (21 330 kişi). Çanakkale (12.045 kişi), İzmir (3853 kişi), Ankara (2645 kişi), Bursa (1428 kişi), Eskişehir (1101 kişi) ve Manisa (1010 kişi) binin üzerinde poliklinik yapılan illerdir. Yukarıda açıklanan durum nüfusun büyüklüğü, geliri ve mekânsal yakınlık nedeniyle ortaya çıkmaktadır. En az poliklinik sayısı Ardahan ve Osmaniye illerine aittir. Genel olarak ülkenin doğusundan gelen hastaların miktarı azdır. Bu durum ekonomik az gelişmişlik, uzaklık, nüfusun azlığı ve araya giren fırsatlarla ilgilidir. Kuşkusuz bazı istisnalar da yok değildir. Nitekim Van ili bine yaklaşan (992 kişi) hasta girişine sahiptir. Bu durum Van ilinde yaşanan deprem sonrasında çok sayıda kişinin Edremit'e göç etmesiyle ilgili olsa gerektir. Nitekim tüm ülkeden hasta girişinin yapılmasında şehrin yerleşmeye uygun olan coğrafi koşullarının da payı vardır. Ülkede doğudan batıya olan göç, hastaneye giriş yapan hasta sayısına da yansımıştır. Nitekim Ağrı ve Muş illerinden de şehre yerleşen çok sayıda insan vardır.

Şekil 4. Edremit'te Hastanelere Giriş Yapan Hasta Sayısının Coğrafi Dağılışı (2014).

Edremit'ten daha çok İzmir'e (1.391 kişi) hasta sevkinin yapıldığı görülmektedir. İkinci sırada Balıkesir (1.031 kişi) gelmektedir (Tablo 9). Bu durum Edremit'in İzmir Sağlık Üst Bölgesi'nin etki alanında olduğunu göstermektedir.

Sevk zincirine göre hastaların Balıkesir Üniversite Hastanesine gönderilmesi gereklidir. Fakat kapasite ve donanım yetersizliğinden dolayı İzmir'e sevkler yapılmaktadır. Bu durumun düzeltilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir.

Tablo 9: Edremit Şehriden Başka Yerleşmelere Yapılan Hasta Sevkinin Dağılışı.

Sevk Edilen Şehir	Sevk Edilen Hasta S.	Sevk Edilen Şehir	Sevk Edilen Hasta S.
İzmir	1391	Bornova	4
Balıkesir	1281	Etimesgut-Yenimahalle	6
Edremit	109	Şişli	2
Manisa	93	Fatih	2
Çanakkale	31	Orhangazi	2
Bursa	29	Çankaya	1
Ankara	26	Bandırma	1
İstanbul	18	Kocaeli	1
Burhaniye	18	Kadıköy	1
Karşıyaka	6	Ayvalık	1
Üsküdar	5	Edirne	1
Bakırköy	5		

Kaynak: Kamu Hastaneler Birliği, 2014.

“Sağlıkta Dönüşüm Projesi” kapsamında evde sağlık hizmetleri ilçe devlet hastanelerinde ve hastanesi olmayan ilçelerin toplum sağlığı merkezlerinde “Mobil Evde Sağlık Hizmeti Birimleri” tarafından verilmektedir. 2011 yılında Edremit Devlet Hastanesi’nin “Evde Sağlık Hizmetleri Birimi” Türkiye çapında 4., Balıkesir çapında 1. seçilmiştir. Bu alanın şehirde yaşlı nüfusun çokluğu ile açıklanabilir. Nitekim kronik rahatsızlıkların çokluğu da yaşlı nüfusla ilgilidir.

Şehirdeki hastaneler daha çok merkeze ve kendisine komşu ilçelere hizmet vermektedir. Kalkım, Yenice, Hamdibey, Küçükkuyu, Ayvalık, Gömeç, Burhaniye ve Havran’dan Edremit’e hasta gelmektedir. Balıkesir’in kışlık nüfus açısından ikinci büyük ilçesi olan Edremit turizm bölgesi olmasından dolayı yazın nüfusu 1 milyona yaklaşmaktadır. Bu dönemde Edremit’te sağlık sistemi çökme noktasına gelmektedir. Özellikle hasta nakil ve ulaşımında zorluklar yaşanmaktadır.

TR22 Bölgesi’nde daimi ikametgâha göre ölüm nedenleri incelendiğinde Balıkesir ve Çanakkale illerinde meydana gelen ölümlerin çoğunlukla solunum sistemi hastalıkları, kötü huylu tümörler ve dolaşım sistemi hastalıklarından kaynaklandığı görülmektedir (TÜİK, 2015). Edremit’te de mevcut olan bu rahatsızlıkların azaltılması için şehirde solunum sistemi hastalıklarında uzmanlaşmış bir hastanenin açılması oldukça önemlidir. Ayrıca bu durum bölgenin sağlık turizmi potansiyelini olumlu yönde etkileyecektir.

Edremit Körfezi Bölgesi’nde faaliyet gösteren bir adet ecza deposu vardır. Eczaneler ihtiyaçların çoğunu bu depodan sağlamaktadır. Bu depodan karşılayamadıkları ilaçlar İzmir, Bursa ve Balıkesir’den karşılanmaktadır. Diğer illerden ilaçların getirtilmesinin zaman alması, bazı ilaçların buralarda olmaması nedeniyle İstanbul gibi daha uzak illerden getirtilmesi sorunlara sebep olmaktadır.

Edremit şehrinde sağlık alanındaki sorunlara çözüm bulmak için bir dizi çalışmalar yürütülmektedir. Nitekim Kanser Tarama Biriminin kurulması, Göz ve Göğüs Hastalıkları Hastanesi’nin açılması için girişimlerde bulunulmuştur. İlçe, Körfez Bölgesi’nin merkezidir. O zaman burada bir bölge hastanesinin kurulması çok yerinde bir karar olacaktır. Edremit Devlet Hastanesi şehrin yükünü taşımakta çok zorlandığı için Akçay yolu üzerinde yeni yapılacak bir binayla bazı birimlerin oraya taşınması ile hastanenin yatak, personel ve malzeme açısından zenginleştirilerek sağlık hizmetleri altyapısının iyileştirilmesi gündemdedir.

Edremit ilçesinde artan enfeksiyon hastalıkları ve deniz suyunun temizliği arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Nitekim yaz aylarında bu tür vakalar artmaktadır. Daha çok yaz aylarında gastroenferit (ishal, kusma, bulantı) rahatsızlıkları görülmektedir.

Edremit’te yaz nüfusu ile kış nüfusu arasında muazzam bir fark vardır. Sadece sağlık alanında değil, her alanda bu farkın göz önüne alınarak hesaplamaların yapılması sorunların aza indirilmesi bakımından önemlidir.

Sonuç ve Öneriler

Şehirler merkezi yerleşmelerdir. Bu durum başka şekilde açıklanırsa şehirlerde çok sayıda merkezi fonksiyonun bulunduğu söylenebilir. Şehir coğrafyası çalışmalarından biri de fonksiyonel yaklaşımdır. Şehrin varlık nedeni olarak tanımlanabilecek fonksiyonlar çoğu zaman birbirlerini etkilerler. Edremit şehrinde de böyle bir durum yaşanmıştır. Sağlık fonksiyonu turizm faaliyetlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Sonuç olarak bu etkinin mekâna yansımaları ve sonuçları aşağıda görülmektedir.

Edremit şehrinin gelişimi zaman içerisinde etki bölgesinin de artmasını sağlamıştır. Etki sahası gelişen şehir bölgenin önemli bir yerleşmesi haline gelmiştir. Edremit şehrinde bulunan Edremit Devlet Hastanesi geniş bir kitleye hizmet vermektedir. Uzman başına düşen poliklinik sayısının çokluğu bunu göstermektedir. Edremit şehrinde hastanelere giriş yapan hastaların nüfusa kayıtlı oldukları yerleşmeler ve sevk durumları şehrin sağlık hizmetleri etki sahası hakkında bilgi vermektedir. Edremit'teki hastanelere başvuran hastaların çoğunlukla Edremit nüfusuna kayıtlı olduğu görülmektedir. Bunu Balıkesir izlemektedir. Bu durum mesafenin bozucu etkisiyle açıklanabileceği gibi, Balıkesirlilerin yaz aylarında Edremit'teki ikinci konutlarını kullanmalarıyla da ilgisi vardır. İstanbul ve Ankara kökenli nüfusun fazla olması da Edremit'in bir turizm merkezi olmasından kaynaklanmaktadır.

Ülkenin doğusundan Malazgirt, Muş, Kars, Patnos, nüfusuna kayıtlı kişilerin burada hastaneye giriş yapmaları Edremit'in göç alan bir şehir olduğunu göstermektedir. Edremit'ten daha çok İzmir'e hasta sevkinin yapıldığı görülmektedir. Bu durum Edremit'in İzmir Sağlık Üst Bölgesi'nin etki alanında olduğunu göstermektedir.

Edremit turizm bölgesi olduğu için yazın nüfusu 2-3 misli artmaktadır. Bu dönemde Edremit'te sağlık sistemi çökme noktasına gelmektedir. Özellikle hasta nakil ve ulaşımda zorluklar yaşanmaktadır. Edremit bir tatil yörenesi olduğu için emekli ve yaşlı nüfusun bölgede yerleşmiş olmasından dolayı kronik rahatsızlıklarına sıkça rastlanmaktadır. Edremit Körfezi'nde solunum sistemi hastalıklarında uzmanlaşmış bir hastanenin açılması bir yandan sağlık sorununa çözüm üretirken, bir yandan da bölgenin sağlık turizmi potansiyelini olumlu yönde etkileyecektir.

İlçe, Körfez Bölgesi'nin merkezidir. O zaman burada bir bölge hastanesinin kurulması çok yerinde bir karar olacaktır. Edremit Devlet Hastanesi şehrin yükünü taşımakta çok zorlandığı için Akçay yolu üzerinde yeni yapılacak bir binayla bazı birimlerin oraya taşınması ile hastanenin yatak, personel ve malzeme açısından zenginleştirilerek sağlık hizmetleri altyapısının iyileştirilmesi gündemdedir. Edremit'te özellikle yaz aylarında gastroenterit (ishal, kusma, bulantı) rahatsızlıkları görülmektedir. Bunda deniz suyunun temiz olmamasının etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu durumda 15 günde bir alınması gereken su numuneleri haftada bir veya günlük alınmalıdır. Aynı zamanda sular daha sık klorlanmalıdır.

Şehirdeki sağlık hizmetlerinin kapasite açısında yeterli olması buranın bir sağlık merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Edremit şehri Ayvalık, Gömeç, Havran, Altınoluk, Akçay'ı içine alan bir sağlık fonksiyonuna sahiptir. Şehirdeki hastaneler daha çok

merkeze ve kendisine komşu ilçelere hizmet vermektedir. Kalkım, Yenice, Hamdibey, Küçükkuyu, Ayvalık, Gömeç, Burhaniye ve Havran'dan Edremit'e hasta gelmektedir.

Hastanelerin karayolu güzergâhları üzerinde olması hasta nakli, erişebilirlik vb. nedenlerden dolayı önemlidir. Ali Fahri Akıllıoğlu Ağız ve Diş Sağlığı Hastanesi Dereboyu Caddesi üzerindedir. Edremit Devlet Hastanesi ve Özel Körfez Hastanesi de karayolu üzerindedirler. Şehrindeki Aile Sağlığı Merkezleri farklı mahallelerde bulunmaktadırlar. Edremit'te 12 tane özel muayene mevcuttur. Bunlar daha çok şehir merkezinde MİA sınırları içinde ve Azerbaycan Bulvarı üzerinde toplanmışlardır. Eczanelerin dağılışında MİA'ya ve hastanelere yakınlık temel faktör olmuştur.

Edremit diş hekimi sayısı bakımından önemli bir yerleşmedir. Nitekim Balıkesir ilinde diş hekimi sayısı açısından merkezden sonra Edremit ikinci sırada gelmektedir.

Edremit'te yaz nüfusu ile kış nüfusu arasında muazzam bir fark vardır. Sadece sağlık alanında değil, her alanda bu farkın göz önüne alınarak hesaplamaların yapılması sorunların azaltılması bakımından önemlidir.

Kaynakça

- ALAEDDİNOĞLU, Faruk (2003). *Batman Şehri Fonksiyonel Özellikleri ve Başlıca Sorunları*. Doğu Coğrafya Dergisi, s. 24, s. 19-41, Erzurum.
- ALAEDDİNOĞLU, Faruk (2007). Toroğlu, Emin ve Elibüyük Mesut, "Gevaş Kasabası ve Fonksiyonları", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 15, s. 85-114, İstanbul.
- ALİAĞAOĞLU, Alpaslan-UĞUR, Abdullah (2012). *Şehir coğrafyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- ALİAĞAOĞLU, Alpaslan-UĞUR, Abdullah (2013). *Şehir Coğrafyası*, Nobel Akademik yayıncılık, Ankara.
- ALİAĞAOĞLU, Alpaslan (2004). *Afyonkarahisar Şehir Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ALİAĞAOĞLU, Alpaslan (2007). *Balıkesir Şehrinde Suçlar: Coğrafi Bir Yaklaşım (2005)*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- ALİAĞAOĞLU, Alpaslan (2015). *Balıkesir'de Şehirleşme ve Şehirsiz Nüfusun Dağılış Düzeni*, Coğrafyaya Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Hayati Doğanay (Editörler: S. Zaman ve O. Coşkun), Pegem Yayıncılık, s. 339-355, Ankara.
- ATAMER, Cemal (1990). *Edremit Sağlık Kuruluşlarının Dünü ve Bugünü*, Balıkesir Kent Arşivi, Balıkesir.
- AYIŞIĞI, Metin (2011). *Milli Mücadele'de Edremit Üzerinde Bazı Belgeler*. Uluslararası Kazdağı ve Edremit Sempozyomu (Editör: R. Efe, M. Öztürk, İ. Atalay), s. 3008-308, Beta Basım, İzmir.
- Balıkesir İl Çevre Durum Raporu, Balıkesir, 2000.
- Balıkesir İl Çevre Durum Raporu, Balıkesir, 2003.
- Balıkesir İli Çevre Durum Raporu, İletişim Hizmetleri ve Matbaacılık Ltd Şirketi, İzmir, 2000.
- Balıkesir Kamu Hastaneler Birliği.

- Balıkesir-Çanakkale Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Raporu, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 2015.
- Balıkesir-Çanakkale Planlama Bölgesi Çevre Düzeni Planı (1/100.000) Araştırma Raporu, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü (Cilt: 4), Ankara, 2012.
- Balıkesir-Çanakkale Planlama Bölgesi Çevre Düzeni Planı (1/100.000) Araştırma Raporu, 2014. www.csb.gov.tr/gm/mpgm/index.php. 03 Haziran 2015.
- BEAUJEU-GARNIER Jacqueline-CHABOT George (1967)., *Urban Geography*, John Wiley&Sons Inc, Newyork.
- BEKDEMİR, Ünsal (2000). *Giresun Kent Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- BEKDEMİR, Ünsal-KADIOĞLU, Y. (2004). Akçaabat'ta Şehirleşme ve Şehirsal Fonksiyonlar, *Doğu Coğrafya Dergisi*, S. 11, s. 219-244, Konya.
- BOYRAZ, Zeki (2004). *Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları Açısından Kırıkhan Şehri*, Doğu Coğrafya Dergisi, c. IX, S. 10, Erzurum, s. 327-352.
- DICKINSON, Robert Eric (1964). *City and Region*, Routledge&Kegan Paul Ltd, London.
- DOĞANAY, Hayati (1983). *Erzurum'un Şehirsal Fonksiyonları ve Başlıca Planlama Sorunları*, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doçentlik Tezi, Erzurum.
- DOĞANAY, Serkan (2001). *Gümüshane Şehir Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum.
- DURU, Bülent-ALKAN, Ayten (2002). *20.Yüzyıl Kenti*, İmge Kitapevi, İstanbul.
- Edremit Devlet Hastanesi.
- Edremit İlçe Sağlık Müdürlüğü.
- Edremit Özel Körfez Hastanesi.
- ERGEN, Yaşar B. (1981). *Şehircilik*, Yüksek Okul Teknik Okul Matbaası, Ankara.
- GÖNEY, Süha (1995). *Şehir Coğrafyası*, Acar Matbaacılık Tesisleri, İstanbul.
- GÖNEY, Süha (1984). *Şehir Coğrafyası*, Acar Matbaacılık Tesisleri, İstanbul.
- GÜLHAN, Yılmaz (2006). *Şehir Coğrafyası Açısından Şebinkarahisar*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- GÜLYAZI, Yusuf (2004). *Kırıkkale Şehir Coğrafyası (Urban Geography of Kırıkkale)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15847>, 16 Eylül 2015.
- KELEŞ, Ruşen (1976). *Kentbilim İlkeleri*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara.
- KİTAPÇIOĞLU, Ferzan (1993). *Edremit Şehri*, Türk Coğrafya Dergisi, S. 28, s. 189-214.
- KOCADAĞLI, Aylin (2011). "Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme", *Sosyoloji Dergisi*, S. 22, s. 89-131, Ayvalık.

- ORTAYLI, İlber (1979). *Türkiye İdare Tarihi*, T.O.D.A.İ.E. Yayınları, s. 194-195, Ankara.
- ÖZDEMİR, Zekeriya (2001). *Adramyttion'dan Efeler Toprağı Edremit'e*, Milsan A.Ş., Balıkesir.
- ÖZDEMİR, Zekeriya (2002). *Adramyttion'dan Efeler Toprağı Edremit'e*, Edremit Belediyesi Yayını, Ankara.
- ÖZGÜR, E. Murat (1996). *İl ve İlçe Merkezlerimizin, Faal Nüfusun Ekonomik Faaliyet Kollarına Dağılımı Bakımından Sınıflandırılması*, Türkiye Coğrafyası Dergisi, s. 5, s. 53-71.
- Sağlık İstatistikleri Yıllığı (2014). Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, Sentez Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara.
- ŞAHİNALP, Mehmet Sait-ELMASTAŞ, Necmettin-GÜNAL, Veysi-BENEK (2009). Sedat, *Şehirlerin Sınıflandırılması ve Tatvan Şehri'nin Bu Sınıflandırmalardaki Yeri*, Doğu Coğrafya Dergisi, s. 47-64, Erzurum.
- ŞAHİNALP, Mehmet Sait (2005). *Şanlıurfa Şehri'nin Kültürel Fonksiyonu*, Marmara Coğrafya Dergisi, s. 65-80, İstanbul.
- TEMURÇİN, Kadir-ALDIRMAZ, Yolcu (2013). *Fonksiyonel Açından Kars Şehrinde Hayvancılık*, Süleyman Demirel Üniv., Sosyal Bilimler Dergisi, S. 30, s. 297-312, Isparta.
- TOLUN, Denker Bedriye (1970). "Silivri'de Gelişen Şehirselleşme Fonksiyonları Hakkında", *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 17, s. 93-102, İstanbul.
- TOLUN, Denker Bedriye (1976). *Şehir İçi Arazi Kullanılışı*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayın No.2054, İstanbul.
- TOLUN, Denker Bedriye (1977). *Yerleşme Coğrafyası*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- TUNCER, Bayram-TAPUR, Tahsin (2012). "Çumra'da Şehirleşme ve Şehirselleşme Fonksiyonları", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 25, s. 274-301, İstanbul.
- TÜİK, Ölüm Nedeni İstatistikleri.
- TÜMERTEKİN, Erol (1973). *Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirselleşme Fonksiyonları*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü (2011). Sosyal Bilimleri, TÜBA, Ankara.
- Türkçe Sözlük (2011). Türk Dil Kurumu, Ankara.
- UĞUR, Abdullah (2003). *Aydın Şehir Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- UZUNEMİNOĞLU, Hamza (1992). *Samsun Bir Uygulamalı Şehir Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- YAZICI, Hakkı (1995). *Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Bayburt*, Türk Coğrafya Dergisi, S. 30, s. 189-218, İstanbul.
- YETKİN, Gıyas (1939). *Yurdun Güzel Bir Köşesi: Edremit* (1.Kitap), Türk Pazarı Basımevi, Balıkesir.
- YILDIZ, Mehmet Zeydin (2001). "Şehirselleşme Fonksiyonları ve Şehir İçi Arazi Kullanım Bakımından Patnos", *Doğu Coğrafya Dergisi*, c. VII, s. 5, Erzurum.

-
- YILDIZ, Sıddık-COŞKUN, Eda (2013). *Salnamelerde Edremit Kazası, 2.Uluslararası Kazdağları ve Edremit Sempozyumu* (R. Efe-İ. Atalay-M. Öztürk), s. 273-281, Beta Basım, İzmir.
- YİĞİTBAŞIOĞLU, Hakan (1998). *Kentlerin Çevre Sorunları ve Habitat Konferansları*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, S. 1-2, c. XXXVIII, s. 13-29, Ankara.

Bülent ORAL*

21. Yüzyıl Türkiye'sinde Muhafazakâr Milli Mimarlık Arayışları ve Yansımaları**

Conservative and Nationalist Architecture Pursuit and their Reflections in 21th Century Turkey

ÖZET

İnsanın günlük yaşantısında gereksinim duyarak ürettiği somut nesnelere belirli bir üslup kazandırmasıyla nesnelere sanat eserine dönüştüğü yorumunun baz alındığı alan çoğunlukla mimari olmuştur. Bunun en temel nedeni barınmanın, insan gereksinimlerinin başında gelmesinden kaynaklanır. Bu yönüyle barınmayı sağlayan mimari de tarih boyunca ortaya çıktığı toplumdaki sosyal, ekonomik, siyasal koşullardan ve dini anlayışlardan etkilenmiştir. Sanat, çevresinde gerçekleşen her şeyi etkilediği gibi her gelişmeden de etkilenir. Böylelikle sosyolojik veya siyasal kavramlar, bir sanat kavramına da dönüşebilmektedir. Sanat eserlerinin birçoğunu siyasal fikirlerin, dinlerin veya bürokratik erkin şekillendirdiği görülmekle birlikte kimi zaman özgür alanlarda sanatçıların kişisel tavrı da modern çizgilere sahip özgün eserlerin ortaya çıkmasında belirleyici olabilmektedir. Bu çalışmaya konu olan Muhafazakâr Milli Mimarlık kavramına da siyasal erkten ve toplumsal yapıdan beslenen bir gücün devrim kattığını söyleyebiliriz. Bu çalışmada sanat ile ilgili gelişmeler ve sanat kavramının tanımına yönelik tartışmalara girilmeyerek, çalışmaya konu olan 'Muhafazakâr Milli Mimarlık' kavramının ülkemizdeki sosyo-kültürel dönüşüm ve gelişmeler çerçevesinde somut örnekler içerisinde ele alınması amaçlanmaktadır. Muhafazakâr mimarlık arayışlarında planlama ve uygulama süreçlerinde üç farklı çaba göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki siyasal ve bürokratik erkin Osmanlı Klasik Dönemi'ni yeniden ve her şekliyle olduğu gibi ortaya çıkarmaya dönük çabalar, diğeri, dini içerikten beslenen sanatçı düşüncesinin modern mimaride hayat bulduğu yapılarıdaki çabalar ve sonuncusu ise yapıların tanımlanmasında tercih edilen kavramlardır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Kavram, Muhafazakâr, Mimari, Siyaset, Cami, Modern, Sanatçı.

ABSTRACT

Architecture is what human produces according to her needs in her daily life whilst giving it certain meanings and finally, he transforms it into an art object. The most basic reason to this is sheltering: it comes as one of the first few priorities of human needs. In this context, architecture is effected by its social, economical, and political circumstances along with religious understanding throughout history. Art affects everything it surrounds meanwhile it is affected by any developments which surround it. Many of the art objects are transformed by political opinions,

* Yazar/Author Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü. bulental7@gmail.com

** Bu yazı 'XX. Ortaçağ Dönemi Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda' sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

religion or bureaucratic power. Also, artist's personal approach determines art object's modern and unique structure. A power that rooting from politics and social structure adds motion to Conservative and Nationalist Architecture concepts. This study does not reflect debates about art's development or art alone as a concept but it debates the transition and developments of the Conservative and Nationalist Architecture concept. It analysis this concept through concrete examples whilst relating them to our country's social-cultural developments and their transitions. In Conservative and Nationalist Architecture Pursuits, there are three different endeavors in planning and applying the processes. First of these is political and bureaucratic power's endeavors to bring out Ottoman Classical Era again with its all forms. Second one is endeavors of artists' thoughts fed by religious content in modern architecture. The last one is the concepts preferred while defining architects.

Keywords: Art, Concept, Conservative, Politics, Arcitecture, Mosque, Modern, Artist.

Giriş

Sanat eleştirmenlerinin ortaya çıkan farklı yaklaşımlar ile yeni gelişmeleri tanımlamak amacıyla kavram ve tanımlar kullandıkları görülmektedir. Sanat Tarihi’nde bir kavramın veya bir sanat döneminin tanımlanması sanat eleştirmenlerinin gözlemleri ile edindikleri bilgilerden yola çıkarak, bölgesel ya da birkaç sanatçının bir araya gelmesiyle ortaya çıkan üslupsal ve çizgisel yaklaşımları belirli bir çerçeveye oturtmasıyla oluşur.

İnsanın günlük yaşantısında gereksinim duyarak ürettiği somut nesnelere belirli bir üslup kazandırmasıyla, nesnelere sanat eserine dönüştüğü yorumunun baz alındığı alan çoğunlukla mimari olmuştur. Çünkü insanın en temel gereksinimlerinin başında barınma gelir. Bu yönüyle barınmayı sağlayan mimari de ortaya çıktığı toplumdaki sosyal, ekonomik, siyasal koşullardan ve dini anlayışlardan etkilenmiştir. Çoğu zaman bu koşullar sanattaki değişim ve dönüşümü tetiklediği gibi bazen sanat da toplumu değiştirme ve dönüştürme gücüne sahip olabilmektedir. Özellikle siyasi veya dini temelli beklentiler mimari alanda iyi yapıtlar ortaya koyma kaygısının daha yoğun yaşanmasına sebep olmuş, bu kaygıların etkisiyle de mimaride daha fazla ve özenli planlama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede ortaya konan projelerde çoğunlukla toplum genelinin veya bürokraside hâkim olan siyasal erkin düşünsel yapısını destekleyen projeler gerçekleştirme sürecine dâhil edilmektedir. Günümüzde öncelikle alanında uzman bilim adamlarının katılımıyla gerçekleştirilen çalıştay, sempozyum v.b. etkinliklerle belirli bir tartışma zemini oluşturulmakta, bu akademik çalıştay ve oturumlarda ortaya atılan fikirler temel alınarak, gerçekleştirilmesi planlanan yapılar ile ilgili mimari proje yarışmaları düzenlenmekte ve böylece düşünceden planlama aşamasına geçilmektedir. Siyasal ve sosyal değişimlerden etkilenen yapılar, ülkelerin siyasal yapılarındaki değişimlerin yansımalarıdır. Mimari değişim ve dönüşümlerin başat etkenlerinden biri olan bu durum günümüzde henüz -özellikle de mimaride- görünürlüğe kavuşan ‘Muhafazakâr Millî Mimarlık’ kavramının bu makalede ele alınarak irdelenmesini etkilemiştir.

Muhafazakâr sanat kavramı ilk olarak edebiyat çevrelerinde tartışılmaya başlanmıştır. Mustafa İsen’in 2012 yılında ‘muhafazakâr estetik ve muhafazakâr sanat normlarının oluşturulması gerektiği’ yönündeki açıklamaları¹ ve sonrasında aynı yıl

¹ Mustafa İsen’in konu hakkındaki görüşleri, Gelenekten Geleceğe Fikir-Kültür Sanat Dergisi, Sayı I, 2013, Muhafazakâr Düşünce ve Sanat başlıklı sayısındaki Serhat Buhari Baytekin ve Şenay Eray’ın gerçekleştirdiği röportajda yer almaktadır. (www.gelenektengelecege.com/mustafa-isen-ile-mulakat-muhafazakar-sanat-uzerine-gecmis-ve-gelecek-arasinda-denge erisim tarihi: 03.06.

çinde verdiği bir röportajda da genel olarak Tanpınar'ın ifade ettiği 'değişerek devam etmek' ve 'devam ederek değişmek' üzerine kurduğunu ifade ettiği düşüncesinde edebiyat dışında mimariden de örnek vermiştir. İsen'in, Klasik Dönem yapılarının Modern Çağ'da olduğu gibi kullanılmasına da anlam veremediğini belirtmekle beraber hem 'muhafazakâr sanatın' hem de 'muhafazakâr sanatçının' olabileceği yönündeki açıklamaları ve Hasan Bülent Kahraman'ın 'Muhafazakâr Sanat' başlığı altında ele aldığı hem edebiyat hem de sanat tarihi kavramlarını içeren açıklamalarının yer aldığı makalesi dikkat çekicidir². Kahraman, mimari bağlamındaki 'muhafazakâr sanat' hakkındaki görüşlerini daha çok mimari yapı elemanı olan kubbe uygulaması ve kubbenin temsili anlamı üzerinden oluşturduğu çerçevede tartışmaktadır. Ayrıca İskender Pala'nın kendi bakışını ortaya koyduğu toplumda kutuplaşmaya yol açacağından ötürü 'muhafazakâr sanat' yerine 'muhafazakârın sanatı' olarak yaklaşımlarını tarif ettiği yirmi maddelik manifestosu³ ve Dücane Cündioğlu'nun 3 Mayıs 2012 yılında yayınladığı 'I. Zer ile Zor Arasında' başlıklı yazısında⁴ 'muhafazakâr sanatın olamayacağı' sanatın 'hukuk, ahlak ve iktidarla karşı karşıya gelmeden var olamayacağı' yönündeki açıklamalarında yalnızca 'sanatın değil, sanatçının da muhafazakârı olmaz' diyerek 'tahayyülün⁵, zorunlu sınırları olamayacağı' üzerine getirdiği eleştiriler ile alevlenmiştir.

Muhafazakâr sanat kavramı edebiyat çevrelerindeki tartışmaların hemen akabinde Sanat Tarihi çevrelerinde de tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar ilk kez mimaride Ali Artun'un 'muhafazakâr mimarlık atılımı' olarak tanımladığı açıklamalarının yer aldığı yazısına dayanır. Bu çalışma Artun'un 'muhafazakâr mimarlık atılımı' veya 'estetik'in muhafazakârlaştırılması' tanımlamasının ve tartışmasının yeni örnek yapılar üzerinden ve yeni bir bakışla mimariyi etkileyen unsurlar çerçevesinde ele alınışdır. Artun, 1900-1950'li yıllar arasındaki sanat tarihindeki gelişmeler üzerine yaptığı sınıflandırmalardan sonra mimarlık tarihi ve 'milli'leşme başlığı altında hem kronolojik olarak ele aldığı mimari gelişmelerin hem de 'milli'leşme kavramının mimarlık tarihi sürecindeki yerini sorgular. Ayrıca Türk mimarların kimliklerini, aldıkları eğitimleri ve yapılarını kavramsal tanımlamalara yönelik getirdiği eleştirilerinde kullanmıştır. Artun, bir bakıma politik eleştiriler de getirdiği makalesinde 'estetik'in muhafazakârlaştırılması' hamlesi olarak tanımladığı süreçte Mimar Şefik Birkiye'nin aldığını öne sürdüğü role ve bu rolün temelde hedeflediği amaçlara yönelik eleştirilerini örnek yapılar ve mimarideki

2017).

- ² Hasan Bülent Kahraman konu hakkındaki görüşlerini, Gelenekten Geleceğe Fikir-Kültür Sanat Dergisi, Sayı I, 2013, Sanat başlıklı sayısındaki 'Muhafazakâr Sanat Üstüne Edebiyat ve Mimarlık Bağlamında Bazı İrdelemeler' başlıklı yazısında belirtmiştir. <http://www.gelenektengelecege.com/muhafazakar-sanat-ustune-edebiyat-ve-mimarlik-baglaminda-bazi-irdemeler-hasan-bulent-kahr-aman/> (erişim tarihi: 03.06.2017)
- ³ İskender Pala'nın 2012 yılında yazdığı bir yazısında 20 maddelik manifestosu yayımlanmıştır. (www.t24.com.tr/haber/iskender-paladan-muhafazakar-sanat-protestosu,201406. (erişim tarihi: 10.10.2016).
- ⁴ Dücane Cündioğlu'nun konu ile ilgili düşüncelerini ifade ettiği yazısı, (<http://ducanecondioglusimu.rggrubu.blogspot.com.tr/2012/05/zer-ile-zor-arasinda-i.html> erişim tarihi: 10.10.2016)
- ⁵ Cündioğlu aynı yazısında bu kavramı bir başka deyişle 'abartı' olarak açıklamaktadır.

gelişmelerden yola çıkarak ortaya koymaktadır⁶.

Bu çalışmada sanat ile ilgili gelişmeler ve sanat kavramının tanımına yönelik tartışmalara girilmeyerek, ‘Muhafazakâr Milli Mimarlık’ kavramının ülkemizdeki sosyo-kültürel dönüşüm ve gelişmeler çerçevesinde somut gelişmelerden örnekler verilerek irdelenmesi amaçlanmaktadır.

Kavram Olarak ‘Muhafazakârlık’ Genel Olarak Kesişme ve Çatışma Noktaları

Muhafazakâr Milli Mimarlık kavramı, Osmanlı Devleti’nin son dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında ulusal mimarlık arayışları kapsamında ortaya çıkan ulus bilincinin mimarideki yansıması olarak I. Ulusal ve II. Ulusal Mimarlık süreçlerinin ortaya koyduğu genel kaygılara sahip olmakla beraber; düşünce ve uygulamada farklılıklar göstermektedir.

Osmanlı Klasik Dönemi ile sonrasındaki gelişmeler, gerçekleşen değişimler ile bunların birey ve toplumda oluşturduğu algılarla, algıların yansımaları Muhafazakâr Milli Mimarlık kavramının zeminini ortaya çıkarmıştır. Velhasıl bu kavramı hazırlayan veya bizi bu kavrama götüren süreç Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasal, toplumsal ve sanatsal dönemi olarak tasnif ettiğimiz Klasik Dönem’e dayanır.

İçinde yaşadığımız toplumun yaşam tarzı, görüşü, düşüncesi ve sosyo-siyasal özelliklerine yönelik uzun soluklu gözlem ve görüşmelere dayanarak, muhafazakârlık; ekseri çoğunluğu cumhuriyetçi kimliğe sahip olmakla beraber, saltanat dönemine daha çok hayranlık duyan, hilafet beklentisine -tartışmalı da olsa- belirli oranda sahip siyasal kesimler ile yaşantısında dini kaygı ve hassasiyetleri daha fazla taşıyan kişiler ve bunların oluşturduğu grupları tarif edebileceğimiz bir kavramdır⁷. Muhafazakâr kavramı daha genel ifadeyle Cumhuriyet Modernizmi ile Saltanat-Hilafet Dönemi Klasizmi arasındaki farklılıkların ve çelişkilerin bir sonucu olarak doğmuştur. Yaşamlarında dini kaygıları öne çıkan kesimlerin zamanla siyasal yapıya hâkim olmasının bir sonucu olarak, özellikle mimari alanda beliren yeni yapısal yaklaşımlar bu çalışmada ifade edilen kavramlar ile irdelenmiştir.

Çalışmada ortaya attığımız Muhafazakâr Milli Mimarlık kavramının görünür olmaya başladığı tarih, özellikle 2012 yılından sonra ortaya çıkan gelişmelere dayanır. Bir kavram; yeni biçimlerin, yaklaşımların kendini anlatma ya da gösterme çabasının bir aracına, diline veya ifadesine dönüşebilir. Sanat, çevresinde gerçekleşen her şeyi etkilediği gibi her gelişmeden de etkilenir. Görüldüğü gibi sosyolojik veya siyasal kavramlar, bir sanat kavramına da dönüşebilmektedir. Çünkü, bilimsel alanların birbiri ile ilişkileri yadsınamaz düzeydedir.

Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi Mimari Gelişmelerine Kısa Bir Bakış Osmanlı Sanatı; Erken Dönem, Klasik Dönem ve Geç Dönem veya Batı Sanatı

⁶ Bakınız. (<http://www.e-skop.com/skopbulten/baskanlik-sarayi-ve-mimarlik-tarihi/2094> erişim tarihi: 10.10.2016).

⁷ Burada değerlendirmeye alınan hususta ‘muhafazakâr’ olarak niteleyebileceğimiz geniş kesimlerin düşünceleri baz alınmıştır.

Etkisindeki Dönem olmak üzere üç ana başlıkta incelenir⁸. Klasik Dönem Osmanlı'nın sosyo-siyasal, ekonomik ve sanat alanlarında dünyadaki diğer toplum ve kültürler ile güçlü etkiler içinde özgün nitelikteki sanat eserleri ortaya koyduğu bir dönemdir ve içinde Erken Dönem'den de güçlü izleri barındırır. 17. ve 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan siyasal ve ekonomik durgunluklar ve gerilemeler Osmanlı Sanatı'nda üretkenliğin tam olarak önüne geçememiş, 19. ve 20. yüzyılın ilk yıllarında Gaspare Fosatti, Alexandre Vallauray (Kula Say, 2014/2: s. 43-64), Raimondo D'Aronco ve Jachmund gibi Avrupalı mimarların ortaya koydukları yapılar, dönemin mimari yapısal özelliklerini ve üslubunu belirlemiştir (Sözen, 1996: s. 6-11; Sözen, 1996: s. 2). Dünya milletlerinin aralarında gerçekleşen savaşlar Osmanlı'yı çok derinden etkilemiş, bu savaşların sonucunda topraklarının önemli bir kısmı işgal edilmiş ve nihayetinde işgal edilmiş topraklar üzerinde varlığını sürdüren halkımız, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Anadolu topraklarında Cumhuriyet'in ilanı ile sonuçlanacak Kurtuluş Savaşı'nı vermiştir.

Cumhuriyet'in ilanı hem modern Avrupa ile güçlü bir entegrasyon sürecini başlatmayı hem de özgün mimari üslup arayışları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin gücünü ve varlığını ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu dönemde Cumhuriyet öncesi ortaya atılan 'Osmanlıcılık' veya 'Ümmetçilik' gibi kavramların karşılığını yitirmesi sonucunda ulus kavramının öne çıktığı görülür. Bunun sonucunda batı kültürü ile entegre olmaya çabalayan ulusal kimlik arayışları yeni Cumhuriyet'in tüm kurumlarında görülür. Bu arayışlar Osmanlı Geç Dönem'den itibaren ortaya çıkan gelişmelerin bir sonucudur ve tarihi-kültürel olarak da bir kopukluğu içinde barındırmaz. I. Mimarlık Dönemi üslubunda başlangıçta batılı mimarların marifetiyle ortaya konulan eserler dikkat çeker, devamında ise Vedat Tek ve Mimar Kemalettin Bey'in yürüttükleri projelerde seçmeci üsluptaki uygulamaları yapıların cephe düzenlemelerinde ve iç mekân süslemelerinde görmek mümkündür (Özer, 1964: s. 32-44). Ernst Egli'nin Çağdaş Mimari yaklaşımları ile Clement Holzmeister'in büyük boyutlu kamu yapıları Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra Cumhuriyet'in güçlü ve çağdaş yönüne vurgu yapar. Bunları Seyfi Arkan ve Sedat Hakkı Eldem gibi Türk mimarlar takip etmiştir (Tanju-Tanyeli, 2009; İnci Fırat, 1998: s. 19-32). Bu dönemde Selçuklu ve Osmanlı mimarisinin bazı detaylarının seçmeci anlayışla tatbiki söz konusu olmakla beraber çağdaş mimari yaklaşımlar belirleyici olmuştur. Bunda 'Atatürk'ün aşırı milliyetçilikten ziyade Cumhuriyet'in kendi biçimlerini ortaya koymasına gerektiğini belirtmesi önemli bir yer tutar' (Sözen, 1996: s. 63).

II. Ulusal Mimari Dönemi'nin şekillenmesinde Sedat Hakkı Eldem'in öncülüğünde Türk Sivil Mimarlığı'nın etkisi öne çıkar (Bozdoğan, 2009: s. 14-23). 1950'li yıllarda ortaya çıkan gelişmeler ulusçuluk akımının etkisinin zayıfladığı çağdaş ulusalcılığın önemini arttırdığı deneyimler doğurmuştur. Bu gelişmeler çeşitlilik içerse de genel durumu izah eder.

⁸ Osmanlı Sanatı'ndaki mimari gelişmeler için; Altan, 1948: s. 23-25; Kuran, 1964: s. 6-23; Sözen, 1975 s. 27; Aslanapa, 1996; Aslanapa, 1999: s. 71-72; s. 17; Mülayim, 2005: s. 153-170; Kihitir, 2012, s. 1-319, adlı kaynaklar incelenebilir.

Muhafazakâr Millî Mimarlık Arayışları ve Yansımaları

Sanat eserlerinin birçoğunu siyasi fikirlerin, dinlerin veya bürokratik erkin şekillendirdiği görülmekle birlikte kimi zaman özgür alanlarda sanatçıların kişisel tavrı da özgün eserlerin ortaya çıkmasında belirleyici olabilmektedir. Muhafazakâr Millî Mimarlık kavramına da bu toplumsal yapıdan beslenen bir gücün devinim kattığını söyleyebiliriz. Muhafazakâr Millî arayışlar temelde idealize bir toplum yaratma düşüncesinden doğar ve bu düşünce başta eğitim kurumları olmak üzere çeşitli kurumlardaki gelişmelerde kendini gösterir. Bu düşüncenin etki alanına almak istediği önemli alanlardan biri de mimaridir çünkü somut görünürlüğe en çok mimaride rastlanır. Mimari adeta bir kimliktir ve çok güçlü bir temsile sahiptir.

Bu süreçte tartışmaya açılan ‘Muhafazakâr Millî Mimarlık’ arayışı, ülkemizin siyasal geçmişinden bağımsız değildir. Liberal ekonominin batıda yarattığı gelişim ve 2. Dünya Savaşı’nın sonlanmasıyla birlikte ideoloji ve ırk temeline dayalı çatışmaların geride bırakılması ile kentlerin yeniden hızlıca inşa edilmesi sonucunda ortaya çıkan mimari atılım, ülkemizde Çağdaş Batı Mimarisi’nin yapı teşekküllerinin yoğun olarak sivil mimaride (konut, ticari nitelikteki yapılar v.b) ortaya çıkmasını etkilemiştir.

Anadolu kentlerinde karşımıza çıkan sembolik özelliklere sahip basit, tek kubbeli ve çoğunlukla mimari estetik kaygıya sahip olmayan mahalle veya kasaba camileri ise, ibadet dışında sosyal ya da ekonomik herhangi bir cazibe merkezi oluşturmayan tip proje yapılarıdır. Bu anlayışla 2010 yılına değin inşa edilmiş ve halen inşasına devam edilen pek çok yapı ile karşılaşmak mümkündür. Ancak, bu yapıların inşa edilmesindeki temel amaç dini ritüellerin yerine getirilmesidir. Bir araç olarak kullanılmış bu sade plan tipi, mimari üslup veya estetik kaygısını öne çıkarmaz.

Buna karşılık Şişli Camisi (1945-50), (Fotoğraf 1), Ankara Kocatepe Camisi⁹ (1987) (Fotoğraf 2) ve çok yönlü sanatçı kimliği ile dikkat çeken Mimar Cevat Ülger’in (Özçelik, 2013: s. 218- 219) başta Eskişehir olmak üzere çeşitli illerde gelenekselci yaklaşımlarla ortaya koyduğu camiler¹⁰ bu çalışmaya konu olan son dört yıllık gelişmelerin öncesinde inşa edilmiş gelenekselci yaklaşımlarla oluşturulan yapılar olsalar da, bu yapıların devamında aynı anlayışla tarih aralığı oluşturulmasına esas alınabilecek kaydadeğer herhangi bir yapı olmadığından, Muhafazakâr Millî Mimarlık kavramının tarihlendirmesinde temel alınmamışlardır. Çünkü, o dönemlerdeki hâkim

⁹ Kocatepe Camisi’nin ilk proje sahibi Vedat Dalokay’dır. Dalokay’ın mimari projesi modern çizgilere sahiptir. Ancak bu proje uygulamaya konulmasına rağmen iptal edilerek hazırlanan geleneksel mimari özelliklere sahip proje, caminin yapımında uygulanır. Bununla birlikte aynı yıllarda Vedat Dalokay Pakistan’da Şah Faysal Camisi projesini hazırlamış ve uygulamıştır. Şah Faysal Cami, modern mimarisinden dolayı modern İslam Mimarisi’nin en önemli yapıları arasında gösterilir.

¹⁰ Cevat Ülger 1933-1977 yılları arasında yaşamış resim, karikatür ve hat sanatlarına da ilgi duyan başlangıçta gelenekselci yaklaşımlarla cami projeleri çizmiş, klasik mimariyi modern çizgilerde buluşturma düşüncesini temel alarak yapıtlarını gerçekleştirmede gelişmeler ortaya koymuş bir sanatçıdır. Buna karşın erken denebilecek bir yaşta hayatını kaybetmesinden ötürü geleneksel mimariyi modern çizgilerde buluşturabilecek projelerini gerçekleştirememiştir. Mimarın Eskişehir’de yaptığı Reşadiye Cami (1969-1978) yine gelenekselci yaklaşımların öne çıktığı ancak mimarın modern çizgileri klasik anlayışla buluşturma çabalarının da gözlemlenebildiği ilk yapıdır.

mimari anlayışların ürünleri ya tip projeler ya da TBMM Camisi'nde (1989) olduğu gibi modernist yaklaşımlara sahip yapılardır. Dolayısıyla bu yapılar mimarlık dönemi oluşturma arayışının kaygılarını yansıtmayan örnekler olarak değerlendirilmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ile birlikte düzenlemiş olduğu 'Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojiler' konulu 1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu, bu bağlamda 2 Ekim 2012 yılında gerçekleştirilerek hızla uygulamaya sokulacak yapılaşmanın ilk adımını oluşturur ve milad kabul edilebilir. Sempozyum, adının 'ulusal' ve 'çağdaş tasarım' kavramları ile gerçekleştirilmesi tartışma zeminini ortaya koyma ve çeşitliliği koruma kaygısının bir ürünüdür. Halbuki uygulamada ortaya çıkan yaklaşım çağdaş normların hayli uzağında olup ancak 'muhafazakâr' kavramıyla ifade edilebilecek bir düstura sahiptir.

Muhafazakâr mimarlık arayışlarında planlama ve uygulama süreçlerinde üç farklı çaba göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, siyasi ve bürokratik erkin Osmanlı Klasik Dönemi'ni yeniden ve her şekliyle olduğu gibi ortaya çıkarmaya dönük çabalarıdır. Siyasi erk gücüne dayanan mimari düşünsel ve çizgisel üslup Klasik Dönem Osmanlı düşünce yapısı ve mimari anlayışından beslenir. Bu beslenme durumu daha çok çizgisel bir taklit içerir. Buradaki amaçlardan biri de sosyal yapıya ulaşmak suretiyle, sosyal yapıyı belirleyen çizgileri dini yaklaşımların çerçevesine sığdırmaktır. Külliye yaklaşımları bu durumun adeta göstergesi olmuştur. Modernist yaklaşımlar daha çok dini ritüele dayanan düşünsel zemine heyecan dolu bir modern çizgi ile biçim vermek amacı taşır, sosyal yaşamı dini anlayış etrafında şekillendirme kaygısı taşımaz. Bu nedenle yakın dönemde gerçekleştirilen yapılarda Modern Dönem'e yapılan vurgular yalnızca bazı sanatçıların özgün tutumlarıyla sınırlı kalmış olup siyasi erkin modern düşünce ve yaşam biçimine mesafeli durmasının bir sonucu olarak tercih edilmemiştir.

Klasik Dönem sadece mimaride özgün bir üslubun olduğu dönem değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasal olarak Osmanlı Devleti'nin gücünü görünür kılan dönemdir. Bu yönüyle Muhafazakâr Milli Mimarlık kavramı dinin toplumda belirleyici olmasını talep ederken, devletin de dünya devletleri arasında güçlü bir konuma ulaşmasını hedefleyen bir yaklaşımla Klasik Dönem'in tercih edilmesinin kendi içinde anlaşılabilir olduğu bir zemine dayanır.

Muhafazakâr Milli Mimarlık arayışlarında Klasik Dönem dini mimari yapılarına oldukça benzer hatta bu yapıları tekrar eder nitelikteki yapılar Klasik Dönemin üslup ve mimari estetik anlayışını sürdürme arayışlarının yansımasıdır. Bu çabaların sonucu olarak ortaya çıkan yeni eğilimin etkisiyle yapımına 2013 yılında başlanıp 2016 yılında bir seferlik de olsa ibadete açılan Çamlıca Camisi (Fotoğraf 3-4) ve Külliye¹¹ planlamasına sahip yapının inşaa süreci halen devam etmektedir. Çamlıca Camisi ve Külliye, geniş avlulu çarşı niteliğine sahip dükkânlar ve dini eğitim kurumlarından oluşur. Bu yönüyle ibadet edilen cami olmakla beraber eğitim alanı ve alışveriş yapılan sosyal alanlarıyla yaşamın bir parçasını da kapsayabilecek niteliklerde ortaya çıkar.

¹¹ Külliyenin cami ve diğer birimlerinin yapımına devam edilmektedir. Külliyenin 2017 yılında bitirilmesi planlanmaktadır.

Yapı, Klasik Dönem Mimar Sinan yapısı olan Şehzade Camisi (1544-48) ile Sinan Sonrası Sedefkâr Mehmet Ağa'nın yapmış olduğu Sultan Ahmet Camisi'nin (1609-1617) adeta sentezi nitelikte plan ve mekân kurgusuna sahiptir ve merkezi planlıdır. Merkezi kubbe ve dört yönde yarım kubbelerle genişleyen mekân, dört köşede küçük kubbelerle tamamlanmıştır. Caminin kuzey yönünde bir de dikdörtgen revaklı avlu yer alır. Bu plan şeması genel hatlarıyla Sultan Ahmet Camisi (1609-17) (Kuban, 2016: s. 155; Aslanapa, 1999: s. 271-273). (Fotoğraf 5) ve Şehzade Mehmet Camisi'ndeki (1544-48) (Kuran, 1988: s. 167; Kuran, 1988: s., 175; Aslanapa, 1999: s., 253-254; Kuban, 2016: s. 141-156) şemanın benzeridir. Çamlıca Cami mimarisinin detaylarına değin Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi'nin çizgilerinin adeta tekrar edildiği ve bu yönde yapının inşa sürecinin devam ettiği görülür. Burada dikkat çeken dramatik benzerliği yapının minarelerinde ayrıca görmek mümkündür. Çamlıca Camisi'nde minare sayısı Sultan Ahmet Camisi'nde (1609-17) olduğu gibi altı adettir ve şerefe sayıları ile düzeni olduğu gibi uygulanmıştır. (bakınız fotoğraf 2,3,4)

Bunlardan bir diğeri ise Ataşehir Mimar Sinan Camisi'dir (2012)¹². Mimar Sinan Camisi (2012) (Fotoğraf 6); Mimar Koca Sinan'ın, Kara Ahmet Paşa Camisi (1555-65) ve Sinan Paşa Camisi (1545-55) gibi Klasik Dönem Osmanlı Camileri'nde uygulamış olduğu altı destekli camiler grubuna girer. Ana mekân, merkezi kubbe ve çevresindeki beş yarım kubbe ile tamamlanmıştır. Yapının avlu düzenlemesi, portalleri, giriş revağı düzenlemeleri, (Fotoğraf 7-8) şadırvanı, mihrabı, minberi (Fotoğraf 9-10) ve çörtlenlerine değin pek çok mimari detayı Edirne Selimiye Camisi'nin (1569-75) adeta bir tekrarı niteliğindedir.

Muhafazakâr Millî tanımını içerisinde ele aldığımız bu yapılardaki dikkat çeken unsurlardan biri de yapıların konumlandırıldığı yerin özenle seçilmiş olmasıdır. (Fotoğraf 11-12) Görünür ve hâkim bir nokta, bu dönem yaklaşımının anlayışını yansıtır. Çamlıca Tepesi'ne Çamlıca Külliyesi'nin yapılmasındaki temel yaklaşım ile 2005-2013 yılları arasında hem yerel platformlarda hem de mahkeme kararlarıyla yer yer tartışma konusu olan Kadıköy Göztepe Parkı'nda Bağdat Caddesi'ni gören hâkim bir noktaya gerçekleştirilmesi planlanan caminin¹³ konumunu belirlemede öne çıkan düşünce Klasik Dönem Selatin Camileri'nin konumlarının belirlenmesindeki düşünceler ile benzerlik gösterir. Osmanlı Devleti'nde hâkim bir noktada gerçekleştirilen yapı hem padişahın hem de Devlet-i Aliyye'nin kudretini yansıtmak amacı da taşımıştır.

Muhafazakâr Millî Mimarlık arayışlarında planlama ve uygulama süreçlerindeki çabalardan ikincisi, dini içerikten beslenen sanatçı düşüncesinin modern mimaride hayat bulduğu yapılardaki çabalardır. Bu yapılara mimar Emre Arolat tarafından yapılan Sancaklar Camisi (2014) iyi bir örnek oluşturur (Fotoğraf 13). Yapı, düşünsel olarak muhafazakâr düşüncede olmamakla beraber¹⁴ dini felsefeden beslenerek adeta

¹² Yapının mimari proje sahibi Muharrem Hilmi Şenalp'tir.

¹³ İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile Kadıköy Belediyesi arasındaki tartışmalar 2005 yılında başlamış ve bir süre sonra sonlandırılmış, ardından bu tartışmalar 2012 yılında yeniden alevlenmiş ve nihayetinde 2013 yılında Göztepe Park'ına cami projesinden vazgeçilmiştir. www.arkitera.com/gorus/321/goztepe-parkina-cami erişim tarihi: 10.10.2016.

¹⁴ Sanatçı Emre Arolat muhafakâr düşüncede olmadığını ifade eden açıklamalarını Arkiv

muhafazakâr hissiyatları gözeten bir tutum sergileyen sanatçının modern çizgisel yaklaşımıyla ortaya çıkmıştır. Sanatçı, İslam inancında Hz. Muhammed'e vahiylerin geldiği Hira Mağarası'ndan esinlenerek yapıyı inşa etmiştir. Böylelikle vahiylerin geldiğine inanılan mekânın sahip olduğu dini muhteviyat, Sancaklar Camisi (2014) planına esin kaynağı oluşturarak yapıda mistik bir atmosferin oluşturulması amaç edinilmiştir. Bu yönüyle düşünsel alt yapısı muhafazakâr olan yaklaşım modern çizgisel anlatımla bütünleşir. Burada muhafazakâr düşüncenin gözetildiği mimari yaklaşımın modern çizgilerle kesişmesi söz konusudur.

Üçüncüsü ise yapıların tanımlanmasında tercih edilen kavramlardır. Bu bağlamdaki Muhafazakâr Milli Mimarlık arayışlarını yansıtan yapılardan bir diğeri de Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'dir. Günümüzdeki en üst temsili ifade eden Cumhurbaşkanlığı makamını barındıran yapıyı Osmanlı Devleti'nde en üst yöneticinin ikamet ve yönetim yeri olarak tasarlanan Topkapı ve Dolmabahçe Saraylarını ifade ederken kullandığımız saray terimiyle özdeşleştirebiliriz. Böylece saray ve külliye kavramlarının terminolojideki tanımlarında bir yapıda buluşturulması, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'ni ele alınmayı zorunlu kılar. Bu yapı, 'Başbakanlık Hizmet Binası' adıyla kamu niteliğinde bir yapı olarak ele alınmış, zaman içinde 'Cumhurbaşkanlığı Yerleşkesi' ve nihayet Cumhurbaşkanlığı Külliyesi ismiyle tanımlanarak hizmete girmiştir. 'Cumhurbaşkanlığı Külliyesi Mimar Kemalettin Bey'in Vakıf Gureba Hastanesi ve Vedat Tek'in İstanbul'da yaptığı Tapu Kadastro Binasının plan ve cephe özelliklerini de içinde barındırması nedeniyle I. Ulusal Mimarlık Dönemi'nden izler taşıyan bir yapıdır¹⁵. Yapı, tanımında kullanılan 'Cumhurbaşkanlığı' ve 'külliye' terimleri üzerinden kavramsal olarak Muhafazakâr Milli Mimarlık arayışları içinde ele alınmıştır. Bu yapı esasında devletin en üst yönetim organını ve bu anlamıyla en üst temsil gücünü simgeler. Yapı, çeşitli kuruluşlardan oluşan kompleks bir yapıdır. Bu yapıyı ismindeki Cumhurbaşkanlığı ve Külliye kelimelerinden oluşan her iki kavramı da Sanat Tarihi açısından ayrı ayrı irdeleyerek ele alabiliriz. Cumhurbaşkanlığı kavramını Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük'te üç başlıkta açıklar. Birincisi, Cumhurbaşkanı olma durumu. İkincisi, Cumhurbaşkanı'nın makamı. Üçüncüsü, Cumhurbaşkanı ve diğer görevlilerin bulunduğu bina. Külliye kavramı ise, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğünde (Sözen-Tanyeli, 1994: s. 144) iki anlamda verilmiştir. Bunlardan ilkinde 'İşlevleri birbirini tamamlar nitelikte ve üslup özellikleri aynı olan birden fazla yapıdan oluşan topluluk; ikinci ve sanat tarihinde sıkça kullanılan anlamında ise genellikle merkezinde bir cami ve etrafında teşekkül eden eğitim, ticari ve dini nitelikteki yapılardan oluşan, kent dokusunda merkezi konuma sahip yapılar kastedilir.

Cumhurbaşkanlığı kavramının Büyük Türkçe Sözlük'teki iki ve üçüncü anlamlarına göre işlevsel olarak denk gelen Saray terimi, Osmanlıcası "seray", İngilizcesi "palace" olarak geçen "büyük konak" veya "devletin en üst yöneticisinin ikamet ettiği ve devleti

buluşmalarında yaptığı bir konuşmasında ifade etmiştir. Yine buradaki konuşmasında yapının tasarımında belirleyici rol üstlenen Nil Aynalı ve tasarım süreci hakkında da açıklamalar yapmıştır. www.arkiv.com.tr/proje/sancaklar-camisi/2049 Erişim Tarihi: 03.06.2017.

¹⁵ (Artun, <http://www.e-skop.com/skopbulten/baskanlik-sarayi-ve-mimarlik-tarihi/2094> (erişim tarihi: 10.10.2016).

yönettiği yer” olarak geçmektedir (Devellioğlu, 2012: s. 1097; Sözen-Tanyeli, 1994: s. 210). Bir diğer tanımlamada ise, Saray-ı Hümayun, Sahil Saray-ı Hümayun olarak tanımlanan “padişahın resmi makamı ve oturma yeri” yani hem ikametgâhı ve hem de yönetim merkezi olarak şekillenmiştir (Eldem, s. XI; Uzunçarşılı, 1984: s. 9-38).

Cumhurbaşkanlığı Külliyesi tamamlanıp bu kavram ile ifade edilinceye değin Cumhurbaşkanlığı Köşkü tanımı devletin en üst yönetim birimini ifade etmek için kullanılmıştır. Buradaki kavram çatışmasının nedeni Sanat Tarihi terminolojisindeki tanımlamalardan ziyade yeni dönemin düşünsel zemininden kaynaklanır. Sonuç olarak Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’nin esasen devletin en üst idari ve temsili makamı konumunda olmasına rağmen daha çok Sanat Tarihi terminolojisinde dini nitelikteki bir yapının etrafında teşekkül eden kompleks yapıları tarif etmekte kullandığımız bir terim olan ‘külliye’ ile ifade edilmesini de ‘muhafazakâr’ arayışların bir yansıması olarak değerlendirebiliriz. Bu yönüyle Cumhurbaşkanlığı Yerleşkesi’nin ‘külliye’ terimi ile ifade edilmesi Klasik Dönemi de aşan bir yaklaşımın oluştuğunu gösterir.

Muhafazakâr Milli Mimarlık tanımının sınırları, bazı örnek yapılarda görülen gelişmelerin yaygınlaşması ile kavramsal düzeyde bir dönem aralığı oluşturabilecek ve zaman içindeki gelişmelerle ortaya çıkacak yeni örneklerle paralel olarak olgunlaşarak çerçevesini çizebilecektir. Muhafazakâr Milli Mimarlık kavramını somut örneklerle tartışmaya açtığımız bu dönem anlayışında -henüz çok erken olsa da- ortaya konulan yapılarda Osmanlı Klasik Dönemi’nin birebir bu döneme taşındığı, bundan önceki dönemlerde gelişen mimari çizgilere çoğunlukla yer verilmediği, günümüzde modern teknolojiler kullanılmasına rağmen modern çizgilerden de genellikle uzak kalınmaya çaba gösterildiği görülmektedir.

Mimari ve sanattaki gelişmeler bir önceki dönem özelliklerini de içinde barındırmalıdır.

Bu durumda akıllara şu soru gelebilir. Neden Muhafazakâr Milli Mimarlık arayışlarında ‘milli’ terimiyle ifade ettiğimiz üslupta Klasik Dönem mimari üslubu temel alınmakta, Selçuklu veya Geç Dönem Osmanlı’ya ait çizgilere pek rastlanmamakta, Modern Dönem’e ise yalnızca bir kısım sanatçının özgün tavırlarında rastlanmaktadır?

Öncelikle Selçuklu Dönemi yapı özellikleri Klasik Dönem Osmanlı Sanatı’nda kullanılmıştır. Bu yönüyle Klasik Dönem önceki dönemleri de kapsar niteliktedir. Geç Dönem’e vurgu yapılmamasının nedenlerinden biri ise, bu dönemin daha çok Osmanlı Devleti’nin sosyal, siyasal, ekonomik vb. birçok alanda yaşadığı küçülmeyi de hatırlatmasıdır. Bu durum kimi muhafazakâr çevrelerde batılılaşmanın gerilemeye neden olduğu yönünde bir algı yaratmıştır. Bu yaklaşım bilimsel ve tarihsel olay ve olguların gerçekliğinden ziyade, savunmacı ve duygusal yönüyle bilim çevrelerince tercih edilmese de ortaya çıkan algının nedenleri kendi içinde anlaşılabilir.

Sonuç

2012 yılı ile görünür olan Muhafazakâr Milli Mimarlık arayışının mimarideki yansımalarını üç başlıkta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki düşünsel zeminin dayandığı Osmanlı Klasik Dönemi’ni baz alan anlayıştır. Bu arayış Klasik Dönem

mimari form ve biçimlerini olduğu gibi uygulama gayreti içindedir. Bu durum tasarlanan ve inşa edilen yapıların tüm unsurlarının Klasik Dönem mimari uygulamalarına göre şekillendirilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu uygulama yapıların mimari plan tiplerinde, harim mekânı, avlu kurgusunda, örtü kurgusunda, kubbe geçişlerinde, portal düzenlenmelerinde, kemer form ve biçimlerinde, sütun başlıklarında, kavsara ve mukarnas dolgu uygulamalarında, iç mekân süslemelerinde, mihrap, minber, son cemaat yeri, minare gibi tüm yapı elemanlarının mimari ve süsleme özelliklerinde görülür. Ayrıca cami veya külliye niteliğindeki yapıların kentin hâkim noktalarında inşası ve sosyal yaşam için cazibe merkezi olmasını sağlayacak kriterlerin belirlenmesi muhafazakâr milli arayışların mimarideki yansımalarıdır.

Muhafazakâr anlayışın mimarideki yansımaları gösteren ikinci başlık ise daha çok siyasi erkin belirleyici olmadığı, aksine sanatçının özgün düşünsel planlamasının mimari yapılarda ortaya çıktığı anlayıştır. Bu durumda mimarın planladığı dini nitelikli yapı, düşünsel zeminini muhafazakâr yaklaşımdan alsa bile uygulamada modern çizgilere sahiptir. Bu yönüyle Sanat Tarihi sürecinden kopuk değildir. Bu yapı planmasında sosyal yaşamın cami gibi dini yapıların etrafında toplanması amacı birinci başlıkta ele aldığımız külliye kuruluşlarında amaçlanan kaygılardan uzaktır.

Bu iki anlayış birbiri ile aynı düşünce zeminine bağlı görünseler dahi burada iki farklı çizgisel üslubun çatışmasından bahsedebiliriz. Yani, düşünce olarak muhafazakâr, çizgisel olarak modern yaklaşım sergileyen eserler ile hem düşünce hem de çizgisel olarak muhafazakârlığın ortaya konulduğu yaklaşımlar arasındaki ayrışmalardır. Bunlardan birincisi daha çok siyasi erkin sanatçı üzerindeki etkisi ile ortaya çıkan mimarideki yansımaları gösterirken; diğeri sanatçının özgün düşüncesinin mimari yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Bununla beraber hem düşüncelerinde hem de uygulamalarında modern tavrılara sahip, eserlerinde bağımsız sanatçı kimliğini öne çıkarabilen eğilimler de vardır. Bu yapılara Karacaahmet Şakirin ve İstanbul Yeşil Vadi camileri örnektir.

Muhafazakâr anlayışın mimarideki yansımaları gösteren üçüncü başlık ise Sanat Tarihi kavramlarının kullanımlarını içerir. Yapıların tanımlanmasında tercih edilen kavramlar muhafazakâr düşünceden beslenen yaklaşımların temel alındığını gösteren uygulamalardır. Bu uygulamalar Klasik Dönem yapı kuruluşlarının tarif edilmesinde Osmanlıca terimlerinin tercih edilmesi ya da Sanat Tarihi terimlerinin sıkça kullanılan tarifinin dışına çıkartılarak ifade edilmesi suretiyle muhafazakâr milli anlayışından etkilenen kavram ve yapı eşleştirmeleridir. Bu kavram ve yapı eşleştirmelerindeki farklı yaklaşım çoğunlukla siyasi erkin etkilerinin uygulamada ortaya çıkan sonuçlarıdır. Bu kavramların ele alınış biçiminde Osmanlı Klasik Dönemi'ni aşan yaklaşımların ortaya çıktığı görülür.

Bu kavramsal tanımlamada sanat-siyaset ilişkisine din veya dini algılayış biçimi de dâhil olmuştur. Böylece ortaya çıkan sanat-siyaset-din üçgeninde Muhafazakâr Milli Mimarlık arayışlarının geçireceği evreler ve/veya dönüşümler tartışılmaya devam edilecek olup, sanatçının özgürce yapıtlar ortaya koyabildiği durumlar dışındaki muhafazakâr yaklaşımların genel olarak sanat tarihi sürecinden kopuk bir şekilde ele

alınacağı ön görülmektedir. Bu kopuklukla anlatılmak istenen şey Osmanlı Klasik Dönem'in, Modern ya da Postmodern Dönem'in üstüne özgün koşulları ve farklı dönemleri dikkate alınmadan olduğu gibi oturtulması sorunsalıdır.

Ancak tüm bunlara rağmen Muhafazakâr Milli Mimarlık arayışları olarak henüz ortaya çıkmaya başlayan kavramın ilk görünür örnekleri bir dönem aralığı oluşturmaya yeterli değildir. Bu sürecin Ankara Kocatepe Camisi (1967-87) ve Şişli Camisi'nde (1945-50) olduğu gibi tekil örnek olarak kısa bir dönem içinde etkili olup sonrasında varlığını kaybedip kaybetmeyeceğini kestirmek, süreci gözlemleyerek mümkün olabilecektir. Muhafazakâr Milli Mimarlık arayışlarının ilerleyen zamanlarda siyaseten ve toplumsal olarak karşılık bulup bulmayacağı ya da Ulusal Mimarlık arayışlarının ulaştığı sonuçlara kendi yaklaşımları içerisinde varıp varmayacağını bize zaman gösterecektir.

Kaynakça

- ALTAN, Kemal (1948). *Koca Sinan ve Türk Mimarisi*, Mimarlık, S. 2, Ankara.
- ARTUN, Ali, <http://www.e-skop.com/skopbulten/baskanlik-sarayi-ve-mimarlik-tarihi/2094> (Erişim Tarihi: 10/10/2016)
- ASLANAPA, Oktay (1996). *Osmanlı Mimarisi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- ASLANAPA, Oktay (1999). *Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- ASLANAPA, Oktay (1999). *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- BOZDOĞAN, Sibel (2009). *'Unutulmuş Bir Başka Sedad Eldem Çizgisi: Makine Çağına Karşı Lirik Bir Anadolu/Akdeniz Modernizmi'*, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, Ferid (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- ELDEM, Sedad Hakkı (2009). *II Retrospektif, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları*, İstanbul.
- ELDEM, Sedad, Hakkı (1969). *Köşkler ve Kasırlar*, c. I, DGSA Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü, İstanbul.
- FIRAT, İnci Nuran (1998). *Ankara'da Cumhuriyet Dönemi Mimarisinden İki Örnek, Etnografya Müzesi ve Eski Türk Ocağı Merkez Binası*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İSEN, Mustafa, (2013). "Muhafazakâr Sanat Üzerine Mustafa İsen ile Mülakat", *Gelenekten Geleceğe - 3 Aylık Fikir-Kültür-Sanat Dergisi*, Ankara (erişim tarihi: 03.06.2016).
- KAHRAMAN, Hasan Bülent (2013). "Muhafazakâr Sanat Üstüne Edebiyat ve Mimarlık Bağlamında Bazı İrdelemeler", *Gelenekten Geleceğe- 3 Aylık Fikir-Kültür-Sanat Dergisi*, Ankara (erişim tarihi: 03.06.2016).
- KİHTİR, Tuğrul (2012). *Anadolu'nun Beyleri*, t Yayın, İstanbul.
- KUBAN, Doğan (2016). *Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Ana Hatları*, 5. Baskı İstanbul.
- KULA SAY, Seda (2014). "Alexandre Vallaurt'nın İzmir, Selanik ve Eminönü Gümrük Binalarına İlişkin Çalışmaları ve Yüzyıl Dönüşünde Osmanlı Mimarlığının Gündemine Dair Notlar, Alexander Vallaurty's Late Works", *METU JFA*, 2.

-
- KURAN, Aptullah (1964). *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Camii*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- KURAN, Aptullah (1988). *Mimar Sinan'ın Camileri*, Mimar Sinan'ın Yaşadığı Çağ ve Eserleri, İstanbul.
- MÜLAYİM, Selçuk (2005). *'Sinan Estetiği' Ağırnaslı Sinan*, Ağırnas Belediyesi Yayınları, Kayseri.
- ÖZÇELİK Mustafa (2013). *Eskişehir'den Portreler*, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, Eskişehir.
- ÖZER, Bülent (1964). *Rejyonalizm, Universalizm, ve Çağdaş Mimarimiz Üzerine Bir Deneme*, T.T.U. Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- SAY, Kula Seda (2014). *Alexandre Vallaurt'nın İzmir, Selanik ve Eminönü Gümrük Binalarına İlişkin Çalışmaları ve Yüzyıl Dönüşünde Osmanlı Mimarlığının Gündemine Dair Notlar*, Alexander Vallaury's Late Works, METU JFA 2.
- SÖZEN, Metin (1975). *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- SÖZEN, Metin (1996). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- SÖZEN, Metin-TANYELİ, Uğur (1994). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- TANJU, Bülent-TANYELİ, Uğur (2009). *Sedad Hakkı Eldem II Retrospektif*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail H. (1984). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Fotoğraflar

Fotoğraf 1: Şişli Camisi (1945-50)

Fotoğraf 2: Ankara Kocatepe Camisi (1987)

Fotoğraf 3: Çamlıca Camisi (yapımı devam ediyor)

Fotoğraf 4: Çamlıca Camisi (yapımı devam ediyor)

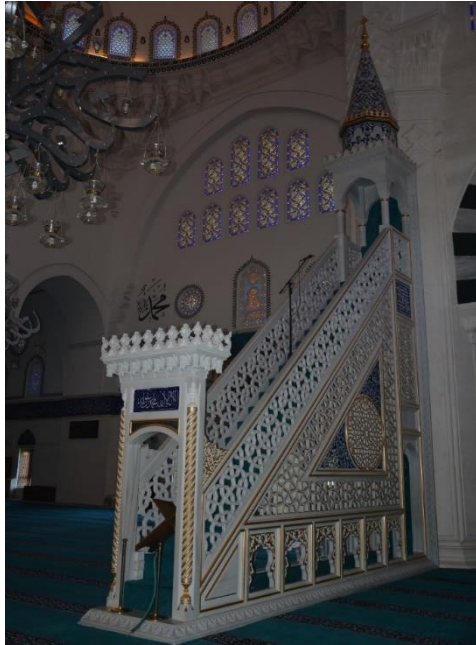
Fotoğraf 5: Sultan Ahmet Camisi
(<https://wall.alphacoders.com/big.php?i=525895&lang=Turkish>’dan alınmıştır.)

Fotoğraf 6: Mimar Sinan Camisi

Fotoğraf 7-8: Soldaki fotoğraf Mimar Sinan Camisi giriş revağı ve portalini, sağdaki fotoğraf ise, Selimiye Camisi'ndeki yaklaşık aynı noktadan görünüşü gösterir.

Fotoğraf 9-10: Soldaki fotoğraf Mimar Sinan Cami minberi, sağdaki fotoğraf ise Selimiye Cami minberidir (Selimiye Cami Minber fotoğrafı <http://www.mustafacambaz.com>'dan alınmıştır.)

Fotoğraf 11: Çamlıca Tepesi Camisi

Fotoğraf 12: Mimar Sinan Camisi’nin Konumu

Fotoğraf 13: Sancaklar Camisi

Ömer ŞEKERCİ*

Pseudo Patriotism in Shaw's *Arms and the Man*

Shaw'ın *Silahlar ve Adamlar* Oyununda Düzmece Vatandaşlık

ABSTRACT

This study aims to reveal the private follies of the characters in G.B. Shaw's *Arms and the Man* in terms of their pseudo-patriotism. Honour, idealism, heroism, social justice, gender equality, hypocrisy, and many other social values are the usual themes considered by Shaw in his plays. In this sense, his *Arms and the Man* is not an exception. Rather, romance of marriage and different inferable components of patriotism have been exposed with special emphasis and in greatly different depths and sincerity in this play. It is the influence of the disgusting image of squalid war, love, hope and faith that demonstrates the falsity and changeability of the idealistic beliefs of the individuals. Although the depicted war is restricted to the Balkans only, Shaw harshly criticizes it in general because, no how much local or worldwide, the war's unavoidable outputs are destruction, bloodshed and poverty everywhere. It also exhibits Shaw's having a passion for social and moral problems: he ultimately desires to reform society's conventional behaviour in order to rescue it from fake idealism and pseudo-patriotism.

Keywords: Idealism, War, Patriotism, Shaw, Heroism.

ÖZET

Çalışma, Shaw'ın *Silahlar ve Adamlar* adlı oyunundaki düzmece vatandaşlığı ve karakterlerin aptalca davranışlarını ele almaktadır. Onur, idealizm, kahramanlık, sosyal adalet, cinsiyet eşitliği, ikiyüzlülük ve sosyal hayatla ilgili daha birçok konu ve değerler Shaw'ın oyunlarının ana temasını oluşturmaktadır. *Silahlar ve Adamlar* oyunu da benzer konuları değinmektedir. Evliliğin romantizmi ve vatandaşlığı oluşturan değişik unsurlar ele alınmıştır. Savaşın korkunçluğu, sevgi, umut, inanç, insanların yanlış ve sahte idealizmini değiştirmek için Shaw'ın çabası ve eleştirisi verilmiştir. Bu oyunda savaş, Balkanlarla sınırlı olmasına rağmen, Shaw, savaşı yıkım, kan dökme ve yoksulluk olarak gördüğü için acımasızca eleştirmektedir. Shaw'ın toplumsal ve ahlaki sorunlara karşı duyarlılığı, toplumdaki basmakalıp davranışı ve sahte idealizmi ve düzmece vatandaşlığı değiştirme arzusu da ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İdealizm, Savaş, Vatandaşlık, Shaw, Kahramanlık.

Introduction

George Bernard Shaw (1856-1950) was a leading playwright and critic of the late 19th century and first half of the 20th century English literature. He is regarded as the founding father of Modern British Theatre. Shaw's plays, in general, are known to deal

* Yazar/Author Assoc. Prof. Dr., Suleyman Demirel University Faculty of Science and Arts Department of English Language and Literature. omersekerici@sdu.edu.tr

with such social and moral problems of his time such as income inequality, oppression, history, war, marriage, religion, socialism, social justice, and authority and women's rights (Şekerci, 2015: p. 8).

After penning down some unsuccessful novels; he turned to drama and wrote more than 60 plays and was awarded the Nobel Prize in literature in 1925 (Shaw, 1965: p. 92). Shaw described his first plays as "Plays Unpleasant" as they compelled the audience at that time to face unpleasant facts of life. The plays touch the social problems, evils, and crimes. On the other hand, some of his other plays are labelled as "Plays Pleasant" as they deal with issues favoured by the society (Shaw, 1981: p. 7). Moreover, to Shaw, the theme of the play seems to be more important than its unity and plot to stir some thought in audience, since he aims to arouse the audience's thinking and transform their thoughts rather than make them laugh. Shaw puts it as "when a comedy is performed, it is nothing to me that the spectators laugh: any fool can make an audience laugh. I want to see how many of them, laughing or grave, are in the melting mood" (Shaw, 1973: p. 7).

As Fraser states (1954) "Shaw's great gift was to wake up people to see the hypocrisies and stupidities in life. Whatever he wrote was an attack on shams, hypocrisies and stupidities prevailing all spheres of life. His primary weapon for doing this was his wit" (p. 13). Henderson also shows how Shaw was determined to take our attention to the false illusions and ideals prevailing in the society and worked hard to destruct those false ideals and illusions obsessing the soul of man. For Anderson, Shaw severely attacked the false ideals because they were leading people astray and blinded them to the real truths of their life (Henderson, 1907: p. 300).

Tearing the mask of idealism is clearly depicted in his 'L'Humanité Nouvelle', Shaw says "Suppress that phase of human activity which consists in the pursuit of illusions, and you suppress the greatest force in the world. Do not suppose that the pursuit of illusions is a vain pursuit: on the contrary, an illusion can no more exist without reality than a shadow without an object. Unfortunately the majority of men are so constituted that reality repels, while illusions attract them." (Ibid.: p. 301).

Hoffsten's opinion is different from the above mentioned one. He argues "Mr. Shaw has no taste for what is called popular art, no belief in popular morality, no belief in popular religion, no admiration for popular heroics. He is a socialist intolerant of fashionable life yet neither a sceptic nor a cynic in these matters, but simply understanding life differently from the average respectable man" (Hoffsten, 1908: p. 218).

For several critics, Shaw's dialogue is often long-winded, or talky, and it is hardly eligible for such disparagement if the critic perceives the author's intention of reproducing the effect of actual conversation. Some other critics claim that Shaw's plays are full of heedful ideas, so the reader may disregard the triangle plot as a commonplace of drama or as something with which Shaw did not bother about it (Wilbur, 1949: p. 308).

For Shaw, literature can play a vital role incurring the ills of the society. Drama, in this sense, was a principal weapon for him to change the social situation radically. As

we read in Barnet “his plays will not say the final word either, for as society evolves (partly through the instruction of the artist), it has new needs, and future geniuses will supply new art” (Barnet, 1956: p. 894).

1-1- *Arms and the Man* (1894)

Arms and the Man is one of Shaw's “Plays Pleasant”. It is an anti-romantic comedy revealing human follies. Its main focus is on the “romance of war” in terms of its devastating and negative effects on the soul. In this play Shaw examines some eternal themes such as romance, war, honour, realism, idealism, heroism, patriotism, and to certain extent, marriage. Sawyer regards it as “unique among Shaw's plays in several respects:

- 1) It was the first of his plays to be produced for a commercial theatre;
- 2) It was the first of his plays to be acted in America;
- 3) It is the only one to be translated into Basic English; and
- 4) It is the only Shaw play to be printed with three different final curtain lines” (Sawyer, 1986: p. 123).

Arms and the Man exposes the past catastrophic wars from which we learn how European communities suffered considerably: they were afflicted with trauma of losing fathers, mothers, and even children, if not to mention unemployment, starvation and prostitution. Shaw’s fierce attack on the fake ideals in *Arms and the Man* is interpreted by Satran as:

Foremost among the false ideals Shaw appears most resolved to call into question are romanticized notions of war, especially what it means to serve as a soldier. To achieve this end he offers his viewers a Swiss captain to portray the reality of a professional soldier's experience both on and off the battlefield. Shaw casts Bluntschli as a mercenary in service to the Serbians during their November 1885 invasion of Bulgaria (Satran, 2008: p. 14).

Our major concern is to analyse how social values such as patriotism and nationalism which have been reflected in this play. Before we further our study it is imperative to define two terms: patriotism and nationalism. Oxford Advanced Learner’s Dictionary (2000), defines nationalism as (1) “nationalism is the desire by a group of people who share the same race, culture, language, etc. to form an independent country, (2) a feeling of love and pride in your country; a feeling that your country is better than any other”. Broadly speaking, nationalism is a person’s devotion, dedication, loyalty, and love of one’s own nation (p. 847). The term ‘nationalism’ has different definitions in its modern sense. Although advocates from different fields have come up with different definitions, none of them can be classified as substantive and fundamental (Tan, 2013: p. 10). It is generally accepted that nationalism is a process of formation or growth of nations.

To OALD (2000), *patriotism* means “love of your country and willingness to defend it” (p. 929). Stanford Encyclopaedia of Philosophy defines it as “love of one's country, identification with it, and special concern for its well-being and that of compatriots”.

Nationalism and patriotism are often confused by lack of clarity because of the failure to distinguish the two terms. Many authors use these terms interchangeably. We do not intend to delve into the historical background of nationalism in Europe and in particular in England. What we are trying to do is to focus on how *patriotism* is depicted in the play in terms of *sentimental point of view*.

Shaw deliberately designates a Swiss Bluntschli as the real hero, in comparison with whom the Bulgarians were inferior culturally. However, true heroism is shown by Sergius, and the saving of Bluntschli's life by the Bulgarian woman is celebrated (Tan, 2013: p. 69). But some passages are concerned with Austro-Hungarian foreign relations which Weiss (1990) puts as:

The questionable passages were no doubt those which mentioned the role of the Austrian and Russian officers in the Serbo-Bulgarian War, Raina's indignant outcry against the Austrians' setting on the Serbs to rob Bulgaria of its freedom, Catherine's anger at letting the Austrians force peace on Bulgaria instead of annexing Serbia, (p. 30).

The play begins with a Bulgarian cavalry charge compelling Bluntschli to climb Raina Petkoff's window and hide in her bedroom. Once he is there, he lets down the young woman's every expectation of how a soldier ought to behave and act:

Instead of behaving nobly and heroically - as she believes her beloved Sergius Saranoff did by leading the charge against the Serbs - Bluntschli cowers in her bedchamber making every effort not to be found. Satran puts it as "though Bluntschli manages to evade the Bulgarians' charge, he unwittingly finds himself performing as Saranoff's foil. His sudden appearance presents everyone watching with an unplanned opportunity to rethink commonly accepted views on soldiering, war, and masculinity" (Satran, 2008: p. 15).

With his interpretation of the Serbo-Bulgarian War in "A Dramatic Realist to His Critics" (July 1894), he wanted to please Bulgarian people also concentrated on the historical facts on this war. *Arms the Man* covers the theme of nationalism and the patriotic sentiment in the Balkans.

1-2- Pseudo Patriotic Sentiments

CATHERINE. Such news. There has been a battle!

CATHERINE. A great battle at Slivnitza! A victory! And it was won by SERGIUS.

Catherine is so delighted with war because the battle was won by her would-be bride groom, SERGIUS.

RAINA (with a cry of delight) Ah! (Rapturously) Oh, mother! (Then, with sudden anxiety) Is father safe?

Raina seems to be very dedicated to her father, so she is deeply worried about her father as he is at war.

CATHERINE. Of course: he sent me the news. Sergius is the hero of the hour, the idol of the regiment.

RAINA. Tell me, tell me. How was it! (Ecstatically) Oh, mother, mother, mother! (Raina pulls her mother down on the ottoman; and they kiss one another frantically).

Raina loves being boasted and boasting as her mother does, she is happy as she has something to boast about because her fiancée is at battlefield.

CATHERINE. (with surging enthusiasm) you can't guess how splendid it is. A cavalry charge—think of that! He defied our Russian commanders—acted without orders—led a charge on his own responsibility—headed it himself—was the first man to sweep through their guns. Can't you see it, Raina; our gallant splendid Bulgarians with their swords and eyes flashing, thundering down like an avalanche and scattering the wretched Serbian dandies like chaff". And you —you kept Sergius waiting a year before you would be betrothed to him. Oh, if you have a drop of Bulgarian blood in your veins, you will worship him when he comes back (Shaw, 1926: p. 5).

What Catherine's speech reveals is that she is also a patriotic woman but her patriotism is based on her gains from the war. She expects that on the condition that the war were won then her income and fame will increase hugely and she believes that they will have higher positions in their lives.

RAINA. What will he care for my poor little worship after the acclamations of a whole army of heroes? But no matter: I am so happy—so proud! (She rises and walks about excitedly.) It proves that all our ideas were real after all (Ibid.: p. 5).

Sergius, somehow, wins Raina's heart by his victory at war because Raina worships to any sort of power.

CATHERINE. (indignantly) Our ideas real! What do you mean?

RAINA. Our ideas of what Sergius would do—our patriotism—our heroic ideals. Oh, what faithless little creatures girls are! I sometimes used to doubt whether they were anything but dreams. When I buckled on Sergius' s sword he looked so noble: it was treason to think of disillusion or humiliation or failure. And yet and yet.

RAINA. Well, it came into my head just as he was holding me in his arms and looking into my eyes, that perhaps we only had our heroic ideas because we are so fond of reading Byron and Pushkin, and because we were so delighted with the opera that season at Bucharest. Real life is so seldom like that—indeed never, as far as I knew it then. (Remorsefully)Only think, mother, I doubted him: I wondered whether all his heroic qualities and his soldiership might not prove mere imagination when he went into a real battle. I had an uneasy fear that he might cut a poor figure there beside all those clever Russian officers (Ibid.: p. 5).

Raina has doubts on Sergius' talents as a soldier and his intellect as a man and she seems to be scared of Sergius possible failure at war as a soldier.

CATHERINE. A poor figure! Shame on you! The Serbians have Austrian officers who are just as clever as our Russians; but we have beaten them in every battle for all that.

It demonstrates that the Serbs and Bulgarians are not talented to stage a war and win it because while the Serbs put great confidence in Austrian commanders, the Bulgarians trust the Russian commanders.

MAN. (in the darkness, subduedly, but threateningly). Sh—sh! Don't call out or you'll be shot. Be good; and no harm will happen to you. (She is heard leaving her bed, and making for the door.) Take care, there's no use in trying to run away. Remember, if you raise your voice my pistol will go off. (Commandingly) Strike a light and let me see you. Do you hear? ... Excuse my disturbing you; but you recognise my uniform—Serbian. If I'm caught I shall be killed. (Determinedly.) Do you understand that? (Ibid.: p. 8).

RAINA. Yes.

MAN. Well, I don't intend to get killed if I can help it. (Still more determinedly.) Do you understand that? (He locks the door with a snap.)

The man is too scared to fight in the war so he threatens Raina.

RAINA. (disdainfully) I suppose not. (She draws herself up superbly, and looks him straight in the face, saying with emphasis) Some soldiers, I know, are afraid of death.

MAN. (with grim good humour) All of them, dear lady, all of them, believe me. It is our duty to live as long as we can, and kill as many of the enemy as we can. Now if you raise an alarm... (Ibid.: p. 9).

Bluntschli claims that the first duty of a soldier is to survive not to die as an idiot at a battlefield. What we can infer from that saying is that for many European soldiers to stay alive is much more important to die for one's homeland. We observe it in Bluntschli's acts and behaviour. Raina invests huge expectation on Sergius's possible victory at war to gain from it but she does not hesitate to claim that Sergius is afraid of dying at battlefield (Tan, 2013: p. 73).

RAINA. (cutting him short) You will shoot me. How do you know that I am afraid to die?

The above dialogues prove that even Raina seems to be braver than the man.

RAINA. (with dignified patience) Only to get my cloak.

MAN. (darting to the ottoman and snatching the cloak). A good idea. No: I'll keep the cloak: and you will take care that nobody comes in and sees you without it. This is a better weapon than the pistol. {He throws the pistol down on the ottoman} (Shaw, 1926: p. 9).

Bluntschli seems to be scared to death as he thinks that Raina might tell the soldiers his whereabouts.

RAINA.(revolted). It is not the weapon of a gentleman!

MAN. It's good enough for a man with only you to stand between him and death... Do you hear? If you are going to bring those scoundrels in on me you shall receive them

as you are... No use: I'm done for. Quick! wrap yourself up: they're coming (Ibid.: p. 10).

The dialogues reveal how Raina ridicules Bluntschli, he is not even a man in her eyes. She easily finds out that he is a coward soldier. To Sergius the thing is not to lose his life rather than fighting against the enemy soldiers.

RAINA. (impulsively) I'll help you. Hide yourself, oh, hide yourself, quick, behind the curtain. (She seizes him by a torn strip of his sleeve, and pull him towards the window.)

MAN. (yielding to her) here is just half a chance, if you keep your head. Remember: nine soldiers out often are born fools. (He hides behind the curtain, looking out for a moment to say, finally) If they find me, I promise you a fight—a devil of a fight! (Ibid.: p. 11).

Bluntschli is such a coward that he needs a young girl's shelter. Raina takes pity on him and gives protection to him. Bluntschli finds the soldiers as total idiots so what we infer from his saying is that he does not like being a soldier and his dislike for his comrades (Tan, 2013: p. 74).

MAN. A narrow shave; but a miss is as good as a mile. Dear young lady, your servant until death. I wish for your sake I had joined the Bulgarian army instead of the Serbian. I am not a native Serbian.

RAINA. (haughtily) No, you are one of the Austrians who set the Serbians on to rob us of our national liberty, and who officer their army for them. We hate them!

The man is definitely a traitor that's why he betrays his comrades. What is significant is that after getting help from Raina, he wanted to change the sides as well. It is quite normal because he is mercenary. For him only money matters are important but not to die the country for which he fights.

MAN. (irritably). Don't frighten me like that. What is it?

RAINA. Your pistol! It was staring that officer in the face all the time. What an escape!

RAINA. (staring at him rather superciliously, conceiving a poorer and poorer opinion of him, and feeling proportionately more and more at her ease with him). I am sorry I frightened you. (She takes up the pistol and hands it to him.) Pray take it to protect yourself against me (Shaw, 1926: p. 13).

The man proves that he is a coward and he seems like he likes behaving in that way. It is obvious that it is not a shame for him.

MAN. (grinning wearily at the sarcasm as he takes the pistol). No use, dear young lady: there's nothing in it. It's not loaded. (He makes a grimace at it, and drops it disparagingly into his revolver case.)

RAINA. Load it by all means.

MAN. I've no ammunition. What uses are cartridges in battle? I always carry chocolate instead; and I finished the last cake of that yesterday.

RAINA. (outraged in her most cherished ideals of manhood). Chocolate! Do you stuff your pockets with sweets—like a schoolboy—even in the field?

MAN. Yes. Isn't it contemptible?

RAINA. Allow me. I am sorry I have eaten them all except these (Ibid.: p. 13)

The dialogues clearly show us how Bluntschli takes the war so lightly as he carries chocolates with him. It is clear that he is an adventurer soldier rather than a true soldier. After finding out this, Raina keeps on ridiculing him lightly.

MAN. (ravenously). You're an angel! (He gobbles the comfits.) Creams! Delicious! (He looks anxiously to see whether there are any more. There are none. He accepts the inevitable with pathetic good humour, and says, with grateful emotion) Bless you, dear lady. You can always tell an old soldier by the inside of his holsters and cartridge boxes. The young ones carry pistols and cartridges; the old ones, grub. Thank you. (He hands back the box. She snatches it contemptuously from him and throws it away. This impatient action is so sudden that he shies again.) Ugh! Don't do things so suddenly, gracious lady. Don't revenge yourself because I frightened you just now.

RAINA. (superbly). Frighten me! Do you know, sir, that though I am only a woman, I think I am at heart as brave as you.

Although Raina is a woman, she seems to be braver than Bluntschli. Under the normal conditions such treatment would hurt a man's honour but he does not take it seriously.

MAN. I should think so. You haven't been under fire for three days as I have. I can stand two days without showing it much; but no man can stand three days: I'm as nervous as a mouse. (He sits down on the ottoman, and takes his head in his hands.) Would you like to see me cry?

RAINA. (quickly) No.

MAN. If you would, all you have to do is to scold me just as if I were a little boy and you my nurse. If I were in camp now they'd play all sorts of tricks on me.

The interaction between Raina and Bluntschli shows that he is like a small child rather than a soldier. It is clear that he likes the way Raina treats him.

MAN. There are only two sorts of soldiers: old ones and young ones. I've served fourteen years: half of your fellows never smelt powder before. Why, how is it that you've just beaten us? Sheer ignorance of the art of war, nothing else. (Indignantly.) I never saw anything so unprofessional.

RAINA. (ironically) Oh, was it unprofessional to beat you?

What Bluntschli, in fact, is trying to say that the Bulgarian soldiers are not good at war. He furthers his argument that most of them have not had the opportunity to use real

arms; it shows us that he ridicules them. On other hand, Raina does not agree with him on that by claiming that they are brave and perfect soldiers.

MAN. Well, come, is it professional to throw a regiment of cavalry on a battery of machine guns, with the dead certainty that if the guns go off not a horse or man will ever get within fifty yards of the fire? I couldn't believe my eyes when I saw it.

Now it is Bluntschli's time to ridicule Raina and Bulgarian soldiers. His claim is that the Bulgarian soldiers won the war by accident not by a war strategy.

MAN. (prosaically). You should see the poor devil pulling at his horse.

RAINA. Why should he pull at his horse?

MAN. (impatient of so stupid a question) It's running away with him, of course: do you suppose the fellow wants to get there before the others and be killed? Then they all come. You can tell the young ones by their wildness and their slashing. The old ones come bunched up under the number one guard: they know that they are mere projectiles, and that it's no use trying to fight. The wounds are mostly broken knees, from the horses cannoning together (Ibid.: p. 15).

The man's utterance indicates that the war was won by not bravery at battlefield but by chance so it is pointless to declare Bluntschli as a hero. His relentless acts and ignorance helped him win.

MAN. A regular handsome fellow, with flashing eyes and lovely moustache, shouting a war-cry and charging like Don Quixote at the windmills. We nearly burst with laughter at him; but when the sergeant ran up as white as a sheet, and told us they'd sent us the wrong cartridges, and that we couldn't fire a shot for the next ten minutes, we laughed at the other side of our mouths. I never felt so sick in my life, though I've been in one or two very tight places. And I hadn't even a revolver cartridge—nothing but chocolate. We'd no bayonets—nothing. Of course, they just cut us to bits. And there was Don Quixote flourishing like a drum major, thinking he'd done the cleverest thing ever known, whereas he ought to be court-martialled for it. Of all the fools ever let loose on a field of battle, that man must be the very maddest. He and his regiment simply committed suicide—only the pistol missed fire, that's all (Ibid.: p. 16).

Here it is obvious that Bluntschli is making fun of Sergius and he resembles him to Don Quixote. Even though Sergius is presented as the bravest soldier but in reality he is the stupidest soldier.

RAINA. Why do you laugh?

MAN. (shamefacedly, but still greatly tickled). I didn't laugh, I assure you. At least I didn't mean to. But when I think of him charging the windmills and thinking he was doing the finest thing—(chokes with suppressed laughter).

MAN. (with sincere remorse). Of course. Certainly. I'm really very sorry. (She deliberately kisses it, and looks him straight in the face, before returning to the chest of drawers to replace it. He follows her, apologizing.) Perhaps I'm quite wrong, you know:

no doubt I am. Most likely he had got wind of the cartridge business somehow, and knew it was a safe job (Ibid.: p. 16).

Bluntschli keeps on ridiculing Sergius and his fake bravery. He believes that Sergius' cowardness helped him win the war by chance.

RAINA. (coldly) And now I will do a soldierly thing. You cannot stay here after what you have just said about my future husband; but I will go out on the balcony and see whether it is safe for you to climb down into the street. (She turns to the window.)

RAINA. (rushing to him) Stop! (She catches him by the shoulder, and turns him quite round.) They'll kill you.

RAINA. Come away from the window—please. (She coaxes him back to the middle of the room. He submits humbly. She releases him, and addresses him patronizingly.) Now listen. You must trust to our hospitality. You do not yet know in whose house you are. I am a PETKOFF (Ibid.: p. 19).

Bluntschli fulfils her ego. She thinks that he needs her shelter desperately. In reality, Raina treats her like a doll baby.

CATHERINE. (springing erect, with flashing eyes): The war over! Paul: have you let the Austrians force you to make peace?

CATHERINE. You could have annexed Serbia and made Prince Alexander Emperor of the Balkans. That's what I would have done (Ibid.: p. 28).

Catherine is mingling with her husband's military duty even though she has no idea about it. She talks ignorantly about it. She thinks that her husband will conquer Serbia and she will make Prince Alexander come to the throne. But these are only her vanities and unrealized dreams.

CATHERINE. You are a barbarian at heart still, Paul. I hope you behaved yourself before all those Russian officers.

PETKOFF. I did my best. I took care to let them know that we had a library (Ibid.: p. 29).

What Petkoff is doing is boasting about himself even at battlefield. Catherine is paying too much emphasis on her husband's fame, all these prove that even at war time money matters to them greatly.

SERGIUS. I won the battle the wrong way when our worthy Russian generals were losing it the right way. That upset their plans, and wounded their self-esteem. Two of their colonels got their regiments driven back on the correct principles of scientific warfare. Two major-generals got killed strictly according to military etiquette. Those two colonels are now major-generals; and I am still a simple major (Ibid.: p. 31).

It shows that Sergius seems to be dissatisfied with his current position as major rather than being promoted to a higher rank. Actually he does not deserve being a major as well. It proves how selfish he is and how he is unpatriotic.

SERGIUS. Of course he over-reached us. His father was a hotel and livery stable keeper; and he owed his first step to his knowledge of horse-dealing. (With mock enthusiasm.) Ah, he was a soldier—every inch a soldier! If only I had bought the horses for my regiment instead of foolishly leading it into danger, I should have been a field-marshal now! (Ibid.: p. 32)

Bluntschli regards military as a trade rather than duty. It has nothing to do with his patriotism because money counts too much for him.

PETKOFF. (Chuckling.) We shouldn't have been able to begin fighting if these foreigners hadn't shewn us how to do it: we knew nothing about it; and neither did the Serbians. Egad, there'd have been no war without them (Ibid.: p. 33).

The dialogue proves how untalented and useless the Bulgarian soldiers are as they are hugely in need of others' help and support. They are far away from having any sort of patriotic sentiment for their homeland.

RAINA. Are there many Swiss officers in the Serbian Army?

PETKOFF. No—all Austrians, just as our officers were all Russians. This was the only Swiss I came across. I'll never trust a Swiss again. He cheated us—humbled us into giving him fifty able bodied men for two hundred confounded worn out chargers. They weren't even eatable! (Ibid.: p. 33).

What is the most striking thing is that many young Serbian boys escaped from war that proves the homeland does not mean much to them. That proves patriotism means almost nothing to them.

SERGIUS. My queen! (He kisses her on the forehead with holy awe.) .

RAINA. How I have envied you, Sergius! You have been out in the world, on the field of battle, able to prove yourself there worthy of any woman in the world; whilst I have had to sit at home inactive,—dreaming—useless—doing nothing that could give me the right to call myself worthy of any MAN.

It exhibits that Raina cares for Sergius not for his bravery and character but for his fame and money. Power tempts her to marry him.

SERGIUS. Louka: do you know what the higher love is?

LOUKA. (astonished). No, sir.

SERGIUS. Very fatiguing thing to keep up for any length of time, Louka. One feels the need of some relief after it.

SERGIUS.(coming clear of the table and drawing her with him). I am surprised at myself, Louka. What would Sergius, the hero of Slivnitza, say if he saw me now? What would Sergius, the apostle of the higher love, say if he saw me now? What would the half dozen Sergiuses who keep popping in and out of this handsome figure of mine say if they caught us here? (Letting go her hand and slipping his arm dexterously round her waist.) Do you consider my figure handsome, Louka?

LOUKA. Let me go, sir. I shall be disgraced. (She struggles: he holds her inexorably.) Oh, will you let go?

SERGIUS. (looking straight into her eyes). No (Ibid.: p. 37).

Raina and Sergius want to get married not on the basis of mutual love and respect but for money and power and to take advantage of each other's social status. No matter how much they talk about love and respect, they do not sound convincing. It is clear that patriotism does not make any sound to them.

PETKOFF. (eagerly). Yes, that's it. (To Sergius.) He sees the whole thing at once.

BLUNTSCHLI. I think I can shew you how to manage that.

SERGIUS. Invaluable man! Come along! (Towering over Bluntschli, he puts his hand on his shoulder and takes him to the steps, Petkoff following. ..) (Ibid.: p. 46).

Although Petkoff and Sergius know that this Swiss man is a dishonest merchant, they ask him to help them. We can clearly see that these men are ordinary and they can trust an enemy soldier. It also shows us they are incapable men.

BLUNTSCHLI. What a country! They make cannons out of cherry trees; and the officers send for their wives to keep discipline!...

It is clear that Bluntschli is surprised about the inability of Bulgarian military officer. Because they trust their wives to keep discipline in the army and the way of making cannonball is a subject of mocking. It is clearly seen that Bulgarian army is not powerful. Its military officers make strange decisions.

RAINA. (full of reproach for his levity). Can you realize what it is to me to deceive him? I want to be quite perfect with Sergius—no meanness, no smallness, no deceit. My relation to him is the one really beautiful and noble part of my life. I hope you can understand that.

Her utterance shows that she is lying. She is not faithful to Sergius and she loves Bluntschli at first sight. She is interested in another man even though she is engaged. It shows us her fake love and the reason of her relationship with Sergius.

RAINA. (greatly encouraged). Ah, it is natural that you should forget it first. It cost you nothing: it cost me a lie!—a lie!!(She sits down on the ottoman, looking straight before her with her hands clasped on her knee. Bluntschli, quite touched, goes to the ottoman with a particularly reassuring and considerate air, and sits down beside her.)(Ibid.: p. 48).

For Raina, telling lies seems to be an easy thing to do. Actually, she doesn't care about telling lies.

CATHERINE. (loftily polite).I doubt, sir, whether you quite realize either my daughter's position or that of Major Sergius Saranoff, whose place you propose to take. The Petkoffs and the Saranoffs are known as the richest and most important families in the country. Our position is almost historical: we can go back for nearly twenty years.

PETKOFF. Oh, never mind that, CATHERINE. (To Bluntschli) We should be most happy, Bluntschli, if it were only a question of your position; but hang it, you know, Raina is accustomed to a very comfortable establishment. Sergius keeps twenty horses.

BLUNTSCHLI. But what on earth is the use of twenty horses? Why, it's a circus.

CATHERINE. (severely) my daughter, sir, is accustomed to a first-rate stable (Ibid.: p. 78).

Catherine and Petkoff value material things very much over patriotism, when they learn that Bluntschli is very wealthy they want to have such a son in law. It exhibits that Bluntschli gets his value because of his wealth in their eyes. Although Bluntschli is a greedy merchant, he is surprised about their behaviour. Because they can compare their daughter with material things.

BLUNTSCHLI. I have. I have nine thousand six hundred pairs of sheets and blankets, with two thousand four hundred eider-down quilts. I have ten thousand knives and forks, and the same quantity of dessert spoons. I have six hundred servants. I have six palatial establishments, besides two livery stables, a tea garden and a private house. I have four medals for distinguished services; I have the rank of an officer and the standing of a gentleman; and I have three native languages. Show me any man in Bulgaria that can offer as much (Ibid.: p. 79).

After realizing that her family care about only material things, Bluntschli begins to tell about his wealth instead of telling about his sentiments for their daughter.

RAINA. (interrupting him). I did not give them to the Emperor of Switzerland!

BLUNTSCHLI. That's just what I say. (He catches her hand quickly and looks her straight in the face as he adds, with confident mastery) Now tell us who you did give them to.

RAINA. (succumbing with a shy smile). To my chocolate cream soldier! (Ibid.: p. 80).

Raina helps him without knowing his wealth status and loves him. But we see that she can choose Sergius even though she loves Bluntschli because she knows about Sergius's wealth. Material things overweigh for her. But when she learns that Bluntschli is very wealthy, he becomes an ideal husband for her because she also finds love. Anymore, Sergius is not ideal husband for her. She thinks that he can satisfy her emotions and provide money to equal her family status.

The play ends in defeat for Bluntschli as he leaves behind reason to propose marriage. What has been shown is that Bluntschli did not endanger his life for the sake of love, lust or even patriotism. To characters, patriotism seems to be mere symbols of power and status rather love for their homeland.

Conclusion

The characters show no interest for the concept of patriotism for their homeland. They are not loyal to their homeland so their patriotism values material things over other

things. The characters mentioned above are greedy, and they give high esteem to patriotism and morality as long as they serve for their purpose. To Shaw's heroes, success is there provided that it brings benefits and advantages to them. Their patriotism is fake and materialistic in nature. The play explicitly exhibits that Shaw depicts that one cannot love sincerely if one's notion of love is based on a false and unachievable ideal. What Shaw is trying to show us is that one cannot fight courageously if one's patriotism and notion of courage may lead to a certain death. It is also obvious that one cannot continue his life if one bases his love of homeland on pseudo materialistic values and patriotism. We could claim that the character who rejects the notion of patriotism is that he has no spiritual sentiment for his homeland. What counts much for him is those material things. His life's force compels him to go for the materialistic things rather than fostering patriotic sentiments for his homeland.

In *Arms and the Man*, Shaw indirectly makes the audience ask to use their mental faculty and intuition to find out what true patriotism means and assess certain issues which are wrong while the others are right by using their critical eyes. Though the war is restricted to the Balkans, Shaw criticizes war in general because of its destruction, bloodshed and poverty. It demonstrates Shaw's ultimate desire to reform society's conventional behaviour and fake idealism. In a nutshell, Shaw's message is that man must be a realistic rather a romantic dreamer.

Works Cited

- FRASER, G. (1954). "Bernard Shaw: 1950", *Bulletin (Shaw Society of America)*, May, No. 5.
- HENDERSON, A. (1907). "George Bernard Shaw", *The North American Review*, Jun. 7, Vol. 185, No. 616.
- HOFFSTEN, E. (1908). "The Plays of Bernard Shaw", *The Sewanee Review*, Apr., Vol. 12, No. 2.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary*, (2000). Oxford: Oxford University Press.
- SATRAN, D. (2008). "The Chocolate Cream Soldier and the "Ghastly Failure" of Bernard Shaw's "Arms and the Man", *Shaw*, Vol. 28, 11-33.
- SAWYER, P. (1986). "The Last Line of the Arms and the Man", *Shaw*, Vol. 6 (1986), 123-125.
- ŞEKERCİ, Ö. (2015). *Bernard Shaw İbsenciliğın Özü*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat.
- SHAW, G. B. (1926). *Arms and the Man*, New York: Dodd Mead & Company Publishers.
- SHAW, G. B. (1965). *The Complete Bernard Shaw Plays*, London: Paul Hamlyn Ltd.
- SHAW, G. B. (1973). "Preface to Plays Pleasant", *Arms and the Man*, London: Longman.
- SHAW, G. B. (1981). "Preface: Mainly about Myself," in *George Bernard Shaw, Plays Unpleasant*, G.B.: Cox & Wyman, Ltd.
- SYLVAN, B. (1965). "Bernard Shaw on Tragedy", *PMLA*, Dec., Vol. 71, No. 5.
- TAN, İ. (2013). *The Nationalistic Elements in Shaw's Arms and the Man and Namık Kemal's Fatherland or Silistra*, Suleyman Demirel University, Institute of Social Sciences.

The Stanford Encyclopedia of Philosophy (2016) by The Metaphysics Research Lab, Center for the Study of Language and Information (CSLI), Stanford University Library of Congress Catalog.

WEISS, S. (1990). "Shaw " Arms and the Man", and the Bulgarians", *Shaw*, Vol. 10.

WILBUR, D. (1949). "The Essence of Shaw's Dramaturgy", *College English*, Mar., Vol. 10, No. 6.

Dizin

A

A. N. Samoyloviç · 117, 119, 122
Abdullah Cevdet · 4
Ahmet Rıza · 4
Alalakh · 71, 78
Alalakh Höyüğü · 71
Alexandre Vallauray · 241
Altay · 113, 115, 119, 122
Altun Kağan · 117
Altun Kara · 117
Ankara Kocatepe Camisi · 242, 248, 250
Artuklu · 70, 75, 161
Asemblaj · 164, 171
Asurbanibal · 71
Asurlular · 69
Atunu Fırını · 71
Avkatyus · 59
Avrupa · 35, 37, 41, 42, 44, 51, 63, 73, 74,
76, 79, 124, 126, 136, 139, 140, 146, 162,
165, 193, 241
Ayasofya · 73
Âyine · 4

B

Bahadırın · 65
Bahçekapı · 180
Başkurt · 115, 122
Beledi İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair
Nizamname · 181, 182
Bireysel korku · 146
Bizans · 70, 72, 74, 78, 79, 92

C

Celal Nuri · 4
Clement Holzmeister · 241
Constantinus · 28, 30, 74
Cumhurbaşkanlığı Külliyesi · 245, 246
Cumhuriyet Modernizmi · 240

D

Daire-i Nizam-ı Vazife · 45
Denetim Asemblajı · 161, 169
Denetim Toplumunu · 161
Devlet Planlama Teşkilatı · 179
Divanu Lugâti't-Türk · 116
Diyanet İşleri Başkanlığı · 243
DPT · 179, 191

E

Eczacılar ve Eczaneler Hakkındaki Kanun ·
182, 186, 192, 195
Eczacılar ve Eczaneciler Hakkında Kararname
· 182
Edirne Selimiye Camisi · 244
Emir Kebir · 37, 41, 43, 44, 60, 63, 69
Ernst Egli · 241
Ethem Nejat · 4
Etnolengüistik · 115
Euphemism · 113, 122
Evliya Çelebi · 73, 78

F

Fatma Aliye Hanım · 4
Female Names · 113
Feth Ali Şah · 36, 37, 41, 42, 52, 61
Fevc · 64, 65, 66

G

Gabain · 116
Gaspere Fosatti · 241
Geç Bronz Çağı · 69
Gilles Deleuze · 161
Gorgi Tülbentçiyân · 180
Gorhane · 61

H

Halide Edip Hanım · 4
Hanımlara Mahsûs Gazete ve Kadınlar
Dünyası · 4
Hariç Nizam · 55
Hassa Alayı · 48
Hellenistik Dönem · 72
Heşr-e Rusta-yi · 47
Hititler · 69, 71

I

II. Meşrutiyet · 1, 2, 3, 4, 7, 18, 19
II. Ulusal Mimari Dönemi · 241

İ

İdare-i Sebt Ehval · 45
İnas Rüşdiyeleri · 3
İnsâniyet · 4

J

Jachmund · 241

K

Kaçar Hanedanlığı · 35, 36, 37, 39, 41, 43,
45, 46, 47, 48, 56, 57, 58, 61, 62, 63
Kadın Adları · 113, 115, 116, 122
Kadın Dili · 119, 120
Kara Ahmet Paşa Camisi · 244
Kara Kırgız · 119
Keltik · 74
Kırgız ve Kazaklar · 118
Kız Zeliha · 116
Korku Kültürü · 158
Koruzukari Cibal · 59
Koşun-u Parikabi · 47

L

La Tene · 74
Laszlo Rasonyi
Leşkernivisan · 46
Lydia · 74

M

Maârif Nezâreti · 6, 9, 14
Mannlicher-Gewehr · 57
Martini · 30, 49
Mehmet Akif · 4
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezareti · 181
Mezopotamya · 70, 75
Mısır · 22, 36, 70, 71, 72, 74
Michel Foucault · 161, 166, 175
Mimar Cevat Ülger · 242
Mimar Kemalettin Bey · 241, 245
Mimar Sinan · 243, 244, 249, 252, 253, 254
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ·
243
Modemite · 123, 126, 127, 142, 143
Muhammed Şah · 36, 40, 42, 68, 69
Mustafa Behçet Efendi · 181
Müziğimiz Filmi · 123

N

Nigar Hanım · 4
Nizamname-i Eczacıyan Der Memalik-i
Osmaniye · 181

O

Osmanlı Devleti · 2, 3, 18, 19, 20, 37, 47, 50,
56, 180, 181, 240, 243, 244, 245, 246, 249
Osmanlı İmparatorluğu · 1, 73, 179, 182, 192,
193, 240
Osmanlıcılık · 241

Ö

Örtmece

P

Panaztepe · 71, 78
Pers · 68, 69, 72
Pers İmparatorluğu · 68, 72
Pers Kral Yolu · 70
Pişkaran · 35, 46
Piştazan · 35, 46, 47
Piyade Birliği · 50
Postmodern Etik · 123, 127, 135, 138, 142
Postmodernite · 124, 125, 126, 127, 130, 143
Psikolengüistik · 115

R

Raimondo D'Aronco · 241
Resmi Gazete · 179, 183, 186, 195
Rizom · 169, 172
Roma İmparatorluk Dönemi · 70, 72

S

Saltanat-Hilafet Dönemi Klasizmi · 240
Sarveis · 72, 74
Sedad Hakkı Eldem · 241, 249
Sedefkâr Mehmet Ağa · 244
Seyfi Arkan · 241
Sıbyan Mektebi · 3, 5
Sinan Paşa Camisi · 244
Sirkeci · 73
Snider · 49
Sosyolengüistik · 115
Suç Korkusu · 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 154, 157, 206
Sultan Ahmet Camisi · 244, 252
Surname-i Humayun · 73
Süleymaniye Camii · 73
Süvari Birliği · 50, 51, 54, 55

Ş

Şehzade Mehmet Camisi · 244
Şişli Camisi · 242, 248, 250
Şor · 119
Şüküfezâr · 4

T

T. Canuzakov · 118
Taboo · 113
Tabu · 113, 115, 116, 121, 122
Tanzimat · 3
TBMM · 179, 183, 186
TEB · 179
Teleüt · 119
Terakki-i Muhadderât · 4
Tevfik Fikret · 4
Turgun · 119
Turkish Dialects · 113
Tursun · 119
Tüccarzâde İbrahim Hilmi · 4
Türk Eczacılar Birliği · 179, 183, 196
Türk Lehçeleri · 113, 115
Türk Yazıtları · 116, 117
Türkiye Büyük Millet Meclisi · 179, 182

U

Ulmac · 119
Urartu · 69, 70, 74, 80, 81, 82
Urartu Krallığı · 70
Uskuru · 60

Ü

Ümmetçilik
Ürüveyde

V

Vakit Yâhûd Mürebbi-i Muhadderât · 4

Vedat Tek · 241, 245
Venedik · 73
Vilayeti · 47, 60

Z

Ziya Gökalp · 4, 9